payel

ANALAR

Çeviren: Şemsa Yeğin

ROBERT BRIFFAULT

ROBERT BRIFFAULT

□

ANALAR

PAYEL YAYINLARI : 87
Çağdaş Kadının Kitapları : 14

Dizgi-baskı : Tuba Matbaası

■

Kapak filmleri : Ebru Grafik

■

Kapak basımı : Çetin Ofset

■

Cilt : Esra Mücellithanesi

Robert Stephen Briffault, 1873 yılında Nice'de (ya da 1876' da Londra'da) doğmuştur. Bir Fransız diplomatı olan babasının 1892 yılında ölümü üzerine, dinine bağlı bir İskoçyalı olan annesiyle birlikte Yeni Zelanda'ya gitmiş, burada evlenmiş, tıp eğitimi görmüş, Birinci Dünya Savaşı başlayınca İngiltere'ye dönerek savaşa katılmıştır.

Gerek Yeni Zelanda'da, gerek Londra'da uzun yıllar doktorluk yapan Briffault, köktenci ve olağandışı sağaltım yöntemleriyle dikkati çekmiştir. Başarılı, hastaları ve dostları tarafından sevilen bir tıp adamı olmasına karşın yazmaya, insanlığın oluşumuna, yaşamın gizemlerine büyük ilgi duyan Briffault'nun **The Making of Humanity** (İnsanlığın Oluşumu) adlı ilk yapıtı 1919 yılında yayımlanmıştır. Bunu, 1920 yılında yayımlanan **Psyche's Lamp** (Ruhun Işığı) adlı ruhbilim kitabı izlemiştir. Bu arada eşini yitirmiş olan Briffault, 1924 yılında annesinin, az sonra da kızının ölümü üzerine çok sarsılmış, yazarlığa ve araştırmalarına duyduğu ilginin de artmasıyla doktorluk uğraşını tümüyle bırakarak **Analar** adıyla yayımlayacağı dev inceleme üzerinde çalışmaya başlamıştır. Ona ün getiren bu yapıt yayımlandığında Briffault 54 yaşındadır.

1930'da Herma Hoyt adında bir Amerikalıyla evlenen yazar, iki yıl New York'da oturduktan sonra 1932'de Paris'e gitmiş, savaşın sonuna dek burada kalmıştır. Bu arada dostlarının önerisi üzerine yazdığı **Europa** adlı romanı, birkaç dilde en çok satan kitaplar arasına girmiş, bunu **Europa in Limbo** (Avrupa Zindanda) ve diğer romanlar izlemiştir. Ayrıca Fransa'dayken, **Analar**'ın son iki bölümünün genişletilmiş şekli sayılan **Les Troubadours et le Sentiment Romanesque**'i yazmıştır. Fransa'daki yaşantısının diğer önemli olaylarından biri de, kuşatma sırasında iki kez kısa sürelerle tutuklu kalmasıdır.

Yaşamının son yıllarında New York'a yerleşmek isteyen, ancak ortaklaşmacı görüşleri nedeniyle ABD'ye girmesine izin verilmeyen yazar, 1948 Aralık ayında, İngiltere'de ölmüştür.

Yapıtın özgün adı : The Mothers

■

Türkçe birinci basım : Ocak 1990

ROBERT BRIFFAULT

ANALAR

İngilizce aslından çeviren :
ŞEMSA YEĞİN

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

ÇAĞDAŞ KADININ KİTAPLARI

KADIN I - Genç Kızlık Çağı
Simone de Beauvoir
6. basım
KADIN II - Evlilik Çağı
Simone de Beauvoir
6. basım
KADIN III - Bağımsızlığa Doğru
Simone de Beauvoir
7. basım
BİR GENÇ KIZIN ANILARI
Simone de Beauvoir
5. basım
KADINLIĞIMIN HİKÂYESİ
Simone de Beauvoir
4. basım
KADININ EVRİMİ I
Evelyn Reed
KADININ EVRİMİ II
Evelyn Reed
BİLİMDE CİNS AYRIMI
Evelyn Reed
KADIN BİLİNCİ, ERKEK DÜNYASI
Sheila Rowbotham
KADIN RUHBİLİMİ
Karen Horney
CİNSEL POLİTİKA
Kate Millett
2. basım

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ 9
ÖNSÖZ 15

I. Hayvanlar Arasındaki Toplumsal İlişkiler 17
II. Analık ve İnsanın Kökenleri 43
III. Dışevlilik Kuralı 92
IV. Anayerli Evlilik 126
V. Ana Klanı 167
VI. İlkellerde Ekonomik Koşullar 186
VII. Anaerkil Toplumlarda Kadınların Durumu 208
VIII. İlkellerde Cinsel İlişkiler 243
IX. Ataerkil Evlilik 261
X. Ataerkil Ahlâk Anlayışı 291
XI. Uygarlıkların Tarihsel Evriminde Anaerkil Evre 308
XII. Sonuç 345

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Robert Briffault ile, başta Evelyn Reed olmak üzere, tarihte kadının durumunu inceleyen yazarların yapıtlarının dipnotlarında sık sık karşılaştık. Kadının doğadaki, toplumdaki ve çağdaş toplumdaki yeri üzerine incelemelerde bulunan yazarların çoğu, Briffault'nun özellikle *Analar* adlı yapıtından büyük ölçüde yararlanıyorlardı.

Analar, ilk kez 1927 yılında, 3 ciltlik kapsamlı bir çalışma halinde yayımlanmıştı. Dipnotları ve dizinleriyle birlikte bir buçuk milyon sözcükten oluşan yapıt, insanbilimcilerin «çözümsüz» buldukları kültürel evrim kuramını bir kenara bırakma eğilimi gösterdikleri bir dönemde ilgiyle karşılanmış, Sir A. Maine, Westermarck, vd. gibi, insanın evrimini Kutsal Kitap'taki öykülere dayanarak açıklayan yazarlarla, Bachofen, McLennan, Briffault gibi, savlarını insanbilimsel verilere dayandıran yazarların yapıtları büyük tartışmalara konu olmuştu. Hatta 1931 Şubatında, insanbilimci Bronislaw Malinowski ile Briffault, BBC Radyosunda ve *The Listener* dergisinde yayımlanan uzun bir tartışmaya girmişler, ancak sonunu getiremeden dostluklarına son vermek durumunda kalmışlardı. (Kitap halinde yayımlanan bu konuşmaları da yakın bir gelecekte Türkçeye çevireceğim.)

Günün konusu şuydu: İlk insan toplumunun yapısı ataerkil miydi, anaerkil miydi? Yani akrabalık, soy, anaya göre mi belirleniyordu, yoksa şimdi olduğu gibi insanoğlu baba soyuna bağlı olarak mı çoğalıyordu? Bu çoğalmayı sağlayan cinsel ilişkiler «rastgele» miydi, yoksa kadın da erkek de ezelden beri «tekeşli» miydi? Kalıt hakkı baba soyun-

da mı geçerliydi, ana soyunda mı? Ve evlilik, güdüsel bir tekeşli birliktelik miydi, yoksa bir iş sözleşmesi miydi?

Bu tartışmaların sıcaklığını koruduğu yılları izleyen otuz kırk yıl içinde, insanbilimciler, çağdaş teknolojik gelişmelerin ve tecimsel yayılmanın hızla ortadan kaldırmakta olduğu yaşayan ilkel toplumları incelemeye ağırlık verdiler. Bu zaman sürecinde, kültürel evrimle ilgili geniş kapsamlı kuramlar oluşturma girişimleri büyük başarılarla sonuçlanmadı. Tylor, McLennan ve diğerlerinin eski insanbilimciler okulunun kuramlarına yönelttikleri eleştiriler yerinde olmakla birlikte, toplumların başlangıçta anaerkil dizge içinde yaşadıkları kuramı giderek daha çok kabul görmeye başladı.

Savlarını bilimsel verilere ve halen yaşayan ilkel toplulukları inceleyen alan çalışmalarına dayandıran Morgan, Bachofen gibi yazarlar, ilk insan toplumlarının anaerkil olduğunu çok daha önceki yıllarda göstermişler, yukarıdaki sorulara yanıt getirmişlerdi; ancak Briffault, «soy çizgisiyle kalıt hakkının ana soyunu izlemesi» şeklinde tanımlanan anaerkillik dönemini daha genel bir değerlendirmeyle, «kadınların, toplumsal açıdan egemen olduğu uzun bir dönem» olarak sundu. Bu nedenle *Analar*, bütün dünyada büyük ilgi gördü, birçok dile çevrildi. Üç ciltten oluşan yapıtın daha kolay yaygınlık kazanması, konuya ilgi duyan kesime daha elverişli koşullarda ulaşabilmesi için yazardan incelemeyi kısaltarak tek ciltte özetlemesi istendi. Robert Briffault, bir bilim dalı için uzun sayılacak bir süre durgunluğunu koruyan insanbilim dünyasına hareket getiren savını, sözünü ettiğim bu ilk baskının önsözünde şöyle özetliyor:

Toplumsal güdü biçimlerinin bir listesini yapmaya ve bunların kökenlerini araştırmaya karar verdim. Pek fazla ilerlemeden, insan zihninin toplumsal özelliklerinin, ama hepsinin, erkeğin değil de kadının işlevleriyle ilgili güdülerin işleyişinden geliştiğini şaşkınlıkla gördüm. Kadınların zihninin, tarihsel ataerkil toplum koşullarında insanın gelişmesi üzerinde böylesine köklü etkide bulunması olanak-

sızdı. Böylece, insan toplumunun ilk gelişmesini, temel kurumlarını ve geleneklerini toplumsal kökenlerin anaerkil olduğu kuramının ışığında ele aldım.

Robert Briffault'nun, *Analar* adını verdiği ve uzun bir olgular listesiyle desteklediği incelemesine göre, toplumların evriminde, kurumların, geleneklerin ve ilişkilerin ortaya çıkışında, dişi cinsin işlevsel güdüleri yönlendirici rol oynamıştır. Ve elinizdeki tek ciltlik *Analar*, özellikle bu savı açıklamaktadır.

Briffault'nun önemle üzerinde durduğu ve bu ciltte de geniş yer verdiği konulardan biri de, kültürel evrim sürecinde evliliğin ortaya çıkmasından sonra, evlenen çiftin erkeğin evinde mi yoksa kadının evinde mi oturduğu sorusunu açıklığa kavuşturmaktır. Bu konu, yani ilk evliliklerin anayerli ya da babayerli olması gerçekten de insanbilimsel araştırmalarda belirleyici rol oynamaktadır; nitekim, bu noktayı yokumsayan pek çok inceleme, herhangi bir sonuca ulaşmayı başaramamıştır.

Öte yanda, Robert Briffault'nun kuramı, açıklandığı yıllarda da, onu izleyen yıllarda da yoğun eleştirilere hedef olmuştur. Ancak bu eleştiriler, yazara göre, genellikle önyargılı kaynaklardan gelmiştir; bilimsel düşüncenin bile var olan değerlerin etkisinden uzak kalamadığını, yerleşik yargıların yıkılmasının güç olduğunu söyleyen Briffault'nun, yaptığı genellemeleri tek tek olgularla kanıtlama yoluna gitmediği, örneğin grup evliliğinin bütün toplumlarda var olduğunu kanıtlamasının olanaksız olduğu, duygu ve davranışların çözümlenmesinde, Freud'un katkılarından yeterince yararlanmadığı öne sürülmüştür. Ama ne olursa olsun, onu acımasızca eleştiren Gordon Rattray Taylor bile, Briffault'nun, giderek yoğunlaşan yanlış anlamaları ortadan kaldırdığını, ve bilim adamlarına, verileri önyargısız gözlerle inceleme olanağı sunduğunu belirtmektedir.

Robert Briffault'nun bu araştırmasında, çağdaş kadının erkek egemen toplumda sömürüldüğü olgusunu eksen olarak almadığını, tümüyle toplumbilimsel ve insanbilimsel bir

yaklaşımdan yola çıktığını belirtmek gerekir; öte yanda, özellikle bu nedenle, *Analar*, çağdaş kadının sorunlarının ele alınmasında temel bilgi kaynaklarından biri olmalı, konunun bilimsel çerçevede değerlendirilmesine katkıda bulunmalıdır. Feminizmin ortaya attığı savların çok farklı temellere dayandırıldığını belirten Briffault, kadının ekonomik olarak üretkenliğini sürdürdüğü, «boştagezer» ve «cinsel köle» konumuna gelmediği koşullarda, erkek egemen toplum yapısının gelişemeyeceğini savunmaktadır. Briffault'ya göre «İlkel kadın, yaptığı işlere karşın değil, bu işleri yapması nedeniyle bağımsızdır.» Ve kadınların sömürülmesi sorunu, feminizmin kavgasında cinsel kutuplaşma ortamında yeralmakla değil, ortak işbirliği ve toplumsal eşitlik sağlama çabalarıyla daha gerçekçi bir çözüme doğru yol alabilir.

Elinizdeki kitapta, oylumu küçük tutmak kaygısıyla, genellikle alıntılarda kaynak belirtilmemiştir. Yazar, genel okur için hazırlanmış ciltteki bu eksikliği duyanların büyük oylumlu *Analar*'a başvurmalarını önermektedir. Bu üç ciltlik incelemeyi, ilerde Türkçeye çevirmeyi umuyorum.

Analar'ı, New York'taki randevumuzdan bir süre önce aramızdan ayrılan Evelyn Reed ile, eşi değerli yazar George Novack'ın kitaplığında bulunan ilk baskısından çevirdim. 1931 yılından beri New York'un batı yakasında Reed'in raflarıyla çalışma masası arasında gidip gelmişti kitap. Satırlarının altı çiziliydi. Evelyn'in bıraktığı gibi duran odasından hüzün içinde aldığım bu kitabı saygıyla çevirdim. Onu bana sevinçle veren George Novack'ı şükranla anarak çevirdim. Çeviride, yazarın anlatım biçimini, tümce yapılarını korumaya çalıştım. Hayvan adlarının Türkçe karşılıkları konusunda *Zooloji Terimleri Sözlüğü*'ne (Doç. Dr. Sevinç Karol D.I.C., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963) bağlı kaldım. Budunbilimsel terimler için konuyla ilgili daha önceki çevirilerimde olduğu gibi Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*'nden (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973) yararlandım. Öztürkçe söz-

cüklerden vazgeçemediğim, ancak metnin rahat anlaşılmasını tehlikeye sokabileceğim kaygısını duyduğum durumlarda, eşanlamlı sözcükleri kullanma kuralına sığınarak, bazen aynı sayfada, hem yerleşik sözcüğü, hem de öztürkçe karşılığını kullandım.

İlkel toplumların oluşmasının ilk evresinde cinsler arasındaki işbölümünün biçimlenmesinde, doğanın dişi cinse ayırdığı doğurma görevinin belirleyici rol oynadığı bugün artık bilinmektedir. «Ağır işleri yapması nedeniyle *köle* değil, özellikle bu nedenle *özgür* olan» dişi cinsle ilgili olarak yoğun bir övgü ya da taraflılık içinde bulunmayan elinizdeki kitabın adı, dişi cinse sunulan değerli bir ödüldür. Çeşitli fırsatlarda dile getirdiğim üzere, bilimsellik ve nesnellik, şükran duygularından daha çok iş başarsa gerektir. Tarih boyunca ağır işleri yüklenmiş olan dişi cinsin hak ettiği gerçek ödül, eşitlik ve insanca yaşama haklarından yararlanmaktır. Dişi cins, doğal gelişmenin gerektirdiği yükümlülükleri onurla taşımakta, ancak ekonomik gelişmelerin getirdiği yükler altında ezilmektedir. Burada elbet en büyük iş gene kadına düşmekte, kadınları bilimsel gerçekleri öğrenme, bilinçlenme, bilgilenme, özgüvenine ve ekonomik özgürlüğüne kavuşma gibi, kendisini bir dişi olarak değil, bir insan olarak görebilme yetisini geliştirme gibi hiç de kolay olmayan süreçler beklemektedir. Bu sürecin ilerlemesinde küçük bir adım olmasını dilediğim *Analar*'ı Türkçeye çevirirken, acı çekmiş ve çekmekte olan Türk analarını düşüncelerimde saygıyla yaşattığımı, yazgı olarak algıladıkları acılı yaşantılarını, insan olmanın, ana olmanın sevinçleriyle doldurabilecekleri günleri düşlediğimi belirtmek istiyorum.

Avcılar, Aralık 1989 Şemsa Yeğin

ÖNSÖZ

Analar adlı çalışmamın tek bir cilt halinde yayımlanması istekleri karşısında, başlangıçta kitabın kısaltılmış bir basımını hazırlamayı tasarlamıştım. Ancak, üç cildin tamamının, bir ciltlik bir oyluma indirgenmesi, incelemenin çok büyük bir bölümünü feda etmeyi gerektirecekti; bunu dikkate alarak özgün yapıtta en çok ilgi çeken ana savı ele almakla yetinmeyi, kısaltma yapmaya yeğledim. Bu yaklaşımımız, elinizdeki cildin başlığından da anlaşılmaktadır. Kitabı oluşturan malzemenin büyük bir çoğunluğunu *Analar*'dan almakla birlikte, elinizdeki yeni cildi bağımsız bir çalışma olarak gerçekleştirme özgürlüğünü kullandım. Ayrıca bu fırsattan yararlanarak, deneyimlerin, bazı savların yanlış anlaşılmaya olanak tanıdığını gösterdiği bölümleri elden geldiğince açık biçimde kaleme almaya çalıştım. Kuşkusuz, kanıtları eleştirel bir yaklaşımla incelemek ve yararlanılan kaynaklar konusunda bilgi edinmek isteyenlerin, üç ciltlik çalışmaya başvurmaları gerekir.

Üç cilt halinde yayımlanan çalışmamla ilgili olarak basında yer alan sayısız eleştiriyi dikkatle inceledim, onlardan elden geldiğince yararlanmaya çalıştım; ancak, vardığım sonuçları değiştirmeyi gerekli kılacak bir durumla karşılaşmadım. Asıl kapsamlı incelememin yayımlanmasından bu yana, insanbilimsel yazına kazandırılan sayısız değerli yapıt, savımın doğru olduğunu gösteren yeni açıklamalar ve örnekler sergilediler; alıntıların, kaçınılmaz olarak en aza indirildiği bu ciltte, bunlardan yararlanamadım.

R.B.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYVANLAR ARASINDAKİ TOPLUMSAL İLİŞKİLER

İnsanoğlunun hayvan kökenli olması, insan toplumunun da hayvan kökenli olduğu anlamını içerir. Ne var ki, hayvanlar arasında, insan toplumunun benzerini araştırmak, insanın bedensel ve zihinsel özellikleriyle hayvanınkiler arasındaki benzerlikleri araştırmaktan daha güçtür. Toplumlardaki işbölümü ve işbirliği biçimleri, o toplumun belirleyici özelliğini oluşturur. İster dişi olsun ister erkek, her bireyin çeşitli gereksinmeleri, yalnız ve yalnız kendi çabaları ile değil, dolaylı ya da dolaysız olarak, davranışları, o bireyinkiyle az çok eşgüdümlü olan birkaç başka bireyin ortak edimi ile karşılanır. Dişilerin yavrularına bakması ile ilgili edimleri saymazsak, bu koşullar insanlık dışında hiçbir hayvan toplumunda bulunmamaktadır. İster dişi olsun ister erkek, her yetişkin hayvan, kendi ekonomik gereksinmelerini karşılamak yönünde çaba harcar. Primatlar arasında bile, bir yetişkin bireyin, yaşamını sürdürmek için bir başka bireye bağımlı olduğu örneğine hiç rastlanmamıştır. Yiyecek sağlamada, bir işbirliğinin ve eşgüdümün gerçekleştiği hiçbir örnek yoktur. Bu yönde bir yargının dayanabileceği sava kaynaklık edebilecek belirtiler, yalnızca etobur hayvanlar arasındaki toplu hareket etme ediminde görülmektedir. Ancak bu belirtilere kuşkuyla bakmak için yeterinden çok neden vardır. Yabanıl köpek sürülerinin, bir avı yorgun düşürme çabası içinde hep birlikte hareket ettiklerini gösteren bazı davranışlar sergiledikleri,

sürünün bazı üyelerinin başı çektiği, diğerlerininse onu izlediği varsayılmıştır. Ancak, bu gözlemlerin doğru olduğunu varsaysak bile, bu davranışı ilk elde, yiyecek arayışı yönünde sergilenmiş bireysel çıkar olarak yorumlamak, toplu etkinlik olgusunu öne sürmemek gerekir. Kaldı ki, söz sahibi gözlemciler, yabanıl etobur türlerinin belirleyici özelliğinin, dikkat çekecek ölçüde bireycilik ve bencillik olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin Dr. Hornaday, «Kapalı yerde tutulan kurtlar,» diyor, «dünyanın en acımasız hayvanları oluyorlar. Yabanıl yaşamlarında da pek farklı bir tutum içinde değiller. Kural olarak, güçlüler zayıf olanları öldürmeye ve onları yemeye her zaman için dünden hazır.» Köpekgiller familyasına giren bütün hayvanlar, bir av ya da cesedin başında birbirleriyle kıyasıya savaşırlar. Hatta, genellikle sanıldığından çok daha seyrek ve geçici olarak, avlanma amacıyla bir araya gelirler. «Sürüler», diyor Mr. Seton, «geçici birliktelikler olsa gerektir.» Yiyeceklerini ellerine geçirdikleri an dağılırlar, her biri bir başka yöne gider; iki hayvanın birlikte gittiği görülmemiştir. İster büyük olsun ister küçük, sürülere son derece seyrek rastlanır. Bu türün büyük bir çoğunluğu, büyük ölçüde yalnız dolaşır; bugüne dek, üç, dört hayvandan çoğu, bir arada gözlenmemiştir Rudyard Kipling, *The Jungle Book* (Orman Kitabı) adlı yapıtında, Hint kurtlarının toplumsal örgütlenmesini ve «sürü yasası»na bilinçli olarak uyduklarını şiirsel bir dille çok güzel anlatıyor. Ama ne yazık ki, Hindistan kurtları, bugüne dek üçten daha büyük bir sayıda, bir arada görülmediler.

The Jungle Book'un yazarına esin veren bu insanbiçimci düşgücü, şimdilerde, popüler doğabilim anlayışına da işlemiş bulunuyor. «Hayvan toplumları» kavramı, en azından eski Mısırlılar kadar eskidir. Bu kavram, pek çoğu hayvan toplumları konusuna ayrılan bilimsel ders kitapları çağına dek gelmiştir. Daha eski doğabilim kitapları, kunduzların toplumsal örgütlenmeleriyle ilgili pek çok ayrıntıyla doludur. Buffon, Kanada kunduzunun, hayvanlar arasındaki toplumsal örgütlenmenin en tipik örneğini sergile-

diği görüşündeydi. Şimdi artık, bütün bu anlatılanların, Hint masalından başka bir şey olmadığı biliniyor. Kunduzlar, Agassiz'in de kabul ettiği üzere, «aslında bir arada yaşamaktan, sürü halinde dolaşmaktan hoşlanmıyorlar.» Bir arada çalıştığı gözlemlenen en büyük kunduz sürüsü, üç hayvandan oluşuyordu; onlar da bir ağacı kemirmekteydiler. Her in ya da «yuva», tek bir dişi kunduz tarafından yapılmaktadır. Bu dişiye iki ya da üç erkek hayvan bağlıdır. Bunların görevi, barajın (*) yapımında kullanılacak olan çalı çırpı ve dalları toplamakla sınırlıdır. Rastlantı sonucu elverişli bir konumda bulunmadıkça, kütük ya da ağaç, baraj yerine kullanılmamaktadır. Ailelerden biri, barajı yapmaya başlayınca, öteki hayvanlar da bu işten yararlanmaya bakabilirler, ama herhangi bir toplu davranış izi yoktur. Yuvayı yalnızca dişi hayvan yapar ve sürekli olarak barajın onarımını yürütür. Hayvanların zeki olmadığı söylenir. Öte yanda, Missouri Vadisinde dağ sıçanı *(Cynomys Ludovicianus)* diye anılan kır köpeği «toplumları» daha da süslü püslü betimlenmiştir. Kaptan Marryat bu hayvanların yuvalarını oluşturan kanalların, bildiğimiz cadde düzeninde yerleştirildiğini, bu yuvalarda kapıcıların nöbet tuttuğunu ve topluluklarının, bir «reis» denetiminde örgütlendiğini anlatmaktadır. Bu tür betimlemelerin uydurma olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Diğer birçok kemirgen türü, çok doğurgan olmaları nedeniyle büyük sürüler halinde bulunurlar. «Sayıları, dağınık yaşamalarını olanaksız kılacak denli çoğaldığında bir arada bulunurlar; bu yakın beraberlikten hiçbir kazanç sağlamazlar.» (Seton)

(*) Hayvanlar dünyasının usta mimarları olarak bilinen kunduzlar, su kenarlarında aşağı yukarı on iki metre çapında, iki metre yüksekliğinde çukurlar açmakta, böylece oluşturdukları «oda»ları, birini gi.. rip çıkmak, diğerini de tehlike anında kaçmak için kullandıkları iki eğik kanalla ırmağa bağlamaktadırlar; bu kapıları gizlemek için, belli düzeyde bir su gölü içinde kalmalarını sağlamak amacıyla da çamur ve dallarla kusursuz barajlar örmektedirler. Kunduzların evini, ancak bir ayının yıkabileceği de gözlemlenmiş. **(Çev.)**

Aynı şekilde kuşlar ve balıklar da büyük sürüler oluşturabilirler. Ama bu toplanmalarda bir örgütlenme ya da birlikte hareket etme izi yoktur. Üreme yerlerinde ve yavrulama alanlarında çok sayıda kuşun toplanması, ortak bir edimde bulunma değil, çekişme, savaşma ve rekabet ortamı yaratmaktadır. İnsanlar dışındaki hayvanlar dünyasında yaşanan tek toplumsal ilişki ilkesi, üreme işlevleri temeli üzerine kurulmuştur.

Karınca, kanatlı karınca, yaban arısı, arı gibi «toplumsal» böcekler diye anılan hayvanların Platon'un zamanından beri toplumsal örgüt örneği olarak kabul edilen, özenli topluluklarıysa, yalnızca üreme amacıyla oluşmuş kümelerdir; bir ekonomi toplumunun benzerini değil, bir ailenin benzerini simgelemektedirler. Bu hayvanlarda görülen şaşılası farklılaşma ve işlev eşgüdümü, yalnız ve yalnız tek bir ortak amaca, üremeye yöneltilmiştir. Nitekim, Bates, «Bir karınca yuvası ya da karınca kolonisi ile karınca yaşantısındaki çeşitli etkinlikler», diyor, «tek bir temel amaca yöneliktir: türün, süreklilik ve yaygınlık kazanması. İşçi karınca tarafından yapıldığını gözlemlediğimiz işin büyük bir bölümü, çaresizlik içinde bulunan yeni doğmuş yavruların yaşamını sürdürmeleri amacına hizmet etmektedir. Gerçek dişiler, yavruladıkları karıncaların isteklerini karşılama yetisinden yoksundur; yavruların bakımı ve bunun gerektirdiği bütün işler, analığın tüm öteki zevklerinden uzak bulunan zavallı kısır işçilere yüklenmiştir.» Dirimbilimsel ve toplumsal görüngülerin, yorumlayanın edinmiş olduğu toplumsal ve duygusal geleneklere dayanılarak yorumlanmasına yol açan güçlü bir yan tutma eğiliminin varlığı, arı topluluklarıyla ilgili olarak ortaya atılan çeşitli kavramlarda açıkça görülmektedir. Eski çağ insanları, yumurtlayan dişi arıyı, bir ataerkil erkek olarak gördü ve ona «kral» adını verdiler. Arı topluluğunun düzeninin herkesçe onaylanmış var olan siyasal ilkelere ters düşmemesi gerektiği sanılarak, hayvanlar, soylular ve halk olmak üzere ikiye ayrıldı. Böceklerin gerçek cinsiyetleriyle ilgili bilgiler yaygınlık kazanınca, yumurtlayan dişiye «kraliçe» adı

verildi ve bu hayvanın, arı topluluğundaki öteki üyeler üzerinde bir çeşit yönetim ya da yetki uygulama hakkında sahip olduğu sanıldı. Demokratik nitelik taşıma eğilimi gösterse de, kovan gene bir siyasal örgüte benzetiliyordu; on dokuzuncu yüzyıldaysa, «sanayi kovanı» diye anılarak, anamalcı sanayi toplumuyla açık açık bir tutuldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında hayli popüler olan bir kitap, İngiliz ulusunun bir kovandaki arılara, Alman imparatorluğunun-sa, bir kurt sürüsüne benzediğini yazmaktaydı. Bir arılar topluluğuyla insanların siyasal toplumunun yapısı arasında en küçük bir benzerlik bile yoktur. Böcek topluluklarını bir araya getiren ve biçimlendiren güçler, yetke, bağlılık ya da boyun eğme fikri, ya da tasarlanmış bir toplumsal edim fikri değil, çeşitli biçimlerde farklılaşmış ve değişmiş olan üreme güdülerinin gücüdür. «İşlevsiz» diye anılan dişilerde ya da «işçiler» de, aslında cinsel üremeye yol açacak olan güdüler, topluluğun ve ırkın üremesi için aynı ölçüde önemli olan işlevlere kaydırılmıştır; değişime uğramış dişilerdeki üreme güdüleriyse, kovandaki ortak yavruların gelişmesini gerçekleştiren bakım etkinliklerinde doyuma kavuşmaktadır. Yumurtlayan dişi ya da «ece» arının arılar topluluğundan çıkarılması durumunda, olağan yaşantıda kısır olan dişiler ya da işçi arılar, yerine getirme yetisine sahip oldukları halde askıda tutulmakta olan işlevlere el atacak ve yumurta yapacaklardır. Büyük ölçüde uzmanlaşmış arılarda, ayrıl (istisnai) durumlarda, yumurtlama özelliği, «işçi» arılar tarafından yaşama geçirilmektedir; bu durumda üreyen arıların cinsi, kesinlikle erkek olmakta, ortaya bal yapmayan, iğnesiz arılar çıkmaktadır. Ancak, arılarla ilgili ayrıl bir durum olarak karşımıza çıkan olgu, yumurtlamada uzmanlaşmanın birbirini izleyen değişik evrelerini yaşayan birkaç yabanarısı türünde genel kuraldır; «işçi»lerin bir bölümü, hatta bazen yüzde ellisi, düzenli olarak yumurtlarlar, erkek arı üretecek yumurtaların çoğu bu işçiler tarafından yumurtlanır. Bazı türlerde «işçi» dişiler, dişi yavru üretecek yumurta da yapabilirler. Yavru bakımı ve yumurtlama işlevleri, birbirinin yerini tutmaktadır; di-

şiler, yapay olarak yavru bakımında bulunmak durumunda bırakılırlarsa, yumurtalarının olgunlaşması engellenmiş olur; yavru bakımında bulunmaları engellenirse, yumurtaları olgunlaşmakta ve yumurtlayan arılar durumuna gelmektedirler. Böcek topluluklarındaki işlev farklılaşması, üretimsel ya da ırksal güdülerin, fizyolojik yavrulama sürecinden çok farklı biçimlerde ortaya çıkabileceği ve üreme edimiyle doğrudan ilgili etkinlik ve dışavurumlardan çok farklı etkinlik ve belirtilerin boygöstermesi sonucunu doğurmak üzere «yüceltilebileceği» olgusunun canlı bir örneğini sergilemektedir.

Böcekler sınıfı, hayvan evrimi ağacının gövdesinden ayrılmış bir dal gibidir ve insanın, hatta omurgalı atalarının çizgisi dışında kalmaktadır. Yüksek hayvanlarda, böylesine inceden inceye farklılaşmış üreme kümeleri yoktur. Ancak, hayvanlar dünyasında varlığı söz konusu edilen birlik ya da topluluk ortamı, «toplumsal» böceklerde olduğu gibi, bütün hayvanlarda, üreme kümelerinde görülmektedir.

Böyle bir üreme kümesi, benzetme yoluyla aile diye anılabilir. Ancak, insan toplumbiliminde birbirinden çok farklı bir ilişkiler yelpazesine uygulanan bu deyiş, hayvanlar söz konusu olduğunda, çağrıştırması olası anlamından çok daha farklı bir anlamda kullanılmalı ve anlaşılmalıdır. Aile sözcüğünün içerdiği ilişki, her şeyden önce geçici bir ilişkidir. Bütün hayvan türlerinde, yavru, olgunluk durumuna varır varmaz ana-babasmdan ayrılmaktadır.

Dişilerle erkekler arasındaki birlik ve beraberlikse, daha da zayıftır ve kural olarak, çok daha geçici bir ilişkidir. Görüşleri herkesçe onaylanan en güncel yetkililere —Brehm'in *Tierleben* adlı yapıtını yayına hazırlayan uzmanlara— göre, «yalnızca küçük ceylan türüyle birkaç akraba ceylan türünde çiftlerden oluşan birliklerin bir mevsimden fazla sürdüğü gözlenmiştir.» Böyle durumlarda, iki hayvanın bir araya gelmesi, biri erkek biri dişi olmak üzere iki yavrunun genellikle doğumda beraber olması koşuluna bağlı olmaktadır; bu hayvanlar, cinsel güdüleri geliştiğinde gidip çiftleşecek eş aramamaktadır. Çoğu kez yoruma açık sözlerle

dile getirilen yanlış izlenimlere karşın, başka hiçbir memeli türünde bir çiftleşme döneminden uzun süren bir birlikteliğin varlığı bilinmemektedir. Cinsler arasındaki ilişkiler genellikle cinsel birleşme edimiyle sınırlıdır. Bu işlev yerine getirildikten sonra, genel kural olarak dişilerle erkekler arasında bir kopmanın başgöstərdiği, çiftlerin birbirini artık kabul etmediği gözlemlenmiştir. Brehm, genel olarak memelilerden söz ederken, «çiftleşme sona erer ermez,» diyor, «cinsler birbirlerine karşı son derece kayıtsız davranıyorlar.» Mr. Seton, ceylanlarla ilgili olarak, «Cinslerin birbirinden ayrılması,» diyor, «yavrunun doğumunun yaklaşmasıyla ortaya çıkan, eşe yönelik güdüsel bir hoşnutsuzluğun sonucu olsa gerek. Eşe duyulan bu hoşnutsuzluk, doğum saati yaklaştıkça daha da artıyor. Bu saatlerde her dişi tam anlamıyla yalnız kalma çabası içine giriyor.» Bu durum, otçul hayvanların hemen hemen tümü için geçerlidir. Geyiklerde, «anne olacak dişi, kesin yalnızlığı seçiyor, insanlardan kaçarcasına kendi türünden uzaklaşıyor.» Geyikgiller familyasından inek ve boğalar, göç ederken ayrı sürüler oluştururlar. Kanada geyiği, hatta tüm geyik ve ceylan tribüleri (toplulukları) için aynı kural geçerlidir. Sığırlarda, «eylül sona ererken, erkeklerin eşlerine olan ilgileri de yavaş yavaş sona erer, klan artık bölünür, erkekler bir sürü, dişiler bir sürü oluştururlar. Yaşantıları eskisi gibi sürüp gider ama buluşsalar da, rastlaşsalar da, iki sürü birbirine karışmaz.» Yarasalarda, cinsler tümüyle birbirlerinden ayrı yaşarlar; erkek hayvan, cinsel birleşmeden hemen sonra uzaklaştırılır, bir dişi yarasa sürüsünde hiç bir zaman erkek hayvan bulunmaz. Dişi filler de gebe kaldıktan sonra, aynı şekilde erkeksiz sürüler oluştururlar, erkek hayvanı uzaklaştırırlar; hamilelik süresi hemen hemen iki yıl olan dişi fil, yavruladıktan sonra da sekiz ya da on iki ay süreyle erkek kabul etmez. «Dişi ve erkek filler,» diyor Livingstone, «hiçbir zaman aynı sürüde görülmemiştir. Erkek yavrular, ancak, tam anlamıyla büyüyünceye dek annelerinin yanında kalırlar; bu ayrılma öylesine sürekli bir şekilde gerçekleştirilir ki, bu hayvanları tanıyan herkes,

her iki cinsi bir arada gösteren bir tabloyla karşılaştığında, hemen ressamın bakarak değil, düşleyerek çalıştığı sonucuna varacaktır.» Ayıbalıkları ve Pasifik morsları da, çiftleşme mevsiminden sonra dişi ve erkek sürüler oluştururlar. Bir geyik türü olan mus erkekleri, yılın yalnızca iki ayında dişilerle ilişkidedir. Yabanıl domuzlar da dişilerle yalnızca üreme mevsiminde bir araya gelirler. Sincaplarda, cinsler genellikle ayrı yaşarlar. Aynı durumun, *Prespytis entellus* diye anılan maymunlarda da gözlemlendiği bildirilmiştir; «erkekler, dişilerden ayrı yaşarar.» Blyth, bir alanda yalnızca erkeklerin, bir başka alanda da genellikle dişilerin görüldüğünü söylemektedir. Orangutanlarda da cinsler hiçbir zaman bir arada yaşamazlar. Goril sürülerinde, cinsler birbirinden ayrıdır, dişilerle yavrular bir küme, erkekler ayrı bir küme oluştururlar.

Otçul hayvanlarda, dişiyle erkeğin bir arada yaşaması çiftleşme sırasında kısa bir süre ile sınırlıdır; pek çok türdeyse birlikte yaşama hiç görülmemektedir. Gelincikler, «çiftleşme mevsiminde bir hafta ya da on gün bir arada bulunurlar, sonra tümden ayrılırlar.» Ayılar, cinsel birleşmeden sonra bir arada yaşamazlar; «bugüne dek hiç kimse, iki yetişkin kara ayıyı bir inde görmemiştir; tam büyümemiş yavrularla ananın kışın aynı inde yaşadığı bilinmektedir; ancak iki yetişkin hayvana aynı yerde hiç rastlanmamıştır.» Bu türü gözlemleyen deneyimli bir uzman, «İki hayvanı (bir dişi ve bir erkek) yılın hiçbir döneminde bir arada görmedim», diyor; «Rastlantı sonucu buluşuyorlar ve gene ayrılıyorlar.» Hindistan ve kutup ayıları için de aynı gözlemler aktarıldı. Jaguar, yılın yalnızca bir ayında dişiyle bir arada yaşar; panterse birkaç hafta erkeğiyle birlikte olur. Parsın da dişisiyle erkeği tümüyle ayrı yaşarlar.

Hayvanlarda cinsler arası ilişkinin biçimini saptayan şey, yiyecek gereksiniminin ekonomik koşullarıdır. Geniş bir avlanma alanına gereksinim duymaları nedeniyle genellikle dağınık yaşayan etçiller, çoğu kez ikişer ikişer, otçul türlerse sürüler ve kümeler halinde dolaşırlar. Ancak, avlanan türlerin geniş bir alana saçılmışçasına yayılmala-

rı, hiçbir zaman sürekli bir çift oluşturma durumunun varlığını göstermez. Nitekim, zaman zaman «tekeşli» diye tanımlanan iri etçillerin, evliliğe özgü kurum sıfatlarıyla betimlenmesi pek olanaklı olmayan evcil kedi ve köpeklerle aynı alışkanlıklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin arslan, bir dişi ve birkaç erkekten oluşan kümeler halinde görüldüğü gibi, bir erkek ve birkaç dişiden oluşan kümeler halinde de görülmektedir; yani, çoğu hayvanlar gibi bu tür de rastgele cinsel ilişki sürdürmektedir.

Hayvanlar arasındaki cinsel ilişkilerle evlilik arasında koşutluklar olduğunu göstermek için hayvanlar dünyasında genellikle kuşlara başvurulmaktadır. Brehm, «asıl evlilik, yalnızca kuşlarda görülür,» demiştir. Erkek kuşlardaki cinsel dürtüler, onlara çok yakın bir sınıftan olan sürüngenlerde görülen güdülere benzemektedir: erkek kuşlar, yumurtaların yavruya dönüşmesi konusunda, nerdeyse dişiyi dölleme konusunda gösterdikleri ilgiyi sergilemektedirler. Ancak, yuva yapan kuşların belli bir mevsimde geçici olarak ikişer ikişer bir araya gelmeleri, duygusal betimlemelerin yaratma eğilimi gösterdiği izlenimlerden çok farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin, yaban ördeği, «gözle görülür biçimde tekeşlidir, ve genel olarak, bayağı ilgili, saygılı bir eşe benzemektedir. Olağan çiftleşme dönemi sona erip de kuluçkalık görevleri başladığında, dişi artık cinsel yakınlaşma istekleri duymamaktadır. Ama erkek için durum aynı değildir. Erkek kuş, henüz doymuş olmaktan çok uzaktır; onun içinde, cinsel iştek ateşi hâlâ alev alev yanmaktadır. Bu durumda erkek kuş, gözünün erdiği bir yere konuveren, önüne gelen bir dişinin peşinde yabanılca koşmaya kalkmamaktadır.» Çiftleşen kuşların çoğunda, durum, «asıl evlilik» koşullarına belki de bir hayli benzemektedir. Bölgesel ayrımlama gereksinimleri, kuşların geniş bir alana yayılmalarını zorunlu kılmadığı durumlarda, yuva yapma ve «çiftleşme» edimleri belirleyici özelliklerinden sayılan kuşlar bile, Darwin'in de gözlemlediği üzere, rastgele çiftlerle birleşmektedir. Aynı şey, koşulların engel oluşturmadığı durumlarda, bütün hayvanlar için geçerlidir.

«Tekeşlilik» ve «çokeşlilik» terimleri, ancak ve ancak kurallara uyma kaygısı gütmeyen yaklaşımlar söz konusu olduğunda hayvanlar dünyası için kullanılabilirler. Çiftler halinde cinsel birleşmede bulunmak, bu amaçla kurulan beraberliklerin bir mevsim sürmesi durumunda bile birliğin «tekeşli» birlik olmasını gerektirmez. Gerçi, «tekeşli» nitelemesi yüklenen tek geyik türü olan Kanada geyiğinin erkeğinin aynı anda birden fazla dişi geyikle birlikte görüldüğü pek seyrektir, ama hayvan, dişiyle bir haftadan uzun bir süre bir arada kalmaz; çiftleşme mevsimi aşağı yukarı iki ay sürdüğünden, erkek hayvan bu süre içinde bir dişiden ötekine gider ve hayli kabarık sayıda dişiyle çiftleşir. «Tekeşli diye anılan ilişkiler, memelilerin bazı aşağı türlerinde görülürse de, yüksek memeliler, çoğunlukla «çokeşli»dirler. Darwin, çokeşliliğin aşağı türlerde, yukarı türlere göre daha az yaygın olmasının nedenini, yüksek memelilerin daha az zeki oluşuna bağlıyordu.

Maymunlar ve insansılarda hiç tekeşlilik yoktur. Anımsadığıma göre Richard Owen tarafından yapılan ve kitaptan kitaba aktarılan bir gözlem, «bazı» maymun türlerinin tekeşli olduklarını açıklamaktadır. Ancak, bu bazı türlerin adlarının söylenmesi istendiğinde, yalnızca iki tür adı verilebilmiştir. Bunlardan biri Madras ve Seylan'ın «kutsal maymun»u olan ve bir yazarın söylediğine göre «çiftler ya da dört beş kişilik aileler halinde» yaşayan *Prespytis entellus*'tur. Ancak, yetkesi herkesçe kabul edilmiş uzmanlara göre, bu hayvan «dişi, erkek ve analarının eline yapışmış bebeklerden oluşan hayli büyük birlikler halinde bulunmuştur. Zaman zaman yaşlı erkek maymunun tek başına dolaştığı da görülmüştür.» Brehm'e göre, bu türün toplumsal alışkanlıkları, «tüm öteki maymunlarınkine benzemektedir». Tekeşli olduğunun gözlemlendiği söylenen öteki maymun türü de *Nyctipithecus vergatus*'tur. Bu, günışığında iyi göremeyen ve gece yaşantısı sürmesi nedeniyle tüm alışkanlıkları geceye uyarlanmış otuz sant m kadar uzunluğunda bir Güney Amerika maymunudur, ipek maymun diye de anılır. Rengger, bu hayvanı yalnız ve yalnız çiftler halinde

gördüğünü bildirmiştir. Ama Bateş, aynı hayvana, genellikle «küçük kümeler» halinde rastlamıştır ve bu kişinin deneyimleri, kendisinden sonraki gözlemcilerce de doğrulanmıştır. İnsanbilimcilerin «tekeşli maymun»a örnek gösterdikleri bir başka hayvan da Madagaskar makisi diye anılmaktadır. Madagaskar'da maymun yoktur. Maki, bir lemur türüdür ve «altı ya da on iki kişilik kümeler» halinde bulunur.

Dr. G.V. Hamilton, sınırlandırılmış bir orman alanında, doğal halde yaşayan maymun ve babuin'lerin cinsel alışkanlıklarını konu alan ayrıntılı bir gözlem gerçekleştirmiştir. Bu incelemeciye göre, erkek hayvan, her zaman için, herhangi bir ergin ya da yetişkin dişinin çekiciliğine kapılmaktadır. Dişilerse, bir erkeği hiçbir zaman, hiçbir dönemde geri çevirmemektedirler. Çiftleşme, her gün, günün herhangi bir saatinde ve dört mevsimde de görülebilir. Hayvanların çiftler halinde bir yere kapatılmaları söz konusu olursa, gerek erkekte, gerek dişide cinsel etkinlik gözle görülür biçimde azalmakta, ancak eşlerin değiştirilmesi olanağı sağlandığında hemen artmaktadır.

İnsansı maymunların toplumsal ve cinsel alışkanlıkları, öteki dört ayaklılardan köklü bir ayrılık göstermemektedir. Uzunkollumaymungiller büyük kümeler halinde yaşamaktadırlar. *Hylobates lenciscus*'un genellikle on, on iki kişilik kümeler halinde yaşadığı söylenmektedir; *Hylobates concolor* ise yirmi ya da otuzluk, sık rastlanan bir siyamang olan *Hylobates varigatus*'unsa elli, altmış ya da daha kalabalık sürüler halinde yaşadığı bildirilmiştir. Tüm maymunlarda olduğu gibi, bunlarda da, kümelerin büyüklüğü küçüklüğü yerel koşullara bağlı olsa gerektir; Uzunkollumaymungiller, bazen aile diye adlandırılabilecek denli küçük kümeler halinde bulunmuştur. Tek başına yaşayan erkeklere de sık rastlanmaktadır. Orangutanlarda, cinsler arası ilişki hiç yoktur. Gözlemcilerin hepsi, cinslerin, türlerini sürdürmek için bir araya geldikleri zamanlar dışında tümüyle ayrı yaşadıkları vargısını paylaşmaktadırlar. Wallace, tam yetişkin iki hayvanı hiçbir zaman bir arada gör-

memiştir; başka gözlemciler de aynı deneyimi yaşamışlardır. «Yetişkin erkek», diyor Mohnike, «yalnızca çiftleşme sırasında dişiyle bir araya geliyor; bunun dışında tümüyle yalnız ve bağımsız olarak yaşıyor. Dişilerinse genellikle değişik yaşlarda üç, dört yavruyla birlikte yaşadığı görülüyor.» Heeren Schlegel ve Müller de, bu konuda şu gözlemlerini aktarıyorlar: «Çiftleşme dışında her zaman yetişkin erkek orangutanlar çoğunlukla yalnız yaşıyorlar. Yetişkinliğe erişmiş erkeklerle yetişkin dişiler genellikle iki ya da üç hayvanlık kümeler halinde görülüyorlar; ayrıca anneler yavrularını yanlarından ayırmıyor. Dişiler, gebeyken ve doğuma yakın zamanlarda öteki hayvanlardan tümüyle ayrılıyorlar, doğumdan sonra da bir süre böyle yalnız yaşıyorlar. Olgunluk çağına varmaları hayli uzun süren ve çok ürkek olan orangutan yavruları, analarının koruması altında yaşıyorlar.» Çiftleşme mevsimi diye bir şey yok. Orangutanların rastgele çiftleşmelerinde herhangi bir «tekeşlilik» görünümü yok. Brooke, içinde üç yetişkinin bulunduğu sekiz hayvanlık bir küme görmüş; öte yanda Volz, iki dişiyle birlikte dolaşan bir erkek görmüş.

Şempanzelerse, genellikle elli kadar hayvanı bir araya getiren büyük sürüler halinde görülüyorlar. Bir yetişkin erkek, üç ya da dört dişi ve birkaç erginliğe erişmemiş yavrudan oluşan küçük kümelere de rastlandı. Yavrular, genellikle, anne-baba kümesinden ayrıldıktan sonra bir süre için birbirleriyle ilişkiyi sürdürüyorlar. Yalnız dolaşan hayvanlara da sık sık rastlanıyor.

Goril, toplumsal alışkanlıkları açısından öteki Afrika maymunlarından ve gerçekmaymunlardan ayrılmaz. Bu hayvanı gizli ininde, kendisini başka hayvanlardan soyutladığı durumlarda izlemenin güçlüğü ve konuyla ilgili bilgilerin azlığı, gorili bir giz perdesiyle örtmüş, onunla ilgili çeşitli heyecan verici öykülerin aktarılmasına yol açmıştır. Dr. Hartmann, yalnız ve yalnız Herr von Koppenfels'in bol okurlu bir Alman dergisinde yayımlanan yazısına dayanarak, «gorilin tekeşli olduğu»nu öne sürmüştür. Daha önce elde edilmiş bulunan bilgilerin hiçbiri, böyle bir varsayı-

ma ortam hazırlayan nitelikte değildir; konuya dikkatle eğilen başka hiçbir yazar da böyle bir şey söyleyemez. Goril konusunda günümüze dek gelen en eski bilgiler, Angola'da on sekiz yıl kalan denizci Andrew Bartell'in gözlemlerine dayanmaktadır ve adı geçen denizci, gorillerin, «toplu olarak barındıkları»nı belirtmekteydi. Brehm de gorillerin çokeşli olduğu sonucuna varmıştı. Yazar, Winwood Reade' in yerli avcılardan topladığı verilerin, konuyu kaleme aldığı dönemde varolan bilgiler arasında en güvenilir bilgiler olduğu kanısındaydı. Reade'se şöyle demekteydi: «Goriller, çokeşlidir; erkek goril genellikle tek dolaşır; aslında, gördüğüm bütün ayak izleri tek hayvana aitti, ama gorillerin de şempanzelerin de toplu yaşadıklarına kuşku yoktur.» Dr. T. Savage ve Mr. J. Wyman de, «Goriller,» diye yazıyorlar, «toplu halde yaşarlar ama sayıları şempanze kümelerinde olduğu kadar çok değildir; dişilerin sayısı genel olarak öteki cinsten fazladır.» Dr. R L. Garner, «Gorilin çokeşli olduğu kesindir,» diyor. Gorili çevreleyen giz perdesi ve hayvanla ilgili bilgilerimizin kesinlikten uzak oluşu artık söz konusu değildir; Winwood Reade'in de belirttiği gibi, «gorilin alışkanlıklarında, bu hayvanı öteki Afrika maymunlarından büyük ölçüde ayıracak dikkate değer hiçbir farklılık olmadığı»nı artık iyice biliyoruz. Kamerun' da uzun yıllar kalan ve yerli avcılarla yakın dostluklar kuran Mr. F. Guthrie, avcılardan aldığı bilgileri büyük bir özenle bir araya getirmiş ve bu bilgileri, çeşitli kabilelerin verdiği bilgilerle karşılaştırmıştır. Mr. Guthrie, «Kamerun' da yaşayan goriller», diyor, «iki, üç ya da dört bireyin bir arada görüldüğü yetişkinlik öncesi dönem dışında, aile diye nitelenemeyecek küçük kümeler halinde yaşıyorlar. Bir kümenin on iki maymundan fazla kişiden oluştuğu pek görülmemiştir, söylendiğine göre kümeler olsa olsa on beş ya da on altı maymun içerebilir. Daha küçük kümeler, bir, iki ya da üç dişi eş ve birkaç yavru ile bir erkekten oluşmaktadır. Altı ya da yedi maymunluk bir kümede iki yetişkin erkeğin bulunması beklenebilir. Yavrular büyüdükçe kümedeki yerlerini almakta, ya da daha doğrusu, yerle-

rini korumaktadırlar. Yaşlı erkek kaygılı, kederliyse ya da belki, toplulukla gezemeyecek denli hasta ve güçsüzse, kümeden ayrılmakta, yaşamının geri kalan bölümünü tek başına geçirmek üzere onlardan uzaklaşmaktadır. Bu soyutlanmanın, yaşlının kendi isteğiyle mi gerçekleştiği, yoksa dişilerin yaşlı erkekle ilişkiyi kesmeleri sonucu mu olduğu, ya da genç erkeklerin bir araya gelip onu uzaklaşmaya mı zorladığı konusunda yerliler değişik görüşler ileri sürmektedir». Mr. G. Zenker, birkaç dişi ve yavruyla dolaşan bir erkek maymun gördüğünü belirtmiştir. Von Oertzen de, aşağı yukarı on maymundan oluşan bir kümenin izlerini betimlemektedir. Grenfell, gorillerin «bölükler» halinde dolaştığını görmüştür. Kaptan Dominick, Kamerun'daki gorillerin çok daha kalabalık birlikler halinde dolaştığını söylemektedir; kaptana göre, «Kamerun'da yaşayan goriller, tam anlamıyla sürü hayvanıdırlar; bunların birliklerinde de, tıpkı babuinlerde olduğu gibi birkaç yetişkin erkek bulunmaktadır.» Mr. T.A. Barns da Kongo'nun doğusunda, gorillerin «çok sayıda hayvandan oluşan» büyük birlikler halinde yaşadığını söylemektedir; bu yazarın belirttiğine göre, her kümede en azından iki dişi ve çeşitli yaşlarda birkaç yavru vardır. Mr. Akeley, gorilleri çokeşli kümeler halinde görmüştür. İsveç Prenslerinden William ve beraberindekiler, birkaç kez bu hayvanları yakından izleme fırsatı bulmuşlar ve kendi havalarında rahat rahat dinlenirlerken hiç istiflerini bozmadıklarını görmüşlerdir. «Goriller,» diyor Prens William, «genel olarak on ile otuz kişilik sürüler halinde toplanıyorlar.» Aşağı yukarı yirmi maymunluk bir birlikte, dört yetişkin erkek goril öldürülmüştü. Tüm öteki türlerde olduğu gibi bütün yavrulara, birbirlerinden ayrılmayan dişiler bakıyordu, erkeklerse ayrı duruyorlardı. Büyük bir kümenin, birkaç maymunun öldürülmesi üzerine tek sıra halinde ilerlemeye başladığı görüldü; bakmakla yükümlü oldukları yavru maymunları yanlarına katan dişiler önde gidiyordu; onların ardında sekiz tane olduğu saptanan erginleşmemiş maymun, onların ardında da yetişkin erkekler yürüyordu. Dr. Neville A.

Dyce Sharp, bu gözlemden sonra, «gorilin, çok istekli bir çokeşli hayvan» olduğu sonucuna vardı. Reichenow da, tüm öteki gözlemciler gibi gorillere on ya da daha fazla sayıda hayvandan oluşan birlikler halinde rastladı. Bu gözlemci, gorilin, kendi kümesi içinde çiftler oluşturduğu ve böylece çiftleştiği varsayımını öne sürdü. Bu savınıysa, hayvanların «yuvalarında» bulunan düzenlemenin çiftlere göre gerçekleştiği varsayımına dayandırdı. Bazı durumlarda böyle bir düzenlemenin var olduğu ipucunu verecek görünümlerle karşılaştığını sanıyordu; bu türden bir ipucunun görülmediği durumlardaysa, iki «yatak»tan fazlasının, ailenin yetişkin olmayan üyelerine ait olabileceğini varsaydı. Alverdes'in *Hayvan Toplumbilimi* konusunda kaleme aldığı değersiz ve bilimdışı yapıtında başköşeye oturttuğu bu garip varsayımın üzerinde ciddi bir tartışmaya girişmeye bile değmez.

Dr. G S. Miller, konuyla ilgili olarak yazılanları özetlerken şöyle diyor: «İster maymun olsun ister insansı maymun, insan dışında herhangi bir hayvanın (bir maymunun) davranışıyla ilgili hiçbir basılı metinde, ormanda serbest dolaşan bir kümedeki erkeklerin cinsel eğilimlerinin, Dr. Hamilton'ın gözlemlediklerinden temel farklılıklar gösterdiği varsayımını haklı çıkaracak bir şey bulamadım.»

İlk gezgincilerin gorilin alışkanlıklarıyla ilgili olarak anlattığı öyküler, lâyık oldukları yere konmuş, geçersizlikleri kabul edilmiştir. Von Koppenfels, yazarların sık sık aktardığı bir betimlemesinde, erkek gorilin dişi için bir ağaçta yuva yaptığını ve «ailesini leoparların saldırısından korumak için» ağacın dibinde «nöbet beklediğini» söylemektedir. Öte yanda Dr. Zell, Kaptan Dominick'in gözlemlerine dayanarak, gorilin, «tırmanmayı çok büyük bir ustalıkla becerebilen bir hayvan olmasına karşın, genellikle yerde yaşadığını ve kayada yaşayan hayvan sınıfına sokulabileceğini» söylemektedir. Mr. Barns ise şunları yazıyor: «Alışkanlıkları açısından bir ağaç hayvanı olmayan bu canavar maymunun insan dışında düşmanı yokmuş gibi görünüyor; hayvanlar dünyasının en korkulan yaratığı olan insan bile,

kimsenin erişemeyeceği yuvasına sığınmış bir goril için korku yaratmıyor. Daha önce betimlendiği üzere, goril hiçbir zaman ağaçlarda uyumuyor, yerde, genellikle de bambu dallarından oluşan bir yığının ortasında kendine bir yuva ya da korunak yapmayı yeğliyor. Gözlemlerime dayanarak gorillerin ağaca pek tırmanmadığını, meyva ya da ceviz, fındık türü yiyeceklere pek rağbet etmediklerini, otlarla ve bambu yapraklarıyla beslenmeyi seçtiklerini söyleyebilirim.» Erkek gorilin «aile»sini savunduğu yolunda bir gözlem aktarılmış değildir. Hayvan, dişi ve yavrularla birlikte olduğu zaman değil, yapayalnız dolaşırken korkunç ve tehlikeli olmaktadır; ancak ve ancak yaşlı ve yalnız gorillerin, kendilerine hiç sataşılmadığı halde insana saldırdığı bilinmektedir. Bir gorilin arkadaşını kurtarmaya koşmasıyla ilgili olarak bildiğim tek güvenilir öykü, yaşlı bir dişinin, bir yetişkin erkeği kurtarma çabası içinde yaşamını feda ettiğini anlatmaktadır.

İnsansı maymungillerle ilgili öykülerin hemen hemen hepsi, «tek başına dolaşan» erkeklerin görüldüğü olgusunu özellikle vurgulamaktadır; orangutan, kısa dönemler dışında her zaman tek başına yaşar; goril, öylesine uzun süreler tek başına yaşar ki, Reade, yalnız ve yalnız tek başına yaşayan hayvanlar görmüş, tersini doğrulayacak hiçbir dolaysız kanıta rastlamamıştır. Böyle bağımsız dolaşan erkek hayvanların, von Koppenfels'in deyişiyle, «hastalık hastası ihtiyarlar», yani, genellikle öne sürüldüğü üzere, üretkenlik yaşını geçmiş erkek hayvanlar olması olasılığı hayli zayıftır. «Azgın» fillere ilişkin görüş gibi bu da, bir varsayım olmaktan öte geçmemektedir. Erkek insansı maymungillerin, genellikle belli bir kümeye sürekli olarak bağlanmadıkları, buna karşılık tıpkı orangutan gibi, güdülerinin sesine uygun davranarak, bir tek dişi ya da bir dişiler kümesine katıldıkları daha akla uygun bir olasılıktır. Yavruları, hayli uzun bir süre bedenlerine yapışık denebilecek bir durumda bulunan dişilerin de, emzirme süresinin büyük bir bölümünde erkeklerle ilişki kurmadığı, kesinliğe çok yakın bir olasılıktır. İsveç Prensi William'ın gözlemlerine

göre, gorilin dişisi ve yavruları, kesinlikle erkek hayvandan ayrı yaşıyorlar; erkeklerse, ayrı kümeler oluşturuyorlar. Bu durumda, insansı maymungillerde asıl sürekli kümelenme, yalnızca dişilerle yavruların bir araya gelmesiyle gerçekleşiyor, yetişkin erkekler topluluğa, deyiş yerindeyse, vardiyalı olarak katılıyorlar.

Tıpkı, hayvanlararası cinsel ilişkilerin evliliğe benzetilmesi gibi, hayvanların dişilerle çiftleşme olanağı kazanmak için yaptıkları çekişmeler de, genellikle kıskançlığa bağlanmaktadır; bu nitelemenin kullanılmasıyla, ataerkil kocaların karılarını kıskanmalarında olduğu gibi, bu çekişmelerde de sözkonusu dişiye yalnız ve yalnız tek bir hayvanın sahip olması amacının güdüldüğü anlamı çıkmaktadır. Ama böyle bir anıştırma, mantığa aykırı olduğu kadar yanlıştır da. Hayvanlar arasındaki ilişkiler nasıl evlilik kurumu oluşturdukları anlamına gelmezse, bu tür çekişmeler de bireysel bir bağlılık ya da sürekli birlik oluşturulacağı anlamına gelmez.

Aşağı omurgalılardaki bu cinsel «kıskançlık» denilen durum ilk ortaya çıktığında duygunun nesnesi dişi değil, yumurtalardı. Çoğu balık türünde, erkek hayvan, yumurtaları «kıskançlıkla» korur ve tüm düşmanları kovar; dişi, hiçbir şekilde erkekle ilişki kuramaz, yumurtladıktan sonra kovulur gider. Som balığının erkeği, yüksek memelilerde görülen ölçüde büyük bir hayvan «kıskançlığı» görüngüsü sergiler. Üreme güdüsünün etkisiyle harcadıkları çaba, doğal tarihin harikalarından biri olarak anılır; hatta, çok sayıda som erkeği, bu çabanın yarattığı bitkinlik içinde yaşamlarını yitirirler. Bu hayvanlar, çiftleşme mevsiminde cinsel savaşın en garip silahlarından birini geliştirirler; alt çeneden çıkan ve çiftleşme döneminin sona ermesiyle içeri giren çengele benzer bir çıkıntıdır bu; işte bu silahlı erkekler birbirleriyle kıyasıya savaşırlar. Ne var ki, bütün bu çarpışmalar sürerken, dişi balık, kendisine değil, yapmış olduğu ve erkek tarafından titizlikle korunan yumurtalara yöneltilmiş olan erkek güdülerinin ikincil durumda kalmış bir nesnesidir. Dikenli erkek balıklarla «kur yapan»lar ara-

sındaki çarpışmalar, çoğu kez, insan duygularını betimleyen kavramlarla dile getirilmiştir. Ancak, bu çarpışmalarla bir ya da birkaç dişinin seçilmesi arasında hiçbir ilişki yoktur. Erkek balıklar arasında yapılan kavgalar, her zaman için çiftleşme dönemiyle sınırlı kalmakta, dişi hayvanın savaş alanında bulunması ya da bulunmaması hiç önem taşımamaktadır. Kuşlarda olduğu gibi, bu hayvanlarda da daha çok bölge savunulmaktadır. «Erkek balıklar kendilerini bu şövalyevari turnuvalara kaptırdıkları, ya da daha doğrusu yuvalarını korumak amacıyla savaştıkları sırada, dişiler, savaş alanının dışında, büyük ya da küçük sürüler halinde yüzüp durmaktadırlar. Birbirlerine mümkün olduğu kadar fazla sokulmuş balıklardan oluşmuş bir dişiler sürüsü, yuvanın üzerine üşüşüyor; öylesine büyük bir hızla etrafa saçılıyorlar ki, başı çekenin hep aynı dişi olup olmadığını, ya da birbirleriyle yer değiştirip değiştirmediklerini gözlemlemek olanaksız hale geliyor.»

Erkek hayvanlar arasındaki savaşım ve çekişmeler, belli dişilere sahip olma uğruna değil, genel olarak dişiyle birleşme amacıyla gerçekleşmektedir; savaşım ve çekişme, herhangi bir dişinin yokluğunda da her zaman için görülebilir. Erkek hayvanlar, tıpkı yiyecek sağlamak için savaştıkları gibi üreme fırsatı elde etmek için de savaşmaktadırlar. Yanında bir dişi bulunan erkek, tıpkı bir köpeğin ele geçirdiği kemiği korumak için savaştığı gibi, o dişiye sahipliğini korumak için savaşabilir; erkek hayvan, elden geldiğince çok sayıda dişiye yanaşmak için de savaş verir. Brehm doğal olarak çiftler halinde yaşamayan bir hayvan türü olmasına karşın birbirlerine karşı bayağı sevgi besledikleri izlenimi veren iki çift ayıyla deneyler yaptı. Bir keresinde iki çifti bir çukura koydu. «Bir süre yalnızca bir çiftin bulunduğu çukura ikinci ayı çiftini koyduğumda, iki erkek arasında korkunç bir çarpışma başladı; ancak bu, dişilerden birine karşı duyulan sevgiden değil, yalnız ve yalnız iki dişiyle aynı anda birlikte olma isteğinden kaynaklanan bir savaştı. Ötekini kısa sürede yenen güçlü ayı, hemen kalktı, sığındığı yüksekçe bir yerden onları izlemek durumun-

da kalan erkek ayının gözleri önünde, rakibinin eşiyle çiftleşti.» Çiftleşme dönemindeki savaşkanlığın, ikincil cinsel özellikler biçiminde dile gelen taşkınlığın bir anlatımı olduğu anlaşılıyor, ve çoğu kez, genel bir yönlendirilmemiş savaşkanlık güdüsü olarak amaçsız bir şekilde edime dönüşüyor. Çiftleşme mevsiminde, bazı hayvanlar yalnızca birbirlerine değil, başka türden hayvanlara, hatta insanlara bile saldırırlar. Hagenbeck, iri etoburlarda, «olası bir rakibe karşı sergilenen kıskançlığın sevgilerinin nesnesi olan hayvana gösterdikleri sevecenlikten bile büyük» olduğunu söylüyor. «Sevişme özlemiyle kıvranan bir aslanın, yalnızca kendi türünden bir hayvanı değil, insanı bile kıskandığı, kafesine yaklaşabilecek bir bakıcıyı kabul etmediği şaşılası bir olgudur», diyor aynı gözlemci. Binbaşı Dugmore'sa, «İnsan, hayvanların neden dövüştüklerini merak ediyor», diyor. «Görüldüğü kadarıyla, yanında kaç dişi olursa olsun, erkek hayvan dişileri ele geçirme isteğiyle dövüşüyor. Belki de bunun nedeni, hayvanın bu dönemde çok tutkulu, ve buluttan nem kapar durumda bulunması ve kendisiyle aynı amacı güden, aynı görünümdeki olası bir rakibin ortaya çıkmasıyla dövüşme isteği duymasıdır. Ya da belki yalnızca coşkularını, taşkınlık duygularını ya da hayvansı güçlerini boşaltmak gereksinmesi sonucu savaşmaktadırlar. Ben, birçok kez, erkek geyiklerin, yanlarındaki tüm dişileri bırakıp yepyeni bir dişi sürüsünü ele geçirdiklerini gördüm. Örnek olarak bir olayı aktarayım size. Bir keresinde, sekiz dişi geyikle birlikte olan bayağı uysal bir geyiği izliyordum. Dişilerin birkaçının yavruları da yanlarındaydı. Erkek geyik çok heyecanlıydı, durmadan homurdanıyor, bir an bile yerinde durmuyor, yalnızca dişilerden birinin kaçmayı tasarladığını ele veren davranışlarını sezdiğinde dikkat kesiliyordu. Dişi bir iki adım atar atmaz fırlıyor, onu sürüye dönmeye zorluyordu. Bulundukları ağaçsız alanın karşı tarafında aşağı yukarı bu bizim geyik iriliğinde, dokuz dişiyle birlikte duran bir erkek geyik vardı. İki erkek hayvan, bir süre bakıştılar. Ancak karşıdaki dişiler, durmadı, yavaş yavaş bizimkilere doğru ge-

liyorlardı. Az sonra erkeklerin ikisi birden hızlandı, yeni gelen erkek, kendi sürüsüne yetişti. Erkekler birbirlerine yaklaşıyorlardı. Tamam, dedim, şimdi kavga çıkacak, erkeklerin ikisi de son derece öfkeli görünüyorlardı çünkü. Karşı karşıya geldiler, bir an için anlamlı bakışlarla birbirlerine baktılar ve şimdi size çok garip gelecek ama, erkekler yöneldikleri tarafa doğru yollarına devam ettiler—ancak bu arada sürüler değiş tokuş edilmişti. Erkek geyikler, birbirlerinin dişi sürüsünü yanlarına kattılar. Tek bir erkek geyiğin, bir dişi geyik sürüsüyle birlikte olmaya kayıtsız şartsız hak kazandığı bir an bile kimsenin aklından geçmesin. Beş, altı ile onbeş dişi geyikten oluşan küçük sürülerin, gözlerimin önünde en azından iki erkek geyikle bir araya geldiklerini çok gördüm. ...Genellikle birkaç erkek geyik, bir dişiler sürüsüyle bir arada yaşıyor, yani, erkek geyiklerin kaçınılmaz olarak uzlaşamayacağı yolundaki yaygın kanı, temelsizdir. Kavgalar oluyor, belki de sık sık kavga ediyorlar, ama bazı kişilerin sandığı kadar çok değil.» Bir dişiler sürüsünün birkaç erkek tarafından paylaşılması olgusu, bütün sürü hayvanları için geçerli elbet.

Çok tipik ölçüde savaşçı olan türlerde, örneğin geyikgillerin çeşitli türlerinde, yarışmacılık yalnızca çiftleşme döneminde kendini belli etmektedir. Kanada geyiğini, çiftleşme mevsiminden hemen önce gözlemleyen Binbaşı A.R. Dugmore, şöyle diyor: «Erkek geyikler, hemen hemen hiçbir huzursuzluk belirtisi göstermiyorlardı—hatta, erkek hayvanların, dişiler arasına dağılmaları sırasında, kendilerine en küçük bir ilgi bile gösterilmemesi karşısında şaşırdığımı belirtmeliyim; her dişi sürüsünde birkaç yetişkin erkek geyik vardı. Arada bir, tutkuları yeni yeni gelişmeye başlayan genç bir erkek hayvan huysuzlanıp sürünün arasında yavaşça yürüyordu da, kendisinden iri erkek geyikler bana mısın demiyorlardı.»

Etoburlarda, rekabet çok daha sönük, dişilerle çiftleşme uğruna erkekler arasında dövüş yapıldığına çok daha seyrek rastlanıyor. Selous'a göre, erkek aslanların bu türden düellolara girdiğini varsaymak pek doğru olmaz, çün-

kü erkek aslanın postunda yara izine rastlandığı görülmemiştir; bu türden çarpışmalar gerçekten olmuş olsa, silinmez izler bırakacaktır kuşkusuz. Sürü hayvanlarının önemli bir özelliği olan erkekteki yarışmacılık duygusunun kışkırtmayla dışavurulması, hiçbir şekilde, bütün hayvanlarda görülen bir ruhsal yapı özelliği değildir. Brehm'in söylediğine göre, yarasalarda, «kıskançlık duygusu, yapısal bir özellik olarak belirmemektedir.» Bu türü gözlemleyen yazar, «Ben,» diyor, «yarasaların daha küçük türlerinde, erkek bir dişiyle çiftleşirken, bir başka erkek hayvanın sessiz sakin onları izlediğini ve küçücük bir kıskançlık belirtisi bile göstermediğini gözlerimle gördüm. Pagenstecker da, birkaç erkek hayvanın, aynı dişiyle çiftleşmek üzere sessizce sıralarını beklediğini gözlemlemiş.»

Memeli hayvan erkeklerinin, dişilerle yavruların beslenmesine yardımcı olduğu, ya da yavruları eğittiği görülmemiştir. Ot yiyen hayvanlarda, erkek, yavruyu ilk kez, bağımsızlık evresine geldiğinde görür. Etoburlardaysa, dişi genel olarak kendisini ve yavrularını erkeğin gözünden ırak tutmak için canla başla çabalar, yavrularını yemesin diye erkeği kovar, uzaklaştırır. «Yavrularına bedensel bir zarar vermekten sakınan bazı babalara örnek baba gözüyle bakılır; hele yavruların bakıma muhtaç olduğu süre içinde yuvadan uzak dururlarsa, onlardan iyisi yoktur.» Dişi aslan, tüm öteki memeliler gibi doğuma yakın erkekten uzaklaşır. Kunduzun da, «erkeği 'ev'den kovduğu, böylece yavruya zarar vermesine engel olduğu» söylenmektedir. Ana-baba arasında nispeten yakın bir işbirliğinin bulunduğu durumlarda bile, yavru sütten kesildikten sonra, yalnız ve yalnız ana tarafından beslenmektedir.

Erkek aslan «av»ını yavrularla birlikte kalan dişiye getiren bir hayvan olarak sunulmuştur. Ama yavrular olsa da, olmasa da, avını her zaman inine taşır aslan. Dişiyle birlikte yaşamayan pars da kesinlikle aynı şeyi yapar. Dişi aslan, gelen avdan kendisine ve yavrularına bir parça kapar. Erkek aslan, ne dişisine ne de yavrulara yönelik herhangi bir koruma işlevinde bulunmaz. Bazı öküz türlerinin

yavrularla ilgilendiği söylenmekte, onları savunduğu kabul edilmektedir; ama bu, —eğer doğruysa— bireysel değil, toplu bir edimdir. Kuşlar ve memeliler de içinde olmak üzere bütün hayvanlarda, yalnızca ananın yavrusunu koruduğu nerdeyse genel bir kuraldır. Birçok durumdaysa, dişi yalnızca yavrularının değil, erkeğin de koruyucusudur. Geyik ve ve ceylanlarda dişiler erkek hayvanların güvenliğini gözetir ve tehlike anında, kendilerini erkek hayvanla saldırgan arasına atarlar. Bu durum, fillerde de gözlenmiştir.

Hareket halindeki bir sürünün asıl başını çeken ve olası tehlikelere karşı her an tetikte olan, genellikle yaşlı bir dişi hayvandır. «Geviş getiren hayvanlarda, özellikle de geyiklerde, sürüye yol gösteren ve öteki hayvanların güvenliğini gözeten hayvan, yaşlı, deneyimli bir dişidir; bu şaşmaz bir kuraldır.» Kanada geyiklerinde, sürünün başında «yaşlı bir dişi bulunur; bu sürübaşının görev duygusu öyle büyük ölçüde gelişmiştir ki, sürüsünün selametini sağlamak için her an tetikte bulunmayı temel görevi sayar. Tehlike doğurması olası en küçük bir belirti sezdiğinde, sürünün kaçması için gerekli işareti veren odur. Bu dişilerin sürekli olarak tetikte durması, ve çok dikkatli olmaları nedeniyle çektiğim fotoğrafların çoğu bozuk çıktı doğrusu; bu hayvanlara karşı büyük bir hayranlık beslememe karşın, bu yüzden bayağı öfkelendiğimi de itiraf ederim. Dişi sürübaşı, erkeklerden çok daha uyanık ve bu yüzden sürüye çok daha iyi önderlik ediyor.» Oysa erkekler, «apaçık ortada duran tehlikelere hiç farkında bile olmaksızın sokuyorlar kendilerini.» Sığır sürülerine de gene yaşlı bir inek öncülük eder: «Sürübaşı daima yaşlı bir inektir; sürüdekilerden çoğunun anneannesidir bu inek kuşkusuz.» Bir başka gözlem de şöyle: «Kanada geyiği sürülerinin başını erkek hayvanın çektiği konusunda yaygın bir görüş vardır. Ancak bu doğru değildir. Sayısız gözlem, usta hayvanın yaşlı erkek değil, hemen hemen daima, yaşlı bir dişi olduğunu göstermiştir. Bu dişi önderliği, geviş getiren boynuzlu hayvan türlerinin tümünde değilse de, pek çoğunda görülmek-

tedir.» Afrika geyiklerinde, sürünün en yaşlı ya da en egemen erkeği, sürünün başını çekmez genellikle; bu işlev, çoğu kez, yaşlı ve önlemli, uyanık bir dişi tarafından yerine getirilir.» Aynı şey, ceylan, dağ keçisi, Güney Afrika geyiği, zebra ve ayıbalığı türlerinde de gözlemlenmiştir. «Kimi zaman», diyor Dr. Hornaday, «Keskin boynuzlarını dokundurmakla onu sürünün ardına kaçırabilecek erkek yavruların dehşet içinde kaçmalarına neden olan yaşlı dişi geyik, koca bir sürüye korkulu anlar yaşatır.» Dişi ve erkek filler çiftleşme mevsiminde bir araya geldiklerinde, «sürüyü kesinlikle dişi güder; erkek hiçbir zaman sürünün başını çekmez. Dişilerle yavruları sürünün önünde ilerler, erkeklerse sallana sallana peşlerinden giderler; gerçi, sürü ürkütülür de kaçmaya zorlanırsa, bu düzen hemen tersine döner, analarla yavrular arkada kalır, çünkü engel ve sorumluluk tanımayan erkek hayvanın gözü kendisinden başka kimseyi görmemektedir. Bir erkek hayvanın, sürünün kaçması ya da geri çekilmesini denetleme işini yüklendiği bir durumla hiç karşılaşmadım.» Dişi ve erkek kaplanın birlikte hareket ettiği durumlarda, «dişi kaplan genellikle erkeğin önünde gider.» Aynı davranış, dişi aslanda da görülmüştür.

İnsanın yapısında dikkate değer bir öge olan, erkek cinsteki fiziksel üstünlük, hayvanlar dünyasının yaşantı koşulları içinde söz konusu değildir. Erkek, kural olarak fiziksel açıdan daha güçlüdür, ancak dişiyle erkek arasındaki bu ayrım, hiçbir şekilde insan türünde olduğu kadar belirgin ve sürekli değildir. Örneğin erkek aslanın, güç bakımından dişiye üstün olduğu kuşku götürür; çünkü, yavrulamış bir dişi aslan, çok daha korkunç ve çok daha tehlikeli bir saldırgandır. Dişiler, kural olarak erkek hayvandan daha çok canlılık gösterirler. «Çoğu avcı, dişi ve erkek cinsi bir arada gördüklerinde, önce dişi aslanı öldürmeye bakarlar; çünkü, önce erkek aslanı öldürmeleri halinde, dişinin hemen kendilerine saldıracağını, öte yanda önce dişi öldürüldüğünde, erkek aslanın belki biraz bekleyeceğini, ve tabanları yağlamadan önce durup dişiyi koklayacağını ve beklemenin bir yararı olmadığı kanısına varınca da ora-

dan uzaklaşacağını kabul ederler.» Erkeğin fiziksel güç üstünlüğü ne ölçüde olursa olsun, bu durumun, hayvanlar dünyasında erkeğin dişiyle ilişkisinde hiçbir rol oynamadığı açıktır. Erkek hayvanın, dişiye karşı zor kullandığını hiçbir gözlem belgelememiştir. Hayvanlardaki aile kümelenmesi, bir fiziksel egemenlik sürecinin değil, güdülerin karşılıklı ilişkisinin bir anlatımıdır.

Öte yanda, hayvan kümesindeki erkeğin konumu, dişiden herhangi bir zihinsel üstünlük durumundan etkilenmemektedir; çünkü hayvanlarda zihinsel üstünlük sıralaması, yukardakinin tersidir. Çağdaş koşullar altında, erkeklerin ve kadınların zihinsel yetileri konusundaki görüşümüz ne olursa olsun, bu görüşler gerek hayvanlar için gerek ilkel insanlar dünyası için geçerli değildir. Erkek cinsin zihinsel üstünlüğü —bu yöndeki görüşü en aşırı evresinde ele alırsak— toplumsal evrimin ürünleri, çoğunlukla da bu evrimin gelişmiş ürünleri olan zihinsel alanlar için söz konusudur. İlkel koşullar altında, böyle bir üstünlük uygulama alanı bulamamaktadır. En ilkel koşullarda, her şeyden önemli tek şey olan edimler dünyasında, bu türden bir erkek cins üstünlüğü yoktur. Hayvanlar dünyasında zihinsel yeterlilikle ilgili durum, insanlarınkinin tersidir. Bu konudaki kanıtlar, kuşku götürmez niteliktedir. Dişi, daha dikkatli, daha önlemli, akıllı, yaratıcı ve bilgilidir; erkekse düşüncesiz, önlemsiz ve çoğunlukla dişiye kıyasla aptaldır. Dolayısıyla hemen hemen bütün hayvan kümelerinde, koruma, öncülük, kümenin bekçiliği, herhangi bir tehlikeyi gelmeden sezme işlevleri dişi tarafından yürütülmektedir. Çoğu hayvan türlerinde, avcıların eline düşen erkek hayvan sayısı, dişilerden çok daha fazladır; bu olgu, cinslerin sayısal oranını tahmin etmede yanıltıcı bir öge oluşturmaktadır. Bazı maymun türlerinde dişilerin hiç yakalanmadığı söylenmektedir. Tenerif Adası'nda belli bir alanda serbest bırakılan bir şempanze sürüsü, en yaşlı erkeğin peşinde gitmekteydi; ancak sürünün arkasında yaşlı bir dişi bulunmaktaydı ve bu dişiye, «büyük saygı gösterilmekteydi; tehlike anında herkes onun yanına koşmaktaydı... bulunduğu

yeri ya da yaptığı işi değiştirdiğinde, bütün sürüyü kolayca peşinde sürüklüyordu.

Hayvan ailesinin koşullarını saptayan erkek değil, dişi hayvandır. Dişiyle erkek arasında, dişiye herhangi bir yarar sağlamayan bir ilişki gerçekleşmez. Erkek işbirliğinin yararlı olduğu durumlarda, erkek dişiyi arar ya da izler; sürünün dağılması ve yerleşim yeri konusundaki kararı veren dişidir. Kuşlarda, yuvayı dişi yapar; erkek kuş, dişiye yardım edebilir de etmeyebilir de. Memelilerde, yerleşim yerinin seçilmesi, tümüyle dişinin görevidir. Kemirici hayvanlar, tilkiler, sıcak iklimlerde yaşayan kurtlar gibi kendi yuvalarını yapan hayvanlarda, bu işi tek başına dişi yürütür ve genellikle değişik yerlerde birkaç yuva yapar, birinden ötekine dolaşır. Dişi tilki, gebeliği sırasında çevredeki yuvaları gezer, bayağı uzun süren bir «ev arama»dan sonra uygun bir yuvada karar kılar. Yuva yapan hayvanların en seçkini olan kunduzlarda, «çoğu hayvanlarda olduğu gibi yuvanın baş yapımcısı dişidir; erkek yalnızca taşıma ve dalları sürükleme işini yürütür.» Memeli dişileri, yerleşim yerinin seçilmesi konusunda son derece titiz, hatta kaprislidir; iyi gizlenmiş, loş ve korunmuş bir yer seçmeye özen gösterir; yavrusunu doğurmadan önce ve lohusa döneminde ve hele herhangi bir tehlike işareti sezdiğinde yuvasını sürekli değiştirir. Hayvanat bahçelerinde, doğuran bir dişi için en az iki sığınak bulundurmak gereklidir, «çünkü ana, yavruladıktan sonra rahatsız edilmese bile huzursuzdur ve zevkine uygun bir yuva buluncaya dek yavrularını oradan oraya taşır.» Yavruları, besin maddesi sanmaya eğilimli olan erkek, genellikle dişi tarafından kovulur ve ancak birkaç gün sonra, yavruların yapısı iyice ortaya çıktıktan sonra dişinin yanına yaklaşmasına izin verilir.

Yukarıda aktarılan olgular, hayvanlar dünyasında görülen ve toplumsal ilişkileri andıran tek benzerliği oluşturan üreme işlevlerinin doğurduğu ilişkilerin, «aile» teriminin genel olarak anlattığı ilişkilerden büyük ölçüde farklı olduğunu göstermektedir. Aile sözcüğü, uygar toplumların geleneğinde, egemen bir erkeğin çıkar, etkinlik ve yet-

kesi çevresinde toplanmış bir kümeyi tanımlamada kullanılmaktadır. Koca, ailenin başıdır; kümenin öteki üyeleri olan eş ve çocuklar, kocanın bakmakla yükümlü olduğu uyruklardır. Hayvanlar dünyasında, üretim işlevlerinin bir gereği olarak ortaya çıkan kümelerde bu türden bir yapının izleri yoktur. Hayvanlarda aile, ana ve onun yavrularından oluşur. Erkek, kümenin başı, yiyeceğini ve bakımını sağlayan bir üyesi değildir; ailenin vazgeçilmez bir bireyi değildir; ve çoğu durumda kümeye dahil bile olmaz. Ana, ailesine katılabilir, ama genellikle ayrı gezer. Erkek, dişinin ailesine bağlansa bile, aileyle olan ilişkisi gevşektir, tutarsızdır, süreklilikten yoksundur. Aile içinde işlevsel bir yeri yoktur. Üreyen-üreten ilişkisi yalnızca anayla yavrular arasında vardır. Babalık diye bir şey yoktur. Hayvanlarda aile, insan ailesi tanımının gerektirdiği üzere dişiyle erkeğin işbirliğinin sonucu değil, anasal işlevlerin ürünüdür. Ailenin tek merkezi ve bağı anadır. Yaşam için gerekli şeylerin sağlanmasında cinsler arasında bir işbölümü yoktur. Koruma işlevleri erkek tarafından değil, dişi tarafından yerine getirilir. Yatıp kalkma yeri, bir yerden bir yere gitme, ve kümenin yönetilmesi konularında yalnız ve yalnız dişi karar verir. Hayvan ailesi, cinsel değil, anasal güdülerin, babanın değil, ananın ortaya çıkardığı bir kümedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANALIK VE İNSANIN KÖKENLERİ

Aşağı yaşam biçimlerinde, ana organizması çoğunlukla erkek tarafından döllenmeyi gerektirmeksizin üreme hücrelerini salar; erkek, yavruların başarılı bir gelişme göstermeleri için gerekli yiyecek ve bakımı sağlamaz, yavruların yazgılarıyla ilgili herhangi bir etkinlik göstermez. İlkel omurgalı hayvanların, nicelikleri binlerle anlatılacak denli çok sayıda yumurtacığı, bu hücrelerin gelişmesi için yeterli besin kaynağından yoksun bulundukları halde salmaları ya da dışarı atmaları biçiminde kendini gösteren savurgan yöntem, keski solungaçlılarda yumurtacıkların bir süre için ana organizmasında tutulması, erkeğin embriyon besini sağlayarak yumurtayı döllemesi ve bu hücrelerin sayılarının büyük ölçüde azaltılması yönünde değiştirilmiştir. Sürüngenlerin ve apertiks, toy kuşu, turna, su tavuğu, dalgıç kuşu, kaz, ördek gibi ilkel kuşlarda yumurtacık, embriyonun gelişmesini tek başına sürdürecek duruma gelmesine dek cenin sıvısı da denilen embriyon besiniyle beslenir. Yumurtalar uygun bir yere bırakılıp da, güneşin sıcaklığıyla ya da dişinin kuluçkaya yatmasıyla yavrular ortaya çıktığında, hayvancıklar bakım gerektirmeksizin yaşamlarını sürdürebilirler. Deniz kuşu, karabatakgiller, gündüz yırtıcıları, güvercinler, baykuşlar, karasağan, ağaçkakan ve tüm tüneyen ötücü kuşlar gibi gelişmiş kuşlarda, yumurtadaki embriyon besini büyük ölçüde azalmıştır. Bunun sonucu olarak yavrular iyice olgunlaşmadan, tüysüz ya da çok in-

ce tüylerle örtülü, çaresizlik içinde dünyaya gelirler. Bu durumda yavruların ortalarda dolaşmalarına engel olunur; bu hayvanların kendilerini üretenler tarafından beslenmesi zorunludur; ayrıca daha uzun süren bir bakım ve ilgiye gereksinim gösterirler.

Memelilerde, yaşama yeteneğine sahip yumurtaları salmak ve gelişmekte olan organizmayı doğrudan ananın dolaşımından beslemekle asalak bir embriyon geliştirme yöntemine dönüş yapılmıştır; söz konusu yöntem, memelilerden önce bazı balık türleri tarafından da geliştirilmiştir.

Sıralamada, ilkel memelilerden çok daha iyi örgütlenmiş, daha akıllı memelilere doğru çıktıkça, gebelik süresinde şaşırtıcı bir artışın varlığı gözlemlenmektedir. Bu dönemin uzunluğu kısalığı ayrıca hayvanın ağırlığıyla ve bir batında doğurulan yavruların sayısına da bağlı olmaktadır. Bu etmenler hesaba katılacak ve gebelik süresi bir ortak ölçüye vurulacak olursa, görece gebelik süresinin, aşağı hayvan tiplerinden yüksek tiplere geçildikçe derece derece uzadığı görülecektir. Nitekim, inek, yavrularını bir aslandan iki kez daha uzun bir süre ve bir insanla aşağı yukarı aynı süre karnında taşımaktadır; ancak rakamları bir ortak ağırlık ölçüsüne indirgediğimizde, ineğin gebelik süresinin insanın gebelik süresinin sadece beşte biri, bir aslanın gebelik süresinden de dörtte bir daha az olduğu görülecektir. Fil, yavrusunu hemen hemen iki yıl karnında taşır, ve var olan memeliler arasında gebelik süresi en uzun olan hayvan niteliğini korumaktadır. Ama, yetişkin bir filin üç ya da dört ton çektiğini (Jumba altı buçuk tondu) ya da elli insan ağırlığında olduğunu dikkate alırsak, aynı ağırlık için gebelik süresinin insan türünde filinkinin iki katı uzunlukta olduğu görülecektir.

Sıralamada yukarlara çıktıkça, ana gövdesi içinde dölütün olgunlaşması daha uzun bir süre gerektirmekte, gelişme oranı giderek artan bir ölçüde yavaşlamakta ve yavruların ana bakımına bağımlı olduğu bebeklik dönemi büyük ölçüde uzamaktadır.

Kemirici hayvanlar kör ve yumuşak bir halde doğmala-

rına karşın öyle hızlı gelişirler ki, bakıma gereksinme duydukları bebeklik süresi birkaç haftayı geçmez. Sıçanlar, otuz dokuz günlükken kendi başlarının çaresine bakacak duruma gelir, altı ay içinde de erginliğe ulaşırlar; fareler bir buçuk ay içinde bebeklikten çıkar, dört ayda da tam yetişkin hale gelirler; tavşanlar beş aylıkken kendi başlarına yaşamaya başlarlar. Kemirici hayvanların en akıllısı olan kunduzlar bir ay meme emer ve iki yıl sonra cinsel olgunluğa varırlar.

Bu konudaki en büyük karşıtlık, sürü halinde yaşayan toynaklı otçul hayvanlarla etçil hayvanlar arasında kendini göstermektedir. Otçul hayvanlar doğduklarından birkaç dakika sonra ayakta durabilir, birkaç saat içinde de analarının peşinden gitmeyi başarırlar. Yedi günlük bir inek antilobu en hızlı koşan bir insanı bile geçer. Fil yavrusu iki günlükken anasının peşinden gidecek duruma gelir. Öte yanda etçil hayvanlar çaresiz bir halde dünyaya gelirler; ayakta duracak hale gelmeleri birkaç gün sürer ve aylarca analarına tümüyle bağımlı olarak yaşarlar. Aslan yavruları dışında hepsi gözleri kapalı doğar ve doğumu izleyen birkaç gün kör yaşarlar. Aslan yavruları bir buçuk yaşına gelinceye dek kendi avlarını kendileri yakalar duruma gelemezler.

Maymun yavruları bir ay kadar süreyle konumlarını hemen hemen hiç değiştirmeden kolları ve kuyruklarıyla analarının gövdesine sıkı sıkı sarılı kalırlar. Bebeklik çaresizliği konusunda, insansı yavrularıyla aşağı maymun yavruları arasındaki karşıtlık yukarda andığımız memelilerle diğer memeliler arasındaki karşıtlıktan daha da belirgindir. Uzunkollumaymungillerde, yavruların yedi ay boyunca anasının gövdesine asılı kaldığı, bu sürenin sonunda da yavaş yavaş kendi başının çaresine bakmaya başladığı söylenmektedir. Orangutan yavrusu bir aylıkken sağa sola tutunarak zar zor yürümeyi öğrenir. Bir aylık oluncaya dek, arka üstü yatmakta, ellerini ve ayaklarını hareket ettirmekte, onları incelemektedir. Yüksek insansıların bağımsız olarak varlıklarını sürdürecek hale gelmeleri için üç

yaşında olmaları gerektiği söylenmektedir; sekiz ile on beş yaş arasında tam yetişkin hale gelirler. Çoğu yabanıllarda, bebekler aşağı yukarı üç yaşına kadar ana memesi emerler, sekiz ile on beş yaş arasında da erginlik törenleri yapılır. Bebek bir aylık olmadan gözlerini tam anlamıyla kullanamaz, gözlerinin hareketleri arasında eşgüdüm sağlayamaz; beş aylık olmadan kaslarının hareketleri arasında eşgüdüm kuramaz; sekiz aylık kadarken bile doğru dürüst ayakta duramamakta, ikide bir düşmektedir; insan yavrusunun bir yaşından önce yürüdüğü de pek seyrektir. Demek ki, orangutan bir aylıkken, bir yaşına gelmiş insan yavrusu kadar gelişmiş durumdadır; bir günlük kuzuysa, her ikisinden de daha fazla yol kat etmiş bulunmaktadır.

Olgunluğa ulaşmamış bebeğin korunma ve bakımı, yüksek hayvanların evriminde en önemli etmeni oluşturmaktadır. Organik evrimin tamamlayıcı evrelerinin olasılık hesapları bu bakıma dayandırılmıştır.

Bedenin genel büyümesini geliştirmede bebeklik dönemi hesaba katılmamaktadır; çünkü aslında, bebeklik döneminin en uzun olduğu durumlarda büyüme gücü daha az olmaktadır. Bebeklik dönemi, örgütlenmedeki genel değişiklikleri gerçekleştirmede de dikkate alınmamaktadır, çünkü yeni doğmuş memeli ne denli gelişmemiş olursa olsun, ana-babasının özelliklerine göre gerekli bütün organlara sahip bulunmaktadır. Üreme organları dışındaki bütün organları işlevsel olarak etkindir ve doğumdan sonra herhangi bir önemli yapısal dönüşmeye uğramazlar. Yalnızca bir tek organda, yani beyinde, bu yapısal düzenlemeler, doğumda temelden tamamlanmamış durumdadır, bebeklik dönemi süresince gelişirler.

Beyni oluşturan hücreler, bedendeki bütün diğer organ ya da dokulardaki hücrelerden çok daha önce çoğalmayı durdururlar. Destek dokuların, kasların, kemik, deri ve bezlerin hücreleri doğumdan sonra çoğalmaya devam ederler —bedenin genel büyümesi ve sürekli olarak kendini yenilemesi, daha çok bu çoğalma sayesinde gerçekleşir çünkü— oysa beyindeki hücrelerin sayısında, dölyolu içindeki

gelişmenin ilk altı ayından sonra çoğalma olmaz; hücre sayısında —yozlaşma ve çürüme nedeniyle arada bir görülen hücre eksilmesini saymazsak— değişiklik görülmez. Bununla birlikte doğumda bedenin geri kalan kısmına göre yetişkindekinden görece olarak çok daha büyük ve ağır olmasına karşın, beyin doğumdan sonra bedenin tüm öteki bölümlerinden daha büyük bir hızla büyümeyi sürdürür. Yaşamın ilk üç ayında bedenin tümünün ağırlığı aşağı yukarı yüzde yirmi oranında artar; beynin ağırlığıysa aynı süre içinde hemen hemen yüzde doksan oranında artar. Dokuz aydan kısa bir süre içinde beynin ağırlığı iki katına, üç yıldaysa üç katına çıkar. Öte yanda bedenin büyüme hızı ilk birkaç aydan sonra hızla azalır —doğumda yüzde iki yüz dokuzken ikinci yıl yüzde yirmi dokuza düşer— beynin büyümesiyse, ilk aydan sonra hızla yavaşlamasına karşın, yedinci yıla dek düzenli olarak korunur ve yirmi beşinci hatta otuz beşinci yıla dek sürer. Hücre sayısında artma olmadığından bu büyüme tümüyle işlevsel gelişmeden kaynaklanmaktadır.

Aslında beyin yarıkürelerindeki boz renkli özü oluşturan ve başlangıçta armuda benzeyen düz yüzeyli hücreler bütün yönlerde yayılan ince dallar uzatırlar. Bu dokular ağı, beynin beyaz yapısını oluşturur; ağırlıktaki artış, işte bu ağaç şeklindeki uzantılardan kaynaklanmaktadır. Beyin hücrelerinin uzantılarından bazıları sinir dokularını oluşturmaktadır; diğerleriyse, beynin çeşitli öğeleri arasındaki sayısız bağlantıyı gerçekleştirmekte, ve pek çok yardımcı dal uzatmaktadır. Beynin işlevsel yetkinliği, işte bu kendi aralarında haberleşen bağlantılar ağı dizgesine bağlıdır. Hücre sayısı açısından yapısı, yukarı memelilerle aşağı memelilerde pek çarpıcı bir farklılık göstermez; ancak kemiriciler ve geviş getirenler gibi yukarı memelilerde, yalnızca birkaç dallanma süreci görülür; öte yanda sıralamada yükseldikçe bu dalların sayısı ve karmaşıklığı büyük ölçüde artar. Aynı fark, genç ve olgunlaşmamış hayvanların beyin hücreleri yapısıyla yetişkin hayvanların beyin hücrelerinin yapısı arasında da ortaya çıkmaktadır. Örneğin sı-

çanlarda, doğmadan az önce, korteksin piramit şeklindeki lenf bezi hücrelerinden aşağı sarkan uzantılar yoktur, asıl süreçte ya da eksen kemiği oluşması sürecinde ikincil (yardımcı) uzantılar gelişmez. Bunlar doğumda vardır ve birinci haftanın sonunda tümüyle gelişmiş hale gelirler. Dölütün sinir sistemindeki sinir hücrelerinin gelişmesi, bütün memelilerde organik sıralamadaki evrimsel gelişmelerinin sırasına uygun olarak gelişirler; yani, beynin omuriliğe bitişik parçasındaki «alt» merkezlerle arka beyin en önce gelişir, daha sonra orta beyindeki hücreler ve son olarak da ön beyindeki hücreler gelişir. Hatta, yavruları tam gelişmeden doğan türlerle, erken gelişmiş olarak doğan türlerin hücresel elementlerinin gelişmeleri arasında çok büyük bir fark vardır. «İnsan, köpek, kedi, fare, sıçan, tavşan gibi yavruları çaresizlik içinde doğan hayvanlarda,» diyor Dr. Below, «lenf bezi hücrelerinin doğumda, hatta doğumdan kısa bir süre sonra da gelişmelerini tamamlamamış olduklarını gördüm; öte yanda at, inek, koyun, kobay gibi hayvanların beyinlerinin bütün bölümlerindeki lenf bezleri dölütteki yaşamlarının ilk dönemlerinde genellikle ve doğumdan hemen önce de kesinlikle gelişmelerini tamamlamış oluyorlar.» Bu tamamlanmamış gelişme, insan yavrusunda tüm öteki yavrulardan daha belirgin bir şekilde kendini gösteriyor; ön korteksdeki piramit şeklindeki hücrelerin oluşması işlemi, rahmin içinde geçen dönemin altıncı ayında yalnızca dörtte bir oranında tam gelişmiş hücreler üretiyor; doğumda ise gelişmiş hücrelerin oranı yüzde elli. duyu organlarına bağlanan yollardan yalnızca koku olma duyusu, aşağı hayvanlardaki en ilkel duyu yolu, insan yavrusunda doğumdan hemen sonra gelişmeye başlar; daha sonra görme duyusu ve son olarak da işitme duyusu gelişir. Sekiz aylık doğmuş bir gelişmemiş bebekte, görme siniri, rahimde gerektiği kadar kalmış bir yavrununkinden çok daha önce miyelin tabakasıyla örtülür.

Yeni doğmuş köpek ya da kedi yavrularının gözleri çıkarılacak ve birkaç ay sonra beyin korteksinin görme duyusuyla ilgili alanı incelenecek olursa, beynin ön bölümün-

deki hücrelerin gelişmemiş olduğu, embriyon hücreleri görünümlerini korudukları ve gözlerini kullanmak fırsatına sahip hayvanlardaki aynı yörenin biçimiyle şaşırtıcı bir karşıtlık oluşturacak bir biçimde kaldıkları saptanacaktır. Benzer görünümler, beyninin görsel ve işitsel yörelerindeki gri madde «olağandışı incelikte» ve bu yöredeki hücreleri olağandan çok daha küçük olan Laura Bridgman gibi kör, sağır ve dilsizlerin beyninde de saptanmıştır. Demek ki, beyin yapılarında meydana gelen gelişmeler, kalıtsal olarak önceden belirlenmiş değildir, bunlar deneyimlerin sonucu ortaya çıkan gelişmelerdir.

Görülüyor ki, gelişme oranının geciktirilmesi, bir memeli yavrusunu, tam anlamıyla gelişmemiş, çaresiz bir yaratık olarak dünyaya getirmek, anatomik yapı açısından, beynin yapısındaki bu mikroskobik ipliklerdeki çok küçük farklılıkları yaratmakla kalıyor yalnızca. Ancak yeni bir var olma dünyası, işte bu nerdeyse fark edilmeyecek denli belli belirsiz ağlara bağlıdır. Bu ağların etkilediği bağlantılar karanlıkta ve rahim içindeki embriyonik gelişmenin gidişi içinde tek başına varlık kazanmış olsalar, yeni doğmuş yaratık, tıpkı anası ya da babası kadar yaşama atılmaya hazır durumda olacaktı; kendini koruyabilecek, beslenebilecek ve yarışta insanoğlunu geçebilecekti. Ancak bu vaktinden önce gelişmiş yetkinlik, her şeyi kalıta borçludur. Hayvanın ataları tarafından geliştirilmiş ve önceden monte edilmiş bir aygıt olarak sunulmuştur. Kusursuzluk oranı açısından, sinirsel iç bağlantılarındaki uzmanlığı oranı açısından belirlenmiş, değişmez ve katı bir aygıttır bu. Belirlenmişliği mutlak değildir; ancak bu, bir ölçüde yaratığın davranış olasılıklarındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Deneyim, ona pek az şey verebilir; eğitime, yeni gelişmelere razı olabilecek bir doğada değildir; içgüdülerle hareket eden bir yaratıktır. Öte yandan, canlı organizmanın kalıt aldığı güdülerin kendisinin dışındaki güdülerle karşılaştığı bağlantı yollarının doğumdan sonra da açık olmadığı ve kesin biçimini almamış olduğu durumlarda, söz ko-

nusu bağlantı yollarının oluşmasında yalnızca kalıt değil, eğitim ve deneyim de rol oynamaktadır.

Dolayısıyla, memeli hayvanın zekâsı, deneyimlerden öğrenme gücü ve davranışlarında değişiklikler yaparak kendisini ortama uydurma yetisi, yeni doğan yavrunun gelişmemişliğiyle orantılıdır. Hayvanların kıyaslamalı zekâsı üzerine yaptığımız geleneksel hesaplar, çoğunlukla yapay seçme ile büyük ölçüde değişikliğe uğramış evcilleştirilmiş hayvanlar esas alınarak yapıldığından, bir hayli düzeltilmeye gereksinim göstermektedir. Genel olarak, savaşkan, tek başına yaşayan etçiller, zekâ açısından sürü halinde yaşayan otçullardan kat kat üstündür. Bu arada bu olgu, sürü güdüsü diye anılan içgüdülerle aklın gelişmesinin temeli olan toplumsal güdüler arasında pek bir ilişkinin bulunmadığını da göstermektedir. Maymunlarla insansılar, zekâ ve etkin akılsal gelişme açısından, insansıların geviş getirenlerden üstün olduğu ölçüde etçil hayvanlardan üstündür. Dr. Chalmers Mitchell'e göre, hayvanlardan yalnızca maymunlarda öykünme yetisi bulunmaktadır. «Diğer hayvanların zekâları konusunda anlatılan sayısız öykü ile bilinçli bir öykünme gerektiren dili kullanmaksızın hayvanları evcilleştirmek ve eğitmek yönünde başarılı sonuçları dile getiren kişisel deneyimlerin betimlenmesinin ya da hatta böyle bir deneyim yaşandığının düşünülmesinin bile güçlüğü bir yana bırakılacak olursa,» diyor Dr. Mitchell, «maymun kümeleri dışında hiçbir hayvanın bilinçli olarak öykündüğünü gösteren gerçek kanıtların bulunduğunu sanmıyorum.»

Eğer bu böyleyse, maymunun akılsal gelişmede insandaki güce yakın bir güce sahip olduğunu kanıtlamak için maymunun, halk arasında öykünmeyi dile getirmek üzere kullanılan «maymun gibi» deyişinin türemesine neden olacak ölçüde öykünmeci olduğunu söylemek yeter. Aslında üstün akılsal yeteneklerin çok karmaşık bir türünün dışa vurulması olan öykünme yetisi, insan gelişmesinin en önemli fiziksel temelini oluşturmaktadır. «İnsanoğlu bireylerinin gelişmesinde,» diye yazıyor Dr. McDougall, «öykünme, bir

çocuğun yalnızca hayvan dürtüleriyle sürdürdüğü yaşamdan, kendini denetlediği, karar vermeden önce düşünüp taşındığı ve istenç (irade) gücünü gerçekten kullandığı bir yaşama geçirilmesini sağlayan o önemli araçtır. Aynı şey, insan ırkının ve insan toplumunun gelişmesinde de benzer rol oynamıştır. Öykünme, bütün kolektif akılsal yaşamın en önemli koşuludur.» İşte bu öykünme yetisi, doğrudan doğruya, uzun bir süre ana bakımı denetiminde yaşanan olgunlaşmamışlık döneminin ürünüdür.

Doğal olarak kalıt alınmış özellikleri öykünme yoluyla değiştirmeyi olanaklı kılan doğuşta olgunlaşmamış olma durumunun giderek artan bir ölçüde kendini göstermesi, deneyime ve eğitilmeye hazır olma durumu, insan olma koşullarının ve insana özgü düşünme biçiminin ortaya çıkmasına yol açan evrimin başlangıcı olmuştur; uzun süren çocukluk dönemi, yavaş gelişme, doğuştan var olan özelliklerin gerekliliğinin azalması, en çok, insan ırkında açıkça ortaya çıkmıştır.

Bu koşulların etkileri iyice anlaşıldığında, başlangıçta mantığa aykırı görülebilecek bir olgu, kendiliğinden akla uygun nitelik kazanacaktır. İnsanoğlunun, kendisinin en yakın hayvan sınıfı olan insansı maymunlara olan benzerliği, çocukta, yetişkine göre çok daha belirgindir. «İnsansı maymun yavrularının insan yavrularına olan benzerliği», diyor Virchow, «yaşlı maymunların yetişkin insana olan benzerliğinden çok daha fazladır. Bu benzerlik, bedenin hiçbir yerinde, kafatasının yapısında olduğu kadar güçlü bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Ancak yaşamın her geçen ayı ve yılı insana en çok benzeyen maymunların kafatasını bile, insanınkine benzemekten uzaklaştırmaktadır.» Öte yanda Vogt, «Nerden bakılırsa bakılsın», diyor, «maymun yavrusunun insan yavrusuna olan benzerliği, yetişkin maymunun yetişkin insana olan benzerliğinden her yönüyle daha fazladır.» Bir orangutan ya da gorille insan ırkının aşağı sınıfından bir canlı arasındaki benzerlik, bu maymunlardan birinin yeni doğmuş yavrusu ya da hatta, doğmak üzere olan dölütü görüldüğünde çok değişik bir nitelik kazan-

maktadır. Benzerlik öylesine garip ve gizemlidir ki, insan, bir an için, görülen yaratığın bir maymun yavrusu mu, yoksa bir Avusturalya yerlisinin yavrusu mu olduğunu anlamayabilir. Kafanın biçimi, yüzle kafatasının görece büyüklüğü, yalnızca başın tepesinde toplanan saç ya da kıl dağılımı, pürüzsüz, açık renkli deri, insandaki yanılsamaya katkıda bulunan özelliklerdir. Olgunluğa ulaşmamış bir maymunun bir insana, dolayısıyla kendisinden yüksek bir hayvan sınıfı üyesine, tam gelişmiş bir maymundan daha fazla benzemesi garip görünebilir. İnsanla maymunda bebekliği izleyen yıllarda gelişen sapmalar, olgunlaşma sürecindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Hayvan, hayvan yaşamı koşulları içinde çok daha hızlı bir süreçle olgunlaşır ve o koşullarda gelişmiş olan ata tipini daha büyük bir şaşmazlıkla gerçekleştirir; insan yavrusu insansal koşullarda ve bir toplumsal kalıtla insansal kalıtın etkisi altında çok daha yavaş olgunlaşır. İnsanda, doğal kalıtın saptayıcı gücünü, bu gücün sonuçları değişmez hale gelmeden değiştirebilme fırsatları, hayvana göre çok daha fazladır.

İnsanla hayvanlar arasındaki olgunlaşma hızının görece farklılığı, yukarı insan ırklarında, aşağı insan ırklarına kıyasla çok daha belirgin bir şekilde kendini gösterir. Yabanıl çocuklar çok daha çabuk gelişmekte ve Avrupalı ırkların çocuklarına göre çok daha erken olgunlaşmaktadırlar; öte yanda yabanılların gelişmeleri çok daha erken tamamlanmış olduğundan, ilerde yapılabilecek düzeltme ve gelişmelere daha kapalıdırlar. Bu görüngü çok iyi bilinmektedir. «Yabanıl ırkların çocukları», diye yazar Dr. Schurtz, «Avrupalı çocuklardan çok daha hızlı olgunlaşırlar ve çocuksu kişiliklerini çok daha erken terk ederler.» Dr. Havelock Ellis de şu görüşe yer verir: «Dünyanın neresinde olursa olsun, ilkel ırklarda, çocukların küçük bir yaşta zekâ açısından apaçık bir 'erken gelişme' gösterdikleri, çok ilginç, hatta belki de önemli bir olgudur. ...Öyle anlaşılıyor ki, bir ırk ne denli aşağı olursa erken gelişme ve bu gelişmenin ergenlik çağında durması o denli belirgin ve kesin oluyor.» Örneğin Kongo'daki Baholoholo yerlilerinin çocuk-

ları, «uygar insanların çocukları daha hâlâ dadılarının kollarındayken» kano kullanmayı ve tilki avlanmayı öğrenmiş oluyorlar. Nijerya'da, Habbe yerlilerinde, çocuklar altı ya da sekiz yaşlarında ana-baba evini terk ediyor, kendilerine birer kulübe yapıyor ve balık tutarak, hayvan avlayarak kendi karınlarını doyuruyorlar. Doğu Afrika'da, dört yaşındaki çocuklar, «insanın ağzını açık bırakacak bir bağımsızlık» içinde yaşıyorlar. Aleut yerlilerinde on yaşındaki erkek çocuklar avcılığa başlamış ve çoğunlukla da evlenmiş oluyorlar. Aynı yaştaki bir Omaha çocuğu, babasının bir avcı ve savaşçı olarak bildiği her şeyi biliyor; yedi ya da on yaşlarındaki Çiriguano çocukları, babalarıyla birlikte av ve savaş seferlerine katılıyorlar. Amerika'daki yerli ırklarında, «yerli içgüdüleri, çocuklarda çok erken yaşta kendini göstermeye başlıyor; bu bakımdan, uygarlaşmış bir çevrede yüzyıllardır yetiştirilegeldikleri şekilde bakılıp büyütülen ve aynı yaşam süresini doldurmuş çocuklarımızdan büyük ölçüde ayrılmaktadırlar», diyor Dr. Shufeldt. «Daha on ayını bile doldurmamış» bir Navaho maskarasını betimlerken de, bacaksızın resminin çekilmesine izin vermediğini anlatıyor. Yumurcak çalılıkların ardına gizleniyor, yüzünü göstermeyecek şekilde büzülüp yumuluyor, bir siperden ötekine koşuyor, «yakın uzaklıktaki her türlü gereçten yararlanıyordu. ...körfezdeki bu küçük Kızılderili yavrusu, atalarının bütün o yerli içgüdüleriyle tetikte duruyor, fıldır fıldır etrafına bakıyor, amacına ulaşmak için her türlü numarayı deniyordu.» Kırgızlarda üç yaşında bir çocuk ata binmeyi öğrenmiştir bile; altı yaşındaysa, bir deve sürüsünün başına geçebilir. Chevsurlarda küçük çocuklar tıpkı büyükler gibi davranıyor ve büyüklerinin konuşmasına çok doğal bir biçimde katılıyorlar. Malayalılar, Polinezyalılar ve Avusturalyalılar için de aynı erken gelişmişliğin geçerli olduğu bildiriliyor.

Yabanıldaki erken gelişmişlik, okul eğitimi görme konusunda da sık sık dikkat çekmiştir; yabanıl ırkların çocukları, öğrenme yetisi açısından kendileriyle aynı yaştaki Avrupalı çocuklardan farksız olmak bir yana, onlardan üstün-

dürler. Ancak bu yeteneğin bir başka yönü de var; bu üstünlük yalnızca erginlik çağına dek sürmekte; aşağı yukarı on iki yaştan sonra hızla yok olmakta ya da daha doğrusu ansızın kesilmekte ve Avrupalı çocuk o yaşta en iyi güçlerini geliştirir ve ilerlemeyi sürdürürken, yabanıl, ona kıyasla donuk kalmakta ve daha fazla bir şey öğrenme yönünde ne bir istek ne de yeti sergilemektedir. Zenci çocuklarının, Avrupalı çocuklardan daha hızlı bir gelişme gösterdiklerine tanık olan Abbé Borghéro şöyle diyor: «Ne var ki Zenci çocuklar bu pürheves ilerleyen erken gelişme süreci içinde kısa bir süre sonra durgunluk evresine varıyorlar; Avrupalı çocuklar öğrenmeyi sürdürür ve bilgi dağarcıklarına her gün yeni bir şey eklerlerken, Zencilerimiz öyle kalıyorlar.» Aynı şekilde, Gine Kıyısındaki küçük çocukların şaşırtıcı zekâsından ve yeteneğinden söz eden Kaptan Binger de şöyle diyor: «Ne yazık ki, çocuklar cinsel olgunluğa ulaşır ulaşmaz, akılsal gelişme duruyor. Gelişmedeki bu kesin kımıltısızlık, kendini açıkça belli ediyor; çocuğun zihinsel gelişmesi yalnızca kesilmekle kalmıyor, denilebilir ki, gerilemeye başlıyor; bellek, zayıflıyor. Daha önce ne denli zeki idiyse, bu kez o denli ahmak, güvenilmez, boş, hileci oluyor.» Fanti'ler konusunda da Lord Wolseley şunları söylüyor: «Erkek çocuk, yetişkin adamdan çok daha parlak, çevik ve zeki. Aslında, bir çocuğa, ergenlik çağına varıncaya dek ne isterseniz öğretebilirsiniz; bu çağdan sonra her geçen gün daha sönük, daha ahmak, daha tembel ve daha beş para etmez hale geliyor.» Peder Martial'a göre Galla yerlilerinde çocuklar parlak zekâlarıyla insanı şaşırtıyorlar, ama aşağı yukarı on beş yaşına bastıktan sonra tümüyle kendini beğenmiş yaratıklar olup çıkıyor ve artık hiçbir şey öğrenmiyorlar. «Avrupalılarda, büyük yetenekler yaşam boyu gelişmeyi sürdürüyor, Kaffirlerdeyse, önemli yetilerin gelişmesi, kural olarak ergenlik yaşına varıldığında duruyor.» Aynı akılsal ve zihinsel gelişme durmasını, Spencer, Amerika yerlilerinde de, örneğin Pueblo Kızılderililerinde de gözlemlemiş. Kamboçyalı çocukların da son derece zeki oldukları, ama «aşağı yukarı on beş yaşından sonra,

zekâlarında durgunluk değilse de büyük bir sönüklük göründüğü, yüz çizgilerininse, saf görünümünü terk edip kaba ve yoz bir havaya büründüğü,» belirtilmiştir. «Java'da,» diyor Herr Metzger, «yerliler, özellikle küçük yaşlarda çok iyi ve dikkatli birer öğrenci örneği sergiliyorlar; ancak öte yanda, yaşları ilerledikçe yozlaştıkları ve sönük, kafasız birer öğrenci oldukları da açıkça görülüyor.» Melanezya'da, «On dört, on beş yaşlarındaki bir çocuk, durum ve davranışları açısından çoktan yetişkinliğe ulaşmış bir erkekten farksızdır. Onlara göre, bu yaşa gelindikte bütün eğitim ve öğretim tamamlanmıştır; o ana dek öğrenmediğini, bir daha asla öğrenemeyecek, bütün dikkati ve etkinlikleri, günlük yaşantının gereksinmelerini sağlamaya yönelecektir. Erken yaşlarda zekâlarının parlaklığıyla dikkati çeken çocukların, ileriki yaşlarda, çocukluklarına kıyasla küt, ya da ahmak görünmeleri olağandışı bir durum değildir. Misyonerler tarafından açılan okullarda, on iki ile on dört yaş arasındaki çocukların kolayca ve hızla öğrendiği gözlemlenmiştir; ancak, ergenliğin ortaya çıkmasıyla bu çocuklar ansızın kendilerini koyvermekte ve göstermekte oldukları gelişmeyi artık sürdürememektedirler.» Gene aynı şekilde, Yeni Gine'de yaşayan Papualılarda, «çocukların bilgi edinme ve eğitim görmelerindeki hızlı gelişme, ergenlik çağına vardıklarında hızla azalmakta, ve akılda, taşlaşma ya da kemikleşmeye benzer bir durum ortaya çıkmaktadır.»

İnsan türünün yüksek ırkları olarak kabul edilen canlılardaki kalıtsal üstünlük, temelde çok yavaş bir gelişme hızını içermektedir; çünkü doğal kalıtın değişmeyi engelleyici gücü, toplumsal çevrenin, geleneksel kalıtın, dönüştürme güçlerinin, bunların sonucu olarak büyük ölçüde artan girişimde bulunma gücü ve gelişmenin uzun süreli düzeltici işleyişi tarafından etkisiz hale getirilmektedir. Söz konusu ırkların fiziksel özellikleri de, daha çocuksu bir nitelik göstermekte, değişmezliğini korumaktadır. Bunların belirleyici özelliklerinden biri olan ve hayvanlar dünyasında ayral (istisnai) bir durum oluşturan hücrelerin renkli madde üretmesi olgusu, embriyonun gelişmesi evresinde

gerçekleşmektedir; durmakbilmez enerjileri ve üstün girişimcilik güçleri dünyayı altüst eden kuzey halklarının açık renk tenleri, sarı saçları ve mavi gözleri, yetişkin hayvanlarda ve insanlarda olağandışı özellikler sayılmakta, ancak koyu tenli ırklarm gelişmemiş dölütlerinde bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yavaş gelişme, yaşamı sürdürmek için gerekli şeylerin sağlanması ve kendini koruma yüklerinden uzun bir süre kurtulmuş olmak sayesinde, belki de bunun dolaysız sonucu olarak olası kılınmaktadır. Olgunlaşmamış aşağı memeli, olgunlaşmamış yüksek maymun, olgunlaşmamış insan yavrusu, ister yabanıl olsun ister uygar, hepsi de evrimsel ilerleme sırasına uygun olarak artan değişik ölçülerde, önceden saptanmış ve değiştirilmemiş, düzeltilmemiş bir doğal kalıtın etkisi altında değil, olgusal deneyimlerinin etkisi altında gelişme olanağına sahiptirler; ayrıca bu türler, ilkel sürüngenlerin kurtçukları gibi daha tam gelişkinlik evresine varmadan yalnız bırakılmak, varlık savaşımı sürdürmek durumunda değillerdir. Yüksek türler, o rahat büyüme ve eğitilme süreci süresince önce ana organizmasının fizyolojik olanaklarıyla, sonra da ana-bakımının koruyucu güdüleri sayesinde korunmaktadırlar.

Yüksek hayvan tiplerinde biyolojik yetkinliğin ilerlemesini belirleyen ve yavrunun daha iyi büyümesi için geliştirilmiş bulunan fizyolojik uyarlanmaların yanı sıra her zamankinden daha büyük bir koruma altında geçen bebeklik dönemi süresince ananın gösterdiği koruyucu bakımın gerçekleşmesine neden olan ve aynı amaca hizmet eden ruhsal tepkiler de söz konusudur. Bu ruhbilimsel davranışlardan ana içgüdüsü diye söz etmek çok olağandır. Ancak dişi hayvanın, yavrusuyla ilgili olarak gösterdiği davranış biçimleri, içgüdünün yapısıyla ilgili yorum ne olursa olsun, nesnel olgulardır. İçgüdü deyimi, kalıt yoluyla kazanılmış sinirsel yapıyla, başka bir nitelik aramaya olanak tanımayacak ölçüde yakından ilintilidir belki de. Öte yanda kalıt yoluyla kazanılmış çoğu içgüdünün en açık dışavurumlarının organik temellerinin, biyokimyasal koşulların var olan

sinirsel yapıya olan etkilerine dayandığı kanıtlanabilir. Kalıt olarak alınmış ruhsal yapının belirli tepki biçimlerine etkisiyle ilgili kuramların, hayvan davranışındaki nesnel olgular üzerinde önemli bir dayanağı bulunmamaktadır; kalıt olarak alınmış olan belirli bir davranışın içgüdü olarak tanımlanması ya da başka bir deyimle betimlenmesi de çok önemli değildir.

Aşağı hayvanlardaki «Ana sevgisi» ve adanmışlığından söz ederken, bu davranış görüngüsünü daha çok geleneksel kültüre borçlu olduğumuz kavramsal duygular çerçevesinde dile getirmiş oluyoruz. Anasal içgüdünün işleyiş biçimi, gelişmemiş hayvanlarda, hatta hayvanlar dünyasının büyük bir kısmında dikkat çekecek ölçüde fizyolojik özellikler göstermektedir. Rabaud, fare dişisinde türün yavrularına yönelik ilginin gebelik süresinin sonuna dek ortaya çıkmadığını göstermiştir. Gebe olmayan dişiler, fare yavrularını hiç umursamamakta, olanlarsa ancak gebeliğin son günlerinde kendilerine gösterilen yavruları koklamakta, yalamakta ve onları alıp götürme girişiminde bulunmaktadırlar. Doğumdan sonra çok güçlü bir şekilde kendini belli eden bu güdünün anlatımı olan davranışlar, yavrunun altı haftalık kadar olmasıyla tümden ortadan kalkmaktadır. Loisel, hiç çiftleşmemiş bir dişi köpekle ilgili olarak ilginç gözlemlerde bulunmuş, kanama dönemlerinde özgül davranışlarda bulunan bu dişinin, aynı süre içinde süt verdiğini saptamıştır. Hayvanın bu dönemlerde son derece huzursuz olduğunu, bir şeyler istiyormuşcasına sağı solu aradığına tanık olmuştur. Hayvana bir batında doğan tavşan yavruları sunulduğunda köpeğin çok mutlu olduğu, yavruları yaladığı, onlarla oynadığı ve lohusa tavşana anaca ilgi gösterdiği, anasal kaygılarını sergilediği görülmüştür. Bu görüngü yumurtlama döneminin sona ermesiyle ortadan kalkmıştır. Aşağı omurgalılarda bulunan gebelik torbası ya da beden yüzeyinde bulunan ve yavruyu koruma amacına hizmet eden oyuklara çoğu kez asalak hayvanlar konuk olur ve hayvanın yavru için geliştirdiği olanakları kendilerine mal etmeye çalışırlar. Ancak, yavrularının doğmasına en-

gel olan, doğmuş yavruları yok eden ya da hayvanı aldatarak ana bakımı etkinliğinden yoksun bırakan kuşatmacılara ana organizmasının gösterdiği davranış, bu saldırının yavrularına yöneltilmesi durumunda göstereceği davranışın aynıdır. Dişi bir yengeç, uzantılarında yapışık bulunan olgunlaşma halindeki kurtçuklara dokunulduğunda, öfkeyle kabarır ve saldırıya hazırlanır. Dr. Giard'ın da belirttiği gibi, bu davranış anasal kaygı ve adanmışlık konusunda süslü püslü nutuklar çekmek için eşsiz bir malzeme oluşturabilir; ancak, ana yengeç, yavrularının zararlı asalakların avı olması durumunda da tıpatıp aynı davranışı sergilemektedir. Anasal içgüdülerin, büyük fiziksel uyarmalara yanıt olarak tepkiye dönüştüğüne dikkat çekilmiştir. Dişi hayvan, süt bezlerindeki rahatsız edici gerilimden kurtulmak için yavrusunu emzirmek istemektedir; bu bezlerin boşalmasıyla da anasal ilgi kesilmektedir. Kuşların kuluçkaya yatması, yumurtlamanın doğurduğu yorgunluk ve yüksek ateşten ve karın duvarında kan toplanması sonucu meydana gelen sinirsel rahatsızlıktan kurtulmak amacıyla gerçekleşmektedir. Kuluçkaya yatmaktan hoşlanmayan kuşlarda, bu rahatsızlık, karın derisini sert otlara sürtmekle giderilir. Bununla birlikte, anasal içgüdülerin tümüyle fizyolojik temellere dayandığı, ve sonuç olarak belirli organlardaki bazı kimyasal koşullara bağlı olduğu olgusu özel bir durum değildir. Aynı şey, bütün duygu ve davranışlar için de geçerlidir. En büyük ve en seçkin kavramsal coşkularımız, hoşnut olma ya da olmama biçiminde ortaya çıkan «fiziksel» duygularımızdan gelişmişlerdir. Davranışlarımızın biçimini oluşturan bu coşkuların işleyişi, eğilimlerinin ya da «amaçlarının» herhangi bir şekilde algılanmasına bağımlı değildir. Hayvanlardaki anasal duyguların, insandaki sevgi coşkusunda dile gelen yüksek kavramsal duygularla kıyaslanmasının yetersiz olacağı savı, geçersizdir. Tavuğun, koyunun belli fizyolojik koşullara gösterdiği tepki, anasal sevgidir diyoruz, çünkü bunlar, sürekli işleyiş ve gelişmeleri içinde, insan duygularına ve kavramsal ana sev-

gisi duygulanımlarına dönüşecek olan tepilerin dışavurumudur.

Anasal tepkiler, yararlı bir şekilde işlemelerini olası kılacak koşullara sıkı sıkıya bağlı olarak gelişirler. Bu tepkiler, yaşamın birincil tepkesi değil, evrimin bir ürünüdürler; bu durum, birçok başka olgunun yanısıra, ana bireyinde tam olarak gelişmek için uygun zamana gereksinme duydukları olgusuyla da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yavrularını savunmak için yeni doğduklarında yaşamını vermeye hazır olan dişi hayvanın, dünyaya getirdiği yavruyu yemesi, hiç de olağandışı değildir. Memeli hayvanlar, doğum artıklarını atmak için bu organları yerler; bunun, süt salgısını artırdığı söylenir; yiye yiye göbek kordonuna varmaları, sonra da yemeyi sürdürerek kordona bağlı olan yavruyu da yemeleri sık rastlanmayan olaylardan değildir. Etobur hayvanların, rahatsız edilmeleri ya da ürkütülmeleri halinde yavrularını yemeye davrandıkları görülmüştür. Domuzlar, «sahiplerinin kendilerini serbest bırakması yüzünden ya da ordan oraya taşımaları nedeniyle» yavrularını yalayıp yutarlar; «kedi ve köpeklerin sevecen türleri, bu korkunç ve akıl almaz cinayetten dolayı suçluluk duygusu taşırlar.» Kanada geyiğinin, ikinci yavrusunu kesinlikle öldürdüğü söylenir. İnsanlarda bile, ananın sevecenlik göstermesi için belli bir deneyim yaşaması gerekmektedir. Geleneksel duygularla kültürlerin yeşerttiği duyguları bir yana bırakacak olursak, bir ananın, özellikle çekici bir görünüm sergilemeyen bebeği gördüğü anda gelişen ilk içgüdüsel ve kendiliğinden tepki, tiksinmedir. Bu durumdaki bir annenin, tüylerinin diken diken olduğunu, yavrusuna bakmaya yanaşmadığını ve başını öte yana çevirdiğini görmek, doğum uzmanları için seyrek rastlanan olaylardan değildir. «Ananın, Froebel'in önerilerine uymaması ve çocuğuna doğmadan önce sevgi beslememesi durumunda», diye yazıyor bir gözlemci, «anasal içgüdülerin tam olarak gelişmesi için geçen süre, zaman zaman çocuk için zararlı olmaktadır; ancak bu, hiç de olağandışı bir durum değildir.» Doğumun ilk günlerinde gerek yabanıl, gerek uygar annelerin yavru-

larını öldürebilecekleri, bir süre sonraysa bu türden bir girişimin çok güç ya da olanaksız olduğu bilinmektedir. Bir bebeğin doğarken ölmesi, genelde anneyi pek etkilememekte, görece bir umursamazlık içinde bırakmaktadır — burada ancak, yavruya karşı duyulan genel isteğin gerçekleşmemesinden doğan bir düş kırıklığı söz konusu olmaktadır. Duygusal çağrışımlardan oluşan sevginin varlık kazanabilmesi için söz konusu çağrışımları oluşturması, ruhbilimsel bir gerekliliktir. İstek ve cinsel çekilme, doğabilecek duyguların başlangıcı olabilir gerçi, ama «ilk görüşte âşık olma» diye bir şey gerçeklikte olamaz.

Anasal içgüdülerin, organik evrimin uzun süreci içerisinde ne denli yavaş, ne denli ürkek adımlarla geliştiği, nice serüven geçirdiği; yeniden üretme (yavrulama) tepkelerinin işleyişinin, tümüyle organik nitelikteki işlevlerden, yumurtaların ve yavruların bakımı ve onlara yönelik kaygıların yaşam bulması işlevlerine, fizyolojik belirtilerden ruhbilimsel dışavurumlara dönüşmesinin nasıl basamak basamak gerçekleştiği, halen var olan 2600 sürüngen türünden —yarım düzine değil— yalnızca bir ya da iki timsahla bir iki yılanın yumurtlamadan önce ya da sonra yavrularına ilgi gösterdiği olgusuyla ölçülebilir. Ama gene de, sürüngenler, ana-baba bakımı gösteren geleneksel türler olan kuşların atalarıdır.

Kuşlarda ana bakımı, daha önce de belirttiğimiz gibi, yavrunun olgunlaşmamışlık ya da erken gelişmişlik durumunun gerektirdiği olanaklara bağlı olarak çeşitlilik gösterir; ana bakımı, avlanan kuşlarda en gelişmiş duruma erişir; bu kuşlar, yavrularının beslenmesi için daha büyük bir çaba harcamakla, daha büyük kaygı duymakla kalmaz, onlara çok daha uzun süren, kılı kırk yaran bir eğitim vermek zorunluluğu sergilerler. Kuşlarda anasal ilgi ve sevgi, çok kısa sürelidir. Yavru bağımsız yaşayacak hale gelir gelmez, ana-babanın yavrularına karşı tutumu ansızın «durmakbilmez bir kaygı ve ilgiden, apaçık düşmanlığa dönüşür. Öylesine uzun süre büyük bir bağlılık içinde besledikleri çocuklarına, düşmanlarıymış gibi sırt çevirirler ve onları

bir daha dönmemek üzere bulundukları yöreden kovarlar.» Göçmen kuşlarda, bunları göç etmek durumunda bırakan içgüdüler, anasal içgüdülerden çok daha güçlüdür. Sonbaharda göç etme içgüdülerine karşı duramayan kırlangıçlar, genellikle yuvalarını terk eder ve yavrularını yok olmak durumunda bırakırlar.

Memelilerde de, ana bakımı bazı türlerde kuşlara göre daha uzun süreli olmakla birlikte, çok daha kısıtlıdır. «Hiçbir hayvan, yeni yavrular dünyaya getirdikten sonra daha önce doğmuş yavrularını umursamaz.» Özellikle otçul hayvanlarda, süt salgısı kesildikten sonra ana yavruyu bırakır ve o andan sonra da yavrusuna yabancı gibi davranır. Onu tanımaz bile. Genel bir değerlendirme yapacak olursak, otçul hayvanlarda anasal içgüdüler, doğum öncesi bakımla, özellikle sığır, koyun gibi otlayan türlerdeyse, yavrunun uygun bir yerde gizlendiği ve ananın emzirmek amacıyla yavrusunu belirli aralıklarla ziyaret ettiği birkaç günle sınırlıdır. Yavrunun, kendisine zarar verebilecek saldırılar karşısında savunulmasıysa yalnızca öküzlerde gözlemlenmiştir. Öte yanda etobur hayvanlarda, kural olarak yavruya tutkulu bir kaygı beslenmekte, ana, herhangi bir tehlike anında yavrusunu büyük bir öfkeyle savunmaktadır. Bununla birlikte değişik durumlarla da karşılaşılmıştır. Örneğin ayıbalıklarında, «yaşlı hayvanların yavrulama yerinde küçüklere karşı gösterdikleri ilgisizlik ve duygusuzluk biraz garip kaçmaktadır.» Mr. J.A. Allen'in sözleriyle, «Bir balinanın yavrusunu okşadığını ya da onunla oynaştığını hiç görmedim; dişiler sürüsünden biraz uzaklaşan bir yavru, anasının gözleri önünde yakalanıp öldürülse, ana olaya küçücük bir ilgi bile göstermez.» Bir av seferinden yavrulama alanına dönen balina, tıpkı bir koyun gibi meleyerek yavrularını çağırır, yavrularını kendisini yanıtlayan sesinden hemen tanır, öteki yavrulardan ayırır; yavrularının sürüden ayrılmış olmaları ya da uyumaları nedeniyle yanıt vermemeleri halindeyse yumulur uykuya yatar, herhangi bir umursama sergilemez. Öte yanda ana mors, yavrularını savunmak yolunda canını verir. «Ger-

çek-balinagillerin dişisi, saldırıya uğrayan yavrusuna olağanüstü anasal sevgi ve sevecenlik gösterir; her balina avında, yavrusunu korumak amacıyla kendini ortaya atan ve yaşamını veren balinalar bulunur. Anasına bağlı olması nedeniyle balina avcısının ulaşabileceği yere gelmesi kesin olan yavru, tehlikeyi sezme yetisinden yoksun olduğundan kolayca zıpkınlanır. Bu nedenle balina yavrusu avcılar açısından büyük değer taşımamakla birlikte, ardından geleceği kuşkusuz olan anayı tuzağa düşürmek için çoğu kez zıpkınlanır.» Kemirici hayvanlar hızla olgunluğa erişir ve ana-babaları tarafından doğumdan kısa süre sonra serbest bırakılırlar gerçi ama, bu kısa bakım süresi boyunca anasal içgüdülerin çok canlı olduğu gözlemlenmiştir. Bir evin yıkılması sırasında anaları ile birlikte ortaya çıkan bir fare ailesiyle ilgili bir gözleme göre, yavruları insanlar tarafından bir küreğe doldurulurken ana fere kıpırtısız durmuş, ancak anasal içgüdüyle boy ölçüşebilecek bir yiğitlik sergilemiştir. Ana-yavru bağlılığını bir yıl sürdüren fillerdeyse, «dişi filin, yavrularına özellikle bağlı olduğunu gösteren davranışlar sergilemediği» söylenmektedir.

Maymunlarla yüksek maymunlarda anasal içgüdünün dışavurumları öylesine yoğun, tutarlı ve değişmez özellik göstermektedir ki, bu hayvanlarla diğer memeliler arasındaki biçimsel ya da yapısal farklılıkların hepsinden daha büyük bir farklılık, bir zıtlık ortaya çıkmaktadır. «Affenliebe», «maymun-sevgisi» Almancada ana sevgisini vurgulamak için kullanılan bir deyimdir, bu duygunun dışavurumlarını anlatmak için sayfalar doldurulabilir. Ana maymunun gerilimli ve dikkatli kaygısı, oturup saatlerce yavrusunu düşünürken sergilediği acıklı ciddilik, çoğu kez dikkat çekmiştir. Ana babunlar yavrularını ırmağa götürüp yıkarlar; Rengger, yavrusunu rahatsız eden sinekleri büyük bir dikkatle kovan bir uzunkuyruklumaymunu gözlemlemiştir. «Dişi maymunların yavrularının yitmesi karşısında duydukları üzüntü öylesine yoğundur ki, Kuzey Afrika'da, Brehm'in ayrı bir yerde tuttuğu bazı maymun türlerinin tümü ölmüştür.» Mr. Fitzsimons'un söylediğine göre,

«Ana maymunun yavrusuna karşı sevgisi öylesine derindir ki, hayvanı tümüyle bu duygu yönlendirir. Herhangi bir tehlike başgösterdiğinde, müthiş kaygılanır, kendini unutur ve yavrusunun güvenliğini sağlamak yolunda canını verir. Bir gün Natal'da Hollandalı bir çiftçiyle dolaşırken, farkında olmadan ağaçlar arasında birkaç maymunu ürkütmüşüz. Hayvanlar hemen ağaçlardan atladılar, ve çalılıklara doğru koşmaya başladılar. Köpekler peşlerine düştü. Kucağında biraz irice bir yavru taşıyan bir dişi maymun, ötekilerin gerisinde kaldı; güvenlik noktası olan çalıların ardına vaktinde ulaşamayacağını anlayınca, orta yerde tek başına kalmış bir ağaca sıçradı; köpekler ağacın altında havlayıp duruyorlardı. Arkadışımı maymunu vurmamaya razı etmeye çalıştım ama bu maymunların zaman zaman verdiği zararlardan öylesine yılmıştı ki silahını dikti ve tetiği çekti. Çiftçinin ateş etmeye hazırlandığını gören ana maymun birden döndü, kendi bedenini yavrusuna siper etti; ananın bedeni silahla yavrusu arasındaydı şimdi. Kurşunu sırtına yedi ve ellerinde can havliyle tutunduğu dallar olduğu halde yere yuvarlandı. Köpekleri uzaklaştırdık, maymunun yanına gittik. Yavrusunu kendi bedeniyle örtmüş, hâlâ korumaya çalışıyordu. Bebeğini göğsüne sımsıkı bastırmış olan hayvan, dünya dolusu acı yüklü gözlerle bize bir bakış baktı. ... Onun yalnızca bir maymun olduğunu unutmuştuk, edimleri ve yüz anlatımı öylesine insancaydı ki, bir cinayet işlediğimiz duygusuna kapıldık.» Çeşitli maymun türlerinde, dişi maymunun yavrusunu korumak amacıyla kendi yaşamını ortaya koyduğunu ve son soluğunu verinceye dek onu korumaya çabaladığını gösteren ve yukarda anlatılanla hemen hemen aynı olan pek çok gözlem bulunmaktadır. Sürüsüyle birlikte kaçmayı başaran bir uzunkuyruklumaymun, yavrusunun çağrısına uyarak geri dönmüş, üç kez onu kurtarmaya çabaladıktan sonra yaşamını yitirmiştir. Aslan ve kaplan gibi etoburların dişileri de yavrularını savunurken çok korkunç olurlar; zaman zaman yavrularını terk ettikleri görülmüştür; ana, terk ettiği yavrularını pek seyrek arar bulur. Ölme derecesinde aç ol-

duğunda, dişi kaplanın yavrusunu öldürüp yediği bilinmektedir. Buna benzer hiçbir durum maymunlarda gözlemlenmemiştir. Maymunlarda ana sevgisinin gelişmesi, hiçbir şeyle kıyaslanmayacak ölçüde büyüktür. Demek ki, gebelik süresinin uzamasına, olgunlaşmanın gecikmesine, bireysel deneyimle toplumsal eğitimin işleyişinin yerine kalıt olarak kazanılmış içgüdülerin geçmesine neden olan fizyolojik olanaklar da, anasal işlevlerin ana sevgisi biçiminde dışavurmasına neden olan ruhbilimsel dönüşümler de yüksek maymunlarda diğer bütün hayvan türlerinden daha fazla gelişmiştir.

Uygarlaşmamış ırkların kadınlarında ana sevgisi, daha karmaşık denetleyici güçlerle karşı karşıya kalan tepkiler ve duygular geliştiren uygarlaşmış kadınlardakine kıyasla birçok bakımdan daha göze çarpar bir görünüm almıştır. Yabanıl kadınlarında ana sevgisinin dışavurumu, daha çok yüksek hayvanlardaki davranışlara benzemektedir. Bunlar, uygarlaşmış kadınlara göre çok daha öfkeli, daha düşüncesiz, güdülerinin denetiminde ve herhalde, çok daha sığ ve daha az süreklidir. «Sevgileri akılcı değil,» diyor Dr. Todd. Bir ilkel toplumda, çocukların dayak yemesi düşünülemez bile. «Bu yörelerde yaşayan bütün yabanıl kabilelerle Brezilya'da yaşayan yabanılların,» diyor Peder Le Jeune, «bir çocuğu asla dayakla cezalandırmayacağı ya da başkası tarafından dövülmesine dayanamayacakları söylendi bize. Çocuklarını eğitme amacımızı gerçekleştirmede bu yüzden çok zahmet çekeceğiz!» Eskimolar, beyazların, onları dövecek denli katıyürekli olmaları nedeniyle beyazların çocuk sahibi olmayı hak etmediklerini düşünürler. Misyonerler bu nedenle sürekli olarak güçlüklerle karşılaşıyorlar. «Misyonerliğin kurallarına göre büyük suç işleyen çocuklar arada bir hafifçecik dövüldüğünde ana-babalar öylesine öfkelenmeseler, çok iyi olurdu», diyor din görevlilerinden biri. «Çocuklarının terbiye edilmesine sabırla katlanmak yerine müthiş öfkeleniyor, ve bu duygularını dışavuruyorlar; özellikle de anneler çılgınlar gibi bağırıyor, saçlarını başlarını yoluyor, çıplak göğüslerini taşlarla dövü-

yorlar; bazı analar da ellerine geçirdikleri bir odun ya da kemik parçasıyla kanatıncaya dek vuruyorlar kendi kafalarına; çocukların dövülmesi durumunda bu tür olaylara sık sık tanık oldum.»

Bize ulaşmış bütün gözlemlerde, yabanıl anaların çocuklarına karşı gösterdiği sevecenliğin çok canlı olduğu belirtilmektedir; öte yanda uygarlaşmamış kabilelerle ilgili bütün raporlarda, karı-kocalar arasında sevecen duyguların varlığını gösteren belirtilere rastlanmadığı vurgulanmaktadır; bu dikkat çekici, önemli bir olgudur. Nitekim, Eskimolardan söz edilirken, «yabanıl durumdaki bütün erkekler gibi Eskimo erkekleri de karılarına karşı soğuk davranıyor, onları pek umursamıyorlar,» denilmektedir. Ancak öte yanda ana sevgisinin «canlı ve sevecen» olduğu söylenmektedir. Peder Petitot, Eskimolardan söz ederken, «analık duygusu açısından,» diyor, «biz yabanıllardan geriyiz.» Gene aynı şekilde, Dene yerlilerinde, cinsler arası sevecenlik konusunda olumsuz gözlemler aktaran pek çok rapor bulunmaktadır. «Onları güldürmek istiyorsanız,» diyor bir misyoner, «Dene yerlisine karı-koca arasındaki sevgiden söz edin. Böyle bir duyguyu yaratmak durumunda kaldık; şimdi yavaş yavaş, çabalarımızın meyva verdiğini görüyoruz.» Ama, «Bu insanlarda ana sevgisi, sağduyu denen şeyi daha uzaktan yok etme, hatta akıl mantık tanımama ölçüsünde gelişmiş durumda». Cinsler arasında bizim anladığımız anlamda sevgi, «Kuzey Amerika yerlilerinde bilinmiyor,» deniyor. Ancak, diyor Peder Theodat, «bunlar, çocuklarını bizim çocuklarımızı sevdiğimizden daha çok seviyorlar.» Ojibwa Peter Jones, «Ojibwa'larda,» diyor, «karı-koca arasında toplumsal ilişkiye benzer birşey göremedim desem yeridir.» Ancak aynı tanık, «hiçbir annenin çocuklarına bu yerli analardan daha sevecen davranamayacağını» da söylüyor. Guiana Kızılderililerinde, anaların çocuklarına karşı aşırı sevgi besledikleri, babalarınsa onları hiç umursamadıkları görülmüştür. Brezilya'da yaşayan yabanıl kabilelerde de karı-koca sevgisinin göze çarpmadığı, ana sevecen-

liğininse aşırı ölçülere vardığı gözlemciler tarafından aktarılmıştır.

Orinoco'lu kadınlar, çocukları hastalandıklarında dillerini bir demirle delmekte, çocuğu iyi edeceğine inandıkları kanlarını, yavrularının bedenine sıvazlamaktadırlar. Bu işlemi çocuk iyileşinceye ya da ölünceye dek her gün tekrarlar bu yerliler. Gene aynı şekilde, Güney Galler'de, analar hasta olan çocuklarını iyileştirmek için kendi kanlarını akıtırlar. Omaha yerlilerinde, savaş zamanı düşmanlar tarafından yenilen kabile kadınları toprağı kazar, çocuklarıyla birlikte bu çukura girer, üstlerini de örterlerdi. Çocuklarını «zula»ya yerleştiren ancak kendisi de çukura girip toprağı örtmeden düşmanlar tarafından yakalanan bir kadının, çocuklarını kendi bedeniyle örterek ölü numarası yaptığı, böylece kımıltısız durduğu, ve düşmanlar, kafasının derisini yüzerken de rolünü sürdürdüğü anlatılmaktadır. Samoa'da bir kabile savaşı sırasında «oğlunu korumak amacıyla onun üzerine eğilmiş bir kadın, düşmanın onu baştan ayağa bıçaklamasına, bedeninde yaralar açmasına ses çıkarmadı. Kadın öldürmek korkaklık sayıldığından, düşman onu öldürmemişti. Aslında, tek istedikleri oğlanın küçük kafasıydı, ancak onu elde edemediler.» Güney Afrikalı Wagogo yerlilerinde, analar, köle avcılarına, oğulları yerine kendilerini almaları için yakarırlardı. Aynı şekilde yabanıl ormanda yaşayan kadınlar da, çocukları yerine kendilerini öne sürerlerdi. Hottentot yerlilerinde kadınlarla erkekler arasında sevgi bağlarının bulunmadığından sık sık söz edilir; ancak bir gözlemci bir açlık sırasında kendilerine yiyecek verildiğinde, kadınların, çocukları iyice doyuncaya dek yiyeceğe el sürmediğini anlatmıştır. Aynı durum, Aleutlar, Kızıl Irmak Kızılderilileri ve Tasmanya yerlileri için de geçerlidir. Madagaskar yerlilerinde, «karı-koca arasında sevgi olabileceği fikri hemen hemen kimsenin aklından geçmez»; aktarılan gözlemler, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerin duygu ya da sevecenlikten tümüyle yoksun olduğunu göstermektedir. Öte yanda «ana-babanın çocuklarına karşı duyduğu sevginin çok yoğun olduğu» da

söylenmektedir; öyle ki, «çocuklara gösterilen sevgi hiçbir şeyle kıyaslanamaz; çocukların isteklerini yerine getirme, kişinin kendisini onlara adama eğilimi genellikle aşırılık boyutlarına ulaşmakta.» Nitekim, Borneo'lu Dayak'ların çocukları şımartılmıştır; bunlara gak dediklerinde su, guk dediklerinde mama verilir, denebilir; en küçük isteklerine kadar her türlü dileklerine yanıt verilir. Buşmanlar, Fuegia yerlileri, Seri Kızılderilileri, Andaman yerlileri, Seylanlı Veddah'lar, Malakka ormanlarında yaşayan Sakailer, Ainu' lar, Yeni Hebrid Adası yerlileri gibi tanıdığımız aşağı ırklarda, yabanıl anaların yavrularına yoğun bir sevgi gösterdiği saptanmıştır. Avustralyalı kadına göre, çocuğu, en büyük, en adanmış sevginin nesnesidir; «çocuğa gösterilen sevgi ve ilginin hiçbir sınırı yoktur.»

Bütün bunlardan, anasal sevginin, cinsler arasındaki sevgiden çok daha eski, çok daha ilkel ve daha temel bir duygu biçimi olduğu anlaşılıyor. Kaldı ki, genellikle sanıldığı gibi sevecenlik ve sevgi içeren bir cinsel çekilme, cinsel ilişkide bulunma etkinliğinin doğası gereği var olan ve onun gerçekleşmesi için kaçınılmaz olarak gereksinme duyulan bir öge değildir; tersine, bu duygu, büyük ölçüde belli toplumsal ve kültürel etkenler sayesinde ve görece olarak daha geç ortaya çıkmış ruhbilimsel bir üründür.

Sevecen sevgi duygularının, cinsler arasındaki çekilmenin ayrılmaz bir parçası olduğu hemen hemen evrensel bir şekilde varsayılmaktadır. Bu karşılıklı birbirini çekme ya da çekilme, alışıldığı üzere «sevgi» diye anılmakta ve söz konusu duygu, cinsel tepi ile bir tutulmaktadır. Hayvanlar dünyasındaki cinsel çekicilikten sevginin dışavurumu olarak söz ederiz; kuşlarla hayvanların cinsel yaşamlarını, romantik ve coşkusal duygular çerçevesinde yorumlama alışkanlığındayızdır. Schiller'in sözleriyle, yaşamın Açlık ve Sevgi tarafından yönetildiğini sanırız. Hatta sevgi sözcüğünün kapsamı, sebzelerin üretici süreçlerini, moleküllerin birbirini çekmesini, yerçekimi yasasını ve uzaydaki yıldızların uyumunu da içine alacak şekilde genişle-

tilmiştir. Bilim yazarları, Doğanın bir sevgi ilahisiyle örtülü olduğunu belirtirken, ozanlarla yarışmaktadırlar.

Halen çok yaygın bir şekilde geçerli olan konuşma-düşünme biçimleri, dirimbilimsel ve ruhbilimsel olguların köklü bir biçimde yanlış anlaşılması temeline dayanmaktadır. Cinsler arasındaki çekilme, temelde ya da genel olarak «sevecen duygular», sevgi, aşk diye betimlediğimiz duygularla ilişkili değildir. Bu duygular görece olarak geç bir evrede, organik evrim süreci içinde gelişmiş ve tümüyle farklı işlevlerle ilgili olarak ortaya çıkmışlardır. Cinsel tepinin en göze çarpanı, en temel ilişkisi, sevgiyle olan bağımlılığı değildir; tersine, cinsel tepi ile, sevginin karşıtı olan katı bir acımasızlık, acı vermekten ve acı çekeni izlemekten hoşlanma duyguları arasında ilişki kurulmaktadır.

Sevginin, nefretin, sevecenliğin ya da acımasızlığın, kimyasal tepkilerle ilişkisi olmadığı gibi yaşayan şeyleri hareket ettiren temel tepilerle de ilgisi yoktur, bu tepilerle bu duygular arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Bir başka bireyin özdeksel ya da tinsel olarak acı çekmesi, evrimin başlangıcında ve ilkesel olarak hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk veren bir duygu değil, bir başkasını etkilemeyen bir olgudur. Ne var ki hayvan evriminin gelişmesi, acı çeken bir nesnenin görülmesini hoşlanılan, mutluluk veren uyarıcı bir duygunun nesnesi haline getirmiştir. Hayvanlar, avlanan varlıklardır; hayvan yaşamının evrensel konumu açısından, kıvranan, kan döken, ya da acı çeken, zayıf, çaresiz bir yaratığın algılanması, yiyecek anlamına gelmektedir. Acı çeken hayvanın onun durumunu algılayan hayvanla aynı türden olması ya da kendisine yakın, tanıdık biri olması, hiçbir şeyi değiştirmez. Etçil hayvanlarla kemirici hayvanların tümü kendi türlerinden olanları yiyebilirler, yamyamdırlar. Etobur hayvanların çiftleşmesiyle ilgili olarak en sık aktarılan örnekleri oluşturan aslanlarla kaplanların çiftleşmesinde, tarafların birbirini öldürmesi çok olağandır. Andersson, bir Güney Afrika ceylanının cesedini yeme konusunda dişisiyle kavga eden bir aslanla ilgili gözlemlerini aktarırken, «aslan, karısını öldürdükten son-

ra onu soğukkanlılıkla yedi», diyor; aynı durum başka gözlemciler tarafından da aktarılmıştır. Yaralanmış ancak kurtulup kaçmış bir dişi leopar, birkaç gün sonra arka ayakları eşi tarafından yarı yarıya yenmiş bir halde bulundu. Annelerinin öldürülmesi sonucu öksüz kalan, iyice büyümemiş kaplan yavruları, babalarının saldırısına uğramış, onun yiyeceğini oluşturmuşlardır. New York'taki Hayvanbilim Bahçesinde yaşayan ve kendisine bir dişi eş verilmek istenen jaguar, kendisininkine bitişik kafeste birbirlerine alışsınlar diye bir süre tutulan dişiye bu süre içinde çok iyi davranmış, büyük bir hoşnutluk, aşırı ölçüde sevgi göstermişti; erkek jaguar kabarıyor, dişinin pençelerini yalıyor, büyük bir aşka düşmüş hayvan pozları sergiliyordu. Sonunda kafesler arasındaki bölme kaldırılıp da erkek hayvan sevgisinin nesnesiyle bir araya getirildiğinde, ilk hareketi, dişiyi boynundan yakalayıp öldürmek oldu. Kuzey Amerika'da yaşayan ve vahşiliği ile ünlü bir boz ayı, kendisine bir dişi sunulduğunda aynı şeyi yaptı. Yabanıl hayvanların sergilendiği hayvanat bahçelerinde ayrı cinsten hayvanların bir araya getirilmesinin tehlikeleri çok iyi bilinmektedir. Kurtlar genel olarak eşlerini öldürür ve yerler. Erkek sıçanın da görünürde hiç neden yokken dişilerini öldürüp yediği gözlemlenmiştir. Sürü halinde dolaşan hayvanlarda, hasta ya da yaralı hayvanın sürüden uzaklaştırılması ya da boynuzlanıp acı içinde ölmeye bırakılması çok olağandır.

Yerinde bir deyişle «cinsel açlık» diye anılan cinsel çekilme, bir çeşit oburluktur. Erkek hücresinin dişi hücresiyle birleşme çabası göstermesi, tıpkı, hayvanın yiyecek araması gibi ve aynı temel itkiyle, aslında beslenme gereksinmesini karşılama amacına hizmet etmektedir. İlkel yaşamlarda, dişi erkeği aramaz, ya da ona karşı bir istek beslemez; ancak cinsel yeniden üretmenin kaçınılmaz hale gelmesiyle kadın da üretimsel gelişme ve beslenmesi için gerekli bir öz olarak, soğuracağı bir nesne olarak erkeği gereksinir. Ve tıpkı yumurta hücresinin sperm hücresini soğurması gibi, (ağzının çevresindeki hareketli tüylerle suyu içeri çeken, gözle görülmeyecek kadar küçük bir hayvan

olan) rotator ve örümcek gibi bazı hayvanların yaşam biçimlerinde de dişi erkeği yutar ve soğurur, kendi bünyesine katar.

Dişilerde de erkeklerde de «sevgi» ya da cinsel çekilme, temelde ve her şeyden önce «elezer» (sadist) bir nitelik göstermektedir; bu istek, kesinlikle acı vermek yoluyla doyurulmaktadır; açlık kadar acımasızdır. Cinsel tepiyle arasında ilişki kurulan en dolaysız, en temel ve varlığı en eski duygu, açlık duygusudur. Erkek hayvan, dişiyi yakalar, hırpalar ve ısırır; buna karşılık dişi de dişlerini ve pençelerini istediği gibi kullanır ve «sevgililer» cinsel çarpışmadan kan revan içinde perişan olmuş bir halde çıkarlar. Kabuklu eklembacaklılar bu çarpışma sırasında çoğu kez bir iki eklemlerini yitirirler. Cinsel birleşme sırasında bütün memeliler dişlerini kullanırlar. Pallas, develerin çiftleşmesini şöyle betimliyor: döllenme olur olmaz dişi, öfkeli bir homurtuyla döner ve erkeğe dişleriyle saldırır; erkekse korkuyla dişinin yanından uzaklaşır. Rengger, bir jaguar çiftinin cinsel birleşmesinin eşsiz bir savaş olduğu görüşünde; çünkü «korkunç sevişme»nin gerçekleştiği yüz metrelik alanda ormanın altının üstüne geldiğini, kırık dalların dört bir yana dağıldığını gözlemlemiş. Hayvanlardaki yaralama, kan dökme, öldürme, bir av hayvanıyla onun kurbanı arasındaki çarpışma itkisi, ayrı cinsten hayvanların bir araya gelmesi olgusunu ortadan kaldırmıştır; bu itkiler açısından cinsler arasındaki ayrım genellikle yitmiştir. Cinsel itkinin doğayı bir sevgi ilahisiyle örttüğünü söylemektense bir acımasızlık çığlığıyla kapladığını söylemek daha doğru olacaktır. Dişilerin erkek hayvanın çağrısına uymada gösterdiği önlemli davranış ve çoğunda görülen döllenme işi tamamlanır tamamlanmaz erkekten ayrılma çabası, «utangaçlık» ya da «cilve»den çok, bu tür ilişkilerin bir parçası olan tehlikelerden kaynaklansa gerektir.

Cinsel tepiyle acımasızlık arasındaki ilişki öylesine kesin ve temelli bir şekilde saptanmıştır ki, iyi bilindiği üzere, bu ilişkinin dışavurumları insanlar arasında sık sık kendini göstermekte, hatta belki de hiçbir zaman tümüyle ek-

sık olmamaktadır. M. d'Enjoy'a göre öpme, aşk-ısırmasından gelişmiştir. Avrupa'nın pek çok bölgesinde, kadınların âşıklarının ya da kocalarının sevgisinden kuşku duymamaları için kendi bedenlerinde erkeğin diş izleri şeklinde gözle görülür işaretlerin bulunması gerekir. Mr. Savage Landor, genç bir Ainu kadınıyla arasında geçen küçük bir aşk serüvenini aktarıyor. Bu ilkel halklarda âdet olduğu üzere sevişme etkinliğinin çoğu, genç hanım tarafından gerçekleştirilmiş. «Bayanın sevişme yöntemleri böylesine olağandışı ve gülünç olmasaydı,» diyor Mr. Landor, «bu küçük olayı aktarmaya kalkışmazdım. Sevme ve ısırma bu hanıma göre bir arada yapılan bir şeydi. Biri olmadan ötekini yapamıyordu. Yarı karanlıkta bir taş üzerine oturduğumuzda, tıpkı sevecen köpeklerin sahiplerine çoğu kez yaptıkları gibi, hafifçe, acıtmadan parmaklarımı ısırmaya başladı; sonra kolumu, daha sonra da omuzumu ısırdı, derken yavaş yavaş aşka geldi ve kollarını boynuma dolayarak yanağımı ısırdı.» Genç gezgin, sevişmeyi kısa kesmek durumunda kalmış, her tarafı ısırılmış çünkü. Kafkasların güneyindeki yörede yaşayan Migrelia yerlilerinde iki gencin nişanlanması, erkeğin, kızın göğsünü bayağı ısırmasıyla gerçekleştirilir. Eski Mısırlılarda, Mısırbilimcilerin «öpmek» diye çevirdiği sözcük, «yemek» anlamına gelmektedir. Sevgililerin, sevgilerinin nesnesini «yemek istemek» şeklinde dile getirdikleri duyguları, belki de sandıklarından çok daha kötü biyolojik kalıntıları içermektedir.

Sevecen duyguların, sevginin dışavurulması, hayvanlar dünyasının büyük bir bölümünde, yalnız ve yalnız anayavru ilişkisinde göze çarpmaktadır. Kuluçkaya yatan kuşlarda olduğu gibi, dişi hayvan yumurtaların üzerinde otururken erkek hayvanın ona yardımcı olmasının nerdeyse bir zorunluluk şeklinde kendini gösterdiği durumlarda, temelde yavruya yöneltilmiş duygular, cinsel eşe de seslenebilir belki. Kuşlarda, yavruların yumurtadan çıkmasına yönelik ilkel omurgalı erkek ilgisi, belki de aynı ilgi ve kaygının dişiye yöneltilmesine neden olabilir. Mevsimsel çiftleşme öncesi çiftlerin birbirine gösterdiği ilgi, kuşlar sınıfın-

da bile, yalnızca, yumurtalarını uzun bir kuluçka dönemi içinde yavruya dönüştüren türlere özgüdür; kuluçkaya yatmanın söz konusu olmadığı durumlarda, dişi ve erkek arasında ilişki de yoktur, uzun süren bir karşılıklı cinsel çekilme de. «Yavrularına bakmadıkları süre içinde,» diyor Mr. Chance, «kuşların, bir dişi ve bir erkek halinde, bildiğimiz anlamda bir çift oluşturmasına gerek yoktur.»

Memelilerde koşullar farklıdır. Dişiyle erkeğin çift oluşturması için biyolojik bir gereklilik ortaya çıkmaz. Gerçi, dişi, hamileyken ve yavrularını emzirirken bir ölçüde yardıma muhtaç sayılır, ama işlevlerini tek başına yerine getirme yetisine sahiptir. Yaptıkları yuvaya yumurta bırakan kuşlarda dişiyle erkeğin çift oluşturması şeklinde bir gelişmeye yol açan işbirliği, memelilerde görülmemektedir. Yavruya yöneltilmesi olağan olan sevecenlik duygularının erkeğe de uzanması, dişinin erkeğe karşı davranışlarında bir kural olarak kendini gösteren güvensizlik ve düşmanlığı ortadan kaldıran bir hoşgörüden öte geçmez. Yavrunun dünyaya gelmesinden sonra, bir başkasının yerini tutan bir nesneye karşı gösterilen kaygı, ilgi ve merak, doğal kanalına doğru yol değiştirir, ve erkek, tepki ve küskünlüğün nesnesi haline gelir. Duyguların, belli bir dönem süresince başka bir nesneye yöneltilmesi, uygarlaşmış kadınlarda bile, bugün hâlâ görülen bir olgudur; kadın, çocuk doğurduktan sonra kocasına karşı pek hoşgörülü davranamaz. Anasal duyguların, cinsel eşe tam anlamıyla yöneltilmesi, acıma duygusunu gerçekten yeşertebilen tek tür olan maymunlar sınıfının aşağısındaki memelilerde görülmese gerektir. Aşağı insan kültürlerinde, sevecen duygularla cinsellik arasındaki ilişki, büyük ölçüde kadınlar tarafından dışa vurulmaktadır. Erkeklerdeki umursamazlık sürekli olarak alan çalışması raporlarında yer alırken, kadınların işbirliği ya da ilişki içinde bulundukları erkeklere karşı gösterdikleri adanmışlık duyguları da durmadan dile getirilmektedir. Nitekim, Kuzey Amerika Kızılderililerinde, kadınlar kendilerine ne denli soğuk davranıldığına bakmaksızın «erkeklere bağlılıkları ve özen göstermeleri açısından insanı şa-

şırtacak ölçüde eşsizdirler; büyük bir kaygı, ilgi ve özenle sürekli olarak korurlar erkekleri.» Bir Afrikalı kabile reisinin baş yastığı ya da ayak dayama minderi olarak kullandığı sayısız karısı, bir işe yaramış, kullanılmış, yastık ya da minder görevi görmüş olmak için birbirleriyle yarış etmekte, efendilerine sözcüğün gerçek anlamıyla tapmaktadırlar.

Erkeklerdeyse, sevecen duygularla cinsellik arasındaki ilişki, dişide olduğundan çok daha gelişmiş bir toplumsal ürün olarak kendini göstermektedir; dişide bu duygular daha dolaysız biyolojik koşullar temeline dayanmaktadır. Erkekte, dişiyle daha uzun süreli işbirliğine yol açacak olan sevecen duygular, erkeğin herhangi bir işleviyle ya da güdüsüyle ilişkili olmadığı gibi, cinsel güdülerinin niteliğine de tümüyle aykırıdır. Sevgi ve şehvet şeklinde ortaya çıkan iki ruhsal dışavurum, kökenleri ve işlevleri açısından birbirlerinden tümüyle ayrıdır. Erkek güdülerindeki elezer (sadist) nitelikli açlık, hiçbir zaman çiftleşme sevecenliğiyle tümden karışamaz, bir bütün oluşturamaz. «Hiçbir şey, tensel hazdan, acı kadar uzak olamaz» diyor Lamartine; Şeyh Nefzavi gibi ünlü şehvetdüşkünleriyse bir kadını yeterinden fazla sevecenlik sergilemeden sevmenin daha büyük bir cinsel doyum sağladığını, daha büyük zevk verdiğini savunuyorlar. Gerçi, kültürel ve toplumsal nedenler erkekte, biri kadını cinsel av olarak kabul eden, diğeriyse anasının yerine geçen kişi olarak gören iki cinsel çekme biçimi gelişmesine neden olduysa da, bu iki nokta, birbirinden köken ve işlev açısından tümüyle farklıdır, ve birbirlerine karşıttırlar. Sevgi, sevecen coşku, «ruhsal» güçsüzlüğün nedenleri olarak karşımıza çıkmakta; büyük âşıkların, özlemle bekledikleri birleşme girişiminden sonra romantik tutkularının hiçbir işe yaramadığını gördüklerini aktaran haberleri okuyoruz. Duygusal sevginin büyük ölçüde gelişmesinin, aslında yokolmuş üretici gücün bir dışavurumu olduğu, ve sonunda ırkın ortadan kalkmasına neden olacağı görüşü de dile getirilmiştir. Cinsel çekimi oluşturan iki öge, yani cinsel güdü ve «sevgi» ya da çiftleş-

me güdüsü, daha ileride görüleceği üzere, ilkel insan toplumlarında temel ayırt edici özelliği oluşturmaktadırlar. Cinsel ilişkinin varlığı, cinsel birliğin varlığı anlamına gelmemekte, cinsel birlikse, her şeyden önce bir cinsel ilişki olarak görülmemektedir.

Sevecen duyguların ve coşkuların kökeni, cinsel çekilmede değil, anasal tepkilerdedir. Rekabet halinde olan hayvanlar âleminde, anayla yavrusu arasındaki ilişki dışında hiçbir ilişkide bu türden duyguları yeşertecek tohum yoktur. Tıpkı, dişinin erkeğe karşı gösterdiği aktarılmış sevecenlik duygularının anasal duyguların dolaysız bir sapması olması gibi, biyolojik güdülerle karşıtlık içinde bulunan acıma, merhamet, özveri içeren tüm duygular da, hayvanlarda hemen hemen tümüyle bulunmamakta, insanın ruhsal yaşamının belirleyici özelliklerini oluşturmakta ve anasal tepkilerin uzantıları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu duyguların varlık kazanması, anasal duyguların gelişmesiyle olasıdır.

Anasal sevecenliğin daha gelişmiş türevleri, büyük ölçüde, ileri kültürlere özgü bir görüngüdür. Ancak, insan türünde, başka hiçbir türde görülmemiş ölçüde uzun süren ve bakım, yardım gerektiren bebeklik dönemine koşut olarak kendini gösteren anasal güdülerin gelişmesi ve uzun süreler işlerlik göstermesi, daha baştan, çok daha önemli etkilerin kaynağı olmuştur. Çünkü bu özelliklerin gelişmesi için, hayvanlık dünyasından, insan toplumunun doğması, ortaya çıkması gerekmektedir.

Anasal bakım ve korumanın ne ölçüde gerçekleştiği olgusu ve sınırları, yetişkinliğe ulaşmamış yavruların düşünme biçimi ile davranışlarındaki önemli farklılıkları belirlemektedir. Yavrunun anaya bağlılığı, sevecenlik duygularından çok, koruma ve bakımın ortadan kalkması halinde müthiş bir korku yaratan, yalnız kalma tehlikesi doğuran bir bağımlılık duygusunun bir anlatımıdır. Etobur hayvanların yavruları, aç olmadıkları zaman bile, yalnız bırakıldıklarında inler, havlar ya da bağırırlar. Bu durum, temelde bir bağımlılık ve yavruluk duygusu içerdiğinden, bağımlı

olunan varlığın yerine geçen bir başka varlığı hemen kabul etmeye elverişli bir durumdur. Canlının gereksindiği varlık, temelde ana değil, bir koruyucu, bir yol gösterici, güvenebileceği, kendisinde destek bulacağı bir canlıdır. Bütün hayvan yavruları, ister insan olsun ister hayvan, kendilerine ilgi gösteren, onlara bakan ilk yaratığa bağlanırlar. Yumurtadan yeni çıkmış civcivler, hareket eden herhangi bir nesneyi izlerler. Kendilerine yalnızca görme duyusu yol gösterdiğinde, «bir ördek ya da insandan çok bir tavuğu izleme eğiliminde olduklarını gösteren bir davranış sergilememişlerdir.» Yumurtadan çıktıkları andan başlayarak civcivlerine bakan Mr. Spalding, civcivlerin anasını devre dışı bıraktığını, civcivlerin, kendilerini dünyaya getiren anayı hiç, ama hiç umursamadan onun peşine takıldığını söylüyor. Hennepin'se, «Kızılderililer bir yabani inek vurduğunda,» diyor, «buzağı bu insanların peşine takılıyor ve onların ellerini yalıyordu.» Mr. Selous, az önce doğum yapan bir gergedanı öldürdüğünde, yavrunun hemen kalkıp anasının katilinin peşinden yürüdüğünü ve kamp yerine dek sessizce kendisini izlediğini belirtiyor. Hayvanların evcilleştirilmesinin başlangıçta nasıl gerçekleştiği, bu örneklerden açıkça anlaşılabilir. Anaya bağlanma ve güvenme, düşmansı ya da tehlikeli olarak kabul edilmeyen bütün bireylere, bütün arkadaşlara yöneltilen bir duygudur ve genel bir dostluk ve sevecenliğin yeşermesi sonucunu doğurmaktadır. «Yabanıl hayvanlar ehlileştiğinde,» diyor Dr. Chalmers Mitchell, «bu hayvanlar, doğal olarak analarına yönelttikleri güven ve sevgiyi insanoğluna aktarıyor ya da insanı da bu sevginin kapsamına alıyorlar; bu durum evcillikle ilgili birçok olguyu açıklayıcı nitelik göstermektedir. Doğal olarak ana bakımının tadını çıkaracak olan her yaratık, bu adanmışlığını başka hayvanlara ya da insanlara aktarmaya hazırdır. Evcilleştirilebilme yetisi en fazla olan hayvanlar, analarıyla en uzun süre birlikte yaşayan ve onlarla çok yakın ilişkide bulunan hayvanlardır.» Otçul hayvanlar, insanlara karşı pek bir bağlılık ya da sevecenlik sergilemezler. Etobur hayvanlar, bakıcılarına aşı-

rı ölçüde bağlanırlar; Herr Hagenbeck'in büyüttüğü aslanlar, iki, üç yıllık bir aradan sonra tekrar kendisiyle karşılaştıklarında büyük bir sevinç ve coşku gösterdiler ona. Aşağı hayvanlar arasında kendilerini yetiştirenlere karşı en büyük sevecenliği besleyen hayvanlar maymunlar, özellikle de insansı maymunlardır. Goril yetiştirme konusunda hayli deneyimli olan Mr. R. B. Walker, bu hayvanların, «bakıcılarına ya da sahiplerine karşı çok büyük bir bağlılık geliştirdiklerini, hatta, bakıcılarından ayrılan gorillerin üzüntüden zayıf düşüp öldüklerini» söylüyor.

Bağımlılık duygusunu doyurmada ve ana-bakımının yarattığı yalnızlık korkusunu gidermede ananın yerini alabilecek ilk canlılar, aynı hayvan kümesinin üyeleri, yani kardeşler olmaktadır. Bu duygular, hayvanla aynı yaşta arkadaşlara yöneltildiğinde, acıma ve sevecenlik niteliği almaya, anaya yöneltilmesine kıyasla daha yatkındır. Bir grubun üyeleri, birbirini tanıyan ya da tanınan bireyler ile yabancılar arasında kesin bir ayrım gözeten «klancılık» güdüsü, yani kendi kümesinde bulunan bireyleri kayırma, koruma eğilimi, belli bir hayvan kümesinin üyeleri, ya da kardeşler arasında kendini göstermekte ve bu türden bir kümenin ayırıcı özelliği olmaktadır. Nitekim, Kuzey Amerika'da yaşayan yabani sığırlarda, «küçük kümelerin her biri, aynı soydan gelen, aynı kanı taşıyan hayvanlardan oluşmaktadır. Yabani sığır ya da bizon, hayvanlar arasında en klancı olanıdır. Erkek buzağı, iki yaşına gelinceye dek anasını izler, ondan ayrılmaz; bu yaşa geldiğinde, sürüden kovulur, ve anasal bağlar tümüyle kopmuş olur. Dişi buzağı, bu anlamda daha iyi durumdadır, ölünceye dek anasının ailesiyle birlikte yaşamasına izin verilmiştir. Geniş anlamda bu küçük sürünün, bir aile, ya da daha doğrusu bir klan olduğu görülmektedir. Klanın lideri, kesinlikle yaşlı bir inektir; bu hayvanın, sürüdeki çoğu hayvanın anneannesi ve ninesi olduğu kuşku götürmez. Bu ailelerden birinin anası, avcıların ilk kurşunuyla yere yıkıldığında, zaman zaman çok acıklı görünümlere tanık olunmuştur. Aile bireyleri kendilerini ona öylesine adamışlardır ki so-

nuncu hayvan, büyük bir kolaylıkla öldürülünceye dek oradan ayrılmazlar.» Ana bakımının uzun sürmesinin etkisiyle birkaç hayvanın bir arada bulunduğu türlerde, yavruların ana kümesinden ayrıldıktan ya da kovulduktan sonra bir başka küme oluşturarak bir arada yaşama eğilimi gösterdikleri gözlemlenmiştir. Bu eğilim, kargalarda, sığırcık kuşunda, «küçük karga» diye bilinen kuş türüyle diğer kuşlarda ve geyik soyunun bazı dallarında da gözlemlenmiştir. Maymunlarda bu eğilim, çok açıktır. Gerçek anlamda toplumsal güdü geliştirdiği söylenebilecek tek memeli türü maymunlardır. Cinsel nedenler işleyiş kazanıncaya dek bütün maymun yavruları aynı ananın yavrularından oluşan birliklerle olan ilişki ve işbirliklerini koruma eğilimindedirler; işte, hayvanlar dünyasında, acıma duyguları ilk kez bu ilişkiler içinde gelişir. Romanes'in dile getirdiği üzere, «Acıma duygusu, maymunlarda, köpekler bile içinde olmak üzere, tüm öteki hayvanlara kıyasla çok daha güçlüdür, çok daha belirgindir.» Yazar bütün maymun topluluklarının garip bir özelliği olan «ortak çıkarları gütme» davranışıyla ilgili olarak çok çarpıcı örnekler vermektedir. Hasta bir maymunun başında duran, kendisine hizmet eden yoldaşları, kendisine karşı duydukları derin kaygıyı dile getirmek, tasa içinde bulunduklarını anlatmak için ne yapacaklarını bilemezler, akıl almaz incelik ve sevgi gösterisinde bulunurlar. Köhler de kendi şempanzesinde aynı davranışları gözlemlemişti, bu hayvan da aynı duyguları dışa vurmuştu. Bu toplumsal güdüler, ana bakımı altında uzun süren bir bebeklik-çocukluk ilişkisinin sonucu olarak gelişmişlerdir.

Toplumsal yaşamaya isteklilik diye anılan içgüdü, gerçeklikte, yavrunun anasal korumaya bağımlı oluşunun ve bunun sonucu olarak da, bağımlı yavrunun yalnızlıktan hoşlanmama ya da korkma duygusuna kapılması nedeniyle gelişmiş bulunmaktadır. İnsanın toplumsal bir hayvan olduğu ve toplumun kökeninde, var olduğu kabul edilen bu türden bir doğuştan gelme işbirliği eğilimine işlerlik kazandırma temeline dayandığı, Aristoteles zamanından beri

söylenmektedir. Çağdaş ruhbilimciler de var olduğu kabul edilen bu türden bir temel güdüden söz etmekte ve insanın toplumsal örgütlenmesini saptamada, bu olguya, tüm öteki ögelerden daha büyük önem vermektedirler. Ancak böyle yapmakla, zamanın aşındırmadığı, tersine perçinlediği bir varsayımı, üzerinde düşünülmesi gerekmeyen bir olgu olarak değerlendirmiş, ve onu âdeta sömürmüşlerdir. Bu türden bir varsayımı doğrulama girişiminde bulunmak ve var olduğu kabul edilen bu güdünün dışavurumlarını betimlemek gerektiğinde, mutlaka, daha güçlü güdülerin söz konusu olduğu görülmüştür. Dr. Drever, bu konuda son sözü söyleyecek olan kişinin, «belki de ruhbilimci değil de, dirimbilimci olması gerektiği» görüşündedir.

Dirimbilimsel olgular, bu kavramı destekleyici nitelik taşımamaktadırlar. Belli bir yöredeki üreme sürecinin ürünü olarak ortaya çıkmış ve aynı anda bir arada bulunmak durumunda kalmış yavrular, kesinlikle dağılmak ve başka yörelere yayılmak eğilimi göstermektedir. Yaşamın her zaman ve her yerde var oluşu, işte bu dağılma eğiliminin bir sonucudur. Dağılma ise, yiyecek gereksinmesinin doğal sonucu olarak gerçekleşmektedir; çünkü, yiyeceklere kendisinin gözüyle bakan pek çok hayvanın toplandığı bir yerde, yiyeceğin tükenmesi kaçınılmaz olmakta, başka yerlerde aranması gereği doğmaktadır. Canlılar için rekabet baskısından uzaklaşmak, ayrıca yararlıdır. Bu dolaşma güdüsü, en aşağı türlerinden en gelişmişlerine dek bütün hayvanlarda, herhangi bir «sürü güdüsü»nden çok daha açık ve belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Elden geldiğince geniş bir alanda dolaşmak eğilimi, aşağı hayvanların hemen hemen hepsinde bulunmaktadır. Toplumsal topluluklar açısından insanlık dünyası dışında en kusursuz örneği oluşturan böcekler bile her şeye karşın son derece yalnızdırlar. Mr. C A. Ealand, «Böceklerin büyük bir çoğunluğu,» diyor, «alışkanlıkları açısından tek başlarına hareket ederler; her bir hayvan, ya da en çok iki hayvandan oluşan bireyler, kendi türünden öteki hayvanların etkinlikleri ne olursa olsun, kendi yaşamını ya da yaşamlarını sürdürür-

ler.» Eğer bir «toplumsal içgüdü» yaşamın kökeninde var olan, ya da hatta, derinlere kök salmış bir güdü olsaydı, hayvanların büyük bir çoğunluğunun, özellikle de yüksek ve daha zeki hayvanların, topluluklar halinde bir arada yaşadıklarını saptamamız gerekirdi. Böyle bir durum yok. Tersine, aşağı ve daha az zeki kuşlarla geviş getiren hayvanların büyük sürüler oluşturdukları, son derece gelişmiş yuva yapan kuşların, yırtıcı kuşların ve etçil hayvanlarınsa yapayalnız yaşadıkları saptanmıştır. Çok tipik bir şekilde sürü halinde yaşayan hayvanlarda bile, kendilerini sürüden ayırma ve dağılma eğilimi vardır. Sığırlar, koyunlar, atlar, rastgele bir araya getirildiklerinde, renklerine ve çeşitlerine göre ayrı kümeler oluşturacak şekilde sürüden ayrılmaktadır; bu türden kümeler birbirleriyle herhangi bir iletişim içinde bulunmamakta, çoğu kez ayrı bölgelere giderek kendi kümelerini diğerlerinden ayırmaktadırlar. Doğal koşullar altında yaşayan bütün hayvan kümeleri, yeniden üreme içgüdülerinin işlerlik kazanmasıyla bölünmektedir. Hemen hemen bütün hayvan dişileri, gebe kaldıktan sonra yalnız kalmak istemekte, ve bütün türlerde, hatta sürü halinde yaşamaya en elverişli olanlarda bile, erkekler yalnız başlarına dolaşma eğilimi göstermektedir. Mr. Sanderson, fillerle ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir: «Azgın, ya da başıboş filler konusunda büyük yanlış anlamalar vardır. Bu fillerin, arkadaşları ya da rakipleri tarafından sürüden atıldıkları inancı yaygındır, ancak bu doğru değildir. Bunlar, zaman zaman tek başlarına dolaşmak amacıyla yoldaşlarından ayrılırlar. Bazen, salt yalnız kalmak için başlarını alıp giderler.» Aynı görüş, bütün hayvan türlerinde, tek başlarına ya da iki-üç kişilik küçük gruplar halinde dolaşan pekçok erkek hayvan için geçerlidir kuşkusuz. Gerek çocuksu güdülerin gerek cinsel içgüdülerin işlerliğini yitirdiği yaşlı erkek hayvanda, dağılma ve bağımsızlığa yönelik ilkel içgüdülere dönüş görülür. Yarasalarla ilgili olarak şöyle bir olgu saptanmıştır: «Çoğu yarasalar yazın sürü halinde yaşarlar, ancak kışın yalnızlık ve sessizliği yeğlerler. Tek başlarına ya da en çok iki ya da üçlü kümeler halinde

sürüden ayrılırlar.» Üremek için çiftleşen hayvanlar, yeniden üretme işlevlerini yerine getirdikten sonra, sürü halinde yaşayan hayvanların kümelerinden ayrılması gibi eşlerinden ayrılırlar; insana en yakın hayvanlardan goril, hem sürü halinde hem de yalnız dolaşırken görülmüştür; orangutansa, her zaman için tek başına ya da yavrusuyla dolaşırken görülmüştür. Bütün maymunlar, birbirine bağlı hayvanlardan oluşan birliklerine bir yabancının karışmasına kesinlikle karşıdırlar. Bu hayvanlardaki sürü halinde yaşama içgüdüsü, türlere değil kümeye yöneliktir.

Gerçek şu ki, ne doğuştan gelme herhangi bir toplumsal içgüdü ne de yalnız kalma içgüdüsü vardır; hayvan yaşamında, doğuştan gelme bir güdü olarak, salt kendi çıkarı için toplumu ya da yalnızlığı sevme diye bir şey yoktur. Bu türden soyut seçme ya da yeğlemeler, kültürün ya da kavramsal düşüncenin var olduğu durumlarda kendini gösterebilir, ama bunlar saflığını yitirmemiş yaşantılarda görülen davranışlar için geçerli değildir. Cinsel güdü, ya da yavrunun bir bebek olarak yetişkine bağımlılığı gibi diğer güdüler, hayvanları bir araya getiren ya da bir arada tutan nedenler olabilir; ya da bu güdüler, yiyecek elde etmeye yönelik rekabette görüldüğü üzere, hayvanların birbirinden ayrılmasına neden olabilir; ancak hayvanlar ister bir araya gelsinler, ister ayrılma çabaları göstersinler, davranışları herhangi bir «sürüleşme» ya da «sürüleşmekten kaçınma» isteğinden değil, karşılanması için sürüleşmenin ya da ayrılmanın uygun olduğu bir gereksinmenin etkisinden kaynaklanmaktadır.

Toplumsal içgüdü, en ileri yaşam biçimlerinde gelişmiş olan birlikte bulunma sevgisi ya da isteği, özgül bir gelişmedir. Bütün ailesel duygular, bütün kümeleşmeye eğilimli olma durumları, yani, bir toplumsal örgütün temellerini oluşturan ögeler, uzun süren ana bakımının dolaysız ürünüdür ve ana bakımından kopmuş olarak varlık göstermez. Çekingenlik ve güvensizlik gibi öz-koruma ile ilgili derin içgüdüler, özellikle erkek hayvanda, bu duyguların kümenin dışındaki hayvanlara yöneltilmesine engel olmaktadır.

Aile kümesinin üyeleri olmayan bireyler söz konusu olduğunda, önlemli ve rekabetçi hayvanın kökensel içgüdüleri, tam anlamıyla işlemektedir; yabancıya kendiliğinden düşmanlık ve kinle yaklaşılmaktadır.

Bu duygular, genelleştirilmiş ve ayrım gözetmeyen bir «toplumsal içgüdü»nün değil, ana bakımı sırasında ortaya çıkan bebeklik gelişmesinin yarattığı bağımlılık duygusundan kaynaklanan ailesel duyguların anlatımıdırlar. İlkel insanlardaysa, böyle bir güdünün varlığını gösteren hiçbir belirti yoktur; kültürden yoksun insanoğullarının, kendi kısıtlı toplumsal kümelerinin üyesi olmaya herhangi bir bireye karşı davranışları, köklü bir güvensizlik ve genel olarak etkin düşmanlık şeklinde ortaya çıkmaktadır. «İlkel kültürde,» diyor Dr. Brinton, «ikili bir ahlâk dizgesi var: biri sevecenlik, sevgi, yardım etme, barış içinde yaşama isteğini dile getiren ve kendi klan, kabile ya da topluluklarının üyelerine uygulanan yaklaşım; diğeriyse, bu kişiler dışında kalan bütün dünyaya uygulanan soygunculuk, kin, düşmanlık ve cinayet dizgesi; bu ikincisi de, en az birincisi kadar kutsal bir görev olarak kabul ediliyor.» Bütün ilkel halklarda, küçük kümeler, daha büyük kümeler oluşturmaya karşı büyük tepki gösterirler; yabancıların aralarına katılmasına da izin vermezler. Andaman adalarında Avrupalıların bölgeye gelmesinden önce, bu adaların küçük bir bölümünde yaşayan insanlar, aralarında hiçbir ilişkiye yer vermeyen çok sayıda küçük kabilelere bölünmüşlerdi. İlk kez bir araya getirildiklerinde, birbirleriyle konuşamadılar; hepsi de aynı ırkın üyeleriydiler ama, yüzyıllar süren ayrılıkları süresinde, dilleri birbirlerinden tümüyle farklılaşmıştı. Raratonga Adasında da, Avrupalıların gelmesinden önce, birbirlerinden haberli olmayan kabileler, aynı şekilde yaşıyorlardı. Seylan'lı Veddah'lar, belki de birkaç mil ötede yaşayan bir başka küçük kabilenin bireyleriyle bir araya getirildiklerinde, mahçup ve suskun kalakaldılar, konuşmadılar, suratlarını asıp kaşlarını çatarak baktılar yabancılara; onlarla görüşmeye eğilimli olmadıklarını büylece dile getirdiler. Küçük, dağınık topluluklar halinde yaşayan Fuegia'

lıların, başka grupların üyelerine karşı çok düşmansı davrandıkları söylenir. Kuzey Amerika kabileleri arasında «karşılıklı evlenme yoktur, toplumsal ilişki yoktur, ölümcül çekişme dışında hiçbir zaman bir araya gelmezler.» Seri Kızılderililerinin en dikkat çekici özellikleri, ister beyaz olsun ister Kızılderili, kendi klanlarının üyesi olmayan her insanoğluna karşı amansız bir düşmanlık besledikleridir; hatta klanlar, kendileri dışındaki bütün klanlara kuşkuyla bakmaktadır. Güney Amerika yerlileri, birbirlerinden nefret eden sayısız küçük kümeye ayrılmışlardır. «Yabanıllar, kendi ailelerinden ya da kabilelerinden olmayan herkesten nefret ederler, ve kendileriyle savaşmakta olan komşu kabilelerin Kızılderililerini, tıpkı bizim hayvan avladığımız gibi avlarlar.» Güney Peru'da yaşayan yabanıl Cashibo'ların kaba saba kulübeleri, üstü örtülü tuzak çukurları ve gizlenmiş kargılarla çevrilmiştir. Karaya yerlilerinde, bir başka köye ziyarete giden bir yabancı, ziyaret ne denli dostça olursa olsun, tepeden tırnağa silahlanmış olarak gider; tanışları onu böyle silahlı olarak ağırlarlar. Birkaç Guaycuru yerlisi, aynı önlemleri almış olarak bir dost ziyaretine gitmişlerdi. Köyün dört beş kilometre uzağında durdular, ertesi sabah köye yaklaştılar. Yumruk yumruğa yapılan biçimsel bir çarpışma, ilk selâmlaşmayı oluşturdu. Avustralya'da, belli bir yerleşme yerinde yaşayan yerlinin, bir başka yerleşme yerini çağrı almadan ziyaret etmesi kurallara aykırıdır; bir klandan bir başkasına gelmiş olan bir haberci ya da konuk, yabancı klanın yerleşim yerinden biraz uzakça bir yerde oturmak, bazı yaşlıların kendisini incelemesinden sonra yaklaşmasına izin vermelerini beklemek durumundadır. «Aralarına izinsiz ve çağrısız gelen her yabancı, ölümle cezalandırılır.» Eski Briton'larda, bir kimsenin bir köye yaklaşması ya da içinden geçmesi için, boru çalarak, yabancıları varlığından haberli kılması gerekir. Aynı önlem, Yeni Zelanda'lı Maori'ler tarafından da uygulanır.

Öte yanda, ilkel kültürlerdeki toplumsal halkların, bizim topluluklarımız ve tarihsel dönemlerin topluluklarıyla zıtlık oluşturan en önemli özelliklerinden biri, ilkel toplu-

luk üyelerinin aralarında var olan güçlü bağlılık ve birliktir. Söz konusu birlik ve dayanışma, çağdaş topluluklardaki yoğun rekabetçiliğin ve kuşkuyla beslenen bireyciliğin yarattığı koşullar ve fikirler ortasında gelişmiş olan bizim gibi halklar için nerdeyse akıl almaz ve anlaşılması olanaksız boyutlara varmıştır. Yabanılın klanına karşı beslediği duygular, hemen hemen kendi bireysellik duygusunu yok edecek niteliktedir. Klanın herhangi bir üyesinin çektiği acıyı, acıyı çeken kendisiymiş gibi duymakta, klanının yararına olan herhangi bir olayı, kendisinin bundan hiçbir çıkarının bulunmamasına karşın, kişisel bir şans olarak değerlendirmektedir. «Avustralya kabilelerinin o garip ulusallık niteliği,» diyor Mr. Taplin, «işte bu klan yaşamından kaynaklanmaktadır. Klanda, kişisel mülk olamaz — bütün aletler, silahlar vb. kolektif olarak bütün üyelerin malıdır; her bir birey, bu eşyaları klanın mülkü olarak kabul eder ve onların, zamanı geldiğinde, klanın savunulması ve selameti için kullanılacağını varsayar. Bir anlamda kendisine ait olan bir silahı, balık ağı ya da kanosu varsa, bu eşyadaki mülkiyetinin, klanın üstün haklarının hizmetinde olduğunu bilir. Herkes, komşusunun mülküyle ilgilenir, ona özen gösterir, çünkü bu eşya, kolektif olarak ailenin servetinin bir parçasıdır. Bu satırların yazarı, bir balıkçının bir kano ya da balık ağının onarımı konusunda arkadaşlarını akıl danışmaya ve yardıma çağıran balıkçının kesin ve ciddi tavırlarından sık sık söz etmiştir; aynı balıkçı, kendi aile sorunları, oğlunun evlenmesi ya da kızının çeyizi konusunda aynı ciddilikle dostlarını tartışmaya, akıl danışmaya, yapılacak işlere, uygulanacak davranışlara katılmaya çağırmaktadır. Onun kendi bireysel yargılarına göre davranmasını beklemeniz karşısında şaşkınlığa düşecektir; çünkü ona göre, böyle bir davranış, başkalarının haklarını dürüstlükten uzak bir şekilde yokumsamak anlamına gelmektedir. Klanın her bir üyesi, komşunun kullandığı şeye ilgi duyar, çünkü bu şey üzerinde onun da hakkı vardır. Zamanı geldiğinde, gerekli olduğunda o eşyayı kendisi kullanacaktır. Bu durumun yarattığı sonuçlardan biri, şükran duygularının bu-

lunmamasıdır. Eğer bir adam tehlikedeyse ya da yaralanmışsa, aynı klandan onun imdadına koşan biri, kişisel ilgiden çok klanı uğruna bu işi yapmış sayılacaktır. Nitekim, bir kimsenin, hiç de hoşlanmadığı bir başka kişiye, elinden geldiğince yardım etmesi, çok sık görülen bir durumdur. Kişinin kişisel duyguları, ortak selamet uğruna bastırılmıştır; klandan bir kişiye sevecenlik ve incelik gösterilmişse, bu bütün klana yönelik bir davranış olarak algılanır. Tek bir bireyin başına gelen bir kaza, herkesin başına gelmiş genel bir hasar olarak algılanır.» Bir bireyin, avdan sağlanan et ya da balık üzerinde, ya da herhangi bir şekilde elde ettiği sebzeler üzerinde kişisel hakkı yoktur. «Avda sağlanan etlerin paylaştırılması, çok eskiden saptanmış kurallar uyarınca yapılır; paylaşan kişiler kendilerini hiç düşünmezler, herkesin saptanan payı alması için avcı genellikle kendi payından feragat eder. Bir kanguru avlandığında, arka but omurgayla birlikte, avlayanın babasına verilir; diğer but, babanın erkek kardeşine, kuyruk, avlayanın kız kardeşine, omuz, erkek kardeşine düşer; karaciğeri kendisi yer. Bazen avcının evli kız kardeşine bir şey kalmaz, ancak bu durumda, kızın erkek kardeşi kendi payını ona ya da onun tarafından bir başka kişiye verecektir. Bir yerli erkek, toplumluk içinde obur görünmenin ya da konukseverliğin gerektirdiği görevleri ihmal etmenin ayıbını yaşamaktansa, karnının aç olmadığını öne sürerek kendi payından feragat etmeyi yeğleyecektir.» Tek bir balığı paylaşmanın da kuralları vardır; bir yılan bile parçalara ayrılmakta ve dağıtılmaktadır. «Yerlilerin bir başka yasası da,» diyor Rahip W. Ridley, «ortaklaşmacılık. Avustralya yerlilerinde gerçek ve kişisel mülkiyet, sistemli ortaklaşmacılıkları nedeniyle olanaksız kılınıyor. Geleneksel yasa fikirleri yok olmamış yerliler dağıtım istasyonlarına gelip de armağan ya da ödüller aldıklarında, bunları arkadaşlarıyla paylaşıyorlar; bu, düşüncesizlikten ya da ellerinde bulunan şeyin değerini bilmemelerinden kaynaklanmıyor; öyle ki, birine bir takım giysi verildiğinde, yanındaki arkadaşlarının da giyindiği görülüyor; bu durumda biri yalnızca ceketi, diğeri yalnızca

şapkayı, ötekiyse yalnızca pantolonu giymiş oluyor.» Özel mülkiyet hakları konusundaki bu şaşırtıcı bilgisizlik, aralarında dürüstçe alışveriş yapan ve aldatma kavramını tanımayan Fuegia'lılar arasında da görülmüştür. Darwin'e göre, «Fuegia kabilelerini oluşturan bireyler arasındaki kusursuz eşitlik,» bunların uygarlaşması umutlarını tümüyle yok edici niteliktedir. «Birine verilen bir bez parçası bile paramparça edilip paylaşılıyor; hiçbir birey, bir diğerinden daha zengin hale gelmez.» Seylan'da yaşayan yabanıl Veddah'larda da aynı olumsuz ilkeler uygulanmaktadır. Eskimo'larda, avcının avladığı hayvanlar üzerinde kişisel hakkı yoktur; av, köyün sakinleri arasında paylaşılır. «İster küçük olsun ister büyük bir Eskimo köyünde bulunan yiyecek ve araç-gereç türünden her şey, herkesin ortak mülküdür. Ortada bir parça et varsa, bu herkese aittir.» Tahiti'de, «öyle görülüyor ki,» diyor Bougainville, «yaşamın gerekleri söz konusu olduğunda, özel mülkiyet diye bir şey yok, her şey, herkese ait.» Torres Boğazı Adalarında, «Totem klanının dayanışması, halkın toplumsal tarihinde önemli bir özelliği oluşturmakta ve tüm öteki kaygılardan önce gelmektedir.» İbo'larda, herkes, kabilenin küme-fikriyle hareket eder, düşünür, davranır; «kabilenin ya da ailenin dile getirilen ya da geçerli sayılan iradesi, kişilerin bütün varlığına egemendir ve yaşamının her bir ayrıntısında, tayin edici etmen olarak rol oynar. Halkın temel içgüdülerinin özü, bir tür, gözle görülüp elle tutulmaz, akıl almaz masonculuk olarak nitelenebilir. Birey, bütün kabileden etrafa yayılan havanın etkisi altındadır. Bütün hareketlerini denetleyen yüce bilinci, bu durumda bireyin altıncı duyusunu oluşturmaktadır. Sözlerle anlatılması olanaksız, ama gene de harekete geçirildiğinde son derece güçlü bir duygu bu.» Mr. Kidd, aynı konuda şunları söylüyor: «Bir Kaffir, 'kendisini bağlayan çerçevenin' sınırının klana dek uzandığını hisseder. Kaffir klanındaki şiddetli topluluk birliği duygusuyla karşılaştırıldığında, Avrupa ailesindeki dayanışma duyguları çok zayıf ve cılız kalmaktadır. Klanın hak sahibi olduğunu savunduğu bütün konular, bireyin haklarını tümüy-

le kapsamaktadır. Bir toplumcunun en aşırı düşlerini bile doyurabilecek düzgünlükte işlemiş olan kabile-içi toprak kullanımı dizgesi, klandaki topluluk birliği duygusunun canlı kanıtıdır. Neyse ki Avrupalılar için bu topluluk birliği duygusu, kabilenin ötesine geçmemiştir, yoksa Güney Afrika'da hiçbir beyaz yaşamını sürdüremezdi. Eskiden, kabile reisi tarafından beyaz adam için çalıştırılan ve kendisine, bütün ücretini reise vermesi söylenen kişi, bu durumdan alınmıyor, bunu bir kişisel incinme konusu yapmıyordu; para klanda kalıyordu ve klanın hayrına olan durum bireyin, bireyin hayrına olan durumsa klanın hayrınaydı. Şunu belirtmek gerekir ki, yerlilere bireyin değerini öğretenler, yalnızca misyonerler değildir; tacirler, maden işletmeleri sahipleri ve çiftçiler de onu bu konuda eğitmişlerdir. Bu klan birliğinin en çarpıcı özelliği, üzerinde düşünülüp taşınılmış, klan içinde oluşturulan yasalarla, kuralları benimsemeyen bir halka zorla kabul ettirilmiş bir tasarı değil de, hiçbir direnmeyle karşılaşmaksızın, kendiliğinden ortaya çıkmış ve 'hissedilerek geliştirilmiş' bir tasarı oluşudur. Klanın bir üyesi acı çektiğinde, bütün diğer üyeler, duygusal anlamda değil, olgusal olarak, gerçekten acı çekmektedir. Topluluk birliği, aklı rahat ve hoş tutmak için düşlenerek ortaya çıkmış dinsel bir kurgu değildir; öylesine gerçekten hissedilmiş, duyulmuştur ki, bencillikten uzak, diğerkâm duyguların ortaya çıkması için gerekli ve harikulade bir temel oluşturmuştur. İnsanların kendi içlerinde geliştiğini hissettikleri içgüdüsel, kendiliğinden serpilen bir güdüyle, kaba bencillik engellenmiş, kargaşa yaratacak tutkular geri itilmiştir.» Kuzey Amerika yerlileri ile ilgili olarak da, Kaptan Carver şunları söylemektedir: «Kızılderililer, kendi ortak topluluklarında, herkesin kendi malı saydığı ve koşullar elverdikçe sayıları artırılan ev dışında hiçbir şey karşısında özel mülk ayrımı bilmiyor, tanımıyorlar. Birbirlerine karşı son derece açık fikirli ve cömert davranıyor, arkadaşlarının eksiklerini, kendilerinde fazla bulunan eşyalarla hiç düşünmeden tamamlıyorlar. Bir tehlike başgösterdiğinde, kendi kümelerinden yardıma gereksinmesi olan-

lara, Kızılderililerin iyilik karşısında verdikleri haklı ödüller dışında hiçbir şey beklemeksizin yardım ederler. Bir topluluğun bir bölümünü oluşturan kişiler olarak, ait oldukları kümeye başka hiçbir ülkede yaşayan kimseler tarafından tanınmayan duygularla bağlıdırlar. Bu insanlar, uluslarının düşmanına karşı tek bir ruh gibi harekete geçerek bir araya gelirler ve akıllarında bunun dışında hiçbir kaygıya asla yer vermezler. Onların kabilelerinin onuru ve uluslarının selameti, yüreklerindeki bütün duygulardan önce gelir ve tüm duygularına egemendir; işte bu insanların büyük erdem sahibi oluşları, bilgelikleri bundan kaynaklanır. Gene bu nedenle, bu duygularla, herhangi bir tehlike karşısında yüreklilikle ortaya atılırlar, en büyük işkencelere dayanırlar, bir kişisel nitelik değil de, ulusal özellik olarak taşıdıkları direnç ve sebat içinde utkuyla son nefeslerini verirler.» La Hontan da şöyle yazıyor: «Yabanıllar, benim, senin diye bir şey bilmezler, çünkü bir kişiye ait olan şeyin, aynı zamanda bir başkasına da ait olduğu söylenebilir. Bir yabanıl, kunduz avında başarısızlığa uğradığında, kendisiyle ava çıkan arkadaşları, kendiliğinden ona yardımcı olurlar. Silahları bozulur, ya da kırılırsa, herkes, kendisine bir başka silah verme yarışına girer. Çocukları düşmanlar tarafından yakalandı ya da öldürüldü mü, kendisine, yaşamını sürdürmesi için gerekli şeyleri sağlamasına yetecek sayıda köle verilir. Para ile alış veriş edenler, yalnızca Hıristiyanlar ve bizim kasabalarımızın ucunda yaşayanlardır. Diğer yerliler, paraya ellerini bile sürmez. Para, onların dilinde, 'Fransız Yılanı' diye anılır. Onların görüşüne göre, bizde insanlar bu maden parçaları uğruna soygun yapıyorlar, adam öldürüyorlar, ihanet ediyorlar, birbirlerini parayla satıyorlar, kocalar karılarını, analar kızlarını satıyorlar. Birinin bir başkasından daha çok şeye sahip olmasını garip karşılıyorlar, daha çok şeye sahip olanın, az şeye sahip olandan daha değerli sayılmasına şaşıyorlar. Bu insanlar kendi aralarında hiç kavga etmezler, birbirlerinin malını çalmaz, ve diğerleri için kötü söz söylemezler.» Peder Charlevoix, «Dış görünüşleri tümüyle yabanıl olan bu in-

sanların,» diyor, «birbirlerine karşı, uygarlaşmış uluslardaki sıradan insanlarda görülmeyen bir sevecenlik ve ilgi ile yaklaştıklarını görmek çok şaşırtıcı. Bu, kuşkusuz kısmen, St. Chrysostom'un yüreğimizdeki yardımseverlik ateşini söndürdüğü ve oburluk ateşini alevlendirdiğini söylediği, 'benim' ve 'senin' sözcüklerinin bu yabanıllar tarafından bilinmediği olgusundan kaynaklanmaktadır.» Heckewelder ise, «Avladıkları hayvanları, geyiği, ayı etini, balıkları kendi aralarında bölüştüklerine tanık oldum,» diyor. «Bazen avı pek çok parçalara bölmek gerekebiliyordu; paylaşmanın hakça olmadığı ya da başka nedenlerle karşı konulması gereken bir durumun bulunduğu ve bu nedenlerle tartışmanın yapıldığı tek bir olay anımsamıyorum. Yokluk içindeki bir insanın gereksinmesini karşılamayı savsaklamakla suçlanmaktansa, boş miğdeleri üzerine yatmayı yeğlerler; yalnızca köpekler ve hayvanlar, aralarında kavga ederler, derler. Kendilerini çok büyük bir aile olarak görür, bu nedenle de, her zaman ve her durumda birbirlerine karşı yardımsever ve sevecen davranmak durumunda olduklarına inanırlar. Birbirlerine hizmet etmek yükümlülüğünü duyarlar.» Şili'li Araucanian'lardan bir öğrenci, şöyle diyor: «Bu insanlarda topluluk ve ortaklaşmacılık duygusu son derece gelişmiş durumdaydı. Bireyin iradesi ve bir edimde ve girişimde bulunma sorumluluğu, topluluğun mutlak gücüyle iç içe geçmiştir; tek bir kişi için elverişli olan durum, tek bir kişinin arzuları, dilekleri, geleneksel âdetlere uyan bütün öteki insanların durumları ve dilekleri ile çakışır, bu durum ve dileklere bağlıdır.»

Demek ki, ilkel insan doğasının tepkileri, bizim, genelde insan doğasının doğal tepkileri olarak kabul etmeye eğilimli olduğumuz tepkilerden hayli farklıdır. Bu farklılıklar arasında en köklü ve en şaşırtıcı olanı, ilkel insanın zihninde, bireysellik duygusunun kavrayamayacağımız, akıl almaz ölçüde gelişmemiş bulunmasıdır. Bir yabanıl, kendisini bir hayvan ya da ağaçla özdeşleştirmekte hiçbir güçlük çekmediği gibi, oğlunun ya da erkek kardeşinin «kendisi» olduğunu söylerken, mantığa ters düştüğü duygusuna ka-

pılmayacaktır; tutarsızlık örneği sergilediğini asla düşünmeksizin, aynı anda iki ayrı yerde bulunduğunu belirtebilecektir. Bedeninin, saç, tırnak ya da tükrük gibi kendisinden ayrılmış parçalarını, kişiliğinin birer parçası olarak algılamaktadır. Giysileri ve adı da aynı şekilde kendisinin parçalarıdır ve zarar görmeye karşı korunmaları zorunludur. Hatta yabanıl, bizim kişisel mülk dediğimiz şeyle kendi canlı varlığı, yaşayan kendisi arasında ayrım görmez. Aynı şekilde, kendi kümesinin bir üyesinin başına gelen olay, o üyenin çektiği acı, kendisini etkileyen bir olay, bir acı olarak hissedilir. Bu türden olay ya da acılara, yüce gönüllülük duyguları sayesinde değil, kendisinin, ait olduğu kümeyle tamamen özdeşleşmesini olası kılan belli belirsiz bir bireysellik anlayışı sayesinde karşı durur. Ben ve ben'in çıkarları açısından değil, küme-duyguları ve küme-çıkarları açısından düşünür.

Çağdaş insanın yargılarının ve değerlendirme ölçütlerinin merkezini oluşturan bireysellik duygusu, daha çok, kişisel mülkiyetin boygöstermesiyle bağıntılı olarak gelişmiştir. Bu duygu, yalnız ve yalnız bireyin çıkarlarının diğerlerinin çıkarlarıyla çok keskin bir şekilde çatıştığı ortamlarda güçlü bir gelişme gösterir. İlkel insan, Avrupalılarla birkaç yıl ilişki içinde bulunduktan sonra tümüyle dönüşmektedir. Bu dönüşme, kuşkusuz, büyük ölçüde yeni fikirlerin etkisiyle gerçekleşir, ama asıl neden, özel mülkiyetin elde edilmesi ve bireysel ilişkilerde kendini göstermesidir. Avrupa'daki köylü halklar, çok eski gelenekleri, âdetleri ve batıl inançları yaşatmakla, pek çok açıdan yabanıl insanları andırmaktadırlar. Ancak, Avrupalı köylüyü yabanıldan ayıran çok büyük bir fark vardır: Avrupalı, mülk sahibidir; bu köylüde, ilkel insanda çok sivri bir özellik olan toplumsal dayanışma duygularının yerine, bu duyguların tam tersi olan dar bir bencillik ve bayağılık, cimrilik duyguları vardır. İlkel yabanıl için küme çıkarları, hem kendisinin hem de kümenin istediği şeyler söz konusudur; bu çıkarlarla diğer kümelerin çıkarları arasında çok güçlü ve korkunç, uzlaşmaz çelişkiler vardır. Ama kendisi ile kü-

mesinin üyeleri, birbirlerine rakip değillerdir; ilkel insanda, kendi kişisel çıkarlarıyla, kendi kümesinde bulunan karşıt çıkarların çatışması diye net bir bilinç yoktur. Bu bireysel çıkarların gelişmesi, ancak, bireyin mülkü kendi kümesinden ayrı tutması ve dolayısıyla hem ekonomik olarak hem de ruhsal olarak bu kümeden ayrılmasıyla gerçekleşmiştir. Kişisel mülk edinmenin ortaya çıkmasına neden olan öğeler, doğuştan gelme bireyci içgüdüler değildir; tersine, bireyci içgüdülerin gelişmesi, kişisel mülk edinme sayesinde gerçekleşmiştir.

İnsanlığın gelişmesini olası kılan tek etmen, ilkel insanların oluşturduğu toplumsal kümelerdeki o garip dayanışma duygusudur. Bu duygu, rekabetçi çıkarların ortaya çıkmasıyla yok olmuştur; oysa, ilkel toplumsal kümelerin üyeleri, çağdaş insanın davranışlarına egemen olan bireyciliğin etkisi altında gelişmiş olsalardı, başlangıçta, hayvanlıktan toplumsal insanlığın doğması olanaksız olurdu. İnsanlığın ilk temsilcileri, üyelerinin salt kendi kişisel çıkarlarını güttüğü kıskanç ve kuşkucu bir bireyciler sürüsü olsaydı, insanlık asla varlık kazanamazdı. Toplumsal insanın gelişmesi, ilkel insan doğasının farklı bir yapıda olması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu ilkel bakış açısıysa, korumacı anasal işlevlerin yerine getirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Daha yüksek yaşam biçimlerinde, «toplumsal içgüdü» diye anılan şey, bebekliğin getirdiği bağımlılık ortamında meydana gelen gelişmenin sonucudur; ana bakımına, anasal davranışlara yanıt oluşturan bir durumdur. Ancak, hiçbir hayvan türünde, bu bağımlılık durumunun süresi, belli bir kümenin üyeleri arasında sürekli bir bağ oluşturmaya yetecek kadar uzatılmış değildir. İnsan türünde, hatta, görece olarak tam anlamıyla gelişmemiş yabanıl ırklarda bile, bağımlı bebeklik süresi, insanın en yakın hayvan akrabalarında görülen bağımlılık süresinin hemen hemen iki katı uzunluktadır. Bu farklı durum, anayla yavru arasındaki ilişkiyle, aynı karından doğma insanlar arasındaki kısa süreli, kalıcı olmayan ilişkiyi, kolayca sürekli hale gelen bir ilişkiye

dönüştürmektedir. İnsan yavrusu daha olgunlaşmadan, bağımlılıktan kopmadan, kümeye yeni üyeler, kendisinin sürekli olarak ilişkide bulunacağı kimseler katılır. Yavrunun büyümesi ve olgunlaşması süreci içinde kendisine gösterilen ve kendi dışından gelen bakım ve korumaya bağımlı olma duygusu, bir ya da birkaç bireye yönelikken, bir toplumsal kümeyi içerecek biçimde genişler. İlişki yavrunun doğasının, bir temele oturmuş gerekliliği haline, bu üyelerle arasındaki bağsa, sürekli bir bağ haline gelmiştir. Yavru, artık soyutlanmış bir hayvan bireyi değil, bir toplumsal varlıktır.

İnsan ırkının, hayvanlık koşulları içinden doğması, herhangi bir fizyolojik ya da anatomik özellikten, hatta, beynin toplumsal deneyimlerin etkisi altında uzun süreli bir gelişme sürecinin sonucu olarak gelişmesinden çok, soyutlanmış hayvan bireyi konumundan toplumsal yaşama geçiş sayesinde gerçekleşmiştir.

İnsan ırkının ve toplumun ortaya çıkmasındaki bu tayin edici etmenler, analık güdülerinin işleyişine bağımlıdır. Bu etmenler, anaya bağlı olarak kurulmuş olan hayvan ailesindeki olumlu etkinliklerin sonucudurlar. Eğer, başlangıç halindeki insan toplumsal kümesi, buyurgan ataerkil erkeğin bencilliği ile yönetilen bir sürü olsaydı, bu etmenlerin işleyişinin, ölümcül değilse de çok büyük bir engelle karşılaşması gerekirdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞEVLİLİK KURALI

İlk toplumsal birlikler, çeşitli bilim adamlarının da işaret ettiği üzere, bir hayli kalabalık olsa gerekti. Toplumsal ilişkilerin ve insan kültürünün ilk kıvılcımlarının bile, sıradan bir aile gibi birkaç bireyin oluşturduğu kümelerde gelişmiş olduğu düşünülemez. Örneğin avlanma için gerekli olan toplu etkinlikler, akılsal gelişme açısından daha yeni yeni hayvanlardan ayrılmış bulunan iki ya da üç erkek cinsin işbirliğinden doğması beklenemeyecek ortak etkinlikleri gerektirir. Profesör Carveth Read'in vardığı sonuçların açıkça gösterdiği üzere, salt aile yaşantısı, düşünceleri dile getirir nitelikte, anlaşılabilir bir konuşmanın, ilk gelişmesini başlatabilecek bir ortam oluşturmaya yeterli değildir. Genelde, kültür, insan ilişkilerinin kapsamıyla orantılıdır ve dolayısıyla bir topluluğun büyüklüğü ve bu topluluğun başka topluluklarla olan ilişkilerinin kapsamı, kültürü olumlu yönde etkiler.

Ateş Toprakları'ndaki yabanıllar, Amazon ve Parana'nın en perişan kabilelerinden bazıları, Seylan'lı Veddah'lar ve Kuzey Kutbunda yaşayan bazı halklar gibi, kültür düzeyi çok düşük bazı ırkların, günümüzde, bir aileden pek de kalabalık olmayan dağınık kümeler halinde yaşadıkları söylenmektedir. Ancak bu örneklerden hiçbiri ilkel insanlığın içinde bulunduğu durumu gösteren kanıtlar olarak değerlendirilemez; çünkü söz konusu örneklerde, halkların içinde bulundukları duruma itilmeleri, kendilerinden daha

güçlü düşmanların baskılarının sonucudur. Nitekim Güney Amerika'daki diğer ırklarla aynı etnik gruptan olan Fuegolular, «tam anlamıyla dünyanın ucuna itilmişler ve küçük klan ya da aile kümelerine ayrılmak durumunda bırakılmışlardır.» Eskimolarla Siberia kabileleri de aynı şekilde Kuzey Kutbunun çıplak kar çöllerine sürülmüşlerdir. Veddahların, «kendilerinden daha uygar atalardan geldikleri» ve kuşatmacılar tarafından gerisin geri ormana gönderildikleri bilinmektedir. Amazon Kabileleri de aynı şekilde, kuzeyden inen Tupi kabileleri tarafından içerlere sürülmüş, kıyıdan uzaklaştırılmışlardır. Bunlar, toplumsal yapıları ve kültürleri yozlaşan yenik ırklardır; dolayısıyla ilkel insanların yaşam koşullarını yansıtan ırklar olarak kabul edilmemelidir. Tıpkı yaşamın başlaması için olduğu gibi, insan toplumunun ve kültürünün bunca zengin olması için, koşulların olağandışı ölçülerde iyi olması, ırkların yenik ve yozlaşmış değil, utkulu ve gelişmeye açık ırklar olması gerekmektedir.

Bütün diğer sorunlardan daha büyük karışıklığa neden olan sorun, insan toplumunun ta baştan ya da evrimindeki çok erken bir evreden başlayarak, tek bir aileden daha büyük topluluklar halinde yaşadığını varsaymak gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. İlk ortaya çıkan insan topluluğu, her hayvan topluluğu gibi dişilerden ve erkeklerden oluşmuş doğurgan bir topluluktu. Küme içndeki cinsel ilişkilere gelince, ya bunların rastgele gerçekleştiğini varsaymak ya da rastgele olmayışının nedenlerini, nedenini belirtmek gerekir. Büyük bir topluluk içinde, topluluğun diğer üyelerinden kopuk cinsel kümelerin ya da ailelerin oluştuğunu öne sürmek ya da varsaymak için bu durumu gerekli kılan koşulları yeterince açıklamak gerekir. Kadınlarla erkeklerin aralarındaki yakın ilişkilerde, birbirleriyle cinsel ilişkide bulunan iki kişinin, toplumun diğer üyelerinden ayrı bir birim oluşturmasının doğal olarak gerçekleştiğinin varsayılmasını haklı çıkaracak hiçbir biyolojik olguya rastlanmamıştır. İnsan toplumlarında görülen ve belli bir toplumsal birlikte ayrı ayrı aileler halinde ortaya çıkan

bu türden bir ayrım, hayvanlar arasında işlerliği bulunmayan toplumsal kuralların ve ahlâksal geleneklerin sonucudur. Hayvanlarda, çiftler halinde bir araya gelme alışkanlığında olan türlerde bile, daha büyük sayıda hayvanın bir araya gelmesiyle, rastgele çiftleşme görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Reichenow, gorillerin bir sürü içinde çift çift birleştiği savını öne sürmüştür. Ancak, doğa tarihinde hiç bilinmeyen bir görüngüyü dile getiren bu varsayım, yeterli kanıtlarla desteklenmiş olmadığı gibi, maymunların cinsel davranışları konusundaki bilgilerimize de uymamaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, insansı maymunlarda görülen ilişki biçimleri, ilk insan kümeleriyle ilgili sonuçlar çıkarmada sağlam temelleri oluşturmaktan uzaktır, çünkü bu türden ilişki biçimlerinin, insansıların çeşitli türlerinde değişik özellikler gösterdiği, ekonomik koşullara bağlı olarak değiştiği saptanmıştır. İnsansı maymunlar, yiyeceğin bol olduğu durumlarda büyük kümeler halinde, kıt olduğu durumlardaysa küçük kümeler halinde görülmüşlerdir. Çok miktarda yiyeceğe gereksinim duyan büyük goriller, daha ufak-tefek olan şempanzelere göre çok daha küçük kümeler halinde yaşamakta, orangutanlarsa, tek başlarına dolaşmaktadırlar. Ancak, insansı maymun topluluklarının büyüklüğüne bakarak ilk insan kümelerinin büyüklüğü konusunda çıkarsamalar yapılamayacağı gibi, uygun kanıtlar olmaksızın, yeni yeni gelişmeye başlayan insanlığın, insansılarda ve tüm diğer memeli türlerinde görülenlerden tümüyle farklı olan cinsel tepki ya da alışkanlıkları konusunda varsayımlar öne sürülemez.

İlk insanların toplumsal kümelerinin, tek tek çiftlerin çoğalması ve sürekli cinsel ilişkisi sonucunda, ya da birkaç kümenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu varsaymak bir şeyi değiştirmeyecektir. Biyolojideki tüm örneklerde, büyük hayvan kümelerinin, tersini doğrulayacak kanıtlar bulunmadığı sürece, tümüyle rastgele cinsel ilişki sürdürdüğü kabul edilir. Toplumsal kökenler sorunu, böylesi rastgele ilişki içinde bulunan bir toplulukta, cinsel kısıtlamaların ve kuralların nasıl ortaya çıktığını araştırma sorunudur.

Rastgele cinsel ilişki içinde bulunan ve erkek üyelerinin dişilerin cinsel arkadaşı olduğu topluluklar, üyelerin insan olması halinde kısa bir süre içinde anayanlı özelliğini yitirecek ve toplumsal kökenler ataerkil kuramında betimlendiği üzere, buyurgan erkeksi güdülerin eğemenliği altında bir sürü haline gelecektir. Bu koşullar altında, erkeklerin avcı ve savaşçı olarak sahip oldukları fiziksel üstünlükler, ister dişi olsun ister erkek, kendi karnını kendi doyuran, kendisini kendi başına savunan bireylerden oluşan ve erkeksi fiziksel üstünlüğün pek bir önem taşımadığı hayvan topluluklarında aynı şekilde ortaya çıkması pek olası olmayan bir erkek buyurganlığı yaratacaktır. Daha önce de gözlemlendiği üzere, bu koşullar, özgün insan kişiliklerinin ve kültürel oluşumun gelişmesinde, her şey bir yana, son derece elverişsizdir.

Budunbilimsel bilgilerin sunduğu kanıtlara dönecek olursak, genelde kültürel gelişmeye uğramamış insan topluluklarında, cinsel ilişkiler açısından, hayvanlardaki rastgele cinsel ilişkiye çok benzeyen bir durumla karşılaşırız. Toplumun temeli olarak kabul edildiği biçimiyle aile, bu toplumların en önemli özelliği olmamakta, dolayısıyla, ne toplumsal insanın bu geleneksel aile kavramına uyacak soyutlanmış kümeler halinde ortaya çıktığını, ne de daha önceden oluşmuş ve kopmaz bir şekilde birleşmiş aile kümelerinden oluştuğunu varsaymamıza yeterli neden bulunmamaktadır. Hayvanlarda aile, tümüyle farklı türden bir kümedir. Dişiyle erkeğin bir araya gelmesinden, işbirliği içinde bulunmalarından değil, anayla yavrunun ilişkisinden doğmuştur ve erkek, kümenin temel bir ögesini oluşturmadığından, birkaç ya da birçok ana ailesi topluluğu içinde, cinsel ilişkilerin tümüyle rastgele sürdürülmemesi için hiçbir neden yoktur.

Ancak, kültürel gelişmeye uğramamış aşağı toplum biçimlerinde babayanlı ailelerde cinsel ilişkileri kurallara bağlayan yasalar görülmemekle birlikte, hemen hemen bütün bu toplumlarda genellikle uygulanan önemli bir cinsel ilişki yasası görülmektedir. Cinsel ilişkilerin, başka bakım-

lardan rastgele yürütüldüğü varsayılsa bile, bu kısıtlamanın ilk ortaya çıkan insan kümelerinde uygulandığı ya da kümelerin oluşmasının çok erken bir evresinde varlık kazandığı kabul edilmelidir.

İnsanbilimsel yazınla şöyle bir tanışmış olan herkes, ilkel toplumsal kümelerin işleyişinde egemen olan en genel kuralın, «dışevlilik» diye anılan kural — yani, cinsel ilişkilerin bir kümenin üyeleri arasında değil, birbirinden ayrı iki kümenin bireyleri arasında gerçekleşeceği kuralı olduğunu bilir. Aslında dışevlilik kuralı, daha yüksek toplumlardaki kandaşla cinsel ilişki yasağının aynıdır; bu ikisi arasındaki tek ayrım, bizim gelişmiş ataerkil toplumlarımızdaki aileiçi cinsel ilişki yasağının yakın akrabalardan oluşan az sayıda insanı kapsaması; öte yanda, ailelerden değil de, daha büyük topluluk ya da klanlardan oluşan kümelerde, aynı yasağın kümenin bütün üyelerini kapsaması ve dişi üyelerle erkek üyeler arasında cinsel ilişkinin tümüyle yasaklanmasıdır. Bu kuralın çok sayıda ilkel toplumlarda görülen uygulamasında, erkek, anayanlı kümeyi tümden terk edip cinsel eşinin ait olduğu kümeye uyarlanmakta, onlarla birlikte yaşamakta, ya da kendi kümesinde yaşamayı sürdürürken cinsel eşinin kümesini zaman zaman ziyaret etmektedir. Her iki durumda da dişiler, doğdukları aile kümesinden ayrılmamaktadır.

Dışevliliğin kökenleri konusunda sayısız kuramlar ortaya atılmıştır; konu üzerinde düşünen her yazarın yeni bir kuram oluşturma gereğini duyması, bugüne dek geliştirilen kuramların hiçbirinin doyurucu olmadığını göstermektedir. Hatta bütün kuramların, kolaylıkla çürütülmeye açık olduğu söylenebilir. İnsan toplumlarının evrim sürecinde, en temel ve genel örgütlenme ilkesinin ne olduğunun açıklanamaması, açıklama girişimlerinin dayandığı temellerle ilgili sonuçların çıkarılmasında ya da yöntemde köklü bir yanlışın yapılmakta olduğunu göstermektedir.

Tartışılmakta olan belli başlı kuramlar, genellikle üç açıklama yöntemine dayandırılmıştır. Dolaylı olarak Darwin tarafından öne sürülen bir görüş, Mr. Atkinson tara-

fından daha ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiş ve sözünü ettiğimiz üç yaklaşımdan birini oluşturmuştur. Buna göre, toplumsal kökenler tam anlamıyla, bütünüyle ataerkildir; Atkinson, buyurgan bir yetişkin erkeğin egemenliği altında yaşayan bir «Tekgözlü Aile», ya da ilkel, ataerkil sürü betimlemektedir. Buyurgan kişi, bütün oburluğuyla kümedeki dişilerin hepsine sahip olma çabası içinde genç erkekleri dişilerden uzaklaştırıyor, bu durumda da diğer erkekler Cain gibi, tam olarak betimlenmiyen başka kümelerden kadın aramak durumunda kalıyorlardı. Daha önce belirttiğimiz güçlük bir yana, bana göre, bu kuram, bilinen herhangi bir hayvanlar birliğinden bu türden bir ataerkil küme ortaya çıkarmakla kendisiyle çelişmekte ve hiçbir şeyi açıklamamaktadır. Yaşlı erkeklerin kıskanç buyurganlığı, aynı küme içideki erkeklere karşı gösterdiği tepkiyi, hatta daha da fazlasını başka kümelerden gelen erkeklere de gösterecektir. Bu genç erkekler, ancak ve ancak yaşlı erkeklerle savaşmak yoluyla kadınlara ulaşabilecekler, ister kendi babaları, ister başkalarının babaları olsun herkesle savaşacaklar ve bu savaşım sırasında, başka dişilere olduğu kadar, kendi kız kardeşlerine ulaşma şansını da ellerinde bulunduracaklardır. Atkinson'ın kuramı öylesine umutsuzdur ki, Freud'un, genç erkeklerin babalarını yedikten, kendi anaları ve kız kardeşleriyle evlendikten sonra duydukları pişmanlık havası içinde kandaşla cinsel ilişki yasağını koydukları varsayımı bile kuramı kurtaramamaktadır.

Kandaşla cinsel ilişki yasağı, dolayısıyla da dışevlilik kuramının kökenleriyle ilgili en eski ve en bilinen görüş, hemen hemen bütün ahlâksal gelenekleri kapsayan varsayımdır. Buna göre dışevlilik kuralı insan doğasında, doğuştan gelen bir güdü olarak yaşamaktadır, ya da bu kuralı çiğnemek öylesine korkunç, zararlı sonuçlar getirdiğinden, bu sonuçlara meydan vermemek amacıyla, kural kendiliğinden, herkesin isteğiyle ortaya çıkmıştır. Bilimsel insanbilimin ortaya çıkmasından önce, bütün eski kuramcılar, yabanıl atalarımızın, soy-içi üremenin zararlı etkilerini gör-

düklerine ve bu uygulamaya son vermek amacıyla bir yasa çıkardıklarına ciddi olarak inanıyorlardı. Hatta, kültürel gelişmeye uğramamış pek çok yabanıl halk, kendileriyle yapılan görüşmelerde, bu geleneğin kökenleri konusunda benzer şeyler anlatmaktadır; ona bakarsanız, bu insanlar, anlamlarını unuttukları bütün tabu ve gelenekler konusunda aynı şeyi söylemekteler. Nitekim, Avusturalya'lı bir Dieri, cinsel birleşmelerin bir zamanlar rastgele gerçekleştiğini, ancak bunun zararlı etkilerinin açıkça ortaya çıkması üzerine, yaşlılar kurulunun konuyu tartışmak üzere toplandığını, kahinlerinden birine danıştıktan sonra, şimdiki evlilik sınıfları dizgesini kurduklarını belirtmektedir. Altın sahillerinde yaşayan Fantilerle, Nyasaland'da yaşayan Achewa'lar da benzer öyküler anlatmaktadır.

Burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da, aptalca ve batıl görünse de, yerleşik geleneklerin bilinçsiz bir mantığa dayandığı ve deney birikimlerinin bir sonucu olduğu yolundaki yaygın kanının, baştan sona uydurma olduğudur. Yabanıllar, akıl almaz ölçüde önlemsiz insanlardır ve sağlık kaygıları taşımaları, ya da kamu sağlığı konusunda önlemli davranmaya uyarlanmaları, onların ruhsal durumlarının elvermeyeceği, onlardan beklenemeyecek bir olgudur. Örneğin, yabanıl halkların çoğalma oranının çok düşük olmasının belli başlı nedeninin, bütün yabanıl anaların yıllarca sürdürdüğü uzun süreli ana sütü emme geleneğinden kaynaklandığı kesinlikle bilinmektedir. Öte yanda, kabilenin nüfusunun artması, kültürel gelişmeye uğramamış bütün halkların en büyük isteği olmasına karşın, dünyanın hiçbir yöresinde, bu uzun süre ana sütü emme geleneğine sınır getirecek ne bir kural, ne bir boşinan ne de başka bir önlem ortaya çıkmamıştır. Gene, örneğin, ana-babanın, özellikle de annenin aşırı genç olması, hemen hemen kaçınılmaz olarak yavrunun gereğinden küçük ve güçsüz olması sonucunu doğurmakta, bu konuda açık ve kesin kanıtlar bulunmaktadır. Ancak hemen hemen bütün kültürel gelişmeye uğramamış halklarda, genç kızlar, üretme yetisine sahip olur olmaz anne olmaktadır; bu uygula-

manın en gözle görülür zararlarından biri, pek çok ilkel halkın fiziksel olarak yokolması şeklinde kendini göstermekte ancak bu durum, küçük yaşta doğum yapmaya karşı bir kuralın, bir engelin ya da önyargının ortaya çıkmasına yol açmamaktadır.

Soy içi üremenin yavruda belirgin zararlı etkiler doğurduğu kavramı üzerine oturtulan kuramlar, günümüzde de yeterince bilimsellik kazanmış değildir. Ne var ki bu fikir halk arasında öylesine yaygındır ki, bu fikre dayalı olgulara göz atmak yararlı olacaktır.

Bütün hayvan türleri, en yakın soy içi üreme kurallarını umursamaksızın çoğalmaktadırlar. Bu konuda, ne güdüsel ne de yapısal bir denetime elverişli bir önlem bulunmadığı gibi, bütün hayvanların eğilimi ve yaşam koşulları, onları bu yönde yüreklendirici niteliktedir. Hayvanların pek çok türü, bizim, «çok yakın kandaşla ilişki» diye adlandırdığımız türden çiftleşmeler sonucu üremektedir. Nitekim kızıl geyik ve daha pek çok geyik türü, genellikle dişi ve erkek kardeşlerin çiftleşmesiyle ürerler. Bunun, bütün hayvanlar dünyasında genel kural olması, olası görülmektedir; çiftleşmenin, aynı anadan aynı batında doğan dişi ve erkek üyeler arasında gerçekleşmesi çok yaygındır. Ayrıca, aralarındaki fark, ne denli az olursa olsun, hayvan ırklarında, karışmaya karşı gözle görülür bir tepki, bir sakınma gözlemlenmiştir. «Bu duygu olmasaydı,» diyor Darwin, «şimdikinden çok daha fazla melez ırk türeyecekti. Bu konuda artık pek çok kanıt var elimizde.» Çok iyi bilindiği üzere ülkelerin bütünü, tek çiftlerin, ya da az sayıda bireyin yavruları tarafından kuşatılmıştır ve bütün bu durumlarda, soy içi üremenin çok yakın bireyler arasında gerçekleşmiş olması gerekir.

Sıçanlar, fareler, tavşanlar üzerinde pek çok deney yapılmış, bunların kuşaklar boyu soydaşlarıyla çiftleşmesi sağlanmıştır. Çoğu yavruda, hayvanın niteliği ve boyutlarıyla ilgili herhangi gözle görülür olumsuz etki saptanmamış, ancak bazı durumlarda verimliliğin, üretkenliğin azaldığı görülmüştür. Öte yanda, kapalı yerlerde beslenen hay-

vanların üretkenliğinin azaldığı da çok iyi bilinmektedir. Kemirgen hayvanlar, bu durumdan özellikle etkilenmektedir. Londra Hayvanat Bahçesinde «bazı kemirgen hayvanlar çiftleşmiş, ancak asla yavrulamamış, bazıları ne çiftleşmiş ne yavrulamış, öte yanda birkaçı çiftleşmiş ve yavrulamıştır.» Bildiğimiz tavşan, kapalı yerde beslendiğinde, «Avrupa'da asla üretememiştir.» Sincaplar kapalı yerde hiçbir zaman üretememişlerdir. Üzerinde deney yapılan aşırı doğurgan türlerde, kapalı yerde bulunduğu halde üretkenliği etkilenmeyen hayvanlar, özgün sayılmışlardır. Bu türden deneyler, yakınlarda çok daha geniş çaplı olarak, Dr. H.D. King tarafından beyaz farelere uygulanmıştır. İki çift fareden iki ayrı soy üretilmiş, dişi ve erkek kardeşler düzenli olarak çiftleştirilmişlerdir; ayrıca, rastgele çiftleşmelerine izin verilen ve denetim altında üretilen yavrularla kıyaslanmada kullanılacak çiftler de deneyin çerçevesi içine alınmıştır. «Yirmi iki kuşak boyunca, elden geldiğince yakın soydaşla üretilmiş olan bu laboratuvar fareleri, altı yıl önce atalarını üreten ve altı yıldır ayrım gözetilmeksizin çiftleştirilen damızlık farelere göre her açıdan daha üstün özellikler göstermektedir.» Bu yöntemle yani soy içi kuralına bağlı kalınarak üretilmiş farelerden dişiler damızlık dişiden yüzde üç daha ağır, erkeklerse damızlık erkek fareden yüzde on beş daha ağırdı. O güne dek var olan en büyük beyaz fare bu yöntemle üretilmişti. Soy içi üreme ürünü fareler, «damızlık fareler kadar uzun yaşamakta ve hastalıklara karşı aynı ölçüde dirençli görünmektedir»; sağlıksız bireylerin oranı, bu yöntemle üretilmiş farelerle damızlık farelerde aynıdır; doğurganlıklarıysa, damızlık farelerden hemen hemen yüzde sekiz daha fazladır.

Önceleri, evcil hayvan yetiştiricilerinin deneylerinin kuşaklar boyu sürdürülmüş soy içi üretmenin, yozlaşmış türlerin ortaya çıkmasına neden olduğu varsayılırdı. Ancak bu izlenimin yanılgılara dayandığını pek çok örnek kanıtlamış bulunmaktadır. Domuz ya da sığırda, yağ dokusunun fazla salgı yapması gibi hastalıksal özellikler, elbet, biyolojik açıdan hasta ya da yozlaşmış soyların üremesine yol

açabilir. Ancak öte yanda en sağlıklı ve doğurgan evcil ırklar da, aynı şekilde yakın soy içi üretme sayesinde korunmaktadır.

İnsan ırkına gelince, olguların sağladığı kanıtlar, hayvanlardan elde edilen deneylerin verilerinden çok daha kesindir. Yakın soy içi üreme, pek çok halk arasında olağan bir durumdur; hatta, dışevlilik kuralına sıkı sıkıya uyan topluluklarda bile, bireyler genellikle yapıldığı üzere kuşaklar boyunca kendi kümelerinin dışından tek bir kümenin bireyleriyle evlenseler, birbirleriyle evlenen kümelerin üyeleri, birbirlerinin yeğenleri durumuna gelecek ve iki küme aslında yüzyıllar boyunca soy içi üreme gerçekleştiren tek bir küme olacaktır. Daha sonra yeri gelince belirteceğimiz üzere, bir erkeğin, birinci yeğeniyle, yani dayısının ya da bazı durumlarda amcasının kızıyla evlenmesi geleneği yaygındır. Dünyanın pek çok yöresinde, bu türden evlilikler zorunludur ve bilinmeyen zamanlardan beri bu kurala sıkı sıkıya uyulmaktadır. Bununla birlikte, bu durumun sonucu olarak ortaya çıkmış olumsuz durumlar hiçbir yerde gözlemlenmemiş, bu türden evlilikleri uygulama alışkanlığında olan ırklar arasında, insanlığın en güzel örnekleri, tipleri bulunmaktadır. Nitekim, Bedevilerde erkek hemen hemen kesinlikle birinci yeğeniyle evlenir; bununla birlikte, Doughty'nin belirttiğine göre, «akrabalık dereceleri ne olursa olsun, bu güçü kuvvetli dağ insanları, yani Bedevilerde hiç kimse sakat ya da deli değildi.» Öte yanda Burton, «Burada,» diyor «birinci dereceden yeğenlerin birleşmesinden olumsuz sonuçlar alınması beklenmemektedir, yılların ve bu güçlü ulusun deneyimlerine inanmak gerekir. Bizim fizyologlar, soy içi üremenin kaçınılmaz olarak yozlaşmayı getirdiğini kanıtlamak için aşağı hayvanların durumunu ve İspanyolların *sangre azul* (soylu kanı) örneğini gösteriyor. Ya bu fizyologlar kuramlarını yetersiz olgulara dayandırıyorlar, ya uygarlık ve yapay yaşam koşulları soyların üremesi üzerinde garip bir etki yarattı, ya da Arabistan, genel kurallara uymayan tek ayrıl örneği oluşturuyor. Benim dile getirdiğim olgu, her Doğulu gezgin tarafından

açıkça gözlemlenmiş durumda.» Ne var ki, Arabistan «tek ayral örnek» olmaktan çok uzak, çünkü soy içi evlenmenin gerçekleştiği her yerde aynı deneyim tekrarlanıyor. Sumatra'lı Bataklarda, erkeğin, dayı kızıyla evlenmesi kuralına bilinmiyen zamanlardan beri sıkı sıkıya uyuluyor. Bu ırkın Hint Takımadalarında gelişmiş ırklar arasında fiziksel yapı bakımından en güzel ırk olduğu söyleniyor; Junghuhn'un belirttiğine göre, erkekler, Yunan yontucularına modellik edecek güzellikteymiş. Fiji yerlilerinde de, birinci yeğenler arası evlilik çok eski bir kurumdur ve bu gelenek kutsal bir görev olarak kabul edilmektedir. Sir Basil H. Thomson ve Mr. Stewart tarafından yapılan kısmî bir sayım, doğum oranının yüksek olmasında ve bu tür evliliklerden doğan çocukların, akraba olmayan kişilerin birleşmesiyle üreyen yavrulara göre çok daha güçlü ve sağlıklı olmasında eski geleneklere göre yapılan birinci dereceden yeğenler arası evliliklerin rol oynadığını göstermiştir. Öyle ki, hâlâ eski birinci dereceden yeğenler arası evlilik geleneğini koruyan Fiji yerlileri, sayılarını korumayı başardıkları halde, akraba evliliği yapmayan ırklar hızla yok olmaktadırlar. Dünyanın her yanında yeğenler arası evliliği yeğleyen çok sayıda halk, yukarda belirtilen tanıklıklara karşı öne sürülebilecek hiçbir örnek sergilemiş değildir.

Ayrıca, dünyanın her yanında, evliliklerin zorunluluk nedeniyle yakın akrabalar arasında gerçekleştiği soyutlanmış küçük topluluklar bulunmaktadır. Hepsi de bedensel gelişme ve sağlık açısından şaşılacak derecede seçkin insanlardır. Örneğin Java'daki Tengger Tepelerinde, nüfusu 1.200 kadar olan Surabaya topluluğu, yüzyıllardan beri kendi aralarında evlenmektedir. «Bunlar, uzun boylu ve daha gürbüz olmaları açısından vadi halklarından ayrılmaktadırlar.» Gene Batı Java'da, sayıları topu topu kırk aileden oluşan Baduviler diye anılan küçük, soyutlanmış bir topluluk yaşamaktadır. Bütün varlıkların ve evrenin bir ruh taşıdığına inanan ve eski çağlardan beri uyguladıkları animizm öğretisinden başka hiçbir dini benimsemeyen bu topluluk, kendisini komşularından öylesine soyutlamaktadır

ki, hiçbir kadına yerleşme yerini, birkaç saatten fazla süreyle terk etme izni verilmemektedir. Bu topluluğun gerek kadınları, gerek erkekleri, güçlü yapıları ve yeğin sağlıklarıyla dikkat çekmekte, ve yerli halklar arasında en iyi davranış alışkanlığına sahip, en dürüst, yasalara en saygılı topluluk olarak tanınmaktadırlar. Avrupa'da, dağlık yörelerle balıkçı köylerinde, kendi aralarında evlenen topluluklara sık sık rastlanmaktadır. Croisic yakınlarında, aşağı yukarı 3.300 nüfuslu Batz'da, yaşayan insanlar, Dr. Voisin tarafından en ince ayrıntılarına varıncaya dek incelenmiştir. Doktor herhangi bir bedensel sakatlık, akıl hastalığı ya da soy içi üreme sonucu ortaya çıktığı söylenen olumsuzluklardan hiçbirine rastlamamıştır. Bu toplulukta, birinci dereceden yeğenler arasında yapılan evliliklerden ortalama 4.6 çocuk doğuyordu; öte yanda aynı yıllarda Fransa'da aile başına ortalama 3 çocuk düşüyordu. Whitby ile Saltburn arasında bir köy olan Staithes'de, çok yakınlara dek, «yüzyıllardır kendi aralarında evlenen, bu yüzden de herkesin birbiriyle azçok akraba olduğu» bir topluluk yaşamaktaydı. Bunlar, güçlü kuvvetli bir balıkçı soyuydu; erkekler, «enine boyuna, atletik yapılı, güçlü; kadınlar ince uzun, güzel; çocuklarsa, üç krallığın herhangi bir yöresinde yaşayan çocuklar kadar sağlam yapılıydılar.» Maryland kıyılarının açığında bulunan Smith Adasında, sayıları yedi yüzü geçmediği söylenen adalıların hepsinin akraba olduğu saptanmıştır; «adada üç yıl yaşayan bir doktor, yedi yüz kişiden hiçbirinde, aptallık, delilik, sara ya da irsi sağırlık olayına rastlamamıştır.»

Hangi temellere dayandırıldığını anlamak güç olmakla birlikte, Hapsburglarla İspanyol Bourbonları gibi krallık ailelerinde, ırk yozlaşmasının, soy içi üremenin olumsuz sonuçlarına örnek oluşturduğu halk arasında sık sık söylenmektedir; ancak, aile üyelerinin dizgeli olarak kandaşla cinsel ilişkide bulunduğu (evlendiği) krallık aileleri, söz konusu olumsuzlukların kanıtlarını sergilemekten uzaktır. Ptolemi soyu da böyle bir kanıt ortaya koymuş değildir; bu soyun, Mısır tahtını ele geçirir geçirmez uyguladığı ev-

lenme dizgesi bu ülkede, en az 3000 yıl boyunca düzenli olarak sürdürülmüştür; hatta, bildiğimiz kadarıyla, Mısır krallığının altın çağı olan 19. ve 20. hanedanlar sırasında aşırı diyebileceğimiz ölçülerde uygulanmış, 19.hanedanın bütün kralları, kendisinden sonra tahta çıkacak varisin yasal anası olarak kendi kız kardeşiyle evlenmiştir. Bununla birlikte, Seti'yle Ramses'i üreten soyda, yozlaşmaya kanıt oluşturacak özellikler bulunmadığı gibi, soy içi üreme uygulamak bir yana, gerçek anlamda kandaşla cinsel ilişkinin anımsanamayan zamanlardan beri bir ilke olarak uygulandığı, temel olarak alındığı ve dünya tarihinde en büyük krallar soyu olan hanedanın tarihinde, soy içi üremenin kötü sonuçlar doğuracağı öğretisini destekleyecek hiçbir olguya rastlanmamaktadır.

Eğer, kandaşlararası evliliklerle, ırksal yozlaşma ya da hastalıklar arasında sürekli bir ilişki bulunsaydı, bu olguyu, istatistiksel araştırmalarla tartışmaya meydan vermeyecek şekilde kanıtlamak güç olmayacaktı. Ne var ki, bu amaçla yapılan girişimler, başarılı sonuçlar getirmemiştir. Bu konuda yapılan en ayrıntılı genel inceleme, Sir George H. Darwin'in üstlendiği çalışmadır. Onun çalışması, bilinçli bir istatistiksel araştırma klasiğidir. Bir yeğen evliliğinden doğmuş olan Darwin'in, babası gibi, soy içi üremenin zararlı sonuçlar doğuracağına inanmış olması ve araştırmasının, bu inancını, bilimsel temellere oturtması umudunu taşıması, yazarın yapıtının değerini büsbütün arttırmaktadır. Akıl hastalıkları ve zihinsel bozukluklarla ilgili sonuçlarına göre, akıl hastanelerindeki hastalar arasında, yeğen evliliklerinden doğan kişilerle, akraba olmayan kişilerin evliliklerinden doğan kişilerin hastanedeki hasta sayısına oranları birbirinden farklı değildir. Yeğen evliliklerinden doğan hastaların sayısı, diğerlerinden fazla değildir. Sağır-dilsiz sayımlarındaysa, yeğen evliliklerinden doğma hastalarla, diğer evliliklerden doğma hastaların oranı tıpatıp aynı çıkmıştır. Doğurganlık konusundaki incelemesi de, dengenin, az da olsa, yeğen evlilikleri lehinde bozulduğunu göstermiştir. Yazar ayrıca, farklı so-

nuçlar yansıtması beklenebilecek bir sınıfla, soylular sınıfıyla ilgili sayıları toplamıştır. Ancak sayılar, yeğenleriyle evlenen soyluların doğurduğu çocukların doğurganlığı ve canlılığının akraba olmayan kişilerle evlenen kişilerin çocuklarındakinden daha az olmadığını göstermektedir. Darwin, soy içi üremenin şu ya da bu şekilde bilinmeyen zararlı etkiler yaratacağı görüşünde olmakla birlikte, araştırmalarının vardığı sonuç, «yeğen evliliğinden doğan çocuklarda herhangi bir hastalıklı durumun varlığını gösterecek kanıtların bulunmadığı» yönündedir. Seçkin İtalyan insanbilimci Dr. Mantegazza, kandaşla birleşmenin zararlı sonuçlar doğuracağını Sir George Darwin'den daha da güçlü savunmuş ve bir ara, bu inancını temellendirmek amacıyla sayılar toplama çabasına girişmişti. Sonuçta o da, söz konusu zararlı etkilerin elde ettiği malzemelere dayanılarak bu konunun kanıtlanamayacağını itiraf etmek zorunda kaldı.

Akraba evliliklerinden doğan çocuklarda görüldüğü öne sürülen en belli başlı kötü sonuçlar, zihinsel gelişme yetersizliği, sağırlık-dilsizlik ve kısırlıktır. Saydığımız son iki durumun birbirinden çok farklı olduğuna dikkat çekmek gerekir. «Bu konuyu inceleyen bütün yazarlar,» diye yazıyor Dr. Holger Mygind, «sağır-dilsiz yavrular doğuran çiftlerin, doğurganlık açısından üstün oldukları konusunda birleşiyorlar.» Bu doğurganlık gücü öylesine belirgin ve sürekliydi ki, Dr. Graham Bell, bu durumun «sağır bir insan ırkı»nın oluşmasına yol açması gerektiğini öne sürmüştür. Akraba evliliğinin zararlı olduğu öğretisini savunanlar, bu durumda bu tür birleşmelerden oluşan çocuklara bu iki hastalıktan hangisini vermek istedikleri konusunda bir seçme yapmak zorundadırlar; yavruların sağır olması gerektiği konusunda ısrarlıysalar, olağandan daha fazla doğurgan olacaklarını kabul etmek durumundadırlar; yok eğer kısır olmalarını ve ırklarının ortadan kalkmasını istiyorlarsa, sağır-dilsizlik konusunda ağızlarını açmamaları gerekir. Akrabalar arası cinsel birleşmenin sonucu olarak görülen diğer genetik hastalık durumlarında da doğurganlık oranının çok

yüksek olduğu görüldüğüne göre, bu ikilemin çokyönlü etkileri var demektir.

Soy içi üremeden kaynaklandığı kabul edilen kötü sonuçları kanıtlama çabaları içinde, bugüne dek en çok sağırlık-dilsizlik durumuna ve bununla ilgili sayısal verilerin incelenmesine ağırlık verildi. Pek çok ünlü tıp adamı, alanlarında söz sahibi doktorlar, genlerle geçen sağır-dilsizliğin oluşmasında akraba evliliklerinin bir etmen, önemli bir etmen, hatta en temel neden olduğu görüşlerini az ya da çok kesin tavırlarla dile getirdiler. Bu görüşü dile getiren bütün çağdaş uzmanlar, savlarının, gerçekten genlerle geçen sağırlık-dilsizlik olgularını kapsadığını, doğumdan sonra meydana gelen sağırlık durumlarının inceleme konularına girmediğini vurgulamaya özen göstermektedirler.

Ancak, sağırlıkla dilsizliğin genlerle taşınması olguları çok ender görülmüştür. Eski yazarlardan bazıları, doğuştan sağırlığın olağan olduğunu varsaymışlardır. Hartmann, sağırlık-dilsizlik olgularının hemen hemen yarısının doğuştan kazanıldığını sanıyordu; Schmaltz, doğuştan sağırlığın, sonradan kazanılan sağırlık olgularının iki katı daha fazla olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti. Bilgilerimizin gelişmesi süreci içinde söz konusu oran sürekli olarak azaldı. Sağır-dilsiz kurumlarındaki hastalar, uzmanlar tarafından dikkatle incelendiğinde, doğuştan sağır tanısı konmuş olan hastaların aslında tartışma götürmez biçimde böyle olmadığı ve büyük bir çoğunluğun, kulaklarda iltihaplanma izleri taşıdığı görüldü. Kulak iltihaplarının, hastaların yaşlarının küçüklüğü oranında arttığı, büyük bir çoğunlukta, hastalığın yaşamın birinci yılında, sonra sırasıyla ikinci ve üçüncü yılında başladığı, yaşın ilerlemesiyle oranın küçüldüğü anlaşıldı; yaşamın birinci ayında hastalığa yakalananların sayısı hepsinden fazlaydı. Yeni doğmuş bir bebeğin sağır olup olmadığı, doğumdan ancak dört, beş ay sonra insan sesini duyup duymadığı sıradan gözlemciler tarafından anlaşıldığında ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar altında, «eğitimsiz kimselerin, çocuğun doğuştan sağır olduğunu belirtmeleri, doğruluğuna inanılması gereken bir sav

olamaz.» Bu türden olayların en çok görüldüğü yoksul sınıf üyelerinde ve sağlığa uygun olmayan koşullarda yaşayan halklarda, iltihaplı kulakların akıntı salgılaması öylesine yaygındır ki, kimse böylesine olağan bir durumu fark etmez. «Bilimsel bir muayene bile,» diyor Dr. Politzer, «çoğu durumda, hastalığın genlerle mi taşındığı yoksa sonradan mı kazanıldığı konusunda kesin saptamalar yapılamaz.» Bu sorun, çoğu durumda, otopsiyle bile kesin olarak çözümlenemez. Çağdaş yetkililer sağırlığın çoğu durumda sonradan kazanılmış bir hastalık olduğu ve gerçekten doğuştan gelme sağırlığın çok ender olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Dr. Langdon Down, sağırlık olgularının hepsinin değilse de büyük bir çoğunluğunun bir yumrunun gelişmesinden kaynaklandığı görüşündeydi. Son zamanlarda, bu türden «doğuştan gelme» hastalıkların büyük bir çoğunluğunun frengiden kaynaklandığı anlaşıldı. Doğanın taşıdığı kalıtların tartışılmasında ne yumrular ne de frengi hesaba katılabilir. Gerçekten «doğuştan hastalık» olgularının kalıntıları, aslında öylesine küçüktür ve önemleri, bilginin gelişmesiyle sürekli olarak öylesine azalmaktadır ki, varlıklarından kuşku duymak gerekir. Dr. Hammerschlag, «doğuştan hastalık» deyişini tümüyle terk etmenin ve koşulları dikkate almanın daha doğru olacağı görüşündedir. Ne olursa olsun, istatistiklerde «doğuştan hastalık» olarak gözüken durumların pek çoğu, özellikle yaşı ilerlemiş hastalarda, hiç de öyle değildir.

Yukarıda sıralanan bilgiler bile, kandaşla evlenmiş ana babanın yavrusunda görülen doğuştan sağırlık olaylarının diğer evliliklerden doğma çocuklardakinden daha fazla olduğunu kanıtlaması beklenen dikkatle hazırlanmış istatistiksel verilerin değerinin tartışma götürür olduğunu göstermektedir. Bu koşulların, büyük sayılardan elde edilen ve dile getirilen eğilimleri gösteren vargıları geçersiz kılması beklenir; ancak, doğuştan hastalık olarak kabul edilen durumların ve akraba evliliklerinin sayıları az olduğundan, ayrıntılı istatistiklerde bile, savlar, çok küçük sayılara ve en aşağı düzeydeki farklara dayandırılmaktadır. Daha

önceki yıllarda, istatistiklerden destek alarak yapılan ve gerçekten de sağır-dilsizlerin büyük bir çoğunluğunun kan akrabası olan çiftlerden doğma olduğunu gösteren açıklamalar, akraba evliliklerinin kötü sonuçlar doğurduğu yönündeki eski görüş, olgularla doğrulandığı kanısının yerleşmesine neden oldu.

Sağır-dilsizlerle ilgili istatistikler, soy içi üremenin zararlı olduğu öğretisini destekleyenler tarafından da, buna karşı olanlar tarafından da tekrar tekrar eleştirildi, çözümlendi. Mr. Huth, çok hararetli bir tartışmanın sonunda şu görüşe yer verdi: «Kan akrabaları arasındaki evliliklerin zararlılığının kanıtı olarak değerlendirilen bu istatistikler kesinlikle ve tümüyle yanlış değilse bile, korkunç yanlış anlamalara yol açacak niteliktedir ve sakattır.» Öğretinin en ateşli savunucularından Dr. A. Graham Bell de şöyle diyor: «Kandaş evliliğinin, sağırlığın nedenlerinden biri olduğunu kesinlikle kanıtlıyacak istatistikler yok elimizde.»

Kan akrabaları arasındaki cinsel birleşmenin kötü etkileriyle ilgili öğretiyi olgusal kanıtlar temeline dayandırma girişimlerinde, sağır-dilsizlerle ilgili istatistiklerden büyük ölçüde yararlanıldı, bu sayılar, savların gelişmesinde önemli rol oynadı. Aynı durumun sonucu olduğu öne sürülen aptallık gibi diğer kötü etkilerle ilgili kanıtlar çok daha az ve önemsiz olduğuna göre, konuyla ilgili olarak öndegelen bazı uzmanların vardığı sonuçları buraya aktarmak yeterli olsa gerektir. «Aptallık konusundaki en yaygın inançlardan biri,» diye yazıyor Sir George Savage, «akraba evliliklerinin bu durumu oluşturan en yaygın nedenlerinden biri olduğudur. Halk arasında, yeğenlerin evlenmesi sonucunda, zihinsel gelişmesi tamamlanmamış çocuk doğurulacağına kesin gözüyle bakılır. Ancak ben, konuyu dikkatle inceleyen Mr. Huth'ın görüşüne katılıyor, ve gelişmemiş çocuk doğurmanın yalnızca kandaşlıkla ilgili bulunamayacağını söylüyorum. Eğer ana baba zihinsel ve bedensel açıdan sağlıklıysalar, yeğenlerin birbiriyle evlenmesinde hiçbir sakınca yoktur.» Yalnızca çeşitli biçimlerdeki zekâ yetmezliği değil, sağırlık-dilsizlik üzerinde de hem deneysel hem de ku-

ramsal incelemeler yapan Dr. S. Langdon Down, seçilmiş kuzenlerin evlenmesini desteklemekle, insan ırkının büyük ölçüde geliştirilebileceği görüşünü dile getirirdi. Zekâ yetmezliği ve ahmaklık konusunda en bilgili ve en seçkin uzmanlardan biri olarak ün yapmış Dr. A.F. Tredgold, vardığı sonuçları şöyle özetliyor: «Bana göre tek başına akraba evliliğinin, zihin özürlü olarak doğmanın önemli bir nedeni olduğu yolundaki açıklama, olgularla desteklenmiş bir vargı değildir.»

Aralarında kan akrabalığı olan ana babanın yavrusunun, özellikle aklı ya da duyuları etkileyen nitelikte, ya da bedensel biçim bozuklukları şeklinde ortaya çıkan ve açıkça bu işte tanrının parmağının bulunduğuna işaret eden sakatlıklara hedef olacağı inancı, bu kanının bilimsel kanıtlarla desteklenmesi ya da denenerek saptanması evresinden çok daha eskilere dayanmaktadır. Bu durumlar, istatistiklerden de, araştırma ya da incelemelerden de önce vardı; incelemeler sonucu ortaya çıkmadı. Bu görüşü savunanlardan birkaçı, araştırma sonuçları karşısında düş kırıklığına uğradılar ve inancı yeşerten gerçek temelleri, bilimsel değil de, dinsel kökenlerde aramaya yöneldiler. Öğretinin en ateşli savunucularından M. Devay'in kandaş evliliğine karşı olduğu, savını desteklemek üzere ortaya attığı istatistiksel veriler, ateşli bildiriler, sözünü ettiğimiz istatistiklere değil, bu türden evliliklerin Roma Katolik Kilisesi tarafından lanetlendiği olgusuna dayandırılmaktaydı. Günümüzde gelmiş geçmiş en büyük kulak hastalıkları uzmanı olan Dr. Meniere, sağırlık-dilsizlik nedeni olarak ana babanın kan akrabası olmasını gösterir, bunun önemine olan büyük inancını dile getirirken, bu türden evliliklerin Katolik Kilisesi tarafından günah sayıldığı görüşü dışında hiçbir olguyla savını desteklememektedir.

Kan akrabaları arasındaki birleşmelerin, yavrunun korkunç bozukluklar taşıması sonucunu doğuracağı öğretisi yalnızca Avrupa'daki kültürel gelişmeye uğramamış sınıflar tarafından değil, bütün dünyadaki yabanıllar tarafından da benimsenmiştir. Arnavutluk'un dağ köylerinde yaşayan-

lar, bizim kulak cerrahlarımıza kandaşla cinsel ilişkinin kaçınılmaz olarak sağır-dilsiz çocukların doğmasına neden olacağı görüşlerini belirtmişlerdir. Aleutlar, soy içi üremenin bedensel bozukluklar taşıyan çocukların doğmasına neden olacağına kuvvetle inanmaktadırlar; bu insanlara göre, kandaşıyla evlenen kişilerin yavrularında, mors dişleri gelişir, daha başka canavarsı görünümler bulunur. Güney Afrika'da yaşayan Kaffirler, kandaşla evlenmenin, geri zekâlı çocukların doğması sonucunu yaratacağı görüşünü savunan bazı yaşlı akıl hastalıkları uzmanlarına inanmaktadırlar. Uganda'da yaşayan Basogalar, soy içi üremeyi lanetlemede, bizim hayvan besleyicilerimizden çok daha ileri gidiyorlar; ineklerinin kandaşla cinsel ilişki yasağını çiğneyeceği fikri onları öylesine telaşlandırıyor ki, ya da olası sonuçlardan öylesine korkuyorlar ki, bir inekle boğanın, suçüstü yakalanması halinde onları hemen bir ağaca bağlayıp, bütün gece öyle bırakıyorlar; sonunda reis geliyor, bütün tehlikeleri göze alarak hayvanı kendi mülkiyetine geçiriyor. Benzer karayazgı, akrabalarının ya da bütün bir kabilenin başına gelebilir. Celeblerde, bu türden çiftleşmelerin ürünün bozulmasına yol açacağına inanılmakta, Galelarese yerlileri, kandaşla cinsel ilişkiyi yer sarsıntılarının ve volkanik değişmelerin nedeni olarak görüyorlar. Mindanao'daysa, aynı durumun, sel felaketi getireceğine inanılıyor. Bunlar, herhangi bir tabunun çiğnenmesi sonucu başa gelebilecek olan felaketlerdir. Bunların ortaya çıkmasına neden olabilecek soy içi üreme biçimleri, halkların belli geleneklerine göre değişir. Nitekim, Borneo'lu Murung yerlilerinin garip yasa çiğneme kavramları vardır: Kız ve erkek kardeşler arasında evlilik serbesttir, dolayısıyla, insanlar bu birleşmelerden doğacak çocukların son derece güçlü ve sağlıklı olacakları konusunda sarsılmaz bir inanca sahiptirler. Öte yanda kuzenler ya da ananın kız kardeşi, kadının annesiyle yapılacak evlilikler konusunda müthiş tedirgindirler; bu türden birleşmelerin ürünü olabilecek yavruların cılız ve sağlıksız olacağına kuşkuları yoktur. Bhotia'larda, yeğen evliliği yasağı, yalnızca baba tarafını

kapsar; bu evlilikler nedeniyle doğacak çocukların bulaşıcı hastalıklar taşıyacağına, öte yanda ana tarafından yeğenler arasında yapılan evliliklerden doğacak çocukların son derece sağlıklı olacağına inanırlar. Gene aynı şekilde, Herero yerlileri, iki kız ya da erkek kardeşin çocuklarının evlenmesi halinde, doğacak çocuğun kısa bir süre sonra ölecek kadar cansız olacağına inanırlar; ancak bir kız kardeşle erkek kardeşin çocuklarının birleşmesinden doğacak çocukta hiçbir kötü etkinin görülmeyeceği kanısı egemendir. Gene bazı halklarda, yakın akrabalar arasında yapılan evliliklerin özellikle uğur getireceğine inanılır. Örneğin Java' da yaşayan Kalanglarda, anayla oğulun cinsel ilişkide bulunmasının başarı ve servet getireceği sanılır. Archangel köylülerinde, kan akrabaları arasındaki evliliklerin, «çocukların hızla çoğalmasına» neden olacağı inancı yaygındır. İngiliz Orta Afrika'sındaki kabilelerde, kız kardeşi ya da annesiyle cinsel ilişkide bulunan bir erkeğe kurşun işlemeyeceğine inanılır.

Soy içi üremenin ve akraba evliliklerinin kötü sonuçlar doğuracağı yolundaki yaygın inanç, çoğu yabanıl halkın bu konudaki inançlarıyla çakışmaktadır. Bilimsel yöntemlerin gelişmesiyle, bilimsel bir varsayım biçimini alan ve dirimbilimcilerle tıp adamları tarafından araştırılan, tartışılan bu öğreti, bu yöntemlerin ortaya çıkmasından çok daha öncelere dayanmaktadır ve öyle görülüyor ki, insan kültürünün en ilkel evrelerinden, geleneksel kalıt yoluyla günümüze dek gelen bir boşinanın kalıntısıdır.

Dışevlilik kuralını açıklamak yolunda geliştirilen üçüncü bir kuram da, Dr. Havelock Ellis, Profesör Westermarck ve Mr. Walter Heape tarafından ortaya atılan ve söz konusu kuralın kökenlerini, ev halkının birbirine karşı duyabileceği cinsel çekiciliğin, bir yabancıya karşı duyulabilecek çekiciliğe göre daha az olacağı olgusunda arayan görüştür. Jeremy Bentham, uzun süre önce şu görüşü dile getirmişti: «Aşk tutkusunun, evlenmenin yasak olduğu bireyler arasında gelişmesine çok seyrek rastlanır. Böyle bir duygunun gelişmesi için belli ölçüde beklenmedik bir durum ve ansı-

zın ortaya çıkan bir yeniliğin yarattığı etkilenme gereklidir. İstek duyma ya da uyandırma yetisine sahip olmadıkları yaşlardan beri birbirlerini görmeye alışık olan bireyler, yaşamlarının sonuna dek birbirlerine aynı gözle bakacaklardır.» Her zaman birlikte olunan kişinin, erkeğin cinsel güdüleri üzerindeki uyarıcı değerinin, bir yabancıya kıyasla daha az olduğu, Weber yasası diye bilinen fizyolojik bir kuraldır; bu kurala göre uyarılma, karşılaşmaların sıklığıyla ters orantılı olarak gelişir. Ancak az uyarılma tümüyle görecedir ve yabanılın kaba ve pek fark gözetemeyen güdüleri üzerindeki etkisi azdır. Başka toplum ve durumları hesaba katmadan düzenlediğimiz ruhbilimsel bilgilere kaynaklık eden uygarlaşmış toplum ve kültürümüzün şimdiki koşullarında bile, çocukluklarından beri yakın ilişki içinde yaşamış olan insanlar arasında da cinsel ilişkiye yönelik herhangi bir tiksinme, kesinlikle olumsuz bir yaklaşım gözlendiğini kanıtlayan veriler bulunmamaktadır. Çocukluktan başlayan bu tür arkadaşlıklar, ya da cinsellik içermeyen her türden yakınlığın, cinsel ilişkiyi engellemek bir yana, genelde cinsel ilişkiye yol açtığı bilinmektedir. Bir erkeğin bir kadınla uzun bir süre «platonik»liğini koruyan ilişkisi, hemen hemen kaçınılmaz olarak evlilikle son bulmaktadır. Bizim toplumumuzdaki yeğen evlilikleri genelde bu türden bir ilişkinin sonucudur. Çocukluk arkadaşları arasında gelişen aşklar, 'Daphnis ile Chloe' ve 'Aucassin ile Nicolette' ten 'Paul ile Virginie'ye ve 'Locksley Hall'a kadar pek çok aşk öyküsüne konu olmuştur. İki ayrı cinsten insanların bir arada yetiştirilmesinin, cinsel çekicilik açısından uygun olmadığı fikrinin yaygınlık kazanmasına neden olan ruhbilimsel olgular, özellikle günlük yaşantının ve alışkanlıkların yarattığı sevecenlik gibi duyguların, cinsel güdülerin uyanmasından önce kurulmuş yakınlıkların, erkek cinsel güdülerinin egemenlik kazanmasına yol açtığı ve görüldüğü üzere, bu iyi duygunun birbiriyle çeliştiği yönündedir. Dolayısıyla, kişinin alışkın olduğu çevrenin bir parçası olarak bağlandığı ya da sevecenlik duyduğu arkadaşın, sıradan cinsel isteğin nesnesi olması olasılığı, bir yabancıya

göre daha zayıftır. Bu çerçevede evlenen kız, duyulan sevecenlik ve kurulmuş bir arkadaşlık nedeniyle evlenmiştir ve erkeksi tepiler, kendisine karşı duyulan duygulara fazladan katılan ögeden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu türden birleşmeler sakınımla karşılanmak şöyle dursun, uygun görülmekte, desteklenmektedir. Hatta öyle ki, sağlam bir cinsel beraberliğin başarısının, bu birlikteliğin cinsel isteğe değil de arkadaşlık ve sevgiye dayalı olmasına bağlı bulunması ve süreklilik gösterebilecek bir birlikteliğin, Dr. Ellis ile Dr. Westermarck'ın kuramlarının öngördüğü üzere «organların aşırı uyarılabilme yeteneğinden» değil, bu türden bir arkadaşlıktan kaynaklanabileceği olguları da bu gerçeği doğrulamaktadır. Ruhbilimsel durum, herkes tarafından kabul edildiği üzere kaçınılmaz olarak cinsel ilişkiye yol açan «platonik» arkadaşlıktaki durumla aynıdır. Erkeğin cinsel tepisi kaçınılmaz olarak zaten dünden hazır olan ve erkekle çok yakın ilişki içine girmiş bulunan dişiye yönelir; erkeğin cinsel tepisi, ancak ve ancak, «yabancı kadın»ın erkeği aynı şekilde çekmesi söz konusu olduğunda hemen elinin altında bulunan nesneden yani platonik âşıktan başka bir yöne sapabilir; daha başka çekici ögeler işler hale gelinceye dek de el altındaki nesneyi yedekte tutacaktır. Bu çekici ögelerin bol olması durumunda, cinsel olmayan yakınlıkla sevecenliğin, cinsel ilişkiye dönüşmesi olasılığı azdır; öte yanda bu çekiciliklerin rakipsiz olması halinde, cinsel ilişkiye dönüşmeleri kaçınılmazdır.

Çiftleşme güdüsüyle alışılagelmiş arkadaşlık arasındaki bu ilişki, kültürel gelişmeye ugramamış toplumlar için de geçerlidir. Kültürel gelişmeye ugramamış ırkların büyük bir çoğunluğunda, çocukları küçük yaşta, genellikle de doğmadan önce nişanlamak âdettir. Bu beşik kertmesi çocuklar, bebekliklerinden başlayarak aynı evde, kardeş gibi bir arada büyürler; bu geleneğin dev boyutlarda yaygın olması, küçük yaştan başlayan bu türden arkadaşlıkların, çocukların cinsel birleşmelerinde engel oluşturmadığının kanıtıdır; kaldı ki, ilkel ırklarda, bu türden evliliklerin mutlu-

luk, süreklilik ve sevecenlik açısından büyük başarıya ulaştıkları bilinmektedir. Nitekim yukarı Kongo kabilelerinden bize ulaşan bilgilere göre, «birlikte büyüyen çocukların birbiriyle evlenmediği, birbirinden hoşlanmadığı durumlar çok seyrektir.» Mutlu yerli çiftler, çok küçük yaşta evlenmiş olanlardır; erkek, karısından gururla şöyle söz eder: «Biz birlikte büyümedik mi? Ben onun erginleme törenlerini izlemedim mi? Biz ikiz çocuk değil miyiz?» Borneo'da yaşayan yerli ırklarda, «bir oğlan çocukla üvey kız kardeşin (ya da kızla üvey erkek kardeşin) cinsel ilişkiye girmesi evlilik için engel oluşturmaz.» Dr. Hose ve McDougall, «İki genç Kenyah yerlisinin, bir kızla üvey erkek kardeşinin evlenmelerine tanık olduk,» diyorlar. «Bu durumun, Profesör Westermarck'ın, nerdeyse evrensel bir duygu olan kandaşla cinsel ilişki yasağının temelleri olarak öne sürdüğü ünlü kuramla uzlaşması zordur... Ancak Avrupa'nın gecekondu mahallelerinde yapılabilecek bir tıbbi inceleme, bu türden pek çok kanıtı gözler önüne serecektir... Kandaşla cinsel ilişkiye karşı beslenen yasaklık duygusunun, bireyin belli bir özel güdü ya da doğuştan kazanılmış eğilimden kaynaklanan kendiliğinden bir tepki değil de, her kuşakta yasa ya da gelenekler tarafından düzenlenen bir duygu ya da davranış olduğunu sanıyoruz. Kız ve erkek kardeşler arasında cinsel ilişkinin görülmesi ve Deniz Dayak'larının (genellikle seçkin toplulukların üyesi bulunan) yeğenle teyze arasındaki cinsel ilişkinin yasak olması gerektiği yolundaki duyguları, bizim görüşümüze göre, Profesör Westermarck'ın kuramını çürütmekte ve bu davranışın kaynaklarının tümüyle geleneksel olduğu savını desteklemektedir.» Lane, Mısırlılarda, kardeş gibi bir arada yetiştirilen yeğenler arasında gerçekleşen evliliklerin genelde mutlu ve uzun süreli olduğunu, öte yanda yabancılar arasında yapılan evlilik birleşmelerinin, genel kural olarak çok olumsuz sonuçlar doğurduğunu, çok geçici olduğunu, ve bu ülkede hiç değilse bir kez boşanmamış erkeğe rastlamanın güç olduğunu, öte yanda bazılarınınsa, iki yılda yirmi, otuz kez eş değiştirdiğini söylüyor. Siberia'lı Chukchi'lerde, dünya-

nın her yöresinde olduğu gibi çocuklar çoğu kez daha bebekken evlilik bağıyla birleştirilir. «Çocuklar birlikte oynayarak büyürler. Biraz büyüdüklerinde, birlikte çobanlık yapar, sürü güderler. Elbet aralarındaki bağlar, çok güçlü, çoğu kez ölümden bile güçlü olacak şekilde gelişir; öyle ki, biri öldüğünde, diğeri de ya üzüntüden ölür ya da kendi canına kıyar.» Öte yanda, İncil'de, «çocukluk arkadaşı» deyişi, «koca» karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Kandaşla cinsel ilişki korkusunun doğal bir güdü olduğu yanılsaması, temelde, kendi toplumumuzun içinde bulunduğu koşullarda, yasaklamanın, yakın tanışlar arasında daha az cinsel uyarılmaya tanık olunması olgusuyla çakışmasından kaynaklanmaktadır. Arkadaşlıkta cinsellik, salt cinsel tepilerden değil de arkadaşlık duygularından kaynaklanan bütün cinsel ilişkilerde olduğu gibi, sevecenlik ve sevginin denetimi altındadır; ancak bir durumda, yani yasağın geçerli olması halinde, zihnin o geçiş evresine yaklaşmasına bile izin verilmediği durumlarda, bir duygudan ötekine geçiş, denetimsiz gerçekleşir. Dolayısıyla, söz konusu geçişi, beklenen süreden bile önce engelleyen yasak, güdülerin olduğu gibi kaldığı doğal bir yaklaşımın anlatımından başka bir şey değildir, ve gereksizdir. Yasaklamanın böylece doğal bir güdü görünümünü alması ve olağan arkadaşa karşı cinsel olmayan bir yaklaşımın gelişmesi, kendiliğinden yasaklamayla özdeşleşir.

Ancak cinsler arasındaki arkadaşlığı cinsel ilişkilerden ayıran bu davranışlar, çoğunlukla arkadaşlığın çeşitli değerler üzerine kurulduğu ve cinsel çekilmenin ayrı tutulduğu yüksek kültürlerin ürünüdür; bunları yabanıl insana maletmek, bir ruhbilimsel tarih yanlışıdır. Cinsler arasında arkadaşlık ilkeller açısından cinsel arkadaşlık anlamına gelir; ilkel insanın cinsel istekleri ise ayrım tanımaz; o, bizde, pis, garip bir yiyeceği zevkle yediğini izliyormuşçasına korku ve tiksinti uyandıracak nesnelerle cinsel açlığını giderir. Kültürel gelişmeye uğramamış halkların cinsel ilişkilerinde ve evlilik yaşantılarında, cinsel seçme ve bu seçmeyi yönlendiren niteliklerin belirlenmesi, pek bir rol oynamaz.

Evlilik ilişkileri, hemen hemen evrensel bir kural olarak, çok farklı koşullar ve kaygılar içinde önceden saptanmıştır; ilkel erkeklerin cinsel güdüleri, görece çekicilik değerlerinden etkilenmez; bu etkilenmeme durumu, bir arkadaşla ya da bir yabancıyla birleşenlerde olduğundan çok daha büyük ve çok daha somuttur. Arkadaşlık ilişkilerinin cinsel güdüler üzerinde etkisi, tümüyle görecedir ve aslında bunlar, hayvanlar arasındaki güdülerin işleyişinde ne kadar etkiliyseler, yabanıl insanlığınkilerde de o kadar etkilidirler. Avusturalya yerlisi, fırsatların önüne çıkardığı her kadınla yatar; bu konudaki tek kaygısı, tabuları yıkıp yıkmadığıdır; bu yüzden kadına önce, kendisine yasaklanmış bir kümenin üyesi olup olmadığını sorar. Kültürel gelişmeye ugramamış toplumların çoğunda kandaşla cinsel ilişki yasağına uyulması, kendiliğinden güdülerin işleyişiyle değil, genellikle birbirleriyle konuşmaya izinli olmayan kız ve erkek kardeşlerin birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşir.

İlkel toplumların örgütlenmesinde en temel ilkeyi oluşturan dışevlilik kuralını açıklayacağı savıylą ortaya atılan çeşitli varsayımlardan hiçbirinin, kuralı açıklamadığını, ve söz konusu varsayımların, öldürücü darbelere açık olmadığını söylemek, yanlış olmayacaktır. Bu kuramları başarısız kılan tek bir ortak özellik var: hepsi de yalnız ve yalnız erkeğin cinsel güdülerinin işleyişini ele alıyorlar, yapısı açısından ataerkil olan ve bu güdülerin egemen olduğu bir toplumsal durumun varlığını temel alıyorlar.

Soruna bir başka açıdan, ilkel insan kümelerinin toplumsal yapısının ataerkil değil, hayvan ailelerinin anaerkil olmaları anlamında anaerkil olduğu noktasından bakarsak, hemen değişik bir durum ortaya çıkar. Çünkü kümenin, anaerkil özelliğinin korunması için, dışevlilik kuralının uygulanması gerekmektedir. Eğer kadınlar, kocalarına katılmak üzere kendi ailelerinden ayrılsaydı, o aile ana ailesi olma özelliğini yitirecekti; eğer erkekler, kadınların kardeşleri olduğu kadar cinsel eşleri de olsaydı, ünvan ve mal kalıtları ataerkil düzene uygun olarak babadan oğula (erkek

soy çizgisini izleyerek) geçecek, erkeklerin yetkesi ve rekabetçiliği ataerkil eğemenliği de getirecekti.

Analar, ilkel toplumsal kümenin temeli ve bağlayıcı ögeleridir. Bu türden bir kümenin üyelerinin davranışları, duyguları ve kavrayışlarında ta başlangıçta dikkate alınan tek ilişki, tek bağ, analık ilişkisidir. Akrabalık ve soy, yalnız ve yalnız kadınlara göre belirlenir; baba tarafından akrabalık değil, ana tarafmdan akrabalık dikkate alınır. Böyle bir yapıya sahip kümede, kadınların, kümeyle olan bağlarını koparark yabancı bir erkeğin peşinden gitmelerine ve çeşitli kümelere dağılmalarına izin vermek, o toplumsal birimi parçalamak anlamına gelecek ve kümenin bir toplumsal varlık olarak yaşamasına katkıda bulunan duygu, davranış ve kavramlara ters düşecekti. Daha ileride göreceğimiz üzere, anaerkil yapıya sahip ilkel halkların, kızlarının ya da kadınlarının topluluktan ayrılmasına izin vermek konusundaki olumsuz tavırlarını belirleyen birkaç öge var elbet. Öte yanda erkekler, ilkellerin dolaysız doğal akrabalığı açısından kümenin ayrılmaz ve yaşamsal bölümlerini oluşturmamaktadırlar; akrabalık onlara göre belirlenmediğinden, kümeyi çoğaltamazlar, yeniden üretemezler. Erkekler, kümenin korunması ve ekonomik varlığını sürdürmesi için gereklidir, sayılarının çok olması, olumlu ve önemlidir. Ama analarla kız evlatların birbirinin yerini aldığı bir soy oluşturan ve bütün erkekleri, sarsılmaz bir toplumsal birim olan kümenin temel direği olan dişi gövdesinin dalları olarak değerlendiren topluluğun yapısı ve devamlılığı için gerekli temel öğeler değillerdir. Böyle bir anayanlı küme, kendisini oluşturan kadınlar bir arada ve bölünmemiş bir halde kaldığı sürece kendi kendini var eden bir birim olarak yaşamını sürdürebilir. Bu kümedeki erkeklerin, kümenin kadınlarının gerçek kardeşleri ve oğulları olup olmaması, birliğin yapısını etkilemez.

Toplumsal örgütlenmenin bu özellikleri, anaerkil toplumsal örgütlenme biçimini koruyan bütün halklarda, insan toplumunun yapısıyla ilgili en temel ve en bilinen kavramlardır; bu insanların toplumsal yaşamlarının temelleri-

ni, bu ilkelere uymak ve onlara saygı göstermek, oluşturur. Kümenin üyesi olmayan dişilerle çifleşmek gereğini erkeklere durup dururken kabul ettirmiş değillerdir; ancak, kadınların, o küme içinde sürekli olarak kalmasıyla, erkeklerin özgürlüğü arasındaki çizgi çekilmiştir ve erkeklerin o özgürlüğü kullanmalarını gerekli kılan pek çok neden vardır. Bir ana kümesinin yapısını belirleyen kurallar, bir toplumsal sözleşmeden ve saptanmış kurallara uyma saygınlığından çok daha derin anlamlar taşımaktadır. Bu kurallar, o toplumsal yapının kaynağını oluşturan kendiliğinden güdüler ve davranışlarla uyum içindedir ve bunlardan bağımsız oldukları söylenemez. İlkel halklarda, cinsel birleşmelerin genellikle gerçekleştiği yaşa gelen genç kızlar, analarının ve kız kardeşlerinin oluşturduğu yakın kümelerinden ayrılıp yabancılar arasına katılmaya hiç taraftar değillerdir; böyle bir yer değiştirme söz konusu olduğunda, çaresizliğin yarattığı bir direncin doğmasına, bu kızların gözyaşlarına boğulmasına, ağlayıp bağırmalarına neden olur; üstelik bu davranışlar, geleneklerin buyurduğu gösteriler değil, gerçek duyguların dile getirilmesidir. Erkekteyse bu türden tutucu bir bağlılık ve toplumsal çevrenin değişmesi korkusu yoktur. Tersine, erkeğin konumu ve güdüleri, değişiklik, yiyecek, serüven arayışı içinde dolaşmaya iter onu. Bütün ilkel toplumlarda, kızlar, analarının eteğine yapışık dolaşırken, erkekler nerdeyse yürümeye başlar başlamaz seferlere katılırlar. Onların, yabancı dişilerin üstün çekiciliğine kapılmaları olasılığı söz konusu edilemez, çünkü yabanıl erkek, bu türden bir ayrımı yapma yetisinden yoksundur. Bir avcı, doğal olarak dolaşıp duran bir insan olan bağlantısız erkek, konumu gereği yerinde duramayan bir gezgindir. Gereksinimleri yeterli ölçüde karşılandığı sürece, evinin, yuvasının nerede olduğunu umursamaz; kendisine daha iyi olanaklar sağlayacağını gördüğü yere yerleşmek uğruna, ya da hiçbir neden yoksa, salt değişiklik olsun diye, evini değiştirmeye hazırdır. Erkek, yuvaya bağlı bir insan değildir; çoğu ilkel toplulukta, ev, kulübe, çadır ya da barınak, yalnızca kadınlarla çocukların yatıp kalktığı

yerdir; erkekler, o anda nerdelerse, orada, bir ağacın ya da kaya çıkıntısının altında uyuyabilirler. Yuvayı yapan, yuvasına bağlı kalan cins, kadın cinsidir. Bütün yaratıkları yiyecek ve fırsat arayışı içinde dolaşmaya iten biyolojik güdü, memeli dişilerde anasal işlevlerin gerektirdiği durumların denetimi altındadır. Erkeğin yerinde durmaz, hareketli bir yapıya sahip olması, söz konusu dişisel güdülerin onda bulunmamasının, ya da iyice gelişmiş olmamasının sonucudur. Bu güdüler, insan toplumunun ilkel çekirdeğini oluşturan ve ilkel toplum yapısını hâlâ koruyan kültürel gelişmeye uğramamış halkların toplumsal kavramlarının temeli olan ana kümesinin doğal temelleridir. Erkek için dolaşmak ve keşfetmek ne denli doğalsa, kadın için de, evinden, güdülerinin kurduğu, oluşturduğu kümeden kopmak o denli terstir, doğaya aykırıdır.

İşte bu koşullar doğal olarak, komşu kümelerden gelen erkeklerin, kendi kümelerinden ayrılmayan dişilerle karşılaşmasını, onlarla tanışmasını sağlamaktadır. Onların bu davranışı, kandaşla cinsel ilişki yasağını oluşturan bir kurala uymak, aynı küme içindeki dişilerle erkeklerin cinsel ilişkide ya da arkadaşlık ilişkisinde bulunması yasağını uygulamak amacı taşımamaktadır. Ancak, erkeklerin cinsel eşlerini bir başka kümede arama alışkanlıkları giderek geleneksel olarak yerleşmiş bir kurala dönüşmüştür; toplumsal kural ve geleneklerin gelişmesini yönlendiren her kural, kendisiyle çakışacak bir başka kuralın ortaya çıkmasına yol açar — burada söz konusu yasa, erkeklerin cinsel eşlerini kendilerinin ait olduğu kümede aramayacakları kuralının gelişmesine neden olmuştur

İnsan kümelerinin, doğada hayvanlarınkine benzer şekilde ana topluluğu yapısına sahip olmaları sonucu ortaya çıkan bu doğal eğilim, daha başka etmenlerle de desteklenmektedir. Dışevlilik kuralını açıklamak yönünde yapılan çeşitli girişimlerde, konuyu erkek cinsin içinde bulunduğu durumlar açısından inceleme eğilimlerinden başka, toplumsal insanbiliminde bilinen olgularla kesin olarak çelişen bir diğer önemli varsayımdan yola çıkılmaktadır. Bu kuramlar-

da, dışevlilik uygulamasına yol açan koşullar, yetişkin bireyler için geçerliymiş gibi gösterilmektedir. Ne var ki, insan kültürünün yukarı evrelere varmadığı bütün durumlarda, cinsel yaşam, insanların cinsel olgunluğa erişmesiyle başlar; bu olgunluk yaşıysa, uygarlaşmış ırklardakinden çok daha küçüktür. Öte yanda, yabanıl çocuklarının bildiğimiz anlamda olgunluğa varmadan, deyiş yerindeyse, daha beşikteyken cinsel oyunlar oynadığı, cinsel ilişkiyi gerçekten yaşayabileceği çağdan çok, çok önce cinsel edime öykündüğü, arkadaşlarıyla birlikte olayı canlandırdığı bilinmektedir. Dolayısıyla dışevlilik kuralı ve kandaşla cinsel ilişki yasağı, daha çok, babalarıyla kavga etme yetisine sahip, ya da yabancı kadınların çekiciliğine kolayca kapılabilen yetişkin genç erkeklerin davranışlarını düzenlemek için, ya da sağlıksız yavru doğurmak kaygılarıyla gelişmiş kurallar değil, her şeyden önce, sözcüğün tam anlamıyla çocuk bakımı disiplini kurallarıdır. Melanezya ya da Avustralya yerlilerinde olduğu gibi, aşağı kültürlerde, çocukların cinsel oyunları büyükler tarafından yanlış davranışlar olarak değerlendirilmez, yasaklanmaz; tersine, küçükler, olgunluk yaşamlarının en önemli işlevi olarak görülen bu uygulamayı, gerçekleştirmeleri yönünde yüreklendirilirler. Örneğin, Avustralya yerlilerinde ırza geçmenin yaygın olduğu konusundaki görüşlerini belirten Mr. D. Collins, bu türden bir şiddet eyleminin çok küçük çocuklar arasında bile görüldüğüne değiniyor. «Çocuklar bile ırza geçmecilik oyunu oynuyor ya da bu işi deniyorlar; erkeklerin oyun arkadaşları olan kızların çığlıklarını duyup bir cinayet işleniyor sanısıyla olay yerine koştuğum, ve yersiz telaşımı kahkahalarla yanıtlayan çocuklarla karşılaştığım çok olmuştur.» Oysa aynı topluluklarda, kız kardeşlerle erkek kardeşlerin birbiriyle yakınlaşmaları, olağan ilişki içine girmeleri, hatta konuşmaları bile çok katı kurallarla yasaklanmıştır. Hatta bu, yabanıl halklarda görülen en eski ve en kesin kandaşla ilişki yasağıdır. Yabanılların hem kız hem de erkek çocukları, cinsel eğilimlerinin ilk geliştiği dönemde, tümüyle annelerinin denetimi altına girerler. Aynı

anadan doğma kardeşler kümesinin erkek üyeleriyle dişi üyeleri arasındaki yakınlaşmayı yasaklayan kuralın uygulanması, yasağın yürütülmesi işi, koşullar gereği anneye düşmektedir. Bu türden bir çocuk disiplini kuralının doğal olarak anne tarafından konulacağını kabul etmek güç olmasa gerektir. Küçük erkek çocukların kız kardeşlerine yönelik saldırıları, küçük dişi tarafından bir şiddet eylemi gibi algılanacak ve kaçınılmaz olarak ana yardıma çağrılacaktır. Soyutlanmış bir kümenin üyesi olan küçük bir yabanılda, cinsel güdüler uyandığı zaman, genellikle, küçük kız kardeşle cinsel ilişki yasağı yürürlüğe konulur, çünkü bütün yabanıl toplumlarda, ablalar, kendilerinden küçük erkek kardeşleri karşısında, ana yetkesine sahiptirler. İlkel toplumda, kız kardeşlerle ablalar arasında kesin bir ayrım bulunmaktadır. İkisi de ayrı akrabalık kümelerinin üyesidirler ve bu ilişki, değişik bir adla anılır, Malabar kıyılarında yaşayan Nayarlar, «analarına olağanüstü saygı gösterirler... Aynı şekilde, analarıyla aynı düzeyde sayılan ablalarına karşı da saygılıdırlar. Ama Küçük kız kardeşle aynı odada kalmazlar ve onlarla ilişkilerinde son derece sakınımlı davranırlar. Bunun nedeni olarak da, küçük kız kardeşlerinin düşüncesizlik etmesi sonucu tehlikeli durumların ortaya çıkabileceğini öne sürerler. Ablalara gelince, küçükler, onlara akıl almaz derecede saygı beslerler.» Tonga'da ablalar aynı şekilde olağanüstü saygın konumdadır, reis, ablasının evine adım atmaya bile cesaret edememekle saygısını dile getirir. Bu görüşlerin, bütün ilkel toplumların davranış biçimini simgelediği söylenebilir. Nitekim Orta Avustralya yerlilerinde, bir erkek kız kardeşleriyle konuşamaz, ancak ablalarıyla rahat rahat konuşmasını engelleyecek hiçbir kısıtlama yoktur. Demek ki, bir ablayla kandaşla cinsel ilişki yasağı çiğnemek pek olası görülmemektedir, bunu yasaklayan bir kural da yoktur. Kandaşla cinsel ilişki yasağı başlangıçta ananın dile getirdiği engelleyici bir yaklaşımla, kız kardeşleri korumak amacıyla ortaya çıkmış olsa gerektir. Böyle bir karşı durma ya da engelleme, hemen hemen kendiliğinden gelişir. Çünkü, küçük erkekler

erginlik çağına vardıklarında, kız kardeşleri henüz olgunluğa varmış değildir, analarının bakımı altındadırlar; herhangi bir cinsel girişimi saldırı olarak değerlendirecekleridir; dolayısıyla, erginlik çağına varmış erkek evlatlarla, bunların kendilerinden küçük kız kardeşleri arasında, annenin onayı olmaksızın bu türden ilişkilerin gerçekleşmesi olanaksızdır.

Maymunlarda da, yukardakine çok benzer bir çocuk bakımı disiplini görülmüştür. Ana maymunlar, yavrularını sıkı sıkıya denetlerler. Mr. Stevenson-Hamilton, babunlarla ilgili olarak şunları söylüyor: «Ana maymun, arada bir yavrusuna bir tokat atmayı gerekli görür, ya da yavrusuna saldırmayı tasarladığına karar verdiği bir yabancıya, sarkıntılık ettiği gerekçesiyle haddini bildirir.» Darwin, yavrusuna takılan genç maymunların «müthiş öfkelendirdiği» bir dişi maymundan söz etmektedir. Maymun ailelerinde, ana maymunların yavrularına sıkı bir denetim uyguladıklarına pek çok tanık oldum. Ana maymun, çocuklarını dışardan gelebilecek herhangi bir olaya karşı kıskanç bir tavırla korumakla kalmıyor, yavruların birbirlerine karşı davranışını da düzenliyor; el şakaları eşek şakasına dönüştüğünde, ana hemen duruma el koyuyor, ağabeylerinin kaba şakalarına hedef olan yavru hemen ananın korumasına alınıyor, saldırgansa, birkaç tokat ve keskin dişlerin sergilenmesiyle olay yerinden uzaklaştırılıyor. Bu koşullar altında aynı anadan olma dişilerle erkekler arasında kandaşla cinsel ilişki sayılabilecek oyunların oynanması olanaksızdır. Bir yabanıl ananın yavrularından kız kardeşlere yönelik herhangi bir cinsel saldırıda da durum tıpatıp aynıdır; ancak şu farkla ki, insan ailesinde hem bebeklik dönemi hem de anasal güdülerin işlerliğini sürdürdüğü dönem çok daha uzundur, ve yasaklama, rastlantısal bir engelleme şeklinde değil, kuşkusuz, yasayı çiğnemeye kalkışabilen kişiye yöneltilmiş bir lanetleme biçiminde dile getirilen, koşulları belirlenmiş bir karşı koyma şeklinde kendini gösterir. Dolayısıyla bu, geçici bir denetleme değil, bireyin belleğinde, ve giderek, geleneksel kalıtta yer etmiş bir yasaklama ola-

caktır. Barbar atalarımız, ananın lanetlenmesini, etkileri hiçbir zaman engellenemeyecek, sonuçlarından kaçınılamayacak tek lanetleme olarak kabul ederler.

Yabanıl ananın küçük yavruları arasındaki cinsel etkinlikleri önleme çabası içindeki durumu, anaların, oğullarının cinsel serüvenlerine karşı duydukları o ünlü kıskançlığın bilinçaltında harekete geçtiği olgusuyla da desteklenebilir. Uygar anaların akılcı yaklaşımlarıyla çoğu kez aşağılanan ve bastırılan bu özellik, bazen uygar analarda bile öylesine belirgindir ki, oğullarının hiçbir zaman evlenmemesine yol açacak ciddi bir engel oluşturabilir. Bu davranışı tartışma fırsatı bulduğum aydın bir Hollandalı köylü kadın, bu türden bir kıskançlığın, anaların çocuklarına karşı beslediği en güçlü duygulardan biri olduğunu söyledi. «Nasıl ki, anaların oğullarına olan sevgileri, kadının kocasına olan sevgisinden büyükse,» dedi, «anaların, oğullarına karşı beslediği kıskançlık duygusu da, kadınların kocalarına karşı beslediği kıskançlık duygusundan daha büyüktür. Elbet bunun bir yararı yoktur, ve biz bu konuda hiçbir şey söylemeyiz. Ama analara kalsa, oğullar hiçbir zaman — ya da uzun bir süre evlenemezler.» Aynı durum bazen yabanıllar arasında da görülür. Nitekim, gelenekleri-nin uygulanmasında bütün yabanıllar kadar acımasız olan Yeni Britanya yerlileri ile ilgili gözlemlerini aktaran Mr. Danks, şöyle diyor: «Yaşlı analar, oğullarını elden geldiğince uzun süre yanlarından ayırmamak istiyorlar. Bunu sağlamak için oğullarına beş altı yaşlarında bir çocuk satın alıyor ve oğullarını kız evlenecek yaşa gelinceye dek beklemek durumunda bırakıyorlar. Ya Vika, oğlu Petero için altı yaşlarında bir çocuk satın aldı; kız on bir, on iki yaşlarına gelinceye dek bekleyecek delikanlı.» Malaya Yarımadası ormanlarında yaşayan Sakai yerlilerinde, «bilinen en güçlü sevgi bağı,» diyor Signor Cerruti, «anayla oğul arasındaki sevgi bağıdır; üstelik ana oğlunu müthiş kıskanır.»

Kandaşla cinsel ilişki yasağı, temelde, kardeşler arasındaki cinsel ilişkiyi kapsar. Aralarında evlenen iki bölüme ayrılmış olan Dieri kabilesiyle Güney Doğu Avustralya'da

yaşayan diğer kabilelerde görülen türden dışevlilik kuralını uygulayan en yalın toplum biçimlerinde, dışevlilik kuralları, kardeşler arasında evlenmeyi yasaklarken, ana babayla çocuklar arasındaki cinsel ilişkiye karşı hiçbir yapay engel koymamıştır. Rahip James Chalmers'a göre, Yeni Gine açıklarında bulunan Kiwai adasında, bir baba, kendi kızıyla evlenebilir, öte yanda kız ve erkek kardeşlerin birbiriyle evlenmesi her yerde olduğu gibi nefretle karşılanır. Gene aynı şekilde, Solomon Adalarında, babayla kız evlat arasındaki evlilik son derece yasal sayılırken, kız ve erkek kardeşlerin olağan toplumsal ilişkileri bile yasaklanmıştır. Java yerlilerinden Kalanglarda, anayla oğulun birleşmesi, çok uygun, hatta şans getiren bir davranış olarak kabul edilir. Ama gene de, oğullarla analar arasındaki cinsel birlik, yalnızca uygar insanda değil, hemen hemen bütün yabanıl ırklarda, kız ve erkek kardeşler arasında gelişmiş cinsel ilişkiler kadar tepki uyandırır. Ancak, ilkel insan kümesinde ananın kişiliği kavrandığında, kardeşler arasındaki ilişkileri denetleyen ve koyduğu yasağı başarıyla yürüten aile reisi ananın duyduğu korku ve ürküntünün, ananın kendisinin, bu türden cinsel yaklaşımların nesnesi olması olasılığını azalttığını kabul etmek güç olmayacaktır.

İnsan davranışının ve tepilerinin toplumsal sonuçları üzerinde düşünürken, konuyu, ortalama yönleriyle ele aldığımız, gözden ırak tutulmamalıdır. Elde edilen sonuç, her bir insan aklının aynı şekilde, tek biçimli ve değişmez işleyişinin değil, istatistiksel ortalamaların oluşmasını sağlayan egemen eğilimin, geleneklerin gücüyle beslenmiş anlatımıdır. Yüzeysel bir bakış, dışevlilik kuralını açıklamak üzere yukarıda gösterilen, yabancı dişilerin yeğlenmesi ya da diğer eğilimler gibi kanıtların, toplumsal sonuçların tekbiçimliliğiyle bağdaşmadığı kanısını uyandırabilir. Ancak burada önemli olan tek şey, gösterilen kanıtların gerçek nedenler olup olmadığı, gerekli yönde işleyip işlemediği, ve öne sürülen diğer kuramlar çerçevesinde yeterince açıklanmamış koşullar olup olmadığıdır. İlkel insan kümelerinin hepsinde erkeklerin cinsel eşlerini bir başka yerde ara-

ması genç dişilerin analar tarafından korunması ve anasal kıskançlık nedenleriyle, bir kümenin dişileriyle ilişki kurmanın yasaklanması pek olası olmasa gerektir. Kandaşlararası cinsel ilişkinin çok olağan sayıldığı kabilelerle ilgili pek çok örnek bize ulaşmış durumda, ve kuşkusuz, bu türden örnekler ilk toplumlarda pek çoktu. Bütün bunların getirdiği toplumsal sonuç, egemen eğilimlerin, yerleşik geleneklerle birlikte oluşturduğu etkilenme birikimidir. İnsanın gelişmesi için temel olan koşulların korunması bu eğilimlerin işlemesine bağlıydı; ana kümesi dağılmış olsaydı, söz konusu koşullar ortadan kalkmış olacaktı. Dışevlilik kuralına uymamaları nedeniyle bu örgütlerini dağıtmış olan kümelerde toplumsal gelişme başarıya ulaşmayacak, ve bunlar daha ilerlemiş komşuları tarafından ortadan kaldırılacaktı. Dışevlilik kuralını ortaya çıkaran ilk etmenler, toplumsal geleneklerle beslendiler ve güçlendiler; bunların işleyişi, yerleşik ilkelerin işleyişine dönüştü. Bir davranış eğilimi olan şey, bir toplumsal alışkanlıkla bütünleşti ve giderek katılaştı, bir toplumsal yapı ilkesine dönüştü.

IV. BÖLÜM

ANAYERLİ EVLİLİK

Akla uygun bir varsayımla, toplumsal insan kümelerinin, bir hayvan ailesi biçiminden geliştiği kabul edilecek olursa, bu hayvan ailelerinin kökenlerini, ailenin, toplumun temeli olduğu yolundaki hukuksal görüşün akla getirdiği ilişkiler biçiminden köklü bir farklılık gösteren ilişkilerde aramak gereklidir. Söz kousu hukuksal görüşte kullanılan «aile» terimi, genellikle, baba, ana ve çocuklardan oluşan bir kümeyi dile getiren bir terim olarak anlaşılır. Küme, babanın çevresinde oluşmuştur. Baba, «kendi» ailesinin koruyucusu ve geçimini sağlayan kişidir. Ana, çocuk yetiştirir. Kümenin davranışı, hareketleri, yerleşme, yaşama yeri, baba tarafından saptanır. Bu toplumsal kümeye başkanlık eden yetkedir baba, kümenin merkezidir. Kısacası ailenin yapısı, ataerkildir. Yüksek insansı maymunlar da içinde olmak üzere, hayvanlar dünyasında, bu türden bir ataerkil ailenin benzeri, ya da aileye yakın bir küme, görülmemektedir. Hayvanlar dünyasında, babanın, kümenin koruyucusu ve yiyecek-yatacak sağlayıcısı olduğunu gösteren hiçbir örnek yoktur. Bütün hayvanlarda değilse de, memelilerde gözlemlenen olguların büyük bir çoğunluğunda baba, kümenin temel üyesi değildir. Kümeyle birlikte bulunmadığı dönemler —ister sık, ister seyrek olsun— yaşanmaktadır. Hayvan aile kümesi, ana ve yavrulardan oluşmakta, anayı merkez alan bir çevre olarak görünmektedir.

Hayvanların toplumsal ilişkilerinden, ilkel insan top-

lumu biçimlerine dönecek olursak, yabanıllarda aile kavramının, her zaman aynı ölçüde olmasa da, tipik ataerkil aileden aynı nedenlerle farklı olduğunu görürüz. Kültür düzeyi düşük olan çoğu toplumda ananın ve genel olarak kadının konumu, tarihsel kültürlerdeki tipik ataerkil ailede kadının içinde bulunduğu konumla çakışmamakta, daha çok, hayvan aile kümelerinde dişilerin konumuna uymaktadır. Daha aşağı kültür evrelerindeki ailenin, bu birliği tipik ataerkil aileden ayıran özellikleri, uzun süreden beri konuyu inceleyenlere, ataerkil ailenin toplumsal evrimin görece olarak son evrelerinin bir ürünü olduğu ve bundan önce, ataerkil aile yapısının karşıtı olarak anaerkil diye nitelenen toplumsal örgütlenme biçimlerinin yaşandığı görüşünü vermiştir. Anaerkil sözcüğü, pek de yerinde seçilmiş bir sözcük değildir; çünkü anlamı, ataerkil aile yapısında belirgin bir özellik olmakla birlikte, aşağı kültürlerdeki ailelerin temel özelliği olmayan bir egemenlik, bir erk ilkesini içermektedir. Ancak kullanım sürecinde kutsallaştırılan bu terim, ailenin yapısından çok, insanın toplumsal ilişkilerinin gelişme biçimini betimlemektedir. Şunu açıklıkla kabul etmek gerekir ki, anaerkil kuram, bir toplumsal kökenler kuramıdır. Halk arasında genellikle düşünüldüğü üzere, geçmişte, süresi belirlenmemiş bir dönemde, erkekler yerine kadınların toplum yönettiği bir toplum biçimiyle ilgili bir varsayım değildir. Anaerkil toplumsal kökenler kuramı, kesin bir kuramdır ve aynı ölçüde kesin bir kuram olan ataerkil toplumsal kökenler kuramına kesin bir seçenek, olası tek seçeneği ortaya koymaktadır. Ataerkil kuram, insan toplumsal kümesinin, örgütlenme ve yapı açısından ta başından beri ataerkil olduğunu, yani kendisine boyun eğen kadın ve çocukların geçimini sağlayan, onları korumasında bulunduran erkeği merkez alan bir birlik olduğunu kabul etmektedir. Burada önemli olan konu, anaerkil kuramı savunanlarla ataerkil kuramı savunanlar arasındaki tartışmada haklı olan tarafı belirleyecek olan, söz konusu varsayımın olgularla doğrulanıp doğrulanmadığıdır. İnsan topluluğu, tarihsel ataerkil ailede olduğu gibi egemen bir erke-

ğin etrafında toplanmış bir kümeden gelişmediyse, ataerkil olmayan, ya da adıyla söylemek gerekirse, anaerkil toplumsal kökenler kuramından başka bir seçenek bulunmamaktadır. Ve eğer, ataerkil toplumsal kökenler kuramlarının dayandığı temel önerme yanlışsa, bu ilk çıkarsamadan çıkarılan sonuçlar ve bunlara dayanılarak yapılan yorumlar da yanlıştır; bu durumda bütün bir toplumsal gelişme süreci, yeniden gözden geçirilmeye ve yeniden yorumlanmaya gereksinme gösterir.

Kutsal kitapta betimlenen toplum koşullarının, ilk insanlığın en ilkel toplumsal koşullarını yansıttığına inanıldığı bilimsellik-öncesi günlerde, ataerkil kuram, toplumsal bilimlerin başlama noktasını oluşturuyordu. Bu kuram, toplumbilimciler ve insanbilimciler arasında, çeşitli biçimlerde uygulandı, yaşamını sürdürdü. Ancak bütün bu bilim kişileri, ilk toplumsal kümelerin egemen bir erkeğin mutlak egemenliği ve yetkesi çevresinde oluştuğu varsayımıyla yürüttüler çalışmalarını. Profesör Malinowski, doğru olduğu araştırılmaya gerek görülmeden kabul edilen bu önermeyi çok açık bir şekilde dile getiriyor: «...bu görüşe göre, en eski aile ya da toplumsal yaşam biçimi, kendisine boyun eğen dişilerle çocuklara sahip yetişkin bir erkeğin egemenliği ve önderliği altında bulunan küçük kümeler içermekteydi.» Dolaysız bir bilgi edinme olanağından yoksun bulunduğumuz uzak bir geçmişteki koşullarla ilgili varsayımlar, kendi içlerinde, ilginç görüşler üretmeye elverişli olabilir. Ancak, bu koşulların sonucu olan sürecin, ve bu sürecin çeşitli evrelerindeki toplumsal örgütlenmenin özelliklerine değgin yorumların, söz konusu varsayımsal başlangıç noktasıyla ilgili olarak varılan sonuçlara dayandırılması gereklidir. Toplumsal kökenler ataerkil kuramı uyarınca ortaya atılan yorumlar, anaerkil kuram uyarınca varılması kaçınılmaz sonuçlara doğrudan doğruya ters düşmektedir.

Ataerkil kurama temel olan varsayımlar, dirimbilimsel olgularla çelişmektedir. Hiçbir hayvan türünde, «yetişkin bir erkek tarafından güdülen ve onun egemenliğinde olan»

ataerkil yapılı ailelerin izine rastlanmamıştır. Dolayısıyla, ataerkil varsayımı benimseyenler, ya bu türden bir kümenin kökeninin varlığını gösterecek öyküler, ya da hayvanların doğal tarihiyle ilgili yanlış görüşler ortaya koymak durumundadırlar. Ne yazık ki, aynı zamanda dirimbilim uzmanı olan birkaç insanbilimci, bu ikinci seçeneği benimsemekte güçlük çekmemişlerdir. Örneğin Profesör Malinowski, hayvan yaşamını gözlemleyen hiç kimsenin bilmediği bir doğa tarihi üretmekte hiçbir güçlük çekmemektedir. «Memelilerin aile yaşamı», diye yazıyor Malinowski, «yavrunun doğumundan sonraya dek sürer, hayvan türü ne denli gelişmiş olursa, hem ananın hem babanın yavrularına gösterdiği bakımın süresi o denli uzar... Burada erkeğin kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu biliyoruz; çünkü gebelik süresinin, lohusalığın ve yavruların eğitilmesinin uzun süreli olması nedeniyle, dişi ve yavrusu, güçlü ve ilgili bir koruyucuya gereksinme duyar. Bu gereksinmenin bir uzantısı olarak... evlilik özellikleri gösteren bir yanıt ortaya çıkar. Erkeği, gebe dişiyi korumaya yönelten bu yanıt, doğum ediminin gerçekleşmesiyle zayıflamaz, tersine güçlenir ve erkekte, bütün aileyi koruma eğilimi geliştirecek yönde perçinlenir. İki ortak arasındaki evliliksel bağa, dirimbilimsel açıdan, babasal bağlılığa yol açan bir ara evre gözüyle bakmak gereklidir.» Bu türden bir dirimbilim evriminin, Nuh'un Gemisi söylencesi dışında hiçbir yerde rastlanamayacak türden bu «önceden kabul edilmiş» niteliği, ataerkil aile kökenine ilişkin öykü yerine geçebilecek tek seçeneği oluşturmaktadır.

Hayvanların doğal tarihinde bilinmeyen ataerkil ailenin evrimi, daha ilerde açıklayacağımız üzere, tümüyle hayvan yaşamında işlerlik göstermeyen toplumsal ve ekonomik etmenler tarafından biçimlendirilmiştir. Ve, ataerkil kuramda, açıklanmadan geçilen bu evrim, ancak ve ancak, hayvan ilişkileri üzerine düşsel görüntüler oluşturmak yerine, dirimbilimin olgularını, oldukları gibi, gördüğümüz gibi kabul etmekle ortaya çıkarılabilir. İnsansal koşulların oluşmasına yolaçan gelişme, ataerkil kuramcıların varsaydığı

üzere, ne dişilerle erkekler arasındaki ilişkinin giderek güçlenmesi ve sağlamlaşması ile, ne erkeklerin koruma işlevlerinin var olduğunu kabul etmekle, ne de evlilik özellikleri gösteren herhangi bir oluşumdan kaynaklanmaktadır, tam tersine, bu gelişme anayla yavru arasındaki ilişki süresinin uzaması ile kendini göstermiştir. Babalığın geliştiğini gösteren belirtilerle değil, analığın çok açık ve güçlü bir şekilde gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.

Dışevliliğin kökenleri üzerine yukarıda yapılan açıklamalarda, kadınların, içinde doğdukları anayanlı kümede yaşamaya devam etmeleri kuralının, tıpkı, erkeklerin cinsel eşlerini bu kümenin dışında aramaları kuralı gibi, toplumsal kümelerin ilk örgütlenmesinin bir gereği olduğu varsayılmıştır. Ancak, dışevlilik kuralının geçerli olduğu her yerde bu uygulama görülmemekte, hatta, kurala sıkı sıkıya bağlı çok sayıda halk arasında, erkekler, eşlerini kendi evlerine getirmekte, bunların kız kardeşleriyse, evlendiklerinde analarının ve babalarının evinden ayrılarak kocalarının peşinden gitmektedirler. Öte yanda, kadınların, evlendikleri erkeğin karısı olarak kendi kümelerini asla terk etmeme geleneğini hâlâ sürdürdükleri, ya da yakın zamana dek sürdürdükleri halkların sayısı hayli kabarıktır. Kanımca bu uygulamanın ta başta gelişen bir gelenek olduğunu ve daha sonraki dönemde bunun karşıtı uygulamaya geçen halklar tarafından bir zamanlar uygulandığını gösterecek kesin kanıtlar bulunabilir.

Kadının evlendikten sonra bile anasının ailesiyle yaşamayı sürdürmesi ve kocasının, kayınvalidesinin evine yerleşmesi düzeni, bizim kavrayışımıza yabancı bir uygulamadır. Montesquieu, bir Cizvit papazının, Formoza Adasındaki gözlemlerini aktaran bir yazıda, gerdek sabahı kahvaltısının, tıpkı bizde olduğu gibi gelinin evinde yapıldığını, ancak dahası, «genç adamın bir daha asla baba evine dönmemek üzere orada kaldığını, o andan sonra kayınbabasının evini kendi evi olarak gördüğünü ve ev halkının en büyük desteği haline geldiğini, kendi öz babasının evininse o andan sonra ona göre, tıpkı baba evini bırakıp kocalarıyla

yaşayan Avrupalı kızlarda olduğu gibi, bir daha dönülmeyecek bir yuva işlemi gördüğünü» okuduğunda, hayli şaşırmıştı. Belli bir halkta ilk elde garip ve o halka özgü bir davranış olarak görülen bir uygulama, araştırmalar derinleştirildiğinde, genellikle kültürsüz toplumlarda hemen hemen evrensel olarak yaygınlık kazanmış gelenekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta, bu geleneği benimsemiş halklar, birkaç ayral (istisnai) durum dışında, kuzeyden güneye bütün Amerika kıtasında yaşayan yerli ırkları, Afrika'nın Bantu halklarıyla, Bantu-öncesi halklarını, bütün Endonezya'ya yayılmış Malaya ırkını ve Mikronezya Adalarının bütün yerli ırklarını kapsamaktadır. Asya ve Polinezya'daki diğer aşağı kültür ırklarının hepsinde yaygın olan bu gelenek, yalnızca Avustralya ve Melanezya ırklarında genel kural olarak uygulanmamaktadır; bunun nedeniyse, daha ilerde göreceğimiz üzere, bu ırklarda özel koşulların, kültürün eşi görülmedik ölçüde aşağı evrelerinde erkek egemenliğinin yerleşmesine yol açmasıdır.

Labrador'da yaşayan Eskimolarda, «genç adam, gelinin evine gider ve onun ana-babasıyla birlikte yaşar; burada, evliler, karı-koca olarak ailenin geçimine katkıda bulunurlar. Damat, kayınpederi ölmediği sürece kendi başına buyruk kararlar veremez.» Bering Boğazı Eskimolarıyla ilgili olarak da, şöyle bir bilgi aktarıldı bize: «Koca, her türden oğulluk görevlerini,» kendi halkına değil de artık karısının halkına yöneltir. Kadiak Adasında yaşayan Aleutlarda, «Koca, mutlaka karısının ana-babasının evinde yaşar; ancak arada bir kendi akrabalarını ziyaret eder.» Kocanın, evlendikten sonra kendi adını geçersiz kılıp, karısının adını taşıması âdettir.

Kadınların evlendikten sonra kendi evlerinde kalmaları, bütün Kuzey Amerika Kızılderililerinde genel kuraldır. Iroqua ve Huron kabilelerinde, «evlilikler, kocanın ya da karının kendi ailelerini ve kendi evlerini terk edip kendi başlarına tek bir aile ve yuva kurmalarına asla izin vermeyecek şekilde sözleşmeye bağlanır. Evlenen kadın da, erkek de, kendi evlerinde kalırlar; bu evliliklerden doğan çocuk-

larsa, onları doğuran anneye aittir.» Gene Cizvit papazının anlattığına göre, «Evlilikler, karıyla koca arasında, yataktan başka hiçbir şeyi ortak kılmaz, çünkü her biri gündüzleri kendi ana-babasının evinde yaşar.» Kanada'da yaşayan Algonkin kabileleriyle ilgili olarak, Peder Charlevoix şunları söylüyor: «Kadın, kendi evinin kadını ve kalıtçısı olarak görülür ve bu evi asla terk etmez... Baba kız evlatlara göre, her zaman için evde bir yabancıdır.» Büyük göller yöresinde yaşayan Kanadalı kabilelerde, erkek, «her zaman için kayınpederinin evinde yaşar ve kendi babasına bakar gibi, kayınpederi ölünceye dek ona bakar.» On altıncı yüzyılda, Cayuga kabileleri, sürekli savaş nedeniyle nerdeyse tükenecek duruma geldiklerinde, Mohawklara haberci göndererek, kendilerine kadınları için koca vermelerini rica ettiler; bunun nedeni, kadın soyunu izleyen soylarının ortadan kalkmasını önlemekti.

Iroqualar olarak bilinen kabileler topluluğunun en kalabalık ve en önemli kabilesi olan Senecalar, Avrupalıların yörelerine gelmelerinden önce genellikle, «uzun ev»lerde, ya da kendi deyişleriyle, «hodensote»lerde otururlardı; uzunlukları on sekiz metreyle otuz metre arasında değişen bu evler, her iki yandan bölmelere ayrılmıştı, orta bölümdeyse ocak bulunurdu. Bu klan - barınaklarının iç ekonomisi, bir kadının yetkesi ile yönetilir, bu kişi evde yaşayanların bölmelerini saptar, yiyecek dağıtımını denetlerdi. Bir uzun evde, on iki ya da yirmi aile yaşar, «kadınlar, başka klanlardan erkeklerle evlenirlerdi.» Avrupalıların işgalinden kısa bir süre sonra ortadan kalkan bu topluluklardan hayatta kalan bazı örnekleri gözlemleyen bir din görevlisi, «Genellikle,» diyor, «evi ailelerin dişileri yönetiyordu. Yiyecek stokları, eşyalar, herkesin ortak malıydı; ancak yiyecek sağlamada üstüne düşeni yapmak konusunda beceriksiz olan kocaya ya da sevgiliye karşı acımasız davranılır. Evde, kocanın kaç çocuğu ya da ne kadar eşyası olursa olsun, her an yorganını alıp gitmesi buyruğunu alabilir; böyle bir buyruk verildi mi, ona uymamak hiç de sağlıklı olmaz koca için; bütün ev ayağa kalkar; ve eğer, bir hala, teyze ya da

anneannenin araya girmesi sonucu bağışlanmamışsa, hemen kendi klanına dönmek, ya da çoğu kez yapıldığı üzere, gidip bir başkasıyla yeni bir evlilik bağına girmek zorundadır.»

Mississippi Ovasında yaşayan kabilelerde de benzer uygulamalar görülür. Nitekim Sioux yerlilerinde, «genç bir erkek, bir koca konumuna ulaştığında, babasının çadırını terk eder; buraya arada bir uğrar yalnızca, çünkü kadınlar genellikle kocaları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir ve her zaman için çocukluklarından beri alışık oldukları kişilerle birlikte yaşamayı yeğlerler.» Cree yerlilerinde, «genç bir erkek evlendiğinde karısının anne-babasıyla birlikte yaşar; ancak bu kişiler, ilk çocuğun doğumuna dek ona bir yabancı işlemi uygularlar; çocuk doğduktan sonraysa, erkek, kendi ana-babasından çok bu ailenin üyelerine bağlanır.» Pawneelerde de, koca karısının ailesiyle birlikte oturur; ailenin geçimine yaptığı katkılar yetersizse, ya da herhangi bir nedenle karısının ailesi ondan bıkmışsa, evden kovulur. Kansalar, Osageler ve diğer kabile topluluklarında, evin en büyük kızı evlenir evlenmez evin hanımı konumuna ulaşır; kendi ana-babası ona boyuneğerler; kız kardeşleriyse, büyüdükçe, aynı kocanın karısı olurlar, koca, karılarının evinde oturur. Natchez yerlilerinde, reisin bir iki karısı genellikle onun işlerine bakmak üzere yanında kalır, ancak eşlerinin büyük bir çoğunluğu kendi akrabalarıyla yaşar ve koca, canı istediği zaman onları görmeye gider. Florida'da yaşayan Seminole Kızılderililerinde, «anadan babadan ayrılarak eşinin yanına yerleşen kişi kadın değil, erkektir.» Bir süre sonra çift «kocanın akrabalarından uzak bir yerde olmak koşuluyla» diledikleri yerde kendi evlerini kurabilirler.

Queen Charlotte Adalarında yaşayan Haidalarda, erkek, kendi dayısı ölünceye dek karısının evinde yaşamak durumundadır. Alaska'da yaşayan Dene'lerde, bir erkeğin bir kadınla evlendiğini dile getiren «yeraesta» sözcüğü, «erkek kadının yanında kalır» anlamına gelmektedir. Bir kız evlendiğinde, anasınınkinin yanında bir kulübe

yapar. Vancouver'da yaşayan Aht ya da Nutka yerlilerinde, bir erkeğin evlenmesinde en önemli nedenlerden biri, karısının mülkünde avlanma ve balık tutma hakkına kavuşmasıdır. Evlilik ortadan kalkarsa, «söz konusu mülkü yalnızca kadın kullanabilir ve bu mülk, kadının bir sonraki evliliği için çeyizini oluşturur.» Çocuklar anayla kalır. Chinook yerlilerinde zengin adamın çok sayıda karısı vardır, «ama kadınlar her zaman bir arada bulunmazlar —aslında bu olanaksızdır— akrabalarının oturduğu çeşitli yerleşme yerlerinde kalırlar; koca, zaman zaman onları görmek için oradan oraya dolaşır. «Kuzey California yerlileriyle ilgili olarak bir Rus gözlemci, «Bunların evlilikleri,» diyor, «törensiz gerçekleşir. Eğer genç bir çift birbirini beğenmişse, erkek kızın kulübesine gelir ve orada yaşamaya başlar, bunun için kızın anasının ya da babasının iznini almasına pek gerek yoktur; eve girer ve kızla oturmaya başlar.»

Yeni Mexico ve Arizona'nın güney-batısında yaşayan ve Pueblo Kızılderilileri diye anılan kabilelerle ilgili olarak pek çok ayrıntılı ve hoş bilgi elimize ulaşmıştır. Tylor şöyle anlatıyor: «Ana toplumuyla ilgili kendi kişisel bilgilerimi, 1884 yılında Amerikan Budunbilim Merkezi adına California sınırındaki Pueblo Kızılderilileri bölgesinde yaşadığım renkli deneyimler sırasında edindim. Zuni yerlilerininki türünden bir Pueblo, sıra sıra setlerden oluşan ve korkunç bir çamur basamakları görünümü veren bir konumda kurulmuştur; setler arasındaki merdivenler, içlerinde ailelerin oturduğu yarı aydınlanmış odalara giriş çıkışı sağlar. Ortasında bir ocağın bulunduğu oturma ve yemek odasında akşamları aile üyeleri —babalar, analar ve çocuklar— oturuyordu; öyle ki, insan kendini Avrupai bir pansiyonda sanabilir, ama hemen sonra bu kişiler arasındaki akrabalık zincirini öğrenince iş değişir. Küçük bir soruşturma, bir aile barınağında bir arada yaşayan anaların bir dişiler soyu halinde birbirine akraba sayıldığı, dolayısıyla aynı klanın üyeleri olduğunu, çocuklarının ve babalarının aynı bağlarla birbirlerine bağlı olmadığını, ve babaların aynı klanın üyesi olamayabileceğini değil, olmamak durumunda

bulunduğunu ortaya çıkaracaktır. Koca, yaşadığı sürece ve davranışlarında bir uygunsuzluk görülmedikçe karısının aile barınağında yaşar gerçi ama, diyelim üç basamak ötede, iki merdiven çıkılıp tavandaki bir kapıdan aşağı inmekle ulaşılan bir barınakta yaşayan kendi ailesinin bir üyesidir. Bu insanların koşulları, yabanıl adının çağrıştırabileceği koşullardan çok daha ılımlı ve sevecendir. Bunu anlamak için Mr. Cushing'in bu insanları anlatan şiirsel betimlemelerini okumak yeterlidir. Cushing'in anlattıklarına göre, bir Zuni kızı, bir delikanlıdan hoşlandığında, ona bir parça gelin ekmeği verir; böylece çift nişanlanmıştır; erkek kız için giysiler diker, çarıklar yapar, güneşin altında kızın saçlarını tarar. Evlilik bağlarının sağlamlığı kadına bağlıdır; ve şunu söylemek gerekir ki, kadın, onur sahibi olduğundan, ayrıcalıklarını kötüye kullanmaz; yani kocası gerçekten hak etmemişse «onu babasının evine göndermez.» Dr. Kroeber'in söylediğine göre «Ev, ailenin bir üyesi olarak doğan kadına aittir. O evde dünyaya gelir, yaşamını orada sürdürür ve o duvarlar arasında ölür. Yıllar içinde büyüyen erkek kardeşler onlardan ayrılır, her biri karısının evinde yaşamını sürdürür. Her kadının da yorganını paylaşan bir kocası ya da birbirini izleyen birkaç kocası olur. Kuşaklar kuşakları izler, analar ve kız evlatlardan oluşan ve yavaş yavaş ilerleyen bir ırmak, kocaları, oğulları ve erkek torunları akıntısına katarak akmaktadır.»

Doğuda yaşayan kabilelerin özgün örgütleri, Avrupalı fetihleriyle parçalanırken, ilk örgütlenme biçimlerinin çoğu özelliğini koruyan Pueblo kabileleri, Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında kültürel açıdan en gelişmiş toplulukları oluşturmaktadırlar. Bazı yazarlar, bu toplulukların capcanlı birer örneğini verdikleri anaerkil toplum biçiminin, ilkel olmadığı, görece olarak ileri bir gelişmenin ürünü olduğu varsayımını desteklemek üzere bu olguları kanıt olarak öne sürmüşlerdir. Ancak aynı anaerkil örgütlenme, eksiksiz hatta daha da katı anaerkil kurallarla donanmış olarak, Kuzey Amerika'nın en kaba, en ilkel ve kültürel gelişmeye en az uğramış yerli ırkında, yani Californıa Körfe-

zinde yaşayan Seri Kızılderililerinde vardır. Bu eşsiz halk, ilkel ırklar arasında en öğretici olanıdır ve eğer yanılmıyorsam, yalnızca ilkel anaerkil örgütlenme biçiminin değil, toplumsal yapılarının tümü içinde, ilkel insanlığın en eski evrelerinin de en gerçekçi örneklerini sunmaktadır. Kültür açısından bildiğimiz en kaba yerliler arasında yer alıyorlar. Bunların Taş Çağını yaşadığını söylemek bile pek doğru olmaz, çünkü taşları yontmamakta, kemikleri parçalamak, ya da bir kütüğü kırmak gerektiğinde, koca bir taş parçasından yararlanmaktadırlar; hatta ellerine bıçak verildiğinde, nasıl kullanılacağını bilmemekte, öğrenme çabası da göstermemektedirler. Maddi aygıtlardan böylesine yoksun bir başka insan kabilesi yoktur. Bunlar hiçbir şekilde tarım yapmamaktadır. Yiyeceklerini pişirmemekte, bir hayvan kalıntısının çoğu kez kokmuş etini çiğ olarak, dişleri ve tırnaklarıyla koparark yemektedirler. «Kulübelerinin damına serilen şeyler arasında,» diyor Dr. McGee, «üç gün kadar önce ölmüş bir atın arka ayağı vardı; baldır etleri dişlenmişti, kasları iplik iplik sarkıyordu; butun görünümü, kemiğin üzerinde kalan etlerin bir bıçakla kolayca kesilip sıyrılabileceği izlenimi veriyordu; bununla birlikte bir savaşçı, bir kadın ya da çocuk acıktığında, kocaman bir butu aşağı indiriyor, o ağır nesneyi ağzının yüksekliğinde tutuyor, etleri kafasının hareketleriyle koparark, çiğniyor, emiyor, yutuyordu.» Bunların kabile özelliklerinin en güçlüsü, ister Kızılderili olsun ister Avrupalı, yabancılara karşı korkunç bir düşmanlık sergilemekti; kabilenin çeşitli klanları bile birbirine düşman olarak yaşıyor, yalnızca ortak düşmana karşı saldırmak amacıyla bir araya geliyorlardı. Hatta, düşmanlıkları öylesine korkunçtu ki, bu halkı istendiği gibi izlemek, incelemek bile mümkün olmadı. Kabilenin bir bölümü, Sonora Eyaletinde, Mexico anakarasında yaşıyorlar, California Körfezinde bir ıssız ada olan Tiburon adasını kaleleri olarak kullanıyorlar. Bunları ziyaret etmek yönünde yapılan bütün girişimler, sözde gözlemcinin öldürülmesi ya da yerlilerin dağılıp saklanmalarıyla sonuçlandı. Dolayısıyla, ne yazık ki, anakaradaki klan-

larla ilgili gözlemlerimizle, ve kabile üyelerinden bazılarıyla ve yorumculardan, ada yerlileri üzerine sağlamayı başardığımız bilgilerle yetindik.

Bunların örgütlerinin en göze çarpıcı özelliği, kadınların önemli kişiler sayılması Toplumsal birim, ortak bir analar soyundan doğduğu gözle görülen kişilerin kan akrabalığı ile belirlenen bir anayanlı klan. Her klanın başında bir klan-anası bulunuyor ve kabilenin gururu olan «safkan» lığı koruyan kız evlatlar, kız torunlar, astlık-üstlük sıralaması çerçevesinde klanı oluşturuyorlar. Klanın doğuştan gelen adı, «Kunkak». Bu sözcük,«kadınlık» ya da «analık»anlamına geliyor. Barınakları, kulübe bile denemeyecek kadar kaba. Sünger ve kaplumbağa kabuğuyla çalıçırpıdan oluşan bu barınaklar, erkeklerin ya da erkek çocukların yardımı olmaksızın tümüyle kadınlar tarafından yapılıyor, ve yalnız ve yalnız kadınlara ait sayılıyor; ancak kadınlar isterlerse erkek kardeşlerine barınakta bir yer veriyorlar; kocalarınsa küçücük de olsa belirli bir yeri yok, «çünkü o, başka bir eve aittir.» Kural olarak biraz kadından genç olması, biraz da yabancı gibi davranması nedeniyle bir kümede kimin koca olduğunu belirlemek genellikle kolay olmadı. Üstelik, gerek çocuklar, gerek evi ilgilendiren durumlar konusunda hiçbir yetkeye sahip olmaması nedeniyle kocanın evle bir ilişkisi yokmuş gibi görünüyor. Öte yanda, babalığın açıkça belirli olup olmadığı da belli değil; dişilerde, «baba» sözcüğü için bir karşılık yok kuşkusuz. Dikkat çeken bir nokta da akrabalık terimlerinin hayret edilecek ölçüde az olduğu. Yalnızca kadınlar çalışıyor. Asalak erkekler, etkinliklerini balık tutma ve savaşma ile sınırlamışlar. Evde bütün yetki kadının; ancak kargaşalık çıkarsa, klan-anasının yetkesine başvurulabiliyor; acil durumlarda, kadınlar, karar verilmesinde değil, verilen kararın yürütülmesinde erkek kardeşlerinin yardımını isteyebilirler. Erkekler, kişisel davranışlarla ilgili kurallara pek katılmıyorlar, ancak ananın ya da klan anasının kararına uyuyorlar. Erkek reisler, temelde savaşlarda önderlik yapmak üzere seçiliyorlar, ama hava koşullarının denetiminin de onların

elinde olduğu kabul ediliyor. Bununla birlikte, bütün büyüsel güçlerin kadınlarda olduğuna inanıldığından ve kadınlar «şaman» olduğundan, adayın asıl karısında var olan gizemsel güçler, reisin seçilmesinde dikkate alınacak önemli noktalardan birini oluşturuyor. Reis, tıpkı diğer arkadaşları gibi, karılarının kurduğu kulübelerde dolaşan, aklına esip de kendisini çağıran kadına koşan bir yönetici; çünkü kabilenin ve klanların bütün hareketleri, yasama ve yargılama işlevlerini de yürüten ve kabile savaş kurullarında yer almaktan başka, kendi kurullarını da toplayan kadınlar tarafından saptanır. Bir erkek, genellikle bir ailede bulunan bütün kız kardeşlerle evlenir; daha önceleri, erkeklerin sayılarının savaşlar yüzünden şimdiki kadar azalmış olmadığı dönemlerde, bir ailenin bütün erkek kardeşleri ile bir ailenin bütün kız kardeşleri arasında evlilik bağının bulunduğunu gösteren belirtiler vardır. Damat adayı, analar tarafından kabul edilmeden önce, çok ağır sınavlardan geçirilmektedir.

Kadının evlendikten sonra ana evinde kalması ve kocanın, kendisiyle bir arada yaşaması halinde kadının evine yerleşmesi, ya da adıyla söylemek gerekirse, «anayerli evlilik,» kıtanın kuzey kesiminde olduğu gibi Orta ve Güney Amerika'da da yaygın bir kuraldı. Bir gözlemcinin aktardığına göre, Batı Hint Adalarındaki Caribbean ırklarında, «kadın evlendikten sonra asla babasının evinden ayrılmaz.» Erkekler, çeşitli yerlerde, kendi aileleriyle yaşamakta olan altı yedi kadınla evli sayılabilir, onları sırayla görmeye gidebilirler. Eski çağlarda, Mexico'da, Yutacan kabilelerinde, koca, karısının evine yerleşerek onun ailesine katılırdı; günümüzde, Guatemala'da yaşayan Kekchi Kızılderililerinde evlilik genellikle anayerlidir. Costa Rica'lı Bribri kabilelerinde de koca, «kayınpederiyle aynı evde oturur.» Caracas eyaletinde yaşayan yerlilerle ilgili eski bir gözlem, evlilikleri şu şekilde betimlemektedir: «Eğer bir Kızılderili bir kızdan hoşlanırsa, bunu kendisine söyler ve sonra kızın evine gider. Eğer kız ona yıkanması için bir leğen suyla, yemesi için yiyecek verirse, erkek bunun anlamını anlar, birlikte

yatarlar; ana babalar buna hiç karşı durmaz; çift, böylece evlenmiş olur. Bu evlilik, yalnız ve yalnız genç kadının isteklerine göre kısa ya da uzun süreli olabilir. Eğer kız, kocasının iyi bir işçi olmadığı kanısına vardığından, ya da başka bir nedenle erkeği evden kovarsa, başka bir koca alır, erkek de başka kızla evlenir.» Yaşlı bir din görevlisi, Yeni Granada'da yaşayan Mozco yerlileriyle ilgili olarak şu gözleme yer veriyor: «Bunların garip bir geleneği var, kadın nerde oturmak isterse erkek peşinden gidiyor.» Anayerli evlilik, İnka krallığı zamanında Peru'da da uygulanmaktaydı.

Peder Gilii, çeşitli Orinoco kabileleriyle ilgili olarak şunları söylüyor: «Bu yabanılların son derece garip bir geleneği var. Kadınlar kocalarının peşinden gitmiyor, tersine kocalar karılarını izliyor. Yabanıl erkek bir kez evlendi mi, artık kendi evini tanımıyor. Hamak, ok, yay ve daha bazı ufak tefekten oluşan eşyasını alarak kayınpederinin evine taşınıyor ve hep orada yaşıyor. Avladığı hayvanı, tuttuğu balığı kayınpederine veriyor, ve her bakımdan ona bağımlı kalıyor. Nitekim, bütün yabanıllarda âdet böyle, erkek evlatlar başkalarının evine gidiyor, öte yanda kadınlar, kendi evlerinde kalıyorlar» Bu uygulama, günümüzde de yukarı Orinoco'da yaşayan bütün kabilelerde görülmektedir. «Koca daha çok karısının köyünde oturur; kadın artık ondan hoşlanmıyorsa, kapının önüne koyar.» İngiliz Gine'sinde yaşayan Arawaklarda, erkek evlenir evlenmez, «kendisine ait şeyleri kayınpederinin evine taşır, oraya yerleşir, orada çalışır. Ailenin reisi kendi babası değil, karısının babasıdır; ona çalışır, onun sözlerine boyun eğer. Genç bir çiftin oluşturduğu aile, kayınpederin çatısı altında yaşayamayacak kadar büyüdüğünde, genç koca karısının babasının evinin yanında kendisine bir ev yapar.»

Brezilya'daki yerli nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Tupi kabilelerinin gelenekleri, belki de kendileriyle aynı ırktan olan Cariblerin gelenekleriyle aynıdır. «Bir damat, kendi ailesinden kayınpederinin ailesine geçip de o ailenin bir üyesi olduğunda, savaş zamanında kızın babası-

na eşlik etmekle yükümlüdür.» Kuzey Brezilyalı Tupilerde bu konuyla ilgili geleneksel tutumlar, eski bir din görevlisi tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Tupi yerlilerinden bir genç kız, Hıristiyanlık dinini kabul etmiş bir erkekle evlenmişti; delikanlı, dinsel inancın yayılması ve İncil'in tanıtılmasına katkıda bulunmak üzere güneyde çalışmak ve orada bulunan bir köye taşınmak istedi. Ancak genç kadın, bu işe asla razı olmadı. «Çok iyi biliyorsun ki,» diye karşı çıktı kocasına, «babamın bahçesinin ekilip biçilmesi gerek, kileri boş, yiyeceğimiz kıt. Yaşlılık günlerinde karnını doyurmasında yardımcı olasın diye beni sana verdiğini bilmiyor musun? Eğer sen onu terk etmek istiyorsan, buyur, ben onunla kalacağım.» Bu gelenek, aynı soydan türemiş olan Caraja yerlilerinde de uygulanmaktadır. Ev ile evin içinde bulunan şeyler, ayrıca da kayıklar, kadınların malıdır; kocalar yalnızca kadınlarla «kalır.» Öyle görülüyor ki, eskiden Bororo yerlileri için bir kadının kabilesini terk etmesi, akıl almaz bir şeydi; klan üyeleri, kadının ellerinden alınması halinde, ondan ayrılmaktansa, topluca peşinden gitmeyi yeğlerlerdi. «Bu ulus» diyor eski bir İspanyol yazar, «dünyada başka hiçbir ulusta görüleceğini sanmadığım çok garip bir geleneğe sahip: Portekizliler, küçük bir kız bile olsa, Bororo ulusundan bir kadını almaya kalktı mı, onun bütün akrabaları, kendi istekleriyle kızı evine götüren Portekizliye hizmet etmek üzere onun peşinden gidiyorlar ve ölünceye dek bu aileye kölelik ediyorlar.»

Gran Chaco yöresinde, iç kısımlarda yaşayan kabilelerden en önemlisi olan Guaycurus halkının da benzer bir geleneği vardır. «Erkek, köyünü, evini, ailesini ve eşyalarını bırakarak kadının evinde yaşamaya başlar. Söz konusu erkek bir reisse ya da servet sahibi biriyse, atlarını, askerlerini ve tutsaklarını karısına verir. Bu evlilik kısa süreli olacağından, mal ortaklığı yoktur, ayrılma gerçekleştiğinde koca, kendi ailesine ve kabilesine döner. Bu evlilik biçiminin bir sonucu olarak, bu kabilelerin erkeklerinin daimi evleri yoktur; evliliklerin çoğu birbirinden uzak kabile üyeleri

arasında yapıldığından, Albuquerque erkekleri örneğin, Miranda ya da Cadindo kabilelerinin kadınlarıyla ya da İspanyolların ülkesinin yakınlarındaki diğer köylerin kadınlarıyla evlenirler; bu kabilelerin erkekleriyse, yukarda andığımız köylerin kadınlarıyla evlenirler; evlilik süreleri çok kısadır. Koca, her seferinde karısının evinde oturduğundan, bu aptalca uygulamanın sonucu olarak erkek sürekli şekilde ev değiştirir, öyle ki, erkeğin belli ve sürekli bir konutu, barınağı yoktur. Bir erkek, uzaktaki bir köyden geçerken, bir kadınla evlenirse, geride bıraktığı kadın, tekrar evlenir; eğer koca geri döner de, yeniden o eve yerleşmek isterse, kadınla erkeğin ortak kararıyla tekrar birleşirler, ya da erkek kendisine başka bir eş bulur.» Anayerli evlilik, Gran Chaco kabilelerinde genel kuraldı. Nitekim Mbaya yerlilerinde, koca, «kendi ana babasını ve eşyalarını bırakarak karısının ailesiyle oturmaya gider.» Tereno yerlilerinde, «koca daima karısının ailesiyle oturur.» Fuegia yerlilerinde, erkek «genellikle uzun süre karısının ana babasıyla birlikte yaşar»; bazen de sürekli olarak onların yanında kalır.

Afrika'da, kadınların evlendikten sonra kendi ailelerinin yanında kalması kuralı, kıtanın gerek en gelişmiş ırklarında, gerek en geri kalmış ve en ilkel halklarında kesinlikle uygulanan önemli bir yasadır. Güney Afrika'nın, şimdi hemen hemen ortadan kalkmış bulunan Buşmen'leri, küçük kümeler ya da klanlar halinde göçebe olarak yaşarlardı. Yaşı ilerlemiş olan kadınların onayıyla, bir erkek başıboş bir yerli birliğine bağlanır, bir ya da daha fazla sayıda kadının eşi olur, girdiği bu yeni kümeye, av seferlerinin ya da diğer arayışlarının ürünlerini getirme işini yüklenirdi. Eğer bu işi, dahil olduğu kümenin insanlarının istediği şekilde yerine getiremez duruma gelirse, birlik ya da eşlik durumu ortadan kalkar, erkek kendisine yeni eşler bulduğu bir başka kümeye katılırdı. Aynı kural, Basuto yerlilerinde, Barolong yerlilerinde ve bütün diğer Bechuana kabilelerinde uygulanır. Bechuana kabilelerinde bir atasözü vardır: «Ne mutlu kız doğurana; oğlan çocuk, kayınvalide-

sinin oğludur.» Zulu'larda da, damat, karısının evine yerleşir ve kendi evini yapıp oraya yerleşinceye dek beş yıl süreyle orada kalabilir. Ovaherero yerlilerinde, bir erkeğin «evi yoktur,» deniyor; sırayla karılarının evine gider, oralarda yatar. Zambesi yöresinde yaşayan Banyai yerlilerindeki evlilik düzenlemelerini şöyle betimliyor Livingstone: «Bir delikanlı evlendiğinde, gelip kadının köyünde yaşamak zorundadır. Kayınvalidesi için, ocak odununu eksik etmemek gibi hizmetlerde bulunmakla yükümlüdür; kayınvalidesinin karşısına çıktığında, dizlerini bükerek oturmak zorundadır, ayaklarını yaşlı kadına doğru uzatmak büyük saygısızlık sayılır. Bu kölelik yaşamından bıkıp da kendi ailesine dönmek isterse, bütün çocuklarını orada bırakmak zorundadır — çocuklar kadına aittir çünkü.»

Anayerli evlilik, doğu Afrika'da çok yaygındır. Kenya'da, erkek «evlendiğinde babasını ve anasını, kendi evini ve yurdunu terk ederek karısının evine gider.» Nyasaland'in güneyindeki bütün kabilelerde, «koca kesinlikle karısının ailesinin yanına taşınır.» Bu halklarda, kızların evlenmesi, «eve fazladan bir yiyecek sağlayıcı ve ücretsiz işçi kazandırır. Çünkü burası, genç gelinin kocasının evine ya da koca ailesinin yanına gitmediği, tersine erkeğin babasını, anasını terk edip ya doğrudan doğruya karısının ana babasının evine taşınarak ya da onların evinin yanıbaşına kendi evini kurarak, bu aileyle birleşmesini öngören dışevlilikler ülkesidir.» Useguha yerlilerinde, «bir erkeğin bütün karıları aynı köyden değilse, kadınlar kendi aileleriyle yaşarlar; öyle olmasa bile, evliliğin başlangıcından birkaç yıl sonra, kadın, kesinlikle ailesinin yanında oturmak ister, kocası onunla gelsin gelmesin, kararını uygular. Bakumbi'lerde, koca, iki yılla beş yıl arasında değişen bir süre için kızın ailesiyle oturmak zorundadır, Mkonde'lerse, ilk kulübelerini, karısının ailesinin köyünde yaparlar.» Wamegi'lerde, «erkek evlendiğinde, karısını eski evinden çıkarmaz, kızın babasınınkine bitişik bir ev ya da düz damlı evin yanına sivri çatılı bir kulübe yapar, orada karısıyla oturur; bir başkasıyla evlendiğinde, ilk karısını bir süre için terk eder,

ve yeni karısının köyüne giderek orada yaşar. Bir erkeğin ülkenin çeşitli yörelerinde yaşayan altı, yedi kadınla evli olabilmesi nedeniyle, kocanın sırasıyla öteki karılarının evine gitmesi ve tarlalarının sürülmesinde, ekilmesinde ya da ürünlerinin toplanmasında onun ailesine yardım etmesi sonucu birinci karısından aylarca ayrı kaldığı olur.»

Kongo ormanlarında yaşayan ilkel Pigmelerde, «kız evlatlar, evlendikten sonra bile ana babalarıyla yaşarlar, karılarının üyeleri bulunduğu kümelere geçen damatlarsa, kayınpederin buyruğu altına girerler.» Kadınların doğuştan ait oldukları evden ayrılmamaları kuralı, Kongo'daki pek çok kabilede geçerlidir. Nitekim, Stanley Pool'da yaşayan Babwende yerlilerinde kadın, doğduğu evi asla terk etmez; koca, onu orada ziyaret eder ve dilediği süre karısıyla kalır. Bir süre sonra, canı bir değişiklik istediğinde, bir başka köye gider, aynı düzenleme burada da yinelenir. Batı Afrika'da da aynı gelenek vardır. Miss Kingsley, «karıları ülkede üç yüz millik alana yayılmış» bir tanışından söz eder.

Sahra Çölünün Atlantik Okyanusundan Nil Nehrine dek uzanan ve Nijerya ile Fransız Sudan'ı diye bilinen ülkeleri içine alan geniş yörede yaşayan çeşitli halklarda, soy çizgisinin kadınlara göre saptandığı ve erkeğin mülkiyetinin kız kardeşinin çocuklarına geçtiği bilinmekte, dolayısıyla toplumsal yapının tipik anaerkil özellikleri yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu bölgenin her tarafında, bugün artık eski geleneklerin yıkıldığı ve ataerkil uygulamaların boygösterdiği görülmekle birlikte, anayerli evlilik geleneği sürdürülmektedir. Kuzey Nijerya'da, Kona yerlilerinde kadınlar kendi evlerinde kalmakta, ancak kocalar kendilerini görmeye gelmemekte, tersine kadınlar geceleri kocalarına konuk olmaktadır. Aynı bölgede yaşayan Kilba yerlilerinde, kadın, ilk çocuğunu doğurduktan sonra kendi evine dönmekte ve en az üç yıl orada kalmaktadır; çocuk, büyüyünceye dek anasının ailesiyle yaşayacaktır. Gene Fulani yerlilerinde, «kadın kocasının evine gitmez, erkek karısının evine yerleşir. Fulani yerlilerinin ilk oğulları, baba ölün-

çeye dek annenin ailesiyle yaşar.» Fransız Sudanı'nın Nioro bölgesinde durumu iyi olan aileler, genellikle kızlarının evlerinden ayrılmasına izin vermezler, koca gelir, onların evine yerleşir. Nubia'lı Barabra yerlilerinde, evlilik görüşmeleri tamamlandıktan sonra, gelinin evinin bahçesinde evlenecek çift için bir ev yapılır. Mısır Sudanı'nda, geniş bir alanı kapsayan Darfur yerlilerinde, kocalar, karılarının ailesiyle yaşar, evliliğin birinci yılı süresince damada konuk gözüyle bakılır, bu süre içinde kızın babası çiftin bütün harcamalarını üstlenir. Koca, bir süre sonra kendi evini kurabilir, ancak bunu yapması için iki üç çocuk sahibi olması gerekir; bu süreden önce evini ayırmak isterse, gösterdiği bu saygısızlık, boşanma için yeterli neden sayılır. Gerçekten de, kadınlar, doğdukları yuvadan ayrılmayı hiçbir zaman istemezler. Evliliklerin gelinin evinde gerçekleşmemesi son derece aykırı kabul edilir.

Afrika'nın, soyu hemen hemen tükenmiş ırklarıyla Pigme'lerde yaşayan gelenekler, şimdi Kuzey Afrika'nın Sahra bölgesinde yaşayan beyaz ırkları arasında da çok eski ve evrensel kurallar olarak benimsenmiştir. Bu ırkların toplumsal ve kültürel tarihi özellikle ilgi çekicidir; çünkü günümüzde de en ünlü insanbilimcilerin savunduğu ve bilgilerimizin artmasıyla daha da doğrulanan, giderek destek kazanan bir görüşe göre, bu ırklar, adalara, Akdeniz'in Avrupa kıyılarına göç ederek, batı uygarlığının ilk temellerini atan ırkların temsilcileridirler. Tunus ve Cezayir'deki Berberiler, büyük ölçüde Müslüman geleneklerine uyarlanmışlar ve şu anda tam anlamıyla ataerkil bir toplumsal düzen kurmuşlardır; ancak yabancı kuşatmasına boyun eğmek yerine içerlere çekilen, ve Tuareg yerlileri diye anılan kabileler, eski dillerini de, eski toplumsal yapılarını da korumuşlardır. Renan'ın yazdığına göre, «Berberi toplumu, Mısır'da olduğu gibi yöneticilerin, Asur, Persia ya da Roma'da olduğu gibi güçlü fatihlerin ortaya çıkmasından önce bütün dünyayı kaplayan eski bir toplumun, günümüze dek gelmiş bir örneğinden başka bir şey değildir.»

Tuareg'lerde, kadın, «kendi yaşadığı barınaktan ayrı-

larak kocasının bulunduğu yere gitmez, tersine, erkek kadının köyüne gelir.» Mr. J. Richardson, «Aheer'de, (Sahra' da yaşayan Targi halkının belli başlı merkezlerinden biri. Air diye de anılıyor) karı koca ilişkileri olağandışı değilse de garip,» diyor. «Kadın, baba evini asla terk etmiyor. Bir erkek bir kadınla evlendiğinde, birkaç hafta kadının yanında kalıyor, sonra karısının köyünde ya da kasabasında bir eve yerleşmezse, karısını bırakıp kendi köyüne dönüyor. Kocalar, karılarını ziyarete geldiklerinde, karınları doyuruluyor, birkaç gün ya da birkaç hafta konuk ediliyorlar, sonra karılarını malı mülküyle, varsa âşığıyla bırakıp kendi kasabalarına dönüyorlar. Ama erkekler, iki, üç kadınla birden evleniyorlar, dolayısıyla sürekli hareket halindeler, bir birine gidiyorlar, bir ötekine, böylece karılarını ziyaret edip duruyorlar.» Tuareg'lerde soy, kadının soy çizgisini izliyor, ve çocuk, anasının koşullarına uygun bir yaşantı sürüyor. Erkeğin mülkü ve toplumsal konumu, çocuklarına değil, kız kardeşinin çocuklarına kalıyor. Onlar da tıpkı bizim gibi, ilk kadından, Havva'dan türediklerine inanıyorlar, ancak Adem diye birini tanımamaları açısından bizden ayrılıyorlar. Roma döneminde yaşayan ataları, Numudianlarda da aynı gelenek geçerliydi. Analarının adlarını alıyorlardı; örneğin, «mas», «oğlu» anlamına gelir, ve Gula' nın oğlunun adı, Masinissa, yani *İssa'nın Oğlu*'dur. Gula' nın oğullarının adları, Misagenas, Micipsa, Masgaba idi. İugurtha, bir köle kadından olmaydı ve bu nedenle babasının adını taşıyordu, ama oğulları, analarının adlarını taşıyorlardı. Kadınlar, evlendikten sonra, kendi mülklerini tümüyle kendileri denetliyorlar ve kocanın ev masraflarına katılmıyorlar; erkekler de zaten buna izin vermiyorlar. Sonuç olarak kadın da erkek de, ekonomik açıdan birbirlerinden bağımsızlar. Mülkiyetin çoğu, kadınların elinde birikiyor. Bir gezi seferine katılan eski bir Alman ozanı, Tunus' ta, «ölüm halinde, malın-mülkün erkeklere değil, kadınlara kaldığını» söylüyor. Targi toplumundaki anaerkil özelliği fark eden ilk gezgin, Arap İbn Batuta, günümüzde onları şöyle betimliyor: «Kadınlar,» diyor, «son derece güzel ve

erkeklerden çok daha önemli kişiler. Bu halkın özellikleri gerçekten garip... Kıskançlık diye bir şey tanımıyorlar. Kimse babasının adını taşımıyor, herkes dayısının soyundan sayılıyor. Bir erkeğin mirası yalnızca kız kardeşlerinin çocuklarına kalıyor, kendi öz çocukları mirastan yararlanmıyor. ... Kadınlara gelince, erkeklerin karşısında hiç çekingen değiller; içtenlikle dua ediyorlar, dindarlar ama yüzlerini peçeyle örtmüyorlar. Kim isterse bu kadınlarla evlenebilir, ama kadın, erkeğin peşinden gitmiyor, onun evine taşınmıyor. Kadın, böyle bir şey yapmaya kalkacak olsa, akrabaları buna izin vermiyor.»

Sahra'daki Berberi ırklarında kadınların konumu üzerine her gezgin bir şeyler söylemiştir. Fas'ta, Berberi kabilelerinde, «kadınların bağımsızlığı skandallara neden olur.» Kızlar, hiç kimseye danışmaksızın diledikleri erkekle evlenirler; nişan, şu sözlerle açıklanır: «Falancanın kızı falanca, şöyle şöyle bir erkeği kocalığa kabul etti.» Doğu Sahra'da, Tibbu halkının yaşadığı bölgede, «erkek ve onun efendisi kadın»dan söz edilir. «Kadın ve onun efendisi» diye bir şey yoktur. Tibbu kadınları, kocalarının önceden haber vermeksizin evlerine girmesine bile izin vermez. Ticareti yürüten, bütün işleri çeviren kadınlardır. «Aslına bakarsanız, Tibbu kadınları, her şeydir, erkekleriyse, hiçbir şey. Erkekler, boş gezenin boş kalfası, vakit doldurmaya uğraşan ve karıları tarafında, toplumun asalakları olarak itilip kakılan varlıklardır. Kadınlar erkekleri sevdiklerinden değil, damızlık olarak gördüklerinden, Tibbu ırkının tükenmesini önlemek için tutarlar.» Kadınların sözü, «her zaman ve her konuda yasa yerine geçer.» Tuareg kültürü hemen hemen tümüyle kadınlarla sınırlıdır; erkekler tam anlamıyla cahildir, oysa kadınların sanatsal ve yazınsal zevkleri vardır. En eski Kuzey Afrika yazıtlarıyla aynı olan ve Minos Girit yazıtlarıyla, Ege bölgesinin henüz okunamamış yazıtlarına şaşılacak ölçüde benzeyen eski Libya dili ile yazısının bugüne gelmesi, bu bilgilerin korunması, gene kadınlar sayesinde gerçekleşmiştir. «Bütün tarihsel geleneklerde, merkez, kesinlikle kadındır.» Güney Targi kabileleri konusun-

da gözlemlerini dile getiren M. de Zeltner, «Yaşamın bütün önemli sorunları kadınlara danışılarak çözümleniyor; kadınlar, burada da, tıpkı Berberilerde olduğu gibi kesinlikle söz sahibi, onların sözü geçiyor. Yani, kısaca, Targi toplumunun tümüyle kadınlar tarafından yönetildiğini söylemek abartma olmayacaktır.»

Bütün Endonezya bölgesine yayılmış bulunan, batıda Madagaskar'a dek, kuzeyde Formoza ve Çin'e, ve çok eskiden Polinezya'ya sıçramış bulunan Malay ırkı, yüzyıllar boyunca Hindu ve İslam dinlerinin etkisi altında yaşadı. Bununla birlikte, Malayalılar, «*âdet*» diye bilinen eski geleneksel yasalarıyla sonradan yaşantılarının parçası olan dinlerinin yasa ve geleneklerini birbirinden ayırmasını bilmişler, ve genellikle kendi «âdet»lerine sımsıkı bağlı kalmışlardır. Malaya halkları, İslam dininin etkisiyle ortaya çıkan ve «jujul» denilen babayerli satın alma evliliğini uygulamak yerine, «ambil anak» diye bilinen eski evlilik yöntemini korumayı sürdürdüler. Malayalı bir koca, «evlendikten hemen sonra, kayınpederinin evine yerleşir.» Kız evlat tekse, sorun yoktur; ancak ailenin bir kızı daha varsa, gelinin ana babası evi ona bırakırlar, ve kendileri eve eklenen bir bölümde, ya da bahçede yapılan bir kulübede otururlar. «Evli erkek, kendi ailesinden tümüyle kopar ve miras hakkından vazgeçer.» Ming Hanedanı döneminde (1368-1643) yaşayan Çinli gezginlerin belirttiğine göre, Sumatra'da yaşayan Malayalılarda, «erkek evlendiğinde kızın evine gider ve o ailenin bir bireyi sayılır; bu nedenle Malayalılar, erkek çocuk değil de, kız çocuk sahibi olmayı yeğlerler.» Tarihsel verilerin yanı sıra Malaya gelenekleri de, orta Sumatra'nın dağlık bölgesini ulusun beşiği olarak göstermekte, burada yaşayan ve —belki de Sanskritçede, «köken ülke» anlamına gelen *pinang khabu* sözcüklerinden türemiş— Menangkabau diye anılan insanların asıl ve katışıksız Malayalılar olduğunu göstermektedir. Menangkabau Raja'ları, bir zamanlar Sumatra'ya egemendiler ve Maha Raja de Raja, ya da Krallar Kralı diye anılıyorlardı. 1160 yılında, Menangkabau halkı çayları, ırmakları aşarak göç ettiler ve

Singapur kentini kurdular; günümüzde, Malaya Yarımadasında, Negri Sembilan Devletinde yaşayan insanlar, kendilerini Orang Menangkabau, yani Menangkabau'lu olarak kabul ederler. Padang'ın ıssız tepelerinde, Menangkabau toplulukları, günümüzde bile ırklarının ilk toplumsal yapısını ve geleneklerini aynen korumaktadırlar. Nitekim Tylor, Hollandalı Kontrolör Verkerk Pistorius'un anlattıklarını şu şekilde aktarıyor: «Gezgin, yoğun tropik bitkiler arasındaki dar yolları izleyerek ilerlediğinde, yapraklar arasında gizlenmiş gibi duran uzun odunlardan yapılmış evlerin oluşturduğu küçük köylere varır. Direkler üzerine kurulmuş, oyma ve boyalarla süslenmiş, saz ve yapraklardan oluşan büyük çatılarla örtülmüş bu evlerin benzerleri, sıra sıra dizilmiş barakalar şeklinde kendini gösterir. Bu barakalarda, bir *Sa-mandei* ya da *Ana Kümesi* birimini oluşturan, yaşlı bir ev-anasıyla onun ana yanından soyunu, erkek ve kız evlatlarını, kızının çocuklarını içeren belki de yüzden fazla insan oturur. Bu yapılara dayalı merdiveni tırmanıp da konutlardan birinin kapısından içeri bakan bir ziyaretçi, ocağın başında oturmuş ana ile çocuklarını öğle yemegi yerken görebilirler; karısının pirinç tarlasında o mevsimin işlerini yapmakla yükümlü baba da orada olabilir. Sevecen bir koca görünümünde olması, bu evde bir konuk olarak bulunmasından kaynaklanmaktadır; onun asıl evi, doğduğu evdir çünkü. Bir Avrupalıya göre, bu toplumsal konumun gülünç bir yanı da var. Hollandalı Kontrolör örneğin, güneş battıktan sonra, kocaların kendi evlerinden ayrılıp karılarının evlerine gelişi olayını anlamsız bir *ikindi dansı* olarak betimliyor. «Bir erkeğin birkaç kadınla evlenmemesi için hiçbir neden yoktur; bu durumda erkek, kadınları sırayla evlerine giderek ziyaret eder. Çok yerinde bir deyişle, *Ana Kümesi* diye anılan Malayalı aile,» diye yazıyor Pistorius, «ana ile onun çocuklarından oluşuyor. Baba, ailenin bir parçası değil. Erkeği kendi kardeşleriyle birleştiren akrabalık bağı, karısı ve çocukları ile arasındaki bağdan çok daha güçlü. Kadın da, erkek de, evlendikten sonra kendi kız ve erkek kardeşlerinin ait oldukları ailele-

rin birer üyesi olarak yaşamlarını sürdürüyorlar. Kocadan, karısının ve çocuklarının beslenme ve bakımından sorumlu olması beklenmiyor; bu yükümlülük, kadının ve çocukların ait olduğu ana ailesine düşmekte. Ailenin reisi, genellikle ananın erkek kardeşi, yani *mamak* diye anılan dayı; denetim ve yönetim onun elinde, ancak, gelenek uyarınca, ailenin değerli şeylerini ve parayı kız kardeşi kendi odasında tutuyor. Ailenin malları, *analık* dediğimiz bu birim içinde el değiştiremiyor. Bir Malayalı öldüğünde, varlığı onun ana ailesine, önce kız ve erkek kardeşlerine, sonra kız kardeşlerinin çocuklarına kalıyor, ama erkeğin mirası karısına ve o kadından olma çocuklarına düşmüyor.»

Görülüyor ki, ilk eski Malaya halklarında, bütün Malayalı ırkında yaygın olan anayerli evlilik kurumlarının çok daha ilkel biçimleri uygulanıyordu. Bu ırkın bazı dallarında ve hatta çoğu kez aynı bölgede bile, ilkel «Ana düzeni» yani Menangkabau ile erkeğin, çocukları üzerinde tam bir «patria potestas» hakkına (mutlak baba yetkesine) sahip olduğu İslamî ataerkil evlilik biçimi arasındaki geçişin belirgin özellikleri açıkça izlenebilmektedir. Kuzey Sumatra' da bulunan İndragiri bölgesinde, Padang yaylalarında görülen ilkel anaerkil düzen, değişikliğe uğramamış haliyle aynen uygulanmaktadır. Dışevlilik kuralına sıkı sıkıya bağlı klanlardan oluşan Orang Mamaq halkında, kadın da, erkek de, evlendikten sonra kendi klanlarında kalırlar. Çok nadir olarak bir arada yaşarlar. Böyle olduğunda da, koca, karısının klanına yerleşir ve orada onunla birlikte yaşar. Kocayla kadın, bir aile oluşturmazlar; ev halkı, kadın, kadının erkek kardeşleri ve kadının çocuklarından oluşur. Orang Mamaq'lara göre, babayla çocukları arasında akrabalık ilişkisi yoktur; çocuklara, analarının erkek kardeşinden kalıt düşer. Tiga Loerong bölgesinde, karı koca genellikle birlikte yaşarlar, ancak koca, kendi klanından ayrılarak kadının klanına yerleşir, karısının evinde oturur. Bununla birlikte, çocukları üzerinde söz sahibi değildir, çocuklarına, kendisinden miras düşmez, dayılarının malları onlara kalır. Tapong ve Siak yörelerinde yaşayan Malayalılar-

da da aynı gelenekler görülmüştür. Kadınlar, doğup büyüdükleri köyü hiçbir zaman terk etmezler, kocaları, başka köylerden gelirler ve kadının klanının reisinin buyruklarına uyarak yaşamlarını sürdürürler.

Malayalıların en eski toplumsal düzenlerinin belirleyici özelliklerini taşıyan bu kurallar, Doğu Sumatra'nın, hemen hemen balta girmemiş ormanlarında yaşayan çok ilkel ırklarda da uygulanmaktadır. Sakai'lerde, kabile düzeni, «anaerkildir. Anaerkillik kurallarına sıkı sıkıya uyulur.» Erkeklerin eşyası yoktur, kısa ya da uzun sürelerle bir kadının evinde yaşarlar. «Kadın, dilerse kocalarını evinden kovar; durum ne olursa olsun, ev, çocuklar ve eşya, kadınındır.» Erkek de dilediği zaman çeker gider, ama kadının ailesinin, onun bakımı için yaptığı harcamaları ödemek durumundadır.

Malaya ırkının gelenekleri, bu halkla birlikte, anakaraya geçmiştir. «Negri Sembilan'da, toprağı kullanma hakkı, mülkiyetin kullanma ve kalıt hakkı, günümüzde bile Menangkabau anaerkil yasasının belirlediği kurallara uygun olarak işlemektedir.» «Bir başka kabileden kadınla evlenen erkek, o kabilenin üyesi olur; evlilikten doğan çocuklar da, kadının kabilesinin üyeleridir.»

Borneo'da, gerek Kara, gerek Deniz Dayaklarında, kocanın, kadının ailesinin oturduğu evde yaşaması kuralı geçerlidir; erkek, genellikle bu evde yalnızca bir konuk olarak kabul edilir. Bu kurala uymayan durumlar da vardır; örneğin kadının çok sayıda kız ve erkek kardeşi olması nedeniyle ev, kocayı barındıramayacak kadar kalabalıksa, ya da erkek yaşlı akrabalarına bakmak durumunda olan tek evlatsa, başka bir çözüme gidilebilir. Nitekim İngilizlere ait Kuzey Borneo yöresinde, geleneklere göre «Düğünden sonra damat karısının ailesinin hizmetine girer, en az altı ay kadar kayınpederinin evinde yaşayarak çalışır; ancak, Tuara ve Pape gibi ortak köy evinin ortadan kalktığı yörelerde, bir süre sonra bu ailenin yanından ayrılır ve kendine bir ev yapar.» Kenya ve Kayan kabilelerinde, koca, karısının ailesine ait odaya yerleşir; kendi babası yaşadığı süre-

ce, ya da yeni bir ev yapılmadıkça, karısını kendi evine götüremez. Kadın, bir soylu olarak doğmuşsa, koşullar ne olursa olsun, kocasının evine gitmek üzere kendi evinden ayrılmaz.

Filipinlerde de, kadın evlendikten sonra kendi evinde kalır, erkek aileye katılır. Yabanıl bir yaşantı sürdüren Bontoc İgorotlarında, bir kız evlendiğinde, yeni evliler için, kızın ailesinin oturduğu eve bitişik bir kulübe yapılır. Eski İspanyol fatihler, «Pintados» diye adlandırdıkları yabanıl kabilelerde çok garip bir tutuma tanık olduklarını, bedenlerini örten dövmelerden anlaşıldığı üzere, «erkeklerin karılarını pek çok sevdiğini, hatta, bir kavga söz konusu olduğunda, kendi ana babalarına karşı karılarının akrabalarını savunduklarını, onlardan yana çıktıklarını» yani, anayerli halklarda kural olduğu üzere, kocanın, karısının klanının yanında yer aldığını, kendi klanını savunmadığını, onlar adına savaşmadığını dile getirmektedirler.

Micronesia yöresi yerlileri, Yap dışındaki bütün Caroline adalarında yaşayan yerliler, Marshall, Mortlock, Pelew ve Gilbert Adaları halkları, anaerkil düzeni korumaktadırlar. Hatta, Pelew Adalarında, «aile kavramı, bizdeki aile kavramından çok farklıdır ve dişi soyu belirlemek için kullanılmaktadır»; aile reisi, *adhalal a blay* diye anılır ve soyun en yaşlı kadınıdır. Bu sözcük *Ailenin Anası* anlamına gelmektedir. Bu halkın yaşadığı yörenin reisiyse *Toprağın Anası* anlamına gelen *adhalal a pelu* sözleriyle anılmaktadır. Taşınamayan malların tamamı kadınların elindedir. Erkeğin mülkü, oğullarına değil, kız kardeşinin çocuklarına kalmaktadır. Bu yörede evlilik, genellikle anayerlidir, ancak koşulların elverişli olmadığı durumlarda, bazı adalarda anayerlilik kuralına sıkı sıkıya bağlı kalınmadığı görülmektedir. Pelew Adalarında, erkek, hiç değilse bir süre karısının evinde oturmak zorundadır; kadın, asla bir başka yere götürülemez. Ponapé'de, anayerli evlilik kuralı geçerlidir. Yap'ta, erkekler, her biri kendi evinde yaşayan karılarını ziyaret eder. Gilbert Adalarında, «evlenen erkek, karısının evine taşınır. Ailenin en büyük kızıyla evlenmişse,

kızın ailesi, yakın bir yerde kendisine bir ev yapar ve oturduğu evi yeni evlilere bırakır.» Mortloc Adalarında, kocanın tarlası, mercan kayalarının öbür tarafındadır, bu nedenle kayaların çevrelediği sığ denizi aşarak bir oraya gider, bir de bu taraftaki karısının tarlasına. Oradaki ekme biçme işlerine yardımcı olmak zorundadır çünkü.

Gene aynı şekilde, Torres Boğazının batısında bulunan ve anayerli evliliği uygulayan adalarda, erkeklerin bir başka adada yaşayan kadınlarla evlendiği, yılın her mevsiminde, iki ada arasında mekik dokuyarak hem kendi tarlalarında hem de karılarının tarlalarında çalıştıkları bilinmektedir. Evliliğin ileriki yıllarında, koca, daha sürekli bir yurt seçecek olursa, genellikle karısının evine yerleşmektedir.

Hollanda Yeni Gine'sinde, Doreh yöresinde de, aynı durum yaşanmaktadır. Erkek, genellikle, bir kulübede, bir kadınla birlikte yaşar; ancak komşu köy ya da adalarda başka karıları da vardır ve zamanını, evlilikle bağlı olduğu birkaç eve bölmektedir. Bu büyük adanın öbür ucunda, yani güney doğu yöresinde de aynı durum söz konusudur; erkeğin birkaç karısı vardır ve o köyden o köye giderek karılarının evlerine konuk olur. *Çokkonutlu* diye adlandırabileceğimiz ve dünyanın çeşitli yörelerinde uygulanmakta olan bu evlilik, Yeni Gine'nin yakınlarında bulunan Dobu adasında yaşayan yarı-uygar bir yerli tarafından çok açık bir şekilde şöyle anlatılıyor: «Diyelim siz, A adındaki köyde oturuyorsunuz. Karılarınızdan biri B köyünden, bir diğeri C köyünden, üçüncüsü D köyünden, dördüncüsü E köyünden, beşincisiyse F köyünden olacaktır. Karılarınızdan hiçbiri kendi köyünüzden olamaz, çünkü A köyü kadınları size yasaktır. Bu beş karınızdan her biri kendi köylerinde, sizse, A köyündeki kendi evinizde oturuyorsunuz. Ancak, siz, B, C, D, E ve F köylerine gidip onlarla görüşmek ve bütün bu köylerde belli bir toprak parçasını ekip biçmekle yükümlüsünüz. Bu kadınlardan olan çocuklara gelince, hepsi de analarının köyüne ve kabilesine aittirler, A köyünde sizin hiç çocuğunuz yoktur, kendi köyünüzde soyunuz devam etmemektedir. Ama eğer bir kız kardeşiniz varsa ve,

biri onunla evlenirse, kardeşinizi alıp kendi köyüne götürmez. Kız kardeşinize, sizin A köyündeki evinizin yanına bir ev yapılır, çocukları, kocasının kabile ya da klanından sayılmaz; sizin klanınızdan sayılır. Yani sizin kendi çocuklarınız başka kabilelere giderler, öte yanda kız kardeşinizin çocukları sizin kabilenize katılır.» Büyük bir ada olan Yeni Gine'nin çeşitli bölgeleriyle ilgili bilgilerimizde büyük boşlukların bulunmasına karşın, bu adanın çoğu yöresinde anayerli evliliğin tipik yerli yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Bazı bölgelerde, anayerli evlilikten, babayerli evliliğe geçiş döneminin yaşandığını gösteren örneklere rastlanmıştır. Nitekim, Hollanda Yeni Gine'sinin bazı yörelerinde, erkek, karısını bir yıllığına kendi evine götürür, daha sonra kadın kendi köyüne döner ve koca onu orada zaman zaman ziyaret eder. Bu halkın geleneklerinin anayerli özelliği, anasının ailesiyle bir süre bir arada oturmamış delikanlıların erginlik töreninden geçemeyecekleri olgusuyla çok açık bir şekilde kendini göstermektedir. Yeni Gine'nin doğusunda yaşayan Massim kabilelerinde, anayerli ve babayerli evlilik gelenekleri arasında değişik evrelerde geçiş dönemleri, ve hatta duraksamalar görülmektedir; erkek, gene karısını ailesinin yanında belli sürelerle kalmak ve orada toprak ekip biçmek zorundadır, ancak aynı zamanda kendi evi yakınında da bir bahçe işlemekte ve evliliğin ilk yıllarını iki ev arasında yarı-göçmen bir durumda geçirmektedir.

Yeni Zelanda'da, genç erkek evlendiğinde, kayınpederinin evinde oturur; orada kendisine karısının kabilesinden, ya da *hapu*'sundan biri gözüyle bakılır; savaş söz konusu olduğunda, damat çoğu kez, kendi akrabalarına karşı savaşmak durumunda kalmaktadır. Damadın kadının ailesiyle oturması geleneği öylesine yaygındır ki, erkek bu kurala karşı geldiğinde kadın ondan ayrılarak kendi ailesinin yanında kalır. Bu tür olaylara da sık sık rastlanmaktadır. Erkeğin, «bu geleneği uygulamak istemediği, kendi köyünde oturmayı yeğlediği ve sonuç olarak da karısından ayrılmak zorunda kaldığı olaylara tanık oldum,» diyor Mr.

Taylor. Genellikle kadın da erkek de kendi akrabalarıyla oturuyor ve kocalar zaman zaman eşlerini ziyaret ediyorlardı. Samoa'da da, erkek, aynı şekilde karısının evine yerleşmek zorundadır. Erkek, evlendikten sonra, tam anlamıyla kayınvalidesinin kölesi olur. Ellice Adalarında, iki aile, kulübeye sığamayacak kadar büyüyünceye dek koca, kayınvalidesinin evinde oturur. Hervey, ya da Cook Adalarında, gelin, bir reisin kızıysa, damadın kızın evinde yerleşmesi zorunluydu; kendisinden olma çocuklar, kadının klanından sayılır, çocuklar da, babaları da savaşta —kocanın babasının klanıyla savaşıldığında bile— ananın klanının yanında yer alırdı.

Nicobar Adalarında, «bir erkek evleninceye kadar, babasının evinin bir üyesi olarak görür kendini, ama evlendikten sonra, kayınpederinin oğlu olduğunu söyler ve karısının ailesinin bir üyesi olur; kadın başka bir yerde oturuyorsa, kendi ana babasının evinden, ya da hatta köyünden ayrılır.»

Japonya'da yaşayan ve Asya'nın en ilkel ırklarından biri olan Ainu'larda, yerli geleneklerine göre kadınlar, kendi evlerinde kalırlar, kocalar, kendi evlerinden ayrılarak karılarının evine taşınırlar. Ancak, günümüzde, Japonlarla ilişkilerin çok sıkı olması nedeniyle, kadın bazı durumlarda, kocasının evine taşınabilir, ancak bu, yalnızca birkaç yıl kocasıyla birlikte kendi evinde oturduktan ve hiç değilse bir çocuk doğurduktan sonra gerçekleşebilir. Eski geleneğe göre, «damat, kendi ailesinin evinden ayrılır ve kayınpederinin kulübesine yakın bir yere yerleşir; bu, onun evlat edinilmesi anlamına gelir.» Bize verilen bilgilere göre, Ainu'lar, «kızlarını başka bir aileye vermekten hoşlanmazlar, damadı iç güveysi almayı, evlat edinmeyi yeğlerler.» Erkeğin birden fazla karısı varsa, kadınlar kendi evlerinde kalırlar. Aynı ırkın, Japonların etkisi altında kalmamış bir bölümünü oluşturan insanların yaşadığı Kuril Adalarında, ilkel gelenekler, düzenli olarak uygulanmaktadır; erkek, karılarıyla bir arada oturmamakta, evlerine giderek onları ziyaret etmektedir.

Bütün kuzey ve orta Asya halklarında, damadın az çok uzun sayılacak bir süre karısının ailesiyle birlikte oturmasını ya da gelinin, kocasıyla kısa bir süre bir arada oturduktan sonra kendi evine dönmesini gerektiren gelenekten daha sıkı sıkıya, daha kesinlikle uyulan bir başka gelenek yoktur. Bugün Yeni Gine ve Afrika'nın bazı yörelerinde uygulanan ve bildiğimiz kadarıyla, şimdiki anayerli durumdan, babayerli evliliğe geçiş dönemini simgeleyen geleneklerin aynı ya da benzeri olan bu uygulamalar, Asya kıtasının bu yörelerinde, evliliğin sürekli olarak anayerli olduğu bir dönemin kalıntıları olsalar gerektir. Hele, birkaç yörede evliliğin sürekli olarak anayerli olduğunun görülmesi bu varsayımı onaylamaktadır. Günümüzde, Sibirya'lı ırklardan en büyük ve en yaygını olan Yakutlar, karılarını yıllarca kendi evlerinde ziyaret etmekte, ayrı bir ev kuruluncaya dek pek çok çocuk dünyaya gelmektedir. Yakutların ülkesinde on sekizinci yüzyılda gezen Fransız konsolos kuryesi Lesseps, bu uygulamayı şöyle dile getiriyor: «Çokeşlilik, bunlarda toplumsal bir kurum haline gelmiş. Bir yerden bir yere sürekli olarak yolculuk yapmak durumunda olduklarından, gittikleri her yerde birer karıları var; bu kadınları hiçbir zaman tek bir çatı altında toplamıyorlar.» Troshchanski ise, «Çokeşli bir Yakut'un karılarının her biri,» diyor, «ayrı ayrı, çocuklarıyla, akraba ve davarlarıyla birlikte oturuyorlar. Kadın, kocasının yanında bulunmadığı sürelerde, ailenin reisi konumunda.» Asya'nın kuzey doğu ucunda yaşayan Chukchi'lerde, bir erkek ne kadar zengin olursa olsun, evlendikten sonra uzun bir süre, —genellikle birkaç çocuk sahibi olmasına yetecek yıllar boyunca— karısının ailesiyle oturmak zorundadır; bazen, bu evden hiç ayrılmaz, ve bu ailenin değişmez üyesi olarak kalır. Aleutian Adalarında, kadınlar evlendikten sonra en az bir, iki yıl süresince kendi evlerinde kalırlar, ve durum ne olursa olsun, çocuk doğuruncaya dek evlerinden ayrılmazlar. Kamçatka yerlilerinin «garip» diye nitelenen geleneğine göre, erkek, karısının evinde oturmak ve bir yılla on yıl arasında bir süre boyunca bir köle olarak kızın aile-

sine hizmet vermek zorundadır; bu deneme süresinden sonra, koca, «kayınpederin evinde, onun öz oğluymuş gibi yaşamını sürdürür.» Bir ailenin bütün kız kardeşleriyle ya da birkaç yeğenle evlenmek olağandı. Koryaklarda da aynı şekilde koca, karısının evine yerleşmek ve orada beş, on yıl kalmak zorundaydı. Aynı gelenek Yukaghirlerde de uygulanmaktadır. Damat, kayınpederin «yaşamımın sonuna dek, ben ölünceye kadar yanımda kalacaksın», buyruğu ile kabul edilir. Koca çoğu kez ölen kayınpederin yerini alır ve evin reisi olur. Tungularda, yeni evli çift, evlendikten sonra en az iki yıl, gelinin babasıyla oturur; bu süre sonunda, kayınpeder çifte kendilerine ait bir «yurta» sunar. Tungularda, evliliğin başlangıçta tümüyle anayerli olduğuna hemen hiç kuşku yoktur; bu insanların toplumsal yapısı anaerkildir çünkü ve bütün akrabalıklar, yalnızca dişi soyunu izler. Eski bir Çin tarihçisi, «Bu insanlar çok öfkeli,» diye yazıyor; «hırslandıklarında, bir babayı ya da ağabeyi öldürebilirler, ama analarına asla dokunmazlar, çünkü ana, akrabalığın, soyun kaynağı olarak görülür.» Güney Sibirya'da yaşayan bir Moğol kabilesi olan Buryatlarda, gelin, düğünden sonra altı ay ya da daha uzun bir süre anasının evinde kalır. Sonunda sürekli olarak kocasının evine yerleşinceye dek birkaç kez baba evine kalmaya gelir. Buryat gelenekleri, eskiden, kocanın içgüveysi girdiğini, sürekli olarak karısının evinde kaldığını kesinlikle göstermektedir. Samoyedlerdeyse, kadın düğünden sonra kendi evine dönmekte, ancak sadece birkaç hafta orada kalmaktadır. Kısa bir balayından sonra gelinin kısa ya da uzun bir süre için baba evine dönmesi geleneği, Orta Asya'da yaşayan Tatarlarda da yaygındır. Kadın, bazı durumlarda iki yıl boyunca anasının evinde kalır; bu süre içinde koca geceleri gizli gizli gelerek karısını ziyaret eder. Aynı gelenek, Kafkaslarda da görülür. Chevsurlarda, gelin, düğünden sonra en fazla üç gün kocasıyla kalır; hemen kendi evine döner ve kocasının gizli ziyaretlerini kabul eder. Ossetelerde, kadın birkaç ay sonra evine döner; kocanın peşinden gelmesi, ve onu resmen bir kez daha istemesi gereklidir.

Çin'in bazı yürelerinde, Çin ırkından olmayan çeşitli yerli halklar yaşamaktadır. Bunlardan Nue'Kun kabilesinde, egemenliğin ve yönetimin kadınlarda olduğu, en büyük yetkenin, yöneten ailenin dişi soyuyla sınırlı bulunduğu söylenmektedir. Bu kabilelerden Kwei-Chow dağlarında, daha kapalı toplumlar olarak yaşayan kümelerde, evlilik anayerlidir; on yıl kadar evli kaldıktan sonra erkek karısının ailesinden ayrılarak kendi açtığı bir eve taşınabilir. Çinlilerle daha yakın ilişkiler yaşamış Lunk-Tsung-Ye-Yan ve Miao gibi ova halklarında, kadın, ilk çocuğunu doğuruncaya dek kendi evinde kalır. Güneybatı Çin'de, Lolo kabilesinde, erkeğin karısını kendi evine alma yönündeki çabaları dile getirilmekte, ve kocanın bu amaçla uyguladığı yöntemlerin, diğer geleneklerin anlatımı olduğu belirtilmektedir: Gelin, kayınpederinin evine getirilir, ama «Lolo'lardaki garip gelenek uyarınca, kadın, düğünden birkaç gün sonra koca evinden kaçar, baba evine gelir.» Koca, onu geri almak için yalvarıp yakarmalı, armağanlar sunmalıdır; eğer, kız yumuşamazsa, koca, resmen dayak atma hakkına sahiptir.

Güney Asya'nın doğusunda bulunan yarımadada yaşayan halklarda, yani Siam, Burma, Çin Hindi ve Tonkin halklarında, evlilik gelenekleri anayerli özellikler gösterir. Örneğin Burma'da, «Yeni evli çift, düğünden sonra iki üç yıl gelinin evinde kalır; damat, aileden biri sayılır ve geçime katkıda bulunur. Genç damadın bir İngiliz şirketinde memur olarak çalıştığı Rangoon'da ayrı bir ev açma isteği, gururu inciten bir hakaret sayılmış ve hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Eğer gelin, ailenin tek kızıysa, yaşlı ana babası ölünceye dek, kocasıyla birlikte onların yanında kalmak zorundadır.» Siam'da, evlilik görüşmeleri tamamlandıktan sonra, gelinin babasının ilk işi, genç çift için bir ev sağlamaktır. «Bu evin, gelinin babasının evi yanında yapılması gerekmektedir; dolayısıyla yeni evli delikanlı, kendi babasının yanında pek görülmeyecek, kayınpederiyle birlikte olacaktır.» Birinci çocuk dünyaya gelinceye dek, yeni evlilerin bütün masrafları, gelinin babası tarafından karşılanır. Cochin Çin'inde yaşayan ilkel halkların tümünde,

evlilik anayerlidir. Annam ve Cambodia'nın gelişmiş topluluklarında, bu gelenek geçerliliğini yitirmekte, ancak tutucu ailelerde, damadın kız evinde bir yıl kadar oturması şart koşulmaktadır. Annamitelerle Cambodialıların türediği kuzey Tonkin'deki gelişmemiş kabilelerde, bu geleneğe genel olarak ve sıkı sıkıya bağlı kalınmaktadır. Bu kabileler kümesinin en önemli ve sayıca en çok olanlarından Moilerde, «evlenen kız, ana babasından ayrılmaz; koca, kızın ailesi için, kendisinin yerine geçecek bir köle satın alacak kadar zengin olmadığı sürece, karısının evine yerleşir.» Gelin, beş, on günlüğüne kayınpederinin evine konuk olabilir, ancak zifaf burada gerçekleşmeyebilir. Ziyaret sona erdikten sonra, çift, gelinin evine döner ve buraya yerleşirler. Genellikle görüldüğü üzere, erkeğin birden fazla karısı varsa, bunlar çoğu kez, aynı evin kızlarıdır, kardeştirler; ancak, erkek, bir başka ailenin kızıyla evlenmişse, kız, kendi evinde kalır ve erkek değişik zamanlarda, değişik karılarıyla kalır. Ancak, ikinci eşin durumu iyi değilse ve rahat bir evi yoksa, birinci eşin onu kendi evine alması, kız kardeşleri ve kocasıyla birlikte oturmasına olanak tanıması şeklinde bir düzenleme yapılabilir.

Hindistan'da, Assam Tepelerinde, üç kuşatmanın davul sesleriyle ilkel toplumsal düzenlerini bugüne dek sürdürebilmiş ve hâlâ da, ölülerine, Brittany anıtları gibi mezar taşları diken birkaç kabile var. Bir Synteg evine giderseniz, ailenin anneannesi ya da hatta büyük anneannesi olan yaşlı bir kocakarıyla torunlarını ve torunlarının çocuklarını görebilirsiniz; ancak kızların kocaları ortada görünmeyecektir. Onlar, karılarını geceleri ziyaret ederler ve «döl leyici» anlamına gelen *u shong kha* adıyla anılırlar. Khasilerde, «kocalar, gelinleri kendi evlerine götürmezler, kızın evinde otürur ya da karılarını zaman zaman ziyaret etmek koşuluyla kendi evlerinde kalırlar. Koca, kadının ailesinin devamını sağlamak üzere ağırlanan bir konuk gibidir.» Bazı Khasi kabilelerinde, erkekler, anneleri ve anneanneleriyle aynı çatı altında yaşayan karılarının evlerinde kalırlar. Anneanneyi, ailenin kadın atasından ve aileyi ko-

ruyan tanrıçadan ayırmak üzere, ona «genç anneanne» derler. Bir erkeğin evleninceye kadar kazandığı bütün paralar, anasına verilir, evlendikten sonra kazancını karısının ailesine teslim edecektir. Mülkiyet, anadan kıza geçer, ancak bu konuda da garip bir gelenek uygulanmakta, kalıt, en büyük kıza değil de, aslan payını alan, bir kabilenin bütün taşınamayan mallarına konan *en küçük kardeşe* kalmaktadır. Bu halkların toplumsal birimlerini oluşturan anayanlı klana, *Mahari*, yani *Analar Kümesi* denilmektedir. «Bunların toplumsal düzeni,» diyor Sir Charles Lyall, «babanın konum ve yetkesini toplumun temeli olarak görmeye alışık insanları hayretler içinde bırakacak kadar mantıklı ve eksiksiz bir biçimde uygulanan anaerkil kurumların günümüzde hâlâ yaşayan en kusursuz örneklerinden birini oluşturmaktadır. Anne, ailenin başı, kaynağı ve birliğini sağlayan tek bağ olarak görülmemekte: tepelerde yaşayan en ilkel halklarda, Synteg'de, mülklerin tek gerçek sahibi ana. Kalıt yalnız ve yalnız anadan evlada geçiyor. Babayla çocuklar arasında hiçbir akrabalık bağı yok; çocuklar, analarının klanından sayılıyor. Ölülerin anısını yaşatmak üzere diktikleri anıtlar, klanı temsil eden kadının adıyla anılıyor; bu anıtların ardında dizili dev taşlarsa, ana tarafından gelen erkek akrabalara adanıyor.»

Bu yöredeki diğer kabilelerde de aynı toplum düzeni yaşanmakta. Örneğin Garolarda, «kadının üstün konumunu koruması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Koca, kız anasının ailesine katılır, çocuklar, babanın klanından değil, kadının klanından sayılır. Bütün mülkiyet, kadından evlada geçer, erkeklere kalıt düşmez.» Koca, kadınla birlikte, onun evinde yerleşir ve orada yaşar. Khasi ve Jaintia Tepelerinde yaşayan bir başka kabilede, Lalunglarda, «evlilikle ilgili geleneklere göre, kızın ana babası, uygun bir koca bulur ve onu eve yerleştirerek ailelerinin bir üyesi sayarlar. Bu evliliklerden doğma çocuklar, ananın klanından sayılır.» Kochlarda «erkekler, öyle nazik ki, bütün malı mülkü kadınların üzerine yapmışlar,» diyor bir gezgin. «...kadınlarsa, çok üretken. Sürekli olarak yün eğiriyor, örgü örü-

yor, kumaş dokuyor, ekip biçiyor, kısacası, güçlerinin yettiği bütün işleri yapıyorlar. Kadın öldüğünde, mal mülk kızlarına kalıyor; erkek evlendiğinde karısının annesinin evine yerleşiyor, kayınvalidesinin ve karısının sözünden çıkmıyor.»

Hindistan'ın güneyinde, Malabar kıyılarında, ünlü Nayarlar, yerli Tamil halkının aristokrat kastını oluşturdular. Hiçbir Nayar kadını, evlendikten sonra kocasının evine yerleşmedi. «Analık» ya da «Analar Kümesi» anlamına gelen *tarwad* adıyla anılan aile topluluğu ya da klan, «tek bir dişi atanın dişi soyundan gelen bireylerinden oluşuyordu.» Bir hanede, anne, onun çocukları, kız ve erkek kardeşleri oturuyor, kocalar, aileden sayılmıyordu. Kocalar, tam anlamıyla birer konuktular yalnızca ve bu konukluk nitelemesine öylesine bağlı kalınmıştı ki, Nayar halkından bir koca, karısının ailesinden sayılmadığı için onun evinde yemeğe bile oturmuyor, ziyaretlerini, akşam yemeğinden sonraya rastlatmaya büyük özen gösteriyordu. Günümüzde de, bu halkın temel kuralı anayerli evlilik aynen uygulanmakta, «eski ve aristokrat aileler, kadınlarını evden dışarı vermeye yanaşmamakta»dırlar. Güney Malabar ve Kuzey Travancore bölgelerinde bir kadının evlenip de kocasının evine taşınması, çok görülmedik, ayral bir durumdur.

Yukarıda aktarılan örneklerin birkaçında, evlilik sürekli olarak anayerli kalmamakta, öte yanda kadının evlendikten sonra kendi evinde kalması, kocanın kız ailesiyle birlikte oturması süreleri çeşitlilik göstermektedir. Bazı durumlarda, etkinliği azalmış anayerli gelenekleri yalnızca törenlerle simgelenir hale gelmiştir. Örneğin Malaya Yarımadasındaki Patani Devletlerinde, genç çiftin evliliklerinin ilk onbeş gününü kız ailesinin evinde geçirmesi zorunludur. Malayalılarda, kadının anasının evinde sürekli olarak kalması kuralı ilkel dönemde bu halkın uyguladığı bir gelenek olduğuna göre, bu on beş günlük zorunlu konukluk dönemi, eski geleneğin törensel bir kalıntısı olarak babul edilebilir. Aynı geleneği, örneğin Çin Kaduppattanları gibi diğer halklarda gördüğümüzde, tıpkı Malayalılarda olduğu

gibi, bu halklarda da, çok eskiden aynı uygulamanın yaşandığı, ve bugünkü âdetlerin, bu ilk geleneklerin bir kalıntısı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Gene aynı şekilde, bir zamanlar anayerli evliliğin yaygın olduğu Baila topluluğunda, bugün, yeni evliler, zifaf gecesini damadın evinde geçirirler; ancak ertesi gün gelinin evine giderler ve damadın, karısının önünde, onun ayak bastığı toprağa bir mızrak saplamasıyla gerçekleşen törenden sonra, o evde iki gece kalırlar. Nijerya'da yaşayan Kagoro kabilesinde, gelinle damat zifaf gecesini kız evinde geçirirler. Aynı gelenek, bazı Dardistan kabilelerince de eksiksiz uygulanmaktadır; öte yanda bazı kabilelerde, yeni evlilerin zorunlu olarak gelinin evinde kalması süresi, birkaç aya kadar uzayabilir. Anayerli evlilik geleneklerinin belki de en silik örneklerinden biri, Güney Hindistan'da yaşayan bazı kabilelerde görülmektedir. Malabar'da yaşayan Mappella kabilesinde, gelinle damat, evlilik töreni ya da düğünden sonra «birkaç dakikalığına» gelinin evinde bir odaya kilitlenirler. Böylece evlilik gerçekleşmiş sayılır; ama aslına bakarsanız, bu gelenek tümüyle törenseldir. Wendlerde, damat zifaf gecesini gelinin evinde geçirir; odasına çekilmeden önce, kendi ailesine çok ciddi ve görkemli sözlerle veda eder. İnsan toplumunun çoğu temel kurumlarında olduğu gibi, bizim geleneklerimizde de, örneğin düğün yemeğinin gelinin evinde verilmesi, ve böylece damadın evlilik yaşantısına karısının ailesinin bir konuğu olarak başlaması gibi, anayerli evliliğin silik izlerine rastlanır.

Bu örneklerde, iz bırakmış anayerli gelenekler, uygulamada hiçbir sonuca yönelik olmayan ve duygusal değeri de pek bulunmayan boş törenler olmaktan öte gitmemektedir. Daha önce birkaçını dile getirdiğimiz diğer örneklerdeyse, kadını, kocanın evine aktarma işi, çiftin sırasıyla bir erkeğin bir kadının evinde oturması, ya da gelinin kısa ya da uzun sürelerle kendi evine dönüp ailesini sık sık uzun sürelerle ziyaret etmesi süreci içinde gerçekleşir. Görülüyor ki, kadını kocasının evine yerleştirme geleneği, sözünü ettiğimiz örneklerde, temel bir ilke olarak ele alınmamakta, bu ne-

denle de kesin bir kural olarak uygulanmamaktadır. Kültürel gelişmeye uğramamış diğer ülkelerde olduğu gibi Afrika'nın birçok bölgesinde, kadının koca evine getirilmesini gerektiren geleneklerde bile, gelinin kendi ailesiyle ilişkisi, gelişmiş ataerkil toplumlarda yaşayan bir kadının ailesiyle ilişkilerinden çok daha sıkıdır. Bir misyoner, Bakerewelerle ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir: «Bir evlilikte tutarlılığı ve karşılıklı iyi niyeti büyük ölçüde zedeleyecek bir gelenek de, kadının her fırsatta kendi ailesinin yanına dönmesi alışkanlığıdır. Biraz canı sıkılsa, *Eve gidiyorum*, der kadın. Yakınları bir şölen düzenlemiş olsa, *Eve gidiyorum*, der. Bu ziyaretler genellikle uzun sürer ve tek başına kalan zavallı kocanın sıkılmasına, üzülmesine neden olur. Ancak erkek, her şeyi olduğu gibi kabullenmek zorundadır, bu alışkıyı değiştirecek güçten yoksundur.»

Pek çok diğer örnekte, aylar ya da yıllar süren dönemlerle sınırlanmış kısmi anayerli evlilikleri, *hizmet evliliği* diye anılan evlilikten ayırmak nerdeyse olanaksızdır; söz konusu iş evliliğinde, damat, ilerde karısını kız evinden alıp kendi evine götürmesine izin verilebilir umuduyla, belli bir süre için karısının ailesine hizmet eder. Aslında, bütün anayerli evlilikler, bir anlamda *iş evliliği*'dir; çünkü kocanın, karısının ailesiyle olan ilişkileri, bu ailenin geçinmesine katkıda bulunmak üzere verdiği hizmete, savaşılan taraf kendi ailesi, kendi halkı bile olsa, savaşma yeteneğine bağlıdır ve bu bu ilişki, koca bu yükümlülükleri yerine getirdiği sürece varlığını korur. Görece olarak az sayıda toplulukta *satınalma evliliği* olarak değerlendirilen, ve para yerine belli sürelerle bu türden hizmetlerin verildiği *iş evlilikleri*'yse, kuşkusuz, çok eski geleneklerin, ilkel toplum kurumlarına yabancı olan koşul ve işlemlere uyarlanması sonucu ortaya çıkmış olsa gerektir. Bu tür evlilik, sürekli anayerli evliliklerin hâlâ geçerli olduğu topluluklar dışında görülmediği gibi, çok eskiden yaygın olduğu bir bölge de bulunmamaktadır. Nitekim, halen kız babasına başlık parası ödeyen Khasi, Garo ve Koç halklarında olduğu gibi, anayerli evliliği uygulamakla kalmayıp eksiksiz bir anaer-

kil toplum düzeni sürdüren Assam kabilelerinde «bu parayı verecek durumda olmayan bir delikanlı, kayınpederi olacak kişinin evine gidip, en az iki yıl ya da beş, en fazla yedi yıl boğaz tokluğuna alınının teriyle çalışıp karısını hak etmek durumundadır. Bu gelenek Bodo halkı tarafından *gaboi* diye, Dhimallardaysa *gharjya* diye anılmaktadır.» Bu kabilelerdeki söz konusu geleneğin kökeninin, komşuları ve akrabaları olan Koçların, Garo ve Khasilerin evrensel ve değişmez anayerli geleneklerinden bağımsız bir gelenek olduğunu varsaymak kolay olmasa gerektir. Gene aynı şekilde, aynı *iş evliliği*'nin, Çin Hindi'nin bazı yörelerinde Malayalılar tarafından ya da Afrika'nın bazı yörelerinde uygulandığına tanık olanlar, damadın, karısının bedelini ödemek yerine, hizmet sunduğunu ve böylece onu hak ettiğini aktarmaktadır; ancak bu uygulamanın, Çin Hindi, Malaya ve Bantu halkının genel anayerli geleneklerinden kopuk âdetler olduğunu düşünmek güçtür. Damadın verdiği *hizmet*, genelde yaygın olduğu üzere, bir gelin bedeli ödemeye seçenek oluşturmamakta, damat ne denli zengin olursa olsun, zorunlu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bazı durumlarda, söz konusu *hizmet* bir ödeme şekli olarak kabul edilmemekte, kadının ailesi, kızlarını ve onun çocuklarını evlerinden çıkarmak için kocanın istediği bir bedeli kendisine ödemektedirler. Anayerli evlilik, ilk şekliyle ve sürekli olarak uygulandığı örneklerde bile, bazı eski gözlemciler tarafından yanlış olarak *bir gelin almak için hizmet vermek* şeklinde betimlenmiştir. Nitekim Kuzey Amerika'daki Cizvit misyonerler, kutsal kitaptaki Yakup'un evlenme öyküsünü düşünerek, çoğu kez Kızılderililerin evlenme geleneklerini de iş evliliği olarak değerlendirmişlerdir. Bu misyonerlerin anlattıkları, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da birbirini tutmayan çelişik bilgilerle doludur; bazıları, Kızılderililerin karılarına *bir yıl*, ya da *ilk çocuk doğuncaya dek* hizmet ettiklerini anlatmaktadır. Ancak bu öykülerdeki çelişik bilgilerden ve bazılarını burada aktardığım açık anlatımlardan, bu betimlemelerin yanlış anlamalara dayandığını görmek kolaydır. Koca ile

kadının ailesi arasındaki ilişki, birinci çocuğun doğmasıyla sona ermez, tersine bu olaydan sonra onaylanır, hatta başlar. Pek çok başka kabilenin yanısıra Iroquaları da yakından tanıyan gezgin Henry, bir kadının, annesi ölünceye dek ana baba evinden ayrılmayacağını belirtiyor. «Ev» diye anılan şeyin, yalnızca bir deri çadırdan oluştuğu bir ortamda, bir ailede, üyelerin sayısının artması, doğal olarak ayrı bir çadırın kurulmasını gerekli kılacaktır; ancak bu, söz konusu toplum biriminin yapısını hiçbir şekilde etkilememiştir, ve durum ne olursa olsun, bir kadının, kocasının evine yerleşmek üzere kendi klanından ayrıldığını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Gene aynı şekilde, kocanın, birkaç yıl sonra karısını kendi kulübesine götürdüğünün söylendiği pek çok örnekte, çift, erkeğin klanının yaşadığı yöreye yerleşmemekte, ailedeki birey sayısının artması nedeniyle, genellikle de kızın ailesinin konutunun bitişiğine yeni bir barınak yapılması uygun görülmektedir. Misyonerlerin, Amerika Kızılderilileriyle eski İbranilerin gelenekleri arasında benzerlik kurmasına ve Kuzey Amerika Kızılderililerinin evlenme gelenekleri konusunda yanlış görüşler edinmesine neden olan Yakup'un evliliği öyküsü de, kocanın, karılarını yanına alma hakkı kazanmak üzere para vermek yerine hizmet sunduğu olgusunu örneklememektedir; çünkü, tam tersine, Kutsal Kitapta anlatılanlar, Yakup'un kayınpederinin, yirmi yıl sonra bile, damadına bu hakkı tanımadığını açıkça belirtmektedir.

Barınağın yerinin dişi tarafından saptanması, daha önce de gördüğümüz üzere, biyolojik olguların doğal sonucudur ve hayvanlar arasında bir kural haline gelmiştir; yavrusunu büyütmeye elverişli in ya da barınağı seçen erkek değil dişidir ve erkek, kendisini dişinin koşullarına ve gereksinmelerine uyarlar; dişiyle ilişki söz konusu olduğunda, onu, kendi barınağında arar. Cinsel ilişki kurma açısından ele alındığında, bütün hayvanların anayerli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, ilkel insanların alışkılarının aynı olduğu sonucunu çıkarmak, doğaldır. Bu çıkarsamanın doğru olduğunun kanıtı, hiçbir yerde farklılık göster-

meyen bir toplumsal olgudur. Erkeğin karısını evinden ayırdığı ve kendi barınağına getirdiği topluluklarda, bu işlem, böyle bir yer değiştirmenin kadının ailesi tarafından onaylandığını gösteren bir anlaşma ya da işlemi gerekli kılmakta, bu onaysa, kültürel gelişmenin en ileri aşamaya vardığı topluluklar dışında her yerde, kız ailesine bir tazminat ya da bedel ödenmesiyle sağlanmaktadır. Bir kadını evinden başka bir yere götürmek karşılığında bir başka kadın verilebilmekte, ya da daha yaygın olarak, belli bir bedel ya da hizmet sunulmaktadır. Bu türden bir işlem, ne kadar basit olursa olsun, belli bir kültürel gelişme ve toplum düzeninin varolduğu kanısına varmamızı kaçınılmaz kılmaktadır; bu türden bir yargısal ya da ticari işlemin, herhangi bir hayvan ırkında varolduğunu düşünmek söz konusu bile olamaz. Ne var ki, yeni gelişmekte olan insanlığın, hayvanlardan sadece çok az farklı olduğu, ve bu türden bir işlemi yürütme konusunda hayvanlar kadar yetersiz bulunduğu bir dönem olsa gerektir. Öte yanda, bir kadının ailesinin, kadını kendi evinden ayırıp bir başka eve gitmesi için onay alınmasını sağlayan bütün anlaşma ya da işlemler, erkeklerin böyle bir haktan yoksun olduğu daha ilkel dönemlerin geleneklerini ele vermektedir. Bu hak, yargısal ve ticari işlemlerin ve erkeğin satınalma gücünün gelişmesiyle elde edilmiş bir haktır. Nitekim, daha önce belirttiğimiz üzere, Endonezya'da anayerli evlilik ilk ve ilkel gelenek olma özelliği taşıyordu. Ceram'da yaşayan Alfurlarda, bir erkek kadınla evlendikten sonra hiçbir bedel ödemeksizin kız evinde oturmak, ya da başlık parası ödeyerek karısını kendi evine götürmek gibi iki seçenekle karşı karşıyaydı. Aynı köyden bir kadınla evlenmesi halinde, bedel sorunu diye bir şey yoktu. Aynı şekilde, Kei Adalarında da, bir erkeğin karısını ve çocuklarını kendi evine götürme hakkını veren başlık parası, İslâm dininin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan yeni bir gelişmedir; başlık parası ödenmezse de kadınla evlenilebilir, ancak kadın kendi evinde kalır ve çocuklar, kız ailesinin üyeleri sayılırlar. Aynı koşullar, Buru Alfurları için de geçerlidir. Dolayısıyla, ata-

yerli evlilik biçimi, erkeğin, karısının ailesiyle yaşadığı ilk düzenlemeyi değiştirmek zorunluluğunun ortaya çıkardığı bir işleme dayanmaktadır. Eğer bu doğruysa, ve eğer, hayvanlık konumundan insanlık konumuna geçen insanlığın cinsel birliktelikler gerçekleştirmek üzere hemen karmaşık ticari işlemlere koyulduğunu varsaymak olanaksızsa, anayerli evliliğin, ilk evlilik biçimi olduğu, ve insanlığın kökeniyle yaşıt olduğu sonucuna varmaktan başka seçenek yoktur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANA KLANI

Anayerli evlilik geleneği, kendi başına yürüyen soyutlanmış bir uygulama değildir. Nasıl ki, babayerli evlilik uygulaması, bir arada ele alındığında ataerkil aile ve toplumsal ilişkiler biçimi diye adlandırabileceğimiz durumu oluşturan diğer toplumsal örgütlenme özellikleriyle bir bütün oluşturuyorsa, anayerli evlilik uygulaması da, ataerkil olarak örgütlenmiş toplumlardaki uygulama ve özelliklerden farklı, kendi durumuna uygun özelliklerle bir arada yaşamaktadır. Bir ailenin kadınları, kuşaklar boyunca bir arada kalıyor, bunların çeşitli cinsel ilişki ortakları farklı toplumsal kümelere ait oluyorsa, ailenin yapısı, kadınların, kocaların evlerine gitmesini öngören kurulu düzenin aile yapısından açıkça ve büyük ölçüde farklı olacaktır. İnsan toplumlarının ilk biçimlerinde, anayerli evlilik evrensel bir uygulama idiyse, bu ikinci sürecin ürünü olan ataerkil ailenin, etrafında toplumsal örgütlenmenin geliştiği çekirdeği temsil ettiği kabul edilemez.

Anayerli evliliklerin çoğu örneğinde, kocanın, karısının ailesinin korunması ve gereksinmelerinin karşılanması yönünde hizmetlerde bulunması bekleniyorsa da, bu işlevler ana ailesinin varlığı için vazgeçilmez öğeleri oluşturmamaktadır. O ailenin erkek üyeleri, zaten onların yiyeceğini sağlamakta, hizmetlerini görmektedir. Öte yanda, kocanın hizmetleri, karısına ve çocuklarına yönelik değildir; hizmet verdiği, bakımına katkıda bulunduğu aile «kendi» ai-

lesi değil, karısının ailesidir. Örneğin Kuzey Amerika yerlilerinde, koca, avından elde ettiği her şeyi, karısına verir. Kadın, yiyeceğin büyük bir bölümünü kendi akrabaları arasında pay eder. Kocasına da küçük bir parça ayırabilir, ancak bunu yapmakla yükümlü değildir. Eğer kadın kocasına yiyecek ayırmamışsa, erkek yakınmayacak, kendisi için gerekli yiyeceği kendi akrabalarından sağlayacaktır; kocanın yemeği kız kardeşlerinden biri tarafından hazırlanır. Aynı şekilde, erkeğin çocuklarının bakımı da onun sorumluluğunda değildir; çocuklar analarının klanının üyeleri olduğundan, onları doyurmak ve gerektiğinde korumak işlevleri, kadının erkek kardeşlerine düşer. Demek ki, evliliklerin tümüyle anayerli olduğu durumlarda, ataerkil ailenin temellerini oluşturan ekonomik ilişkiler varlık gösteremez. Cinsel ilişki ortakları arasındaki durum ne olursa olsun, ana ailesi içinde, cinsel işbölümü ekonomik amaçlarına ulaşmaktadır. Ataerkil ailede koca ve baba tarafından yapılan ve onu ailenin geçimini ve korumasını sağlayan kişi durumuna getiren işlevler, anayanlı kümede, kadınların erkek kardeşleri tarafından yerine getirilmektedir. Sanskritçede «bhratr», İngilizcede «brother» olan kardeş sözcüğünün kökü, «desteklemek» anlamına gelen bir kökten türemiştir. Erkek kardeş, kız kardeşinin ve kız kardeşin ailesinin doğal koruyucusu ve onların geçiminden doğal olarak sorumlu olan kişidir.

Kadının en büyük ağabeyi, ve çocukların dayısı olan kardeşin konumu, ilkel toplumların çok iyi bilinen ve yaygın bir özelliğidir; öylesine temel bir konumdur ki, kendisini ortaya çıkaran özgün yapı ortadan kalktıktan sonra bile varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Kuzey Amerika'da, «bir Kızılderili toplumunda, dayının akrabalığı, birçok bakımdan diğer kişilerinkinden çok daha önemlidir: dayı, kız ve erkek yeğenler üzerinde söz sahibidir. Kız kardeşinin ailesinin reisi onun kocası değil, erkek kardeşidir aslında. Örneğin Chactalarda, bir erkek çocuk okula yerleştirilecekse, babası yerine dayısı onu alır, misyona götürür ve gerekli düzenlemeleri yapar. Winneboguelerde, bir dayı, yeğeninin

kendisi için iş yapmasını isteyebilir, ya da davranışlarının iyileştirilmesi yönünde uyarı ve denetimlerde bulunabilir; baba bu türden girişimlerde bulunmaya kalkışamaz bile. Gene aynı şekilde, Iowa ve Ottawa yerlilerinde, bir dayı, yeğeninin atını, silahını ya da başka bir kişisel eşyasını hiç sormadan alıp kullanabilir; babanın böyle bir girişimde bulunmaya hakkı yoktur.» Kıtanın güney bölümünde de aynı ilişki geçerlidir. Goajirolarda, «baba, kız evladın evlenmesi konusunda söz sahibi değildir; bu hak, ananın erkek kardeşlerine verilmiştir. Dayılar, Goajiro yasasına göre doğal koruyucular, çocukların gerçek babaları olarak kabul edilir.» Afrika kıtasının her yanında, ananın erkek kardeşinin konumu, Atlantik'in öte yanındaki özelliklerle aynıdır. Nitekim, Doğu Afrika'da yaşayan Wamrima yerlileri arasında dayı, kız kardeşinin çocukları üzerinde söz sahibidir, her türlü yetki, «ana babların bile karışmayacağı, geri alamayacağı kesin bir hakla» ona verilmiştir. Barealarda, kadın, kocasına değil, erkek kardeşine itaat eder; yardım ve öğüt konusunda da kocasına değil, erkek kardeşine güvenir. Kongo'da, Bawana yerlilerinde, çocuklar erginlik çağına geldikleri anda ananın erkek kardeşinin denetimi altına girer; babanın çocuklar üzerinde hiçbir yetkisi yoktur. Gene Batı Afrika'da, İgalwa yerlilerinde, «babanın çocuklar üzerindeki sorumluluğu ve yetkisi çok azdır. Asıl sorumlu erkek akraba ananın büyük ağabeyidir. Kız ya da erkek, evlenme iznini ondan alırlar; bir kızın evlenmesi söz konusu olduğunda verilmesi saptanan armağan dayıya ve anaya sunulur; ve, eğer ana ölürse, çocukları büyütme sorumluluğu babaya değil, dayıya düşer; çocuklar dayının evine giderler, dayı onlara kendi öz çocuklarından daha yakın, daha sevecen davranır, kendisi ölünce de, kız kardeşinin çocukları onun kalıtçısı olurlar» Veniaminoff'a göre, Aleutlarda, babanın, karısının çocuklarını yetiştirmekle hiçbir ilgisi yoktur; kadının, her iki cinsten çocuklarını büyütmek ve eğitmek, dayıya düşer. Melanesia'da, «yerli geleneklerine göre en yakın akrabalık, kız kardeşin oğluyla ananın erkek kardeşi arasında olan akrabalıktır, çünkü akrabalığı

aktaran ana, bir erkeğin yapabileceği hizmetleri yapma yetisine sahip değildir. Bir erkeğin oğulları, onun akrabaları değildir; ancak erkek, onlara babalık eder, ama kız kardeşinin çocuklarıyla kendi arasındaki bağ, bütün toplumun geleneksel bağıyla, akrabalığın anadan geçmesi bağıyla güçlenmiştir. Çocuk, toplumsal bağları hissetmeye başladığında, anasının erkek kardeşini akrabalarının erkek temsilcisi olarak görür. Bir yeğenin, her türden yardım için anasının erkek kardeşine başvurması ve dayının, kız kardeşinin oğluna özel bir ilgi göstermesi doğaldır; bu ilişkinin yakınlığı çok temel bir olgudur.» Bir başka yazar da, «Ananın erkek kardeşi,» diyor, «Melanesia ailelerinde en önemli konumdadır, ana baba, ondan sonra gelir. Çocuklar, anaya ya da babaya değil, ananın erkek kardeşine ya da onun en yakın erkek akrabasına aittir. Dayı, kız ve erkek yeğenler üzerinde tam anlamıyla hak sahibidir. Çocuklar büyüdüğünde, ana babalarını terk eder, ve 'matuana'larına giderler. Onun evinde kalır, onunla birlikte çalışırlar, çünkü tümüyle onun eline bakmaktadırlar, ve ona bağlıdırlar. Matuana öldüğünde, çocukları değil, yeğenleri kalıtını devralır.» Profesör Malinowski'nin anlattıklarına göre, Melanesia'da, ananın erkek kardeşinin yetkesi, «bizdeki babanın yetkesiyle koşutluk gösteriyorsa da, tümüyle aynı değildir. Her şeyden önce, dayının çocuğun yaşamı üzerindeki etkisi, Avrupalı babanın etkisinden çok daha ileri yaşlarda uygulanmaya başlar. Sonra, dayı, aile yaşantısının özel konularına asla girmez... Dolayısıyla, dayının gücü uzaktan etkili olmakta, ve itici olan ufak tefek sorunlarda baskıcı nitelik göstermemektedir.» Bu yetke, aile sorunlarında değil de, kabile sorunlarında söz konusu olmaktadır. Melanesia'lılarda, yabanıl halkların çoğunda olduğu gibi, erkek soyu denilince doğallıkla baba soyu değil, dayı soyu akla gelmektedir. Bir Melanesia'lı, ya da Amerika Kızılderilisi, asla «atalarımız,» diye değil, «dayılarımız,» diye söze başlar. Dinini değiştiren bir Melanesia'lıyı, kendi halkına dini tanıtmak ve çevirmenlik yapmak üzere görevlendiren misyonerler, yerlinin, duaları yerli diline çevirirken «Cen-

nette bulunan Babamız,» sözlerini, «Cennette bulunan Dayımız» şeklinde konuştuğunu görmüşlerdir. Toplumbilimi, Profesör Malinowski tarafından çok iyi incelenen Trobriand Adalarıyla Melanesia'nın birçok bölgesinde evlilik babayerlidir. Yukardaki örneğe bakılırsa, bu toplumlarda dayının konumu, anayerli evliliklerin uygulandığı dönemlerden kalma bir kutsal anı olarak korunuyor olsa gerektir. Anayerli geleneğin hüküm sürdüğü çoğu toplumda, karısının ailesine katılan koca, karısının erkek kardeşinden çok, karısının annesinin yetkesi altındadır. Kültürel gelişmeye uğramamış toplumlarda, bir erkekle onun kayınvalidesi arasındaki ilişkileri denetleyen kurallar bize öylesine garip görünmektedir ki, bunları değerlendirirken gülümsemeden edemeyiz; ne var ki, yabanılların karılarının analarına karşı yaklaşımları, kendisine göre gülümseme konusu olacak davranışlar değildir. Yabanıl toplumdaki en sürekli yasalardan biri, erkeğin kayınvalidesi ile konuşmasını, hatta ona bakmasını bile yasaklayan kuraldır; bu kuralın çiğnenmesiyse kandaşla cinsel ilişki yasağının çiğnenmesi kadar büyük tepki uyandırır. Birkaç örnek, bu duygu ve geleneğin niteliğini anımsamamıza yardımcı olacaktır.

Avustralya'da, kuzeyli kabilelerde, bir erkeğin, karısının anasının yaklaşmakta olduğunu belirtmek ve onu uyarmak için boğa boynuzu öttürülür; bir yerlinin, uzanmış uyurken kayınvalidesinin gölgesinin ayakları üzerine düştüğünü görmesi üzerine nerdeyse korkudan öldüğü söylenmektedir. «Önceleri, kayınvalideyle konuşmak, bir erkek için ölüm demekti; ancak, daha sonra, bu korkunç suçu işleyen sefilin yaşamasına izin verildi, ancak ağır cezalara çarptırılacak ve yerleşme yerinden atılacaktı. Tasmania'da, kendisinden daha genç bir erkeğin karısına gösterdiği ilgiden kaygılanan biri, yeni doğmuş kızını bu adamla nişanlamayı akıl etti; o andan sonra, genç delikanlının gelecekteki kayınvalidesine bakması bile olanaksızdı. Yeni Britanya adalarında, «erkek, kayınvalidesiyle konuşmamalıdır. Yalnız konuşmamakla kalmamalı, onun yoluna çıkmaktan bile sakınmalıdır; eğer ansızın karşısına çıkarsa adam saklan-

malı, ya da saklanma fırsatı yoksa, bedenini gözden ırak tutamazsa, yüzünü saklamalıdır. Kazara kayınvalidesiyle konuşan bir erkeğin başına nelerin gelebileceğini, hiçbir yerli henüz düşleyememektedir. Belki de tek çare, birinin ya da hem damadın hem de kız anasının canlarına kıymalarıdır.» Banks Adalarında, «dalgalar, önden gidenin kumdaki ayak izlerini silmediği sürece, ne bir erkek kayınvalidesinin peşinden yürür, ne de kayınvalide onun peşinden.» Misyoner van Hasselt, Yeni Gine'de, Doreh'de, yerli çocuklar için açtığı bir okulda, ders sırasında altı yaşlarında bir çocuğun «bir odun kütüğü gibi pat diye» yere düştüğünü ve sıranın altına saklandığını anlatıyor. Sonradan anlaşıldığına göre, çocuk, ağabeyinin kayınvalidesinin okulun önünden geçmekte olduğunu görmüş. Bu kural, Afrika'da da, Avusturalya ve Melanesia'da olduğu kadar kesindir. Nitekim Masailerde, bir erkek, «kayınvalidesinin kulübesine adım atarsa, kadın hemen içerki odaya çekilir, yatağının üzerinde oturur; damat diğer odadadır; böylece birbirlerini görmeden karşılıklı konuşabilirler.» Ancak genelde, bir erkekle karısının anasının birbirleriyle konuşmaları kesinlikle yasaktır, birbirlerinin yüzlerine bakamazlar, kazara karşılaştıklarında yüzlerini örterler. Bir misyoner bir keresinde Ovaherero'da halkın büyük bir çoğunluğunun yanısıra reisin de katıldığı büyük bir dinsel toplantı yapıyordu; reisin damadı olacak delikanlı da dinleyiciler arasındaydı. Birden, beklenmedik şekilde, gelinin annesi toplantıya geldi. Genç adam hemen yüz üstü yere kapandı, telaşa kapılan arkadaşları hemen delikanlının üzerini kilimler ve postlarla örtmeye başladılar. Toplantı sona erip de, kadın oradan ayrılıncaya dek, bütün törenler süresince kan ter içinde ve belki de havasızlıktan boğulurcasına kaldı delikanlı örtülerin altında. Kongo yerlilerinden Baholoholo'larda, bir erkeğin kayınvalidesinden saklanması geleneği, karısının ölümünden sonra bile geçerliliğini korur. Yukatan Kızılderilileri, kayınvalidesiyle karşılaşan bir erkeğin asla çocuk sahibi olamayacağına inanırlar. Kuzey Amerika'nın bütün yörelerinde, «bu gelenekten daha önemli bir başka gele-

nek, ya da daha bağlayıcı bir aile yasası yoktur.» Bir yerden bir yere giderken, ya da açıklık alanda, «kayınvalide yasaklanmış nesneyi görme korkusuyla gözlerini açamaz, başını kaldıramaz.» Kaptan Bourke, «Anımsadığım en gülünç olaylardan biri,» diyor, «bütün ulusun en gözüpek, en yürekli erkeği olarak bilinen Ka-e-tenny adındaki Chiricahua Apache'nın, kayınvalidesiyle yüzyüze gelmeyi önlemek üzere içine düştüğü çaresiz durumdu. Öylesine yüksek bir kayaya asıldı ki, düşseydi paramparça olacaktı, ya da en azından kolunu bacağını kıracaktı kuşkusuz.» Kayınvalideden sakınma kuralları, ilkel toplumda, insan doğasında var olan «doğuştan» duygular olarak, evrensel boyutlarda geçerli olan doğal bir yasa niteliğini alan kesin zorunluluklar olarak algılanırlar. Alaska'da yaşayan Tlinkit yerlileri, topraktan kök bitkileri çıkarırken, geliştirdikleri bir yöntemle çok hızlı çalışırlar ve birbirlerine şöyle takılırlar: «Çok hızlı çekme, kayınvalidenin suratına çarparsın.» Avustralya'lı Kurnai'ler, karınca yiyen hayvana, fırtınada yeraltına saklanması nedeniyle, «kayınvalide fırtınası» adını vermişlerdir. Baganda'da, kayınvalide ile ilgili yasağın, kandaşla cinsel ilişki yasağından daha kutsal olduğu söylenmekte; bu durum, genel olarak her yerde geçerli.

Her şeye karşın, ilkel toplumlarda uygulanan gelenekler ve egemen olan anlayışlar, yaygın görüşe göre ve bizim fikirlerimiz çerçevesinde anlamsız ve saçma olgulardır. Bu garip geleneklerle ilgili olarak, Sir Edward Tylor, «güvenle savunulabilecek hiçbir yorumla karşılaşmadım şimdiye dek,» diyor. «Bu geleneğin varlık nedeni henüz ortaya çıkarılmış değildir.» Öne sürülen rastgele varsayımların hiçbiri, bu bilmecenin yanıtının bulunması çabalarına, kayınvalidenin sevilen bir kişilik olmadığını yansıtan şakalı öykülerden, ve konuyla ilgili fıkralardan daha fazla ışık tutmamıştır. Belki de herkes tarafından bilinen o ünlü fıkralar, ilkel insanlığın zihninde bir zamanlar yer eden duyguların kalıntıları olan ancak, insan toplumlarının en eski koşulları açısından yorumlanabilecek, bunun dışında açıklanması olanaksız yankılardır.

Kayınvalideden sakınma kurallarının temelde, kayınvalideyle damat arasında gerçekleşmesi olası yakışıksız ilişkiye karşı bir önlem olarak ortaya çıktığı yönünde yorumlar sık sık yapılmaktadır. Ancak bu varsayımın, çeşitli kabilelerde görülen ve birbirinden türeyen bazı garip uygulamalar tarafından doğrulanmadığı bilinmektedir. Çok ince ayrıntılar içeren bu önlemleri uygulamanın zorlukları öylesine büyüktür ki, Pawnee'ler ve Ojibwa'lar gibi bazı gelişmemiş halklar, bu geleneği yokumsamışlar ve artık uygulamaz hale gelmişlerdir. Bu can sıkıcı uygulamalar, bazı durumlarda değişik niteliklere bürünmüşlerdir. Navaho yerlilerinde kayınvalideden sakınma kuralları her yerde olduğu gibi sıkıdır; bir Navaho yerlisi evlendiği andan sonra kayınvalidesinin yüzüne bakamaz, bakması halinde gözlerinin kör olacağına inanır. Bu yasaklı kişiler aynı kulübede görüşemez ve oturamazlar; damatlarla kayınvalidelerin kazara karşılaşmalarını önlemek amacıyla yerlilerin çıkardığı uyarıcı haykırışların, bir Navaho kampında en çok duyulan sesler olduğu söylenmektedir. Kaldı ki, bu yerlilerde kayınvalideyi belirlemede kullanılan «doyishini» sözcüğü, «o kadını gözüm görmesin» anlamına gelmektedir. Öte yanda bazı Navaho yerlileri, sürekli olarak suç işlemeyi önlemek amacıyla, kızıyla evlenmeden önce, «usulen» kayınvalidesiyle evlenmekte, böylece korkulması gereken kişiyi karısı yapmakla onun konumunun gerektirdiği bütün kısıtlama ve tehditleri ortadan kaldırmaktadır. Cherokee'ler de, kayınvalide yasaklarını ortadan kaldırmak için aynı yolu denemeyi akıl etmişlerdir. Carib'lerde, bir erkek hem kızla hem de anasıyla evlenmemişse, kayınvalidesine bakamaz, bu kişiler, büyük bir özenle karşılaşmamaya çalışırlar. Bir erkeğin, evlenmeden önce, ve evliliğinin onaylanması için, gelecekteki kayınvalidesiyle bir süre bir arada yaşamasının kural olduğu Doğu Afrikalı Wagogo ve Wahele yerlilerinde aynı çözüm, çok daha ayrıntılı olarak geliştirilmiştir. Bir insanın kayınvalidesiyle evlenmesiyle yasal olarak önlenebilen tabuların, damatla kayınvalide arasında cinsel ilişkiyi önlemek için konulmadığını ve bu yasakların bu türden ilişki-

lere tepkiyi dile getirmediğini söylemek haksızlık olmasa gerektir; kaldı ki, tekeşliliğin uygulandığı bir toplumda bu türden ilişkilere girme fikri ayıp sayılsa da, «kandaşla cinsel ilişki korkusu»ndan kaynaklanan bir sakınma söz konusu değildir.

Ayrıca, kayınvalide kısıtlamaları, kendisine armağanlar verilmesi, ve böylece gönlünün alınmasıyla ortadan kaldırılmaktadır. Nitekim Akamba yerlilerinde, bir erkek kayınvalidesine bir keçi armağan etmekle onun kulübesine girmek, kadın evde yokken ocağının başında oturmak hakkını elde eder; bir öküz, ya da birkaç battaniye gibi büyük armağanlar vermesi halinde, yasak tümüyle ortadan kalkar. Arapaho'larda, bir erkeğin kayınvalidesine bir at armağan etmesiyle bütün yasaklar ortadan kalkar. Dakota kabilelerinde, bir savaşçı, kayınvalidesine, öldürdüğü düşmanın kafa derisini ve bir tüfek getirirse, aralarındaki ilişki yasağı o an kaldırılır. Orta Avustralya'da yaşayan Waramunga kabilesinde olduğu gibi bazı halklarda, bir erkeğin kayınvalidesinin yaşadığı yerleşme yerine gitmesinin yasak olması, öte yanda kayınvalidenin ve karısının bütün akrabalarının damadı kendi yerleşme yerinde ziyaret etmekte özgür olması da, kayınvalideden sakınma kurallarının ilk ortaya çıkarılışlarında, damattan gelebilecek tehlikelere karşı değil de kayınvalideden gelebileceği sanılan tehlikelere karşı önlem alma kaygısının egemen olduğunu göstermektedir. Batı Afrika'da yaşayan Pangwe yerlilerindeyse, kayınvalide yalnızca damadını değil, damadın, dişi olsun erkek olsun bütün akrabalarını görmemelidir. Yeni Britanya'da, bir erkek kayınvalidesiyle karşılaşmamak için yolunu değiştirip saatlerce yürümek durumunda kalabilir; öte yanda yalan söylemekten ya da yalancı tanıklık yapmaktan suçlu bulunursa, kendisine verilecek en uygun ceza, bu hanımın elini sıkmak gibi acı verici sıkıntıya katlanmasını istemektir. Bu kuralların altında yatan fikirler, yasakların uygulanma biçimleriyle de dile getirilmektedir. Örneğin Doğu Afrikalı Banyoro yerlilerinde, bir erkek, kayınvalidesiyle karşılaşmaktan sakınmakla yükümlü değildir;

ancak, «damat, kayınvalidesini nerede ve ne zaman görürse görsün, diz çökmek ve bir süre saygısını dile getiren konumda durmak zorundadır.» Gene Şili'de yaşayan Araucania yerlilerinde, bir erkeğin kayınvalidesinden kaçınmasını gerektiren kesin bir yasa yoktur, ancak geçerli ahlâk kurallarına göre, çift balayından döndüğünde, gelinin annesi damadına küsmüş gibi davranacak, kabalık edecek, durup dururken kavga çıkararak sırt çevirecek, konuşmamasına yol açacak bir şeyler yapacak ve bir yıl kadar genelde soğuk bir hava yaratacaktır. Kafkaslarda yaşayan Osseteler-de, bir erkek evlendikten sonra iki yıl süreyle karısının ailesinin evine ayak basmaz. Ancak, nerdeyse bir doğulu gibi kapalı yaşayan Ossete kayınvalidesinin, damadının yakışıksız davranışlarına hedef olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunun sanılması pek akla uygun görünmüyor. Bu geleneklere göre kayınvalide yasa dışı bir isteğin olası nesnesi kişiliğinde değil de, gönlünün alınması gereken dargın kişi olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, Rahip D.C.R. Scott'ın bildirdiğine göre, Doğu Afrika'da yaşayan Wakanda yerlilerinde, «çocuklar babalarıyla anneanneleri arasındaki dargınlığı gidermeye çalışırlar.» Hiç değilse bir örnekte, yani California'da yaşayan Modoc Kızılderililerinde, kayınvalidenin damadından sakınması için yeterli bir neden var gibi görünmektedir; Mr. Powers'ın bildirdiğine göre, bir Modoc yerlisi kayınvalidesiyle karşılaşması halinde, cezalandırılma korkusu taşımaksızın onu öldürme hakkına sahiptir, ancak genellikle damadın bu haktan vazgeçmesi beklenir. Geleneğin böylesine garip bir uygulamasıyla kayınvalidenin olası uygunsuz davranışlardan korunması arasında bir bağ kurmak çok güç.

Aşağı kültürlerde kayınvalidenin içinde bulunduğu durum, tıpkı dayının konumu gibi, doğrudan doğruya anayerli evlilik uygulamasının sonucudur. Erkeğin, anayerli evlilik yapmakla aralarına katıldığı kümenin dişi reisi erkeğin annesi değil, kayınvalidesidir. Koca, karısının kümesinin az çok gizli bir konuğu olarak kabul edilir ve ilişki, bir çocuğun doğmasıyla tam anlamıyla geçerlilik kazanır. Hat-

ta, birçok halkın geleneklerine göre, bir erkekle kayınvalidesinin ilişkilerini denetleyen kısıtlamalar, ilk çocuğun dünyaya gelmesiyle ortadan kalkar. Anayerli evlilikte bir erkeğin konumu çoğu kez kayınvalideye kölelik olarak betimlenir.

Anayerli evlilik biçiminin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ilişkiler bütünü, bütün toplumsal insan kümelerinin bir ataerkil ailede, egemen bir erkeğin yetkesi etrafında gelişen ilişkilerden kaynaklandığı varsayımını aykırı kılmaktadır. Bu varsayıma göre, aşağı kültürlerde, yüksek kültürlere göre daha belirgin olduğu söylenen ataerkil aile düzeninin, uygarlaşmış toplumlardan, toplumsal gelişmenin insan toplumunun ilkel koşullarına daha çok yaklaştığını varsayabileceğimiz evrelerine geçtikçe, hiç yok değilse de, çok seyrek görülmesinin garip kaçtığını söyleyebiliriz.

İlkel insan kümesinin bir ataerkil aile olduğunu öne süren varsayıma göre o kümenin reisi (başı) olması gereken cinsel eş ya da koca, ilkel toplumsal yapıların değişmemiş olduğu topluluklarda, o kümenin içinde bir yabancı işlemi görmekte, bu kişide, hiçbir yetke, yürütme gücü, ya da koruyucu işlevler bulunmamaktadır. Mr. Joelson, genel olarak Doğu Afrika yerlilerinden söz ederken, şunları söylemektedir: «Daha iyi bir sözcük bulamadığımdan, zenci 'ailesi' diyorum, ancak okurlarım, bu sözcüğün, çağdaş toplumdaki yapıdan temelde farklı bir fikri anlatmakta olduğunu anlayacaklardır.» Dr. Veule, «Doğu Afrika'da,» diyor, «koca, evlilikle elde edilmiş bir bağdan başka bir şey değildir. Çocuklarının babasıdır, ama onların akrabası değildir; kaldı ki, başka bir klanın üyesidir.» Kongo Pigme'lerinde, toplumsal küme, kız ve erkek kardeşlerden oluşur, birkaç yerleşme yerinde karı-koca bulunmayabilir. Erkekler cinsel eşlerini başka bir yerleşme yerinde ziyaret ederler. Batı Afrika'daki «aile» kavramıyla ilgili olarak M.F. - J. Clozel şunları söylüyor: «Gerçi, burada da aile, baba, ana ve çocuklardan oluşan Avrupa ailelerine benziyor ama babanın hiçbir yetkisi yok gibi, ve yasal açıdan, çocuklarının ebevey-

ni sayılmıyor. Alladia yerlilerinde gerçek aile, yalnızca anayı ebeveyn olarak tanır. Toplumsal örgütlenme, aynı anadan doğan evlatlar ailesi temeli üzerine kurulmuştur. Aile üyesi 'etioco' diye anılır ve ailenin asıl reisi, ister erkek olsun ister kadın, en yaşlı 'etioco'dur.» Fantilerde, «ailelerin üyeleri, yalnızca ana tarafından gelen kişilerden oluşur; dolayısıyla ana ile onun kız ya da erkek evlatları aileden sayılır; kadının anası, dayıları ve anasının kardeşleri de ailedendir; ancak babası ve babasının akrabaları, ya da kocası ve kocasının akrabaları, onun hiçbir şeyi olmazlar.» Fransız Gine'sinde bulunan Bassam'da, güçlü bir reisin oğluna, babası öldüğünde onun servetinin bir bölümünü kalıt olarak aldığında zengin bir adam olup olmayacağı sorulduğunda, şu yanıtı veriyor: «Neden zengin olayım ki? Ben onun yalnızca oğluyum.» Erkek üstünlüğü ve ataerkil örgütlenme ilkelerinin tam olarak yerleştiği topluluklarda bile baba ile kocanın, konumlarından dolayı ailenin reisi olacağı anlamı çıkmaz. Nitekim Koryak'larda, erkeğin kümeye olan ilişkisi ister rahim bağından isterse baba tarafından akrabalık ilişkisi olsun, toplumsal küme, yaşlılık ilkesi temeline göre örgütlenmiştir. Erkeklerin en yaşlısı, «ailenin reisidir», kendisi öldüğünde, en büyük erkek kardeşi onun yerini alır; erkek kardeşi yoksa, oğlu yerine geçer; ve ev halkının en yaşlı erkeği damatsa, ailenin «reisi» olur.

Mr. Powell'in söylediklerine göre, Wyandotlarda, «Aileyi oluşturan ev halkı, tek bir birim değildir, çünkü her ailede iki soy vardır, baba bir soyun, anayla çocuklarıysa bir başka soyun üyeleridirler.» Yaşlı bir din görevlisi «Kızılderililer karılarını yabancı olarak görür,» diyor. «Bunlarda, 'o benim akrabam değil, bu yüzden ona ilgi göstermem gerekmez,' anlamında kullanılan, 'Karım benim dostum değil,' diye bir söz vardır.» Bir başka yazar da, «Hiçbir yerde, uygar toplumlarda gördüğümüz türden bir aile bağı görmedim,» diye yazıyor. «Aynı soyun üyelerinin birbirleriyle evlenmesi yasaklanmıştı; dolayısıyla, klan bağları çok güçlü, evlilik bağlarıysa çok zayıf olduğundan, uyumlu, kesin bağlarla bağlanmış bir aile değil, gevşek bir yapıya sahip ev

halkından söz edilebilirdi. Çocuk anaya ait olduğundan, anaysa, babanınkinden farklı bir soyun üyesi olduğundan, hane bireylerini birbirinden ayıran geniş bir uçurum vardı. Koca, soyutlanmış hatta belki de varlığına zorla katlanılan bir kişiydi; geleceğe yönelik tasarılar ve gizler, karı koca arasında değil de, soyların üyeleri arasında paylaşılıyordu.» Mr. Bandelier ise, «Babanın klanının sorunları,» diyor, «karısını ve çocuklarını ilgilendirmiyordu, bu konularda komşular bile erkeğe daha yakındı. Ana, oğul ve kız evlat, babanın bilmemesi gereken ve pek de merak etmediği sorunları kendi aralarında konuşuyorlardı.» Çocuklar, babalarını bir kan akrabası olarak görmezler; baba onlardan yardım isterse, bu isteğini «kendi adamlarının» karşılaması gerektiğini düşünür, olumlu yanıt vermezler. İki klan arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle bir tartışma söz konusu olduğunda, ilkel toplumda çocuklarla babalar, karşı saflarda, düşmanlar olarak yer alırlar. Haida'larda evlilik, «hemen hemen karşıt kabileler arasında gerçekleşen birer anlaşmayı andırmakta, bir erkek, kendisi için değil de, karısı için çocuk yapmakta, asıl mirasçılarının kendi çocukları değil de, kız kardeşinin çocukları olmasını isteme eğilimi göstermektedir... Kocalarla kadınlar, kendi ailelerinin çıkarı için birbirlerine karşı ölesiye savaşmaktan çekinmezler.» Gene Goajiro'larda, «bizim aile diye adlandırdığımız kurumun» bulunmadığı çeşitli şekillerde bize anlatılmıştır. Samoa'da, «Koca, evlilik yoluyla ailenin bir üyesi haline gelmez. ... bir kadın, kocasının ailesinin bir üyesi sayılmaz.» Öte yanda, «Malayalı aile, dar anlamda yalnızca ana ile çocuklarından oluşur. Baba ailenin bir üyesi değildir. Yeni Gine'deki Mekeo yerlilerinde, «aile fikrini anlatan bir sözcük yoktur.» İngiliz Yeni Gine'sinde yaşayan Kuni kabilelerinden söz eden bir başka yazar da, şöyle diyor: «Aile diye bir şey yok, ya da hemen hemen yok.» Fuegia yerlileri, «her türden aile bağından yoksun» bulunuyorlar. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, bir zamanlar, insan toplumunun başlangıç birimi olduğu varsayılan küme ya da birlik,

insanlığın daha ilkel evrelerinde anlaşılması ve adlandırılması bir bakıma güç bir olguydu.

Bu, yalnızca ruhbilimsel, hukuksal ya da toplumsal bir birim olarak değil, fiziksel bir birlik olarak da çoğu yerde varlık göstermedi. İlkel toplumda, koca ile karının bir arada yaşamaması çok olağan bir durumdur. Avustralya'da, kadınlarla erkeklerin kendilerine ait ayrı yerleşme yerleri vardır, ve ayrı ayrı yaşarlar. «Melanezya Adalarındaki bütün halklarda, her köy biriminde, kadınlarla erkeklerin bir araya geldiği, yemek yiyip vakit geçirdiği kamu binası niteliğinde bir mekanın bulunması şarttır.» Kadınlarla çocuklar evlerinde, birlikte yaşarlar. Örneğin Banks Adalarında, Yeni Hebrid Adalarında kural böyledir; cinsler, tümüyle birbirlerinden ayrı yaşarlar. Yeni Caledonia'da, «Kadın, kocasıyla birlikte yaşamaz,» «Ev yaşantısı yoktur»; kadınlarla erkekler aynı çatı altında yaşamazlar, ve kadınlarla erkeklerin karşılıklı konuştuğu, karşılıklı oturduğu pek görülmez. Kadınlar, kendi cinslerinden olanlarla birlikte bulunmayı yeterli görmekteler. Erkekler de, karşı cinsten kişilerle bir arada pek görülmezler.» Gene aynı şekilde, İngiliz Yeni Gine'sinde koca, erkeklerin bir arada yaşadığı «klüp»te oturur ve arada bir karısını ziyaret eder. Örneğin Moto'da, ister evli olsun ister bekar, bütün erkekler, ortak bir evde yaşarlar. Her gece, erkek karısından ayrılır, uyumak üzere klübe gider; kendisinin yeriniyse, bekar erkeklerden birinin alması çok olağandır. Hollanda Yeni Gine'sinde, denizden uzak yörede yaşayan kabilelerde, «karı-kocanın yaşantısı tümüyle birbirinden ayrıdır.» Kuzey Papua'da, bir erkek başka erkeklerle görüşür, konuşur, ancak karısıyla görüşmez. İsveçli bir gezgin, şaşılacak bir olgu diye nitelediği bir gözlemini aktarırken, Mekeo'larda aile yaşantısının, Yeni Gine'nin gezip gördüğü yörelerindeki ailelere göre çok gelişmiş olduğunu, çünkü karıyla kocanın, «aynı evde, birlikte yattığını» belirtmiştir. Hawaii'de, kadınlarla erkekler bir arada yaşamazlar; «kadınlar hemen hemen tümüyle tek başlarına yaşarlar; toplumsal çevre diye bir şey yoktur.» Yeni Zelanda'da, karı-koca, «aralarında hiçbir iliş-

ki yokmuş gibi davranırlar birbirlerine, ve genellikle, daha evliliklerinin birinci haftası sona ermeden, ayrı yerlerde yatmaya başlarlar.» Tahiti'de, baba, ana ve çocuklar, «tek bir toplumsal mutlu küme olarak» bir araya gelmezler; bunlarda, aile yaşamı diye bir şey «bilinmez». Raratonga'da, «bir İngilizin anladığı anlamda aileyi belirleyen sözcük yoktur, bilinmez.» Mikronezya'da, erkekler kendi ortak evlerinde, kadınlarsa kendi evlerinde bir arada yaşarlar; cinsler hemen hemen tümüyle ayrı yaşarlar; «aile yaşantısı yoktur.» Andamanese yerlilerinde, kadınlar da erkekler de, kendi cinslerinden insan kümeleriyle bir arada yaşarlar. Johore'da, Orang Biduanda kabilelerinde, koca, kadının evinde, kendisine saygı gösterilen bir «konuk»tan başka bir şey değildir. Bu konumun, Menangkabau Malayalılarında da aynı böyle olduğunu görmüştük; evlilik ne kadar uzun sürerse, erkeğin ziyaretleri de o kadar seyrekleşir. Luzon'da yaşayan Igorot yerlilerinde, «ev yaşantısı diye nitelenebilecek bir durum hemen hemen hiç yoktur.» Nayar yerlilerinde gelenekler, bir erkeğin, karısının evindeki yemekten yemesine izin vermez; Hindistan'da, kadınlarla erkeklerin bir sofraya oturmaması, evrensel bir kural haline gelmiştir. Assam'da ve Yukarı Burma'da yaşayan kabilelerin tümünde, kadınlarla erkekler ayrı evlerde otururlar. Çin'de, kadınla kocası arasında ortak yaşam yoktur; ev, ikiye ayrılır ve cinsler ayrı bölmelerde yaşarlar. Kore'de,«bizim anladığımız anlamda aile yaşantısı bilinmemektedir.» Samoyed'lerde, kadınlarla erkekler bir arada yaşamazlar; ayrı sofralara otururlar. Aynı gelenek, Eskimolarda ve Cleut'larda da vardır.

Kuzey Amerika'da yaşayan bütün Kızılderili Kabilelerde, erkeklerle kadınlar arasında hemen hemen hiç toplumsal ilişki yoktur; cinsler, birbirlerinden ayrı, kendi yaşamlarını sürerler. Bir erkek, karısıyla bir sofraya oturmaz; ne yalnız kaldıklarında ne de herkesin gözü önünde birbirleriyle pek konuşmazlar. «Barınakta ise, erkeğe, karısının bir konuğu gözüyle bakılır.» Creek kabilelerinde, «her ailenin iki kulübesi ya da odası vardır, biri erkeğe, diğeriyse karısı-

na aittir; kadın kendi bölümünde oturur ve işini yapar; yemek getirmek ya da başka bir iş yapmak için kocasının bölümüne girebilir, bunun dışında hemen hemen hiç onun evine gitmez. Bu, öylesine temel bir gelenektir ki, Quebec'in eteklerinde yaşayan, tümüyle Hıristiyanlaştırılmış ve yarı-Avrupalı olmuş Kızılderililer bile, buna bağlı kalmışlardır. Bu Kızılderili köyünü betimleyen Rahip Charlevoix, «Erkekler,» diyor, «kendi geleneklerine göre bir evde, kadınlarla çocuklarsa bir başka evde yaşarlar. Kulübe demiyorum, 'ev' diyorum, çünkü bu yerliler artık Fransız tipi evlerde oturuyorlar.» California'da yaşayan Hupa yerlilerinde, cinsler, yazın, av mevsimi dışında her zaman ayrı yaşarlar. Av mevsiminde ise, yapılan hafif barınaklarda, kadınlarla erkekler bir arada kalırlar. Yılın diğer aylarında, kadınlarla çocuklar evlerde, erkeklerse, ister evli, ister bekâr olsun, erkeklerin aynı zamanda ortak evleri olan «aşkevi»nde otururlar. Pueblo Kızılderililerinde de aynı gelenek vardır. Bu yerlilerin aile yaşamlarına değgin ilginç açıklamalar dinliyoruz, ancak bu betimlemeler, günümüz yaşantısını dile getirmektedir. «Cinslerin ayrı ayrı yaşaması geleneğine, İspanyollar zamanında son verildiğinden, Pueblo Kızılderilileri, bugün ev yaşantısıyla ve aile fikriyle tanışmış bulunmaktadırlar.» İlk İspanyol papazları geldiğinde, Kızılderililerin o güzel evlerinde yalnızca kadınlarla çocukların oturduğunu gördüler; evlerde erkek yoktu. Evlendikten sonra bile, gecelerini «kivas» diye adlandırdıkları, İspanyollarınsa «estufa» dediği bekâr evlerinde geçiriyorlardı. «Aslında, Pueblo yerlilerinde ev yaşantısı yoktu.» Hopi'lerde de, «bizim anladığımız anlamda özel aile yaşantısı yoktur.» Caribbean kabilelerinde, kocayla kadın, geceleri, karı koca olarak bir arada yatmazlar, çünkü, gece gebe kalındığında, doğacak çocuğun kör olacağına inanmışlardır; hiçbir vakit bir arada yaşamazlar, aralarında büyük bir taş bulunan ve böylece birbirinden ayrılmış kulübelerde yaşarlar; kadın bu taşa kocası için hazırladığı yemeği koyar.» Brezilya'daki Karaja yerlilerinde, erkeğin evi, karısıyla çocuklarının yanında değil, o erkeğin ablası ya da kız kardeşiyle onun çocuklarının-

kinin yanındadır; erkek, kardeşinin evinin bir üyesi sayılır, arada bir ziyaret ettiği karısının oturduğu evin değil. Amazon yatağının yukarılarında yaşayan Uaupe'lerde, gündüzleri, karı koca birbirlerinin varlığından habersiz yaşarlar, bütün bir geceyi birlikte geçirdikleriyse, pek seyrektir. Mundrucu'larda, erkeklerin hepsi, bir arada, kadınlardan ayrı bir büyük evde uyurlar.

Afrika'da, karı koca, aynı kulübede birlikte oturmazlar. «Koca, kendi görüşüne göre çok doğal olan çokeşliliği uygulamasına olanak sağlayacak ölçüde varsıllaştığında, karılarının her biri kendi kulübelerinde oturur; ancak, ailenin bulunduğu alanı belirlemek üzere, bu kulübeler otlardan ya da sazlardan yapılmış dikdörtgen ya da yuvarlak bir çitle çevrilir. Koca yemek yerken ya yalnızdır, ya da erkek dostlarıyla bir aradadır; ya da bazen bir iki erkek çocuğuyla bir arada yemek yer; ama kadınlar ya da kapatmalar asla erkekle aynı sofraya oturmazlar.» Nijerya'da yaşayan Bassa Komo yerlilerinde, «karı koca, aynı evde yaşamazlar; bütün erkekler, köyün bir bölümünde bir arada, kadınlarsa, bir başka bölümünde kadın kadına otururlar. Kadın, arada bir kocayı ziyaret eder; ya da bunun tersi olur, erkek kadına konuk gider.» Yukarı Nil vadisinde yaşayan Nuer'lerde, karı koca ayrı köylerde yaşarlar, birinci çocuk yürüyünceye dek ortak bir ev kurulmaz. Fan'larda, erkekler «buluşma evi»nde bir arada otururlar, kadınlar, buraya yemek getirirler. «Buna tam anlamıyla gelişmiş bir aile demeye dilim varmaz,» diyor Bayan Kingsley. Mumbake yerlilerinde, kadın, çocukları yürüyecek yaşa gelinceye dek kocasıyla aynı evde oturmaz. Yukarı Kongo'da yaşayan Aranda yerlilerinde, kadınlarla erkekler, arasında belli bir uzaklık bulunan iki ayrı köyde yaşarlar; köylerin birinde yalnızca erkekler, diğerindeyse, kadınlarla çocuklar oturur. Senegambia'da, karı koca aynı çatı altında oturmaz, cinsler arasında hiçbir ortak toplumsal yaşantı yoktur. Hottentot'larda, kadınlarla erkekler birbiriyle görüşmez, yaşantıyı paylaşmaz, ve tümüyle apayrı birer yaşam sürdürürler. Zulu'larda, erkeklerle kadınları bir arada görmek hemen he-

men olanaksızdır; bir erkekle karısı, aynı yere gidecek olsalar bile, birlikte yürümezler. Dr. Fritsch, Kaffir'leri anlatırken, genelde, «bizim anladığımız anlamda, aile yaşantısının var olduğu söylenemez,» diyor.

Yukarda aktardığımız raporlarla ilgili olarak, gözlemlerin yüzeysel olduğu ya da olguların abartıldığı söylenebilir, ayrıca, insanbilimciler, günümüze dek gelen, yarı Hıristiyanlaşmış ve kültürel gelişmeye uğramamış ırklardaki aile ilişkilerini vurgulamak için çaba harcamaktan çekinmemişlerdir. Ancak, bu ilişkilerle, uygarlaşmış toplumlardaki ataerkil ailenin oluşturduğu küme arasındaki çelişki, dikkat çekici olma özelliğini korumakta, kültürel gelişmeye uğramamış ırkların yaşamıyla ilgili herhangi bir gözlem yapmış, deneyim yaşamış kişilerin gözünden asla kaçmamaktadır. Bir Polinezya ya da Melanezya topluluğunda, «Mrs. Brown»ın, «Mr. Brown»ın karısı olduğunu anlamaksızın haftalar geçirdiğim olmuştur. Cinsel yaşamı paylaşanlar, yani karı ile kocanın oluşturduğu aile kümesinin üyeleri arasındaki bağlar, aşağı kültürlerde, gelişmiş toplumlara kıyasla son derece gevşektir. Bu kümenin, bir zamanlar, bütün toplumsal örgütlenmenin en ilk çekirdeğini oluşturduğu varsayılmaktadır. Örneğin bir onsekizinci yüzyıl yazarı bu görüşü şu süslü anlatımla dile getirmektedir: «Sevginin, evliliğin ipek bağlarıyla bir araya getirdiği koca ile onun en yakın dostu, karısı, ilk toplumu oluşturmaktadır; bu birlik, başlangıçta, doğanın talebi üzerine, her iki tarafın da birbirine yardım etmesiyle ve sayısız yavrular şeklinde çoğaldıklarını görmenin yarattığı tatlı umutlarla gerçekleşmiştir.» Olgular, bu varsayımla çakışmamaktadır. Koca ile kadının bu işbirliği, daha karmaşık toplumsal örgütleri geliştiren çekirdeği oluşturmuş olsaydı, daha çok gelişmiş toplumlarda değil, kültür düzeyi daha düşük olan toplumlarda daha belirgin bir şekilde görülmesi gerekirdi. Her şey bir yana, kadınla erkeğin, tümüyle ayrı iki toplumsal kümenin üyeleri olması olgusu erkekle kadının ait oldukları klanların, başlangıçta aile kümelerinin bir araya gelmesiyle oluştuğu varsayımını daha baştan geçersiz kıl-

maktadır. Bu kişilerin, toplumsal konumları ve bağlılıkları açısından, aşağı kültür dillerinde, daha bir adı bile bulunmayan aile kümesine değil, kendi klanlarına yönelik olmaları da, karı koca arasında varılması olası herhangi bir ilişkiden daha temelli, daha sağlam bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkel toplumlarda, anayanlı klanlar, ataerkil ailelerden değil, anayanlı ailelerden oluşmaktadır, kocalar, bu ailelerin üyeleri değillerdir. Dışevlilik kuralı, tek başına, ataerkil varsayımları geçersiz kılmaya yeterlidir.

Kocayla kadının sürekli olarak işbirliği ve ilişki içinde bulunmasıyla ortaya çıkan ataerkil aile kümesi, başlangıçta, insansal işbirliğini belirleyen etmenlerin ürünü değildir. Bir kadının, ait olduğu kümeden alınarak, erkeğin ait olduğu kümeye aktarılmasıyla oluşan ataerkil ailenin, insanlığın daha doğal, daha yalın evrelerinde ortaya çıkan ilk toplumsal kurallarla çeliştiği görülmüştür. Ataerkil ailenin ortaya çıkması, her yerde, ilkel klanın ve kabile örgütünün parçalanmasını ve bozulmasını simgelemektedir. Cinsel ataerkil kümenin her yerde karşı çıktığı ve giderek yok ettiği toplumsal küme, anayla yavrularının oluşturduğu biyolojik kümedir, klan kardeşlerinin işbirliği sayesinde ekonomik açıdan kendi kendine yeten, cinsel ilişki arkadaşlarına üyelik hakkı tanımayan bir kümedir bu. Cinsel eşlerin birbirleriyle ilişki içinde bulunmasını gerekli kılan güçler, kültürel gelişmeye uğramamış insanlık için, derin biyolojik bağlardan daha az önemlidir. Bir Arap ozanın dile getirdiği üzere, «Klan aşkı, karı koca arasındaki sevgiden çok daha büyüktür.»

ALTINCI BÖLÜM

İLKELLERDE EKONOMİK KOŞULLAR

Aşağı kültürlerde ataerkil aileye rastlanmamasının nedenlerinden biri, ataerkil ailenin mülkiyet temelleri üzerinde kurulu olması ve bu ailede kocanın egemenliğiyle kadının ikincil konumunun son çözümlemede, kocanın ekonomik üstünlüğü ile kadının ekonomik bağımlılığından kaynaklanmasıdır. Bu koşullar, aşağı toplumsal evrelerde bulunmamaktadır. Aygıtlar ve silâhlar dışında kişisel mülkiyet yoktur, tanınmamaktadır. Ekonomik gereksinmeler, özel mülkiyetin birikmesi yoluyla değil de, emeğin, cinsler arasında ortaklaşmacılık anlayışıyla bölünmesi sayesinde elde edilmektedir.

Bu türden bir cinsel ya da cinse dayalı işbölümü, daha önce de belirtildiği üzere, yüksek hayvanlar arasında görülmemektedir. İşbölümü, büyük bir olasılıkla uzun süreli toplumsal grupların kurulmasına ve avlanmanın gelişmesine yol açan nedenlerden ortaya çıkmış, yerleşme yerinden uzakta uzun süreli yolculuklar gerektiren işleri erkekler, evdeki görevleri de kadınlar üstlenmişlerdir. Eskiden erkeğin kadınla birlikte ormanda avlandığını, her ikisinin de yiyecek sağlama işini paylaştığını anlatan bir İroqua söylencesi vardır. Öyküye göre, çocuklar doğduğunda, kadının yapacağı işler öylesine artmıştır ki, kendisi evde kalmış, erkekse tek başına ava gitmiştir. Yavruya bakmak yükümlülüğünden kaynaklanan elverişsiz durum, hayvanlar dünyasında da, Profesör Malinowski'nin düşsel doğal tarihinde

betimlediği türden bir işbölümü ya da işbirliğinin doğmasına yol açmamaktadır. Bu elverişsiz duruma karşın, her dişi hayvan, hatta yüksek maymunlar bile, kendi yiyeceklerini kendileri sağlar ve yavrularını, erkek hayvandan gelebilecek herhangi bir yardıma gereksinme duymaksızın korurlar. Söz konusu elverişsiz durum, bebekliğin uzun süreli olması nedeniyle insan türünde çok daha ağırdır. Üstelik, yeni gelişmeye başlayan insan kültürü, hayvanlar dünyasında bulunmayan çok çeşitli emek etkinliğini gerekli kılar; yiyeceğin pişirilerek yenmesi, pek çok başka işlemleri de beraberinde getiren bir etkinliktir. Hayvanlarda görülmeyen cinsler arası işbölümünün insan topluluklarında zorunlu olarak gelişmesinin önemli nedenlerinden biri işte bu kültürel gelişme, yani yiyeceklerin pişirilmesidir. Büyük bir olasılıkla insan kültürünün ilk evrelerinde ve ateşin kullanılmasına başlanmadığı dönemlerde cinsler arası işbölümü yoktu. Ekonomik işbölümünü belirleyen durum, cinslerin güçleri ve yetenekleri ya da kadınların fiziksel ikincilliği, güçsüzlüğü değil, kültürün ilerlemesiyle büyük ölçüde önem kazanan işte bu işlevsel gereklilikler olmuştur.

Uygarlaşmış toplumlarda, kadınla erkek arasında var olan ve genellikle organik cinsel farklılıklar olarak kabul edilen fiziksel güç, yaratıcılık, girişimcilik, yüreklilik, dayanıklılık yetisi gibi nitelikler açısından oransızlık, ilkel toplumlarda yoktur. Fiziksel ve akılsal yetideki farklılıklar, kadınlarla erkeklerin uğraşlarında, kültürel ve toplumsal gelişme süreci içinde gerçekleşen farklılaşmanın nedeni olmaktan çok, sonucudurlar.

Hayvanlar âleminin büyük bir bölümünde, dişilerin erkeklerden daha iri ve çok daha güçlü olduğu, bir genel kural olarak doğrudur gerçi ama, memelilerde, erkek hemen hemen bütün türlerde daha iridir. Anasal işlevlerin —uzun bir gebelik dönemi, uzun süren ana bakımı işlevlerinin— fizyolojik gelişmesiyle, yüksek omurgalılarda, dişilerin bedenlerinin daha küçük olması arasında bir ilişki var gibi görünüyor. Ancak, memeli dişisi genelde erkekten daha küçük olmasına karşın, dişide herhangi bir fiziksel ikincillik

belirtisi, daha az etkin daha az savaşkan ya da daha az yaratıcı olma belirtisi görülmemektedir. Tersine, memelilerde dişiler, erkeklerden çok daha etkin, çok daha zekidir genellikle. Avcılar, etobur hayvanların dişilerinin, erkeklere göre çok daha akıllı birer hasım olduğunu bilirler.

Kadınlar, kural olarak aynı ırkın erkeklerinden daha küçük yapılıdırlar. Ancak bu konuda da, ırklara göre değişik nitelikler gösteren değişik veriler vardır; bazı ırklarda, kadınların erkeklere eşit, hatta, onlardan daha iri yapılı, daha gelişkin, daha adeleli oldukları rapor edilmiştir. Nitekim, Fritsch'in anlattığına göre Buşmen kadınları, erkeklerden ortalama dört santim daha uzun boyludur. Arap ve Druse kadınlarının da erkekler kadar uzun boylu ve güçlü, gelişkin olduğu söylenmektedir; Afgan kadınları için de aynı şey geçerlidir. Kadınların kas gelişmelerinin erkeklerden daha üstün olduğu sayısız örnekte gözlemlenmiştir. Nitekim, Kongo'da yaşayan Adombi'lerde, «kadınlar genellikle erkeklerden daha güçlüdür ve daha iyi gelişmişlerdir.» Aşira yerlilerinde «erkekler kadınlar kadar iyi gelişmiş değillerdir.» Routledge'in sözleriyle, «Bir Kikuyu erkeği, karısının kolayca kaldırabileceği bir yükü taşımada zorlanır.» Amiral Wrangell, Kuzey California'da, cinsler arasındaki işbölümünün «genelde uzun boylu olmalarına, bedenlerinin bölümleri arasındaki oranın iyi ayarlanmış olmasına karşın, kadınlardan çok daha zayıf görünen erkeklerden çok daha büyük bir bedensel güce sahip kadınlar sayesinde gerçekleştiğini» belirtmektedir. Fuegia yerlilerinde «genel olarak dişi cins, erkek cinsten çok daha sağlam yapılı ve güçlüdür.» Tibet kadınları da erkeklerden daha uzun boylu ve daha güçlü olarak betimlenmektedir. Birkaç Dayak kadını, bir grup Malayalı erkeği dövebilir.

Bu türden tanıklıklar, sonsuz sayıda çoğaltılabilir. Genelde, cinsler arasındaki yapısal farklılıklar, ilkel ırklarda ve kültürün daha aşağı evrelerinde, uygarlaşmış halklara göre çok daha az belirgindir. Tarihöncesi dönemlerden kalma iskeletlerde, cinsiyetin belirlenmesi çoğu kez güçtür, yapılan saptamalarsa kesin olmaktan uzaktır; dişinin kemik-

leri, tıpkı erkeğinkiler kadar ağır ve oylumludur; eklem yerleri hemen hemen aynı ölçüde belirgindir; leğen kemiğinin boyutlarında ve biçimindeki farklılıklar ise, çağdaş Avrupalılarda olduğundan çok daha azdır. Avrupa'nın, Rusya gibi daha az uygarlaşmış bölümlerinde bile, cinsler arasındaki oran farklılıkları, Fransa ya da İngiltere'deki insanlara göre daha azdır. Kültürsüz ırklarda, kadınların erkeksi yapısı, budunbilimsel fotoğrafların tümünde açıkça görülmektedir. Afrika ırklarında bu durum çok açıkça görülür. Buşmenlerde, insanların hemen hemen çıplak dolaşmasına karşın, cinsler arasındaki ayrımı seçmek güçtür. Erkeklerin memelerinin de bazen sarkacak denli gelişmiş olması nedeniyle, göğüsler ayrım sağlama ögesi olmamaktadır. Leğen kemiğindeki cinsel özellikleri iskelette seçmek bile güçtür. Bantu ırklarında, yüz çizgilerine ya da bedensel görüntülerine bakarak kadınla erkeği birbirinde ayırmak, hiç de kolay değildir. Mr. Phillips, Aşağı Kongo ırklarıyla ilgili olarak, «Bir bireyin hangi cinsten olduğunu anlamak çoğu kez güç,» diyor. Wanyamwesi'lerde, «Yetişkin bir kadına arkadan bakıldığında onu erkekten ayırmak güçtür.» Çok deneyimli bir gözlemci olan Sir Harry Johnston, «Bazen,» diyor, «bir gencin dişi mi erkek mi olduğunu sormak bile aklımdan geçiyordu.» Kaptan Cook, Kral George Boğazı yerlileri ile ilgili olarak şu gözlemi dile getirmiştir: «Kadınlar, erkeklerle hemen hemen aynı irilikte, tenleri aynı renkte, vücutlarının biçimi de aynı; bu nedenle cinsleri birbirinden ayırmak kolay değil.» Botocudo erkeklerinin dişi görünümlü, kadınlarınınsa erkeksi görünümlü oldukları söylenmektedir. Assam'lı Kuki'lerde cinsleri birbirinden ayırabilme güçlüğünü ortadan kaldırmak için değişik saç biçimleri geliştirilmiştir. Kadınlarla erkeklerin ikincil cinsel özelliklerinin, büyük ölçüde toplumsal koşulların ve yapay gelişmenin ürünü olduğu söylenebilir.

İlkel işbölümünde, temel etmenlerden biri olan avlanma işinin, kadınlar değil de erkekler tarafından yapılması kadınlardaki herhangi bir yetisizlikten kaynaklanıyor değildir. Kültürel gelişmeye uğramamış halklarda, kadınla-

rın ava çıktığını gösteren sayısız alan raporu vardır. Batı Afrika'da, kadınlar eskiden, «oklarla yayları taşır, ve erkeklerin yardımına gereksinme göstermeksizin ava çıkarlardı.» Borneo'da yaşayan Dağ Dayaklarında, mızrak, her kadının gereçlerinden biridir; köpeklerle birlikte ava çıkarlar. Nikaragua'lı kadınların, «tıpkı erkekler kadar hızlı koştukları, yüzdükleri ve erkekler kadar iyi ok attıkları» söylenmektedir. Tungu'larda, genç bekâr kadınlar ve dullar, çoğu kez erkek avcının yardımı olmaksızın ava çıkarlar ve kendi yiyecek gereksinmelerini karşılarlar; bunların «iyi nişancı ve iyi avcı» oldukları söylenir. Eskimo kadınlarının, kendilerine ait bir yuva kurmak ve avcılıkla geçinmek üzere, evlenmeyi reddettikleri bilinmektedir.

İlkel halkların çoğunda, yaşamı sürdürmenin temel kaynağı olan balıkçılık, genellikle hem kadınlar hem de erkekler tarafından yapılır; balıkçılık, Bambala, Tasmania ve Fuegia halklarında olduğu üzere, çoğu kez yalnızca kadınların uğraşıdır. Fuegia'lı kadınlar, kayalardan kabuklu deniz ürünü toplamakla kalmaz, kendi mülkleri olan kanolarla denize açılırlar, ve büyük ölçüde balık avlarlar. Kadınlar, hava koşulları ne olursa olsun balığa çıkarlar; hatta, tümüyle çıplak olmalarına karşın, geceleyin bile avlanırlar; kabilenin yiyecek gereksinmesinin tümünü karşılamakla kalmaz, İngiliz misyonerlere de bisküvi ve din dersi karşılığı balık verirler. Yalnızca kadınlar yüzebilirler.

Cinsler arası işbölümünün, ilkel kadının kendi yaşamını sürdürmek için gerekli olan şeyleri sağlama yetisinden yoksun oluşundan falan kaynaklanmadığı sayısız örnekle açıklık kazanmıştır. Düşman kabile tarafından tutsak alınmışken kaçan ve yedi ay boyunca tümüyle yalnız yaşayan Kanadalı bir Kızılderili kadınla ilgili olarak Hearne'in anlattıkları, ilkel kadının kendi gereksinmelerini karşılama yetisine sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu kadın, akıl almaz tuzaklar kurmuş ve kuşlarla hayvanları bu yolla avlayarak karnını doyurmuştur. Kendisine rahat bir kulübe de yapan Kızılderili kadın, bıçak üretmiş, dikiş iğnesi yapmış ve yalnızca rahat ve sıcak olmakla kal-

mayan «bayağı zevkli, süslü ve çeşit çeşit» giysiler dikmiştir. Düzenli bir yiyecek deposu da bulunan kadının sağlık durumu çok iyi bulunmuş, varsıl bir görünüme sahip olduğu belirtilmiştir. Arawaklarda, kocaları ölen ve çocukları evlenen kadınların, günümüzde, kendi kendini geçindiren küçük topluluklar halinde bir arada yaşadıkları, aralarında hiçbir erkeğin bulunmadığı saptanmıştır; bu kadınlar tarlalarını kendi başlarına temizlemekte, taştan ottan arındırmakta, kendi evlerini kendileri yapmakta ve bütün gereksinmelerini kendileri karşılamaktadırlar.

İlkellerde, yiyecek sağlanmasıyla ilgili işbölümü ve kadınların avlanma işinin dışında tutulması, cinslerin doğal yeteneklerinin farklı olduğu yargısına dayanılarak belirlenmiş değildir; ilkel toplumlardaki bütün uğraşların en belirgin özelliği, uzmanlıkların belli kişilere ait olduğu ve bunları tekelleştirme ruhunu yansıtmalarıdır; ve söz konusu işbölümü, daha çok bu düşüncenin sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Kongo yerlileriyle ilgili olarak, «Deniliyor ki,» diyor bir yazar, «zenci kadın erkeğine tüm basit işleri yükler; öte yanda erkek, kendine avlanma, balık tutma ve savaş gibi soylu sayılan görevleri ayırır. Bu soyluluk kavramı, günümüzde var olan anlayışı dile getiren bir söz olarak bir ölçüde doğru olabilir, ancak genel bir açıklama olarak öne sürüldüğünde tümüyle yanlıştır. ... Alışılageldiği üzere erkeklere düşen belli görevler, yavaş yavaş erkeksi görevler olarak görülmeye başlanmış, erkeklerin küçüklük duygusuna kapılmadan üstlenebilecekleri tek çalışma biçimleri — kısacası 'soylu uğraşlar' olarak kabul edilmişlerdir. Öte yanda birkaç yabanılın aşağı varlıklar olarak gördüğü kadınlara bırakılan işlere, aşağılık işler nitelemesi yakıştırılmıştır.»

Erkeğin savaşçı ve dövüşçü olarak farklılaşması, ilkel kadında var olan herhangi bir yapısal yetersizlik ya da yetisizlikten kaynaklanmamaktadır. Avustralya kadınları, «her zaman için kendilerini koruma yetisine sahiptir; savaşçı erkeklere engel oluşturmaları konusuna gelince, gerektiğinde, erkekler kadar kahramanca ve hatta daha da

büyük bir hırsla, daha yırtıcı olarak savaşabilirler.» Bir yazar da, tehlikeyi haber veren boru sesini duyar duymaz «kadınların örtülerini fırlatıp birer sopa kaparak kocalarının ve erkek kardeşlerinin yardımlarına koştuğunu» aktarıyor. Bir başka yazar da, «Savaşçılar arasında dövüş hızlanırken, kadınlar seyirci kalamayacak kadar heyecanlanır,» diye yazıyor, «kök bitkilerini topraktan çıkarmada kullandıkları çubukları, sopaları alarak çığlık çığlığa, bağıra çağıra birbirlerinin üzerine yuvarlanırlar, tam anlamıyla barbarca diyebileceğimiz hareketler yaparlar. Bu duruma sık sık rastlanır.» Borneo'da, kadınların erkeklerle omuz omuza savaşması, hatta onları savaşa sürüklemesi çok olağandır. Aralarında büyük bir anlaşmazlık olması nedeniyle bir kadın kabile reisi hakkında aşağılayıcı konuşması beklenen Brooke, yerlilerin yürüttüğü askeri harekâtın başarısının, tümüyle kadınların kişisel yetenek ve cesareti sayesinde gerçekleştiğini kabul etmektedir. Dağ Dayak'larında, erkekler savaş seferine çıktığında, kadınlar köyde kalırlar; ancak köye saldırı yapılırsa savaşır, köylerini savunurlar. Güney Molucca'da, Buru Adasında, «kadınlar erkeklerle birlikte görev yaparlar ve çok geniş bir soy oldukları halde birkaç iyi niteliğe sahip olduklarından, kim olursa olsun, düşmana meydan okuyabilecek durumdadırlar.» Caroline Adalarında, «Kadınlar, yalnızca yurtlarını düşmandan korumak üzere savunma amacıyla değil, saldırma amacıyla da düşmana meydan okurlar; savaş bölüğünde, az sayıda olmakla birlikte, askeri gücün bir bölümünü oluştururlar.» Ladrones Adalarında, savaşları kadın komutanlar yönetir. Afrika ve Asya ordularında, dişilerden oluşan birlikler, çoğu kez önemli rol oynarlar. Zanzibar Sultanı, altı bin kadın askerden oluşan bir orduya sahipti. Siam kralları, Kandy kralları, Hayderabad Nizamı, Eski Persler, Amazon nöbetçiler tarafından korunurdu. Bu kadın savaşçıların yalnız ve yalnız süs için varlık gösterdiğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Ünlü Dahomey Amazonları birlikleri için böyle bir varsayım geçerli olamaz kuşkusuz. Amazonların yardımı olmaksızın Dahomey krallığının Afrika kral-

lıkları arasındaki yerini çok daha önce yitirmiş olacağı belirtilmiştir. Kral Gueso'nun, Abeokuta'ya karşı yaptığı felâketle sonuçlanan savaşta, kralın canını Amazonların cesaretine ve bağlılığına borçlu olduğu bilinmektedir. Ordunun geri kalan kısmı dört bir yana dağılırken, müthiş kayıplara karşın yalnızca kadınlar saflardan ayrılmamışlar, savunmalarını sürdürmüşlerdir. Bir başka seferde, Kral Gueso'nun ardılı ve ordunun diğer savaşçıları kaçmış, Amazonlar, bir santim toprak vermektense paramparça olmayı yeğlemişlerdir. Amazonların zorlu eğitimi, görgü tanıkları tarafından betimlenmiştir. Manevralarında, saldırı karşısında istihkamlara yerleşmekte, kaktüs bitkilerinden, dikenli dallardan ve mızraklardan oluşan engeller arasından karşı saldırıda bulunmaktadırlar; bu eğlenceli talimlerden sonra sıra sıra yürürlerken, bedenlerinin kan içinde olduğu, parçalanmış baldırlarından etlerin sarktığı görülmektedir. Amazonlar, utkularının simgesi olarak dikenlere bürünmekte, çalılarla taçlanarak gururla gülümsemektedirler. Yakınlarda ölen İngiliz Şövalyesi Mr. J. Duncan, «Görünümleri,» diyor, «genel olarak erkeklerden daha askerce, daha yiğit; ben, kendi adıma sefere çıkarken bu ülkede kadın askerleri erkeklere yeğlerim. Afrika'da gördüklerime dayanarak şunu söyleyebilirim ki, Dahomey Kralı, Büyük Çölün batısındaki bütün ordulardan daha üstün bir orduya sahip.»

İlkel kadınlar, erkekler kadar yürekli olmakla kalmıyor, itiraf etmek gerekir ki, onlardan çok daha acımasız ve şiddetli oluyorlar. Kızılderililer, tutsaklarını işkence için kadınlara teslim ederler; yerli kadınlar, acımasızlık konusunda son derece yaratıcı olarak bilinirler. Lenape kadınlarında, yaşlılar, «öç alma, vahşet ve acımasızlık konusunda erkekleri geride bırakırlar.» Hottentolarda, kadınlar kölelere işkence eder, dikenli akasya dallarıyla onları döver ve yaralarını tuzla, güherçile ile ovarlardı. Bu dişil vakit geçirme aracıyla oyalanırken «kurbanlarına işkence ederken duydukları iğrenç sevinci kolayca yüzlerinden okuyabilirdiniz.» Sir George Grey, Batı Avustralya'da, «kadınların vahşeti erkeklerinkini geride bırakır,» görüşünü dile getiriyor.

Fiji'de, kadınlar şeytansı acımasızlıkta, erkeklerden üstündür; en büyük eğlencelerinden biri, savaş tutsaklarının derilerini keskin bir deniz kabuğuyla yavaş yavaş yüzmektir. Savaş sırasında, yaralanan bir düşmanın başına üşüşür, bedenini dişleriyle parçalar ve kanını içerler; ayrıca çocuklarını savaş alanına götürerek, onlara düşmanların bedenlerini tekmeleyip çiğnemeyi öğretirler. Yeni Britanya'da, kadınlar, «genel olarak ölülere sövüp saymak ve yakınlarını, ona hakaret etmeye, zalimce davranmaya kışkırtırlar.» Borneo'da, kadınların kelle avcılığında kışkırtıcı rol oynadığı anlaşılmaktadır; Yeni Gine yerlileriyse, kendilerini ilk kez yamyamlığa iten kişinin kadın olduğunu söylemektedirler.

Görülüyor ki, avlanma ve savaşma etkinliklerini erkeklere yakıştıran ve dişilerin, erkek hayvandan çok daha öfkeli davrandığı, çok daha keskin bir avcı olduğu hayvanlar dünyasındaki durumun tam tersini oluşturan gelişmenin evriminde, yani eril ya da «erkeksi» uğraşların belirlenmesinde, başlangıçta, doğal özellikler değil de, toplumsal uyarlanmalar rol oynamıştır.

Öte yanda, ister aşağı, ister yukarı kültürlerde olsun, cinslerin birbirlerinden farklı konumları, fiziksel üstünlüklerinden kaynaklanmamaktadır; ataerkil egemenlik de, fiziksel güçle kabul ettirilmiş bir dizge değildir. Uygarlaşmış toplumlardaki ataerkil yapı, tümüyle ekonomik etmenlere dayanmaktadır. Ataerkil ailede, kocanın ve babanın baş yeri alması, ekonomik gelişmeler sayesinde olmuştur. Bu etmenlerin aşağı kültürlerde hiçbir şekilde bulunmaması, ailenin ta baştan beri benzer bir yapıda olduğu yönündeki geleneksel varsayımı geçersiz kılmaktadır. Cinsel işbölümünde ekonomik üstünlük, aşağı kültürlerde, tam tersine tümüyle kadındadır. Avcının uğraşı, belli saatlerle ya da günlerle sınırlanmadığından, avcı, yaşamın diğer gereksinmelerine zaman ve emek harcama olanağından yoksundur. Avın hammaddesinin sağlandığı iş etkinliği dışında, yaşamın gereksinmelerini sağlama işi, bu durumda, kaçınılmaz olarak kadınların payına düşmektedir. Bütün sanayiler baş-

langıçta ev sanayileri olmuştur ve dolayısıyla kadınların elinde gelişmiştir.

Hayvanların postlarıyla örtünmek, çok kaba bir giyinme biçimi olarak görülebilir, ancak bu deri giysileri hazırlamak ve hayvan postlarını pek çok diğer alanda kullanılır hale getirmek, uzun ve harikulade bir sınai evrimin başlamasına neden olmuştur. Avustralyalılar, sinir iplikleriyle (tendon) birbirine tutturulmuş, ve hareket serbestliği sağlamak amacıyla yer yer kesilerek yırtmaçlar oluşturulmuş ham, işlenmeden kurutulmuş opossum derileri kullanmakla yetinirler. Bu kaba işlemden, birçok ticaret gizini içeren ince, ayrıntılı bir teknik gelişmiştir. Bu teknik, derinin kullanılacağı amaçlara göre sonsuz olanaklar sunmaktadır: yumuşak deriler esnekliklerini yitirmeden her tarafı aynı kalınlıkta olacak şekilde düzeltilir, kıllar ya da tüylerle kaplı olan tabaka bir kenara ayrılır; sert hayvan postları çadır, kalkan, kano, çizme yapmada, ince, yumuşak deriler giysi yapmada kullanılır — bütün bunlar, ilkel kadının geliştirdiği özel bir teknik işlem gerektirir. Yabanıl kadınların, sepicilik konusunda elde ettiği sonuçlar, uzmanların hayranlığını uyandırmaktadır. Kuzey Amerika Kızılderili kadını, «tabakladığı derinin güzelliği konusunda dünyada birincidir.» Orta Asya kadınları da, «deri tabaklamakta harikulade ustadırlar. Dişli bir tahta tokmak ve süt kullanarak deriyi öylesine işlerler ki, sonunda elde edilen ürünü, en bilimsel yöntemlerle tabaklanmış deri sanırsınız.» Tatar kadınlarının ürettiği çizmelerin sağlamlığı ve kalitesi hayranlık uyandırır.

Bu sınai süreçleri gerçekleştirebilmek için ilkel kadın, çeşitli araçlar geliştirmiştir. Tarihöncesi aletlerin büyük bir bölümünü oluşturan «kazıyıcılar» kadınlar tarafından yapılmış ve kullanılmıştır. Boucher de Perthes'in, Avrupalı insanların yontma taş devrine ait aletleriyle ilgili bulgularının tartışıldığı günlerde, bu «kazıyıcı»ların olası kullanım alanlarıyla ilgili pek çok çelişik görüş ileri sürülmüştür. Eskimo kadınlarının, günümüzde, Avrupalı kız kardeşlerinin Buzul Çağının çakıl birikintilerinde bol miktarda

bıraktığı aletlerin aynılarını kullandığı olgusu, kuşkucuları susturma yönünde atılan en büyük adım oldu. Eskimo kadınlarının kazıcıları ve bıçakları, kemik saplara son derece ustalıklı, hatta bir sanatçı becerisiyle takılmış aletlerdir. Güney Afrika'da, Taş Çağı Avrupa'sında kullanılan kazıcılar kullanılmaktadır; Mr. E S. Hartland, Buşmenleri yakından tanıyanların anlattıklarından, bu aletlerin kadınlar tarafından üretildiğini öğrenmiştir. Çakmaktaşını sürtme ediminin bir dişi bulgusu olup olmadığı, kazıma bıçağının baltadan ve mızrak başından önce yapılıp yapılmadığı ve insanoğlunun ilk silâhlarının, tıpkı ilk aletleri gibi kadınlar tarafından geliştirilip geliştirilmediği soruları burada geçerlilik kazanmaktadır.

Lif ya da ipliklerin tezgahlarda dokunması, kadın sanayiinin en ilk başarılarından olan ilkel örme sanatının gelişmesi sonucunda varılan bir evredir. Avustralyalı, Tasmanyalı, Andaman Adalı ve Fuegialı kadınlar bile sepet örerler. Mrs. Hadfield, ada kadınlarından söz ederken, şöyle diyor: «Ürünlerini taşıyacağı bir kaba gereksinme duyduğu anda, Hindistancevizi ağacından iki üç yaprak koparır, ve birkaç dakika içinde kendine sağlam bir sepet yapıverir.» İlkel kadınların örülmüş bir kap yapmada gösterdiği bu sıradan çaba, diğer şeyler için de geçerlidir. Maorili kadınlar, taşıyacak bir şeyleri olduğunda, hemen birkaç keten yaprağı koparır ve o eşyayı kâğıda sarmaktan daha kısa bir süre içinde bir sepet oluşturuverir. İlkel kadınların ağaç kabuğundan, ot liflerinden sepet örmesi öylesine şaşırtıcı bir ustalıkla gerçekleşir ki, günümüzde, hiçbir erkek, makina kullanarak bile, aynı ürünü ortaya çıkaramaz. En iyileri katlanıp yüzükten geçirilebilen Panama şapkaları, erkek parmaklarının beceremediği bir teknik ustalığı ve hüneri simgeleyen örnekleri oluşturmaktadır. Yeni Zelanda'da, örgü şekilleri birbirinden farklı, hepsi de değişik adlarla anılan en az on iki çeşit hasır kullanılmaktaydı. Bunların her biri, belli bir kabile kadınının elinden çıkmaydı. Maori kadınlarında, sanat öğrenmeye başlamak, bir dinsel tören olarak gerçekleşirdi; «whare pora» denilen

kutsal bir atelye bu işlere ayrılmıştı ve kadınlar çalışırken bir erkek işliğe adım attığında, iş bırakılır, bir kenara konulurdu. Manipur kabilelerinde, yalnızca bazı köylerde, on ayrı desende bez üretilmektedir. Mr. T.C. Hodson, «Bu sanayi,» diyor, «yalnızca kadınlar tarafından işletilmektedir; bu işi yapan altı köyün halkı, kızlarının, bu üretimin yapılmadığı köylere gelin gitmesine elden geldiğince engel olmaya çalışmaktadırlar. Böylece, bir 'Kumaş Yapanlar Birliği' oluşmakta. Bu bir gelenek haline geldikten sonra, evlenip de kurala uymama durumuna gelince, size bir örnek verebilirim: Bir keresinde Toloi köyünden bir kadın, Powi köyünden bir erkekle evlendi ve yeni köyünde kumaş dokumak istedi, ancak Powi halkı ona engel oldu. Powi halkı, bu yeni ve değerli başarıyı öğrenme isteği sergilemek yerine, kendilerinin kumaş dokumasının yasak olduğunu açıkladılar ve kumaş dokumayı tabu ilan ettiler. Bu kültür düzeyinde, bir işlevde uzmanlaşmanın kutsallığı, gizemli, belirsiz bir şekilde, üretim yöntem ve yetkisine el uzatmanın tehlikeli olduğu fikrinden kaynaklanıyor sanırım.»

İlkel kültürün gelişmesinde öylesine önemli bir rol oynayan çömlekçilik sanatı, bütün gelişme evreleriyle, dişi uğraşları alanına girmektedir. «Seramik sanatının, bütün ilkel halklarda, kadınların uğraşı olduğu görülmüştür; ancak gelişmiş kültürlerin etkisi altında erkek uğraşı haline gelmiştir.» Dünyanın yerli çömlek üretimi sanayiinin varolduğu bütün yörelerinde, erkeklerin bu etkinliğe katılmadığı görülmüştür. «Erkeklerin çömlek yapmaya kalkması, ayıp değilse de, uygunsuz bir davranış sayılır.» Doğu Afrika'da yaşayan Eski Mısır kabilelerinden bazılarında, kumaş dokuma işi erkekler tarafından yapılmaktadır. Ancak bu, «çok ayral bir durumdur.» Yabanıl dünyada, çömlekçiler, kadındır.

Kültürel gelişmenin ileri evrelerinde, çoğu sanayi dalında olduğu gibi, çömlekçilikte de erkekler işi devralmışlardır; ancak gelişmiş kültürel koşulların var olduğu ortamlarda da, ilk günlerde yapılan işbölümünün halen sürdürüldüğü sık sık görülmektedir. Nitekim, Teneriffe ve Grand

Canary'de, günümüzde, çömlekçilik sanayii, köylü kadınlar tarafından yürütülmektedir. Garip kaya oyuklarında, kadın ataları gibi mağara yaşamı sürdüren bu çömlekçilerin, haftanın herhangi bir gününde ürünlerini kasabalara getirdikleri, kadınların kafalarının üzerinde, yirmi testilik dev birer yük taşıdıkları görülebilir. Cezayir'de, dağlık bölgelerde yaşayan «kadınlardan başka çömlekçi yoktur.» Tunus'ta da, kır kesiminde, çanak-çömlek tümüyle kadınlar tarafından, kasabalarda ise, çömlek tezgahlarında, erkekler tarafından yapılmaktadır. Cezayir çömlekleri, Güney Avrupa'da, Cilalı Taş Çağı'ndan kalma çömleklere çok benzer. Tunus çömlekleriyse çok ince, ayrıntılı bir işçiliği simgeleyen süslü çömleklerdir ve en eski Mısır çömleklerinden ayrılamaz. Nubia'da, günümüzde, çömlekçilik, yalnızca kadınlar tarafından yürütülmektedir. Ancak Yukarı Mısır'da, baş çömlekçi, daima bir erkektir, kadınlar ona bağlı olarak, bir atelyenin işçileri konumunda çalışırlar. Öte yanda, Aşağı Mısır'da, çömlekçilik, tümüyle erkek işidir. Görülüyor ki, Nil kıyıları boyunca, seramik sanatının kadınların elinden erkeklerin eline geçişi evrelerini bir bir sergileyen örnekler görülmektedir. Pirene'lerde, Bagniere de Bigorre yakınlarında bulunan Ordezan'da, «mağaralarda bulunanlara çok benzeyen çömlekler, kadınlar tarafından hâlâ yapılmaktadır.» Hebrides Adalarında, çömlekler kadınlar tarafından yapılır. Tarihöncesi Avrupasıyla barbarlık dönemi Avrupasında, çömlekçiliğin kadınların uğraşı olduğu konusunda kuşku uyandıracak akla uygun bir neden olamaz. İsviçre'de, göllerin oluşturduğu barınaklarda bulunan kalıntılar, sayısız parmak izi taşımaktadır; bu izlerin kadınlara ait olduğuna kuşku yoktur. Bu vargı Strabon'un sözleriyle de onaylanmaktadır. Strabon, Gaullarda, «tıpkı diğer barbarlarda olduğu gibi kadınlarla erkeklerin uğraşları, bizde olağan olanın tersi yönde birbirinden ayrılmaktadır» diyor. Bu sözlerin, Avrupa barbarlarında, cinsler arasındaki işbölümünün en ilkel halklarda görüldüğü üzere yapılmış olduğu anlamına geldiği kabul edilebilir.

İnsanbilimsel olgularla ilgili olarak halen yapılmakta

olan yorumları değerlendirmek açısından önem taşıyan ilginç bir nokta da, kültürel gelişmeye uğramamış halkların dünyasında, hiçbir yerde, yerel bir kurum olarak erkek çömlekçiye rastlanmamış olmakla birlikte, kazıbilimsel çalışmalarda, çömlekçiliği erkeklerin bulduğu ve gene erkeklerin çömlek üretimi yaptığını gösteren bulgulara, ve hatta bu sanatın bulunduğunu örneklediği varsayılan ve çömlek yapmakta olan taş çağı erkeklerini gösteren soyut resimlere rastlamanın olağan olduğudur.

Çömlekçilikte, süsleme işlevi gören şekiller, Afrika'da, Papua'da ve Amerika'da, tarihöncesi Avrupası çömlekçiliğinde olduğu gibi, sepet örgülerinden alınmadır. «Toprak kapların,» diyor Mr. Holmes, «yalın ağaç kabuğu lifleri ya da örülmüş yaprak liflerinden yapılma sepetler içinde ya da üzerinde biçimlendirilmesi sık sık uygulanan bir yöntem olsa gerektir. Belki de zamanla, kil hamurunun üzerinde beliren garip şekiller, süsleyici olarak kabul edilmiş ve yalnızca güzelleştirmek amacıyla yapılmıştır. Böylece süsleme sanatı, sayısız güzellik unsuruyla zenginleştirilmiştir. Bugün bunlar, çizgiyle oluşturulmuş, basılmış ve fırçayla boyanmış desenler şeklinde varlığını korumaktadırlar. Toprak kaplardaki süslemeler kadar biçimler de, doğal olarak iki sanatın daha önce birbirine çok yakın olduğunun izlerini taşımaktadırlar.» Sepet örgülerinin, toprak çanaklar üzerinde desen olarak kopya edildiği, Yeni Gine ve Yeni Kaledonya kadınlarının ürettiği bütün çömleklerde açıkça görülmektedir. Afrika çömlekçiliğindeki çizgiler, örülmüş sepet deseninin taklididir. Afrika'nın dört bir yanında, hemen hemen fosilleşmiş kemiklerle birlikte, kırık çömlek parçaları bulunmuştur; «ağızları sepet örgüsünün iyi bir taklidiyle süslenmiş olan bu parçalar, eski çağların çömlekçi bayanlarının kendilerinden de eski çağlarda yaşamış kız kardeşlerinin izinden yürüdüklerini göstermektedir.» Seramik süslemeciliğinin kökenleri, güzellikte çoğu Yunan seramik süslemeciliğini bile aşan Maidu sepetlerinin çokrenkli desenlerinde açıkça görülebilir. Bu sepetlerde, birbirinden tümüyle farklı elli örgü şekli saptanmıştır. Günü-

müzde, «bu desenleri hemen hemen yalnızca yaşlı kadınlar yapabilmektedir.» Gene aynı şekilde, son derece karmaşık desenlerle süslü Tunus çömlekleri, her kadın çömlekçi ailesinde birbirinden farklı olmakta, kendine özgü desenler, anadan kıza geçmektedir. Gine'de, kadınlar yalnızca çömlekleri değil, bütün diğer eşyaları, hatta, kulübelerin direklerini bile süslemektedirler. Bu durumda, süsleme sanatının da, giysilerin, örme sepetlerin ve çömleklerin ilk süsleyicileri olan kadınlar tarafından başlatıldığı anlaşılmaktadır.

Çizme yapma, çanak-çömlek yapma uğraşlarını kadın işi olarak düşünemediğimiz gibi, ev inşa etme ve mimarlık gibi sanatları da kadın işi olarak düşünmeye alışık değiliz. Ne var ki, dişi hayvan yuva ya da barınağı inşa eden cins olduğu gibi, ilkel kadın da yalnızca evi yöneten «yuvayı yapan» dişi olmakla kalmamakta, evi de bizzat kendisi yapmaktadır. Ataerkil toplumlarda bile kendisine tanınan «evin hanımı» nitelemesi, kadının dünyasını, ya da hatta, ilkellerde evin sahibinin kadın olduğunu belirlemekten öte anlamlar içermektedir; ilkel kadın yalnızca evin sahibi değil, onu kendi elleriyle düzenleyen, tasarlayan ve içinde yaşayan kişidir. İlkel halkların bazılarında, erkekler başka yerlerde yatar, ve eve ancak kadının konuğu olarak gelebilirken, kadın, çocuklarıyla birlikte, kendi evinde oturmaktadır. Avustralyalıların, Andaman Adalarında yaşayan yerlilerin, Patagonyalıların, Botocudoların kulübeleri, Seri Kızılderililerinin kaba korunakları, Amerika Kızılderililerinin çadırları ve deriden yapılma barınakları, Bedevilerin siyah deve postundan yapılma çadırları, Orta Asyalı göçebelerin «yurta»ları, hep kadınların eseridir. Bazıları bir yerden bir yere taşınabilir nitelikte olan bu evler, son derece ince hesapların ürünüdürler. Örneğin «yurta», bazen daire şeklinde yerleştirilmiş ve tahta takozlarla sağlamlaştırılmış direklerden oluşan, kafes gibi örülmüş kubbeyi andıran bir iskeletin, kalın keçe ile örtülmesiyle meydana getirilen büyük, geniş bir evdir; evin içi birkaç bölüme ayrılmıştır. «Odunlar dışında, evi oluşturan parçaların tümü, Türkmen

kadınlarının sanayiinin ürünleridir; evin yapımı ve çeşitli parçaların bir araya getirilmesi de kadının işidir.» Mr. Bogoras, Chukchi dilini incelerken, bazı adamlara evin iskeletini oluşturan çeşitli parçaların adlarını sormuştur. Ancak erkekler, ona bu konuda bilgi verememişler, «Bilmiyorum, bu kadın işi», demişlerdir.

Yalnızca ilkel göçebe insanların kulübeleri, çadırları ve taşınabilir evleri değil, kültürel gelişmeye uğramamış halklar dünyasının en karmaşık evleri de kadınlar tarafından inşa edilmiştir. Omahaların toprak evleri, tümüyle kadınlar tarafından yapılır. New Mexico ve Arizona «pueblo»ları, bir doğu kentinin canlı resimlerini andırmaktadır; birinin damının, yukardakinin terasını oluşturduğu evler, basamak basamak yükselen yamaçlarda, çok katlı bina salkımları halinde eşsiz bir görünüm sunmaktadır. Üst katlara basit tahta merdivenlerle ya da dıştan yükselen merdivenlerle çıkılmakta, duvarların çevrelerinde süsleme amacıyla yapılmış mazgallı siperler bulunmaktadır. Avlular, meydanlar ve sokaklar, klüp ve tapınak görevi gören garip yuvarlak kamu binaları, sayısız kalıntının tanıklık ettiği üzere, bir zamanlar Birleşik Devletlerin güney batı bölümünü kaplayan ancak şimdi bunların küçük bir kalıntısını oluşturan kasabaların bir bölümüdür. Bu yapıların tümü yalnız ve yalnız kadınlar tarafından inşa edilmiştir. Zuni'lerde, günümüzde, erkekler ağaç kesme, kereste yapma gibi ağır işlerde kadınlara yardımcı olmaktadır; Hopi'lerdeyse, inşaat işi hâlâ tümüyle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Avrupalıların yöreye gelmesinden önce, «binaların duvarlarını örmek ve evin içini, dışını tamamlamak kadınların işiydi.» İlk İspanyol rahipleri Pueblo Kızılderilileri arasına yerleştiğinde, hiçbir erkek, ev yapımına el sürmezdi. Yerleşmeleriyle ilgili bilgileri rapor eden rahiplerden biri, yerlilerin kendileri için inşa ettiği kiliselerden ve manastırlardan övgü ve gururla söz etmekte. «Bütün bunlar, yalnız ve yalnız misyona dahil kadınlar, kızlar ve küçük erkek çocukları tarafından yapıldı; çünkü bu insanlara göre, evleri kadınların yapması gerekiyor; erkekler, pelerin için gerekli

ipi eğiriyorlar, savaşıyor ve ava gidiyorlar.» Geleneklerden habersiz Rahip, erkeklerden birini duvar örmekle görevlendirdiğinde, mahçup ve çaresiz erkeğin çevresini kendisiyle alay eden, kıkır kıkır gülen bir kadın ve çocuklar kalabalığı sarmış; çünkü, bir erkeğin ev yapma işine el attığını görmek onlar için son derece gülünç bir olaymış.

İlkel işbölümünde, avlanma nasıl erkeklere düşüyorsa, başlangıçta yiyecek toplama daha sonraysa sebze yetiştirme, kadınların özel uğraşıydı. Avustralya yerlilerinde, nasıl silâhlar, bir erkeğin ayrılmaz parçalarıysa, kazma çubuğu da kadınların ayrılmaz parçasıdır. Yiyecek sağlamanın en aşağı evresi olan köklü bitki sökmekten tarımın en gelişmiş evrelerine dek tarla işlerinin kadına ait olması alışılagelmiş bir uygulamadır. Tarım işlerinin erkekler tarafından yapılmaya başlanması, evcilleştirilmiş sığırların saban sürme işinde kullanıldığı evreye rastlar. Toprağı ilk işleyen kişiler olarak kadınlar, bütün aşağı kültürlerde, toprağın sahibi sayılmışlardır; nitekim toprak mülkiyeti, önce kadınların elinde gelişmiştir.

Toprağın işleyicileri ve yiyecek ambarının sorumlusu olarak, bütün üretim fazlası da kadınlara aittir. Onu yönetmek ve dağıtmak, tümüyle kadının işidir. Meta haline gelmiş ürünlerin de tek üreticisi olduklarından, takas etme, dağıtma işleri onlara düşer. Bütün eski kültürlerde, yiyecek ve meta giriş çıkışı, kadınların denetimindedir; kadınlar, ilkel tacirlerdir. Afrika'nın her yanında, pazar yerlerinde, panayırlarda, kadınlar çevre köylerden sebze, sepet, çanak-çömlek getirir, çok canlı bir ticaret ortamı oluştururlar; bu iş hemen hemen yalnızca kadınlar tarafından yapılır. Kikuyu ve Masailerde yoldan geçen kervanlarla yapılan takaslar, kadınlar tarafından gerçekleştirilir; kabile erkekleri, başka kabilelerle savaş halinde olduğunda bile, savaşan kabileler arasında alış-veriş, ya da değiş-tokuş sürdürülür. Aynı şekilde Kongo'da, ticaret, hemen hemen tümüyle kadınların elindedir. Kameroonlarda, kadınlar ticaret merkezlerinden sorumludurlar ve bütün işleri onlar yönetirler. Nijerya'da, İbo kabilesinde «ticaret tamamen kadınların elin-

de; ve onlar, işleri büyük bir başarıyla yönetiyorlar. Pazarlar, yetkin yaşlı kadınların denetimi altında, bu yaşlılar, kuralları, yasaları saptıyor, yürütüyor ve ortaya çıkan sorunları çözümlüyorlar. Her pazar yeri, o pazarın 'kraliçesi' (Amwu) başkanlığında bir kadınlar kurulu tarafından yönetiliyor. Bu kurul genellikle fiyatları saptıyor, para olarak kullanılan salyangoz kabuğunun 'kur'unu belirliyor, hangi pazarların dolaşılacağını ve hangi kasabalarla ticari ilişkilerin kurulacağını ve sürdürüleceğini belirliyor.» Tibbu ülkesinde, bölgeye bütün güney doğu Afrika'dan kervanlar getiren büyük tuz ticareti, tümüyle kadınlar tarafından yürütülmektedir; kervanlar geldiğinde, erkekler ortadan kaybolur, kadınlara engel olmamak ve işi tümüyle onlara bırakmak için tepelere çıkarlar. Kuzey Amerika'da, kürk ticareti, postların işlenmesi işi de kadınların elindedir. Nikaragua'da, «bir erkek, pazara adımını atamaz, alışverişi izleyemez, yoksa dayak yer.» Orta Asya'nın bütün ülkelerinde, ticaret tümüyle kadınların elindedir. Marco Polo'nun kısaca anlattığı durum bugün de geçerlidir: «alım ve satımı kadınlar yapar.» Tibet ticareti, eski zamanlarda bir kadınlar kurulu tarafından düzenlenirdi. «Ticaret,» diyor yaşlı bir Çinli muhasebeci, «ancak ve ancak bir kadınlar grubunun öngördüğü kurallar uyarınca, onların denetiminde yapılabilir. Assam ve Minipur kabilelerinde, «bütün ticareti kadınlar yapar.» Eski bir gezi yazısına göre, Malaya Yarımadasında, Tranganore ya da Trengganu'da, «ticareti kadınlar yapar.» Burma'da, ülkenin bütün perakende satışları, ve toptan satışlarının büyük bir bölümü, daha çok kadınlar tarafından yapılır. Timor Adasında, «bütün alım satımı kadınlar yapar.»Luchu Adalarında,«yaşamın merkezi olan pazar yeri, tümüyle kadınların elindedir.» Bir Japon tacir, Luchu'ya geldiğinde, ilk iş olarak işlerini yürütecek bir satıcı kadın bulur ve bütün malını ona teslim eder; yurduna dönerken, kendisine kuruşu kuruşuna hesap verilir, tacirin yapacağı tek şey, kendisine verilen kârları cebine yerleştirip yola koyulmaktır.

Gelişmiş toplumlardaki ataerkil toplum yapısının en

güçlü temeli olan kadınların ekonomik bağımlılığı, aşağı kültür evrelerini yaşayan hiçbir toplumda yoktur. İlkel işbölümünde, cinsler karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır, ve toplumu oluşturan birlik, işte bu ortak bağımlılık temeli üzerine kurulmuştur. Bu birlik, bu ortaklık, cinsel, yani cinse dayalı değil ekonomiktir, çünkü anaerkil yapıya sahip klanlarda, cinsel işbölümü, herhangi bir cinsel ortaklık ilişkisinden bağımsız olan klan erkek kardeşlerinin ve klan kız kardeşlerinin ekonomik gereksinmelerini karşılar. Kadınların cinsel ilişki yoluyla kurdukları birlikler, edindikleri ortaklar tarafından yapılan katkılar, topluluğun varlığını sürdürmesi için kaçınılmaz katkılar değil, topluluğun elinde bulunan mal varlığına eklenen fazladan değerlerdir. İster anayerli olsun, ister babayerli, ilkel evlilik biçimlerini oluşturan birlikler, yani cinsel ortaklar arasındaki yakın birlik de, aynı şekilde karşılıklı ekonomik bağımlılığa dayanmaktadır. Kadının kocasıyla ayrı bir yuva kurmak üzere kendi kümesinden ayrılmasını öngören ataerkil evlilik de, ilerde göreceğimiz üzere, cinsel etmenlere değil ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Ancak kültürel gelişmenin daha aşağı evrelerinde, söz konusu ekonomik etmenler, hiç değilse kadının erkeğin emeğine bağımlı olduğu kadar, erkeğin de kadının emeğine bağımlı olmasına dayanmaktadır.

Bir cinsin, ekonomik çıkar açısından diğer cinsten üstün olması söz konusu olduğu sürece, bu üstünlük tümüyle kadından yanadır. Avlanma döneminde ve ilk tarım toplumlarında erkeğin çok az bir katkısı olurken, kadınlar tek başlarına servet üretiyorlardı. Tarımın, kadınların elinde gelişmesiyle, kadınların ekonomik üstünlüğü büyük önem kazandı. Yalnız ve yalnız tarımla geçinen toplumlarda, kadınların işledikleri toprağa sahip olmaları, ekonomik ilişkilerde temel tayin edici etmeni oluşturuyordu; bu toprağı evlilik yoluyla ele geçirmekse, ataerkil kurumların temel amaçlarından biri haline geldi. İlk evrelerde, tümüyle kadınların elinde olan üretken emek, erkeklerin ellerine aktarıldı, çünkü, kır yaşantısında ve gelişmiş tarımsal koşul-

larda sürekli yiyecek kaynaklarının varlık kazanmasıyla, avcı, diğer uğraşlara el atmak üzere serbest kalıyordu.

Ancak, sanayi ve servet üretimi biçimleri, ev sanayii boyutları içersinde gerçekleşir duruma dönseydi, bizimki de içinde olmak üzere toplumlar eril ekonomik egemenlik temeli üzerine kurulmuş ataerkil niteliklerini hemen yitirirlerdi. «Kadın işleri» denilen alanda, yani ev yaşantısının sürdürülmesi için gerekli etkinlikler alanında, cinslerin birbirlerinden bağımsız yetkinlikleri, uygarlaşmış toplumlarda da, ilkel toplumlarda da aynıdır. Kendi alanlarında yerleri karıları tarafından doldurulamayacak olan zeki, dâhi, sanayiin yöneticisi, ustası, yetkin yönetici ve lider, rekabetçi işadamı, yaşamın en ilkel ayrıntıları karşısında eli kolu bağlı birer bebekten farksızdırlar; mutfakta ne yapacaklarını şaşırırlar; bir düğme dikemezler, bakkaldan alış-veriş etmeyi bilemezler. İlkel kültür, hemen hemen tümüyle ev yaşantısıyla sınırlıdır, yaşamın sürdürülmesi için gerekli küçük ayrıntılarla, karın doyurmayla, ve ev işleri etkinlikleriyle sınırlıdır. İlkel sanayiler, mutfak ve dikiş sepeti ile ilgilidir; ilkel ticaret, pazarlama demektir; ilkel yasa ve ilkel yönetim, temelde ailenin ve evin işlerinin ve ilişkilerinin yürütülmesidir. İlkel toplumda erkek üretim ya da yönetim ücretlerini değil, hammaddeyi sağlar. Uygar toplumlarda, genel olarak erkeklerin alanını oluşturan etkinlikler, aslında ilkel toplumda yoktur; bu işler, kültürün daha yüksek evrelerinde, ataerkil koşullar altında, gücün, saldırgan, savaşçı ve yönetici erkeğin, yağmacılıkla geçinen, rekabetçi erkeğin elinde toplanmasının sonucu olarak gelişmişlerdi. Eğer bizim kültürümüzün sınırları daraltılıp ilkel kültür düzeyine indirgense, eğer bizim sınai kuruluşlarımız ansızın ev sanayii boyutlarına indirgense, ve eğer devlet, bir ev ya da aile birimi kadar küçülse, ilkel toplumda kadının içinde bulunduğu ve çoğuna inanılmaz ve çelişik görünen egemen konumu, bizim kültürümüzde de, büyük ölçüde ve kendiliğinden oluşurdu. İlkel toplumda cinslerin, üretimsel ve yönetimsel yetkinlik açısından daha eşit oluşu, ya da daha doğrusu, kadınların üstünlüğü, cinslerin

kendi başlarına birbirlerinden farklı oluşlarından çok, bu yetilerin ilkel ve gelişmiş kültür ortamlarındaki köklü farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Aşağı kültür düzeyinde önem taşımayan alanlarda, akılsal ya da bilgisel üstünlük erkek cinsten yana değildir. İlkel insan dişisi, tıpkı hayvan dişisi gibi, dişiye göre daha donuk ve aptal olan erkekten çok daha uyanık, bilgilenmeye çok daha elverişli ve daha yaratıcıdır. Dişinin anasal işlevleri, uzun bir evrim sürecinde, eril gelişmeye yabancı olan nitelikler, dikkatli olma, zekâyı yaratıcı yönde çalıştırma ve yapıcılığa elverişli olma özellikleri kazandırmıştır. Dolayısıyla dişi, ilkel koşullarda zekâ ve bilgi açısından erkeğe eşit olmakla kalmamakta çoğu kez ondan üstün olmaktadır. Uygulamayla ilgili konular söz konusu olduğunda, yabanıl toplumlarda bu durum açıkça görülmektedir; yabanılın, akıl danışmak için kadınlara başvurma alışkanlığında olmasına şaşmamak gerekir. Batı Afrika'da yaşayan İbibo kadınlarının akıl açısından erkeklerden daha yüksek bir yapıya sahip olduğu dile getirilmiştir. Seylan'lı Veddah' larda, erkekler son derece donuk ve durgundur; birbirleriyle hemen hemen hiç konuşmazlar ve «aklı gelişmemiş insanların bir özelliği olan şaşkın davranışlarda bulunurlar, akılları karışıktır; kadınlar erkeklerden daha zeki, ve daha eliçabuk, kavrayışları daha gelişmiş kişilerdir.» Aynı çelişkinin, Fuegia yerlilerinde de bulunduğu belirtilmiştir: «kadınlar erkeklerden daha akıllı.» Borneo'da, kadınların, yabancılarla anlaşmada erkeklerden çok daha rahat davrandığı gözlenmiştir. Yeni Gine'nin iç kesimindeki kabilelerle ilgili olarak Moskowski, şu görüşü dile getirmektedir: «Bizi karşılayıp buyur edenler genelde erkekler değil, kadınlardı; kahraman arkadaşları, kadınların ardına gizlenmiş tir tir titriyorlardı.» Bu söylenenler ne abartılmış, ne de olmadık sözlerdir; bu, bütün yabanıllarda gözlemlenmiş bir durumdur. Kadınların, yabanıl dünyanın çoğu halklarına kıyasla boyun eğer konumda bulunduğu Doğu Melanezyalılarda, bu duruma karşın, yabancılarla görüşmede başı çeken kadınlardır. Bir Fiji köyüne girdiğimde, etleri pörsümüş

bir yaşlı kadın karşıladı beni; yanıma yaklaştı, ve sırtan kadın kendilerini nerdeyse zorla çekeleyinceye dek mahçup öğrenciler gibi ihtiyarın ardına saklanmakta olan iki yetişkin yamyam reisini, yani oğullarını bana takdim etti. Buşmenlerde, erkekler, ortaya çıkmadan önce, görüşmenin sonucunu beklerken, kadınlar yabancı bir grupla barış görüşmesi yaparlar. «Yolda bir Avrupalının karşılarına çıkması üzerine, bir Mkamba'nın can havliyle koştuğunu, kadınınsa, bana mısın demeden ve hiçbir şey koşmasına neden olamazmışcasına yolun kenarında oturduğunu görmek hiç de olağandışı bir olay değildir.» Aleutlarda, «köye yabancılar geldiğinde, erkekler evde otururken kadınların gidip onları karşılaması âdettir.» Tibette, yabancıyla yüz yüze gelen kadındır. «Tibetli kadın» diyor Mr. Landor, «Tibetli erkekten çok daha üstün. Daha iyi yürekli, daha yiğit, ve erkekten çok daha iyi bir kişiliğe sahip. Çadırlarına yaklaştığımızda, anlatılamayacak denli çekingen olan erkeğin kaçmaya başladığına, kadınlarınsa çadırlarından sorumlu kişiler olarak yerli yerinde durduğunu çok gördük; kadınlar, hiç de soğukkanlı ve kendilerine eğemen değillerdi gerçi, ama hemen hemen her seferinde, bizi mutlaka büyük bir gururla karşılarlardı. Kadınlar erkeklerden çok daha az utangaç göründü bize, rahatça ve duraksamadan konuşuyorlardı.» Yöreye ilk gidenlerden bir Cizvit din görevlisi Kuzey Amerika Kızılderilileriyle ilgili olarak «kadınlar erkeklerden çok daha iyi birer yönetici,» diyor. Aynı şey, bizim toplumlarımızm aşağı tabakalarında görülebilir; Fransız köylü kadını örneğin, erkeğinden çok daha zeki, uyanık ve beceriklidir.

VII. BÖLÜM

ANAERKİL TOPLUMLARDA KADINLARIN DURUMU

Ele aldığımız olgular, tarihsel ataerkil toplumların belirleyici özelliğini oluşturan durumun, yani, erkeğin koca ve baba olarak egemen konumda oluşunun, başlangıçta, insan toplumsal kümelerinin yapısında bulunmadığını, ancak ilkel toplumlardaki koşullara kıyasla daha gelişmiş toplumsal koşulların sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Toplumsal kökenlerin anaerkil olduğu yolundaki kuramlara yöneltilen şiddetli itirazların, büyük ölçüde, yanlış anlamalardan kaynaklandığı, bu yanlış anlamalardansa, kısmen «anaerki» teriminin sorumlu olduğu görülmektedir. Anaerkil kuramın, başlangıçta, bölük pörçük belirtilerden derlenen yüzeysel kanıtlarla açıklanmış olması nedeniyle, bu terimin daha da yanıltıcı hale geldiği ortadadır.

Nasıl ki, «ataerkil» sözcüğü «baba tarafından yönetilme» anlamına geliyorsa, «anaerki» sözcüğü de, «ana tarafından yönetilme» anlamına gelmektedir ve dolayısıyla, anaerkil toplum tipinde, kadınları, erkekler üzerinde, tıpkı, ataerkil toplumsal düzende erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu egemenliğe benzer, ya da onun aynı egemenliği uyguladığı, ve iki toplumsal örgüt tipinin, yalnızca her birinde egemen gücü uygulayan cins açısından birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bachofen'in düşüncelerinin ürünü olan savlar, bu yanlış anlamayı, ve cinslerin ilgili rollerinin yer değiştirdiği karmakarışık dünyaların yaşandığı Kadın Kralıkları, Prenses İda diyarları çizen abartmaları körüklemiştir.

İlkel insan topluluklarına özgü anayanlı düzenin, koşulların özellikle uygun olduğu ortamlarda, kültürün gelişmiş evrelerinde de varlığını korumuş olması ve maddi mülkiyetle siyasal gücün kadınların elinde toplanması sonucu, bu türden kadınerkil toplumlara çok benzer toplumların gelişmesi olası, hatta olanaklıdır. Ancak, Sir James Frazer'ın haklı olarak savunduğu üzere, bu türden koşullar, genel kültür tarihi açısından pek büyük önem taşımayan ayrıl durumlar, çok seyrek rastlanan ilginç kültürel olgulardır. Kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan asıl olgu, kültürün ilk evreleri boyunca, anaerkil düzenli toplumların değil, tersine, ataerkil düzenli toplumların ve ailelerin ayrıl durum oluşturduğu olgusudur. Aşağı kültürlerde, hemen hemen her türden ve çeşitli ölçülerde, dişi etkisi ve gücü kendini göstermekte, kimi durumlarda, örneğin boşinanlar nedeniyle, doğaüstü güçlerle gizemli güçlerin kadınların tekelinde toplandığının düşlendiği ve kabul edildiği topluluklarda, toplumsal açıdan erkeklere eşit konumda olma sınırını aşacak ölçülere ulaşmaktadır. Anaerkil yapılı toplumlarda, kadınlar, erk ve etkilerini, isteyerek ve severek uygulasalar da, istemeden uygulasalar da, bu toplumlarda onların toplumsal konumlarını belirleyen şey, ataerkil yapılı toplumsal düzende olduğu gibi, kadınlara özgü yetersizlikler değildir.

Ancak, anaerkil toplumların yapısı, bir cinsin diğer cins üzerinde egemenlik kurması temeline ya da ilkesine dayalı değildir. Yerleşik terim haline gelmiş olan «anaerki» terimini kullanmayı sürdürmek, uygun düşmektedir; tartışmaya açık olmakla birlikte, bu terimin yerine geçmesi beklenen «ana hukuku» ya da «anayanlı toplum» gibi diğer terimleri kullanmak da uygundur. Ama, «hukuk» (ya da hak) ya da soy çizgisinin ana tarafını izlemesi (anayanlı) uygulaması anaerkil yapılı toplumun temellerini oluşturmadığı gibi, egemenlik ya da yönetim de anaerkil toplumun temelini oluşturmamaktadır. Hatta, aslına bakacak olursak, aşağı kültür evrelerinde, ataerkil toplumların belirleyici özelliği olan, bir cinsin, diğer cins üzerinde egemenliği

olgusuna karşılık gelebilecek hiçbir olgu yoktur. Gelişmiş toplumlarda, bireyler, sınıflar ve yöneticiler tarafından uygulanan egemenliğin benzeri, ya da buna karşılık gelecek bir olgu, en ilkel insan toplumlarında yoktur. Aşağı kültürler, eğer eşitlikçi değillerse, birer hiçtirler. İlkel insanlık âlemi, egemenlik düşüncesine tümüyle yabancıdır; yetke kavramı, bu insanlar tarafından düpedüz anlaşılmamaktadır. Kültürün bu evrelerinde, ayrıcalıklı hak, yalnızca belli kişilere tanınan hak diye bir şey yoktur. Dolayısıyla, dişi egemenliği ve ana-hukuku, ataerkil öncesi toplumsal düzenin anayanlı yapısının belirleyici özelliği olarak ele alındığında, ataerkil toplumun ilke ve fikirleri, kendileri hakkında hiçbir şey bilmeyen bir toplumsal varlık biçimine uyarlanmaktadır; elbet bu durumda, sonuç olarak ortaya var olması olanaksız bir canavar çıkmasına şaşmamak gerekmektedir.

Sir James Frazer'ın, reis olarak kabul ettiği kişilerin genellikle erkek olduğu yolundaki temel itirazı, bu yanlış anlamalara tipik bir örnek oluşturmaktadır. Toplumsal örgütlenmenin hiçbir aşağı evresinde, bizim anladığımız anlamda reislerin bulunmadığı olgusu dikkate alındığında, bu karşı durma, bir ölçüde zayıflamaktadır. Avda ve savaşta lider bir erkektir, çünkü erkek, avcı ve savaşçı olmak durumundadır. Ancak bu konumun, alışılageldiği üzere, bir yöneticinin gücünü ve yetkesini gerektiren konumla uzaktan yakından ilgisi yoktur; toplumun ilk evrelerinde, bu türden güç ve yetke söz konusu değildir. Savaşta ya da avda, «başı çeken» kişinin, «reisin», yetkileri son derece sınırlı ve geçicidir; bu liderlik, tıpkı hayvanlarda görülen, tümüyle işlevsel bir liderlik ve topluluk için yapılan bir hizmet olmak dışında herhangi bir yetke içermeyen bir görevdir. Nitekim, erkek egemenliğinin tümüyle kurulmuş olduğu ve yaşlı erkeklerin etkisinin ve yetkesinin çoğu ilkel topluluklara göre daha fazla bulunduğu Avustralya'da, reislerin yönetme ve hükmetme gücü yoktur. Doğrusunu söylemek gerekirse, Avustralya yerlilerinde reis yoktur. Avrupa'lıların «reis» diye adlandırdığı kişiler, beyazlarla iliş-

kide, sözcülük görevini yüklenen temsilcilerden başka bir şey değillerdir. Bu türden bir kurumun, Avrupalıların kıtaya gelmesinden önce var olduğu bile büyük ölçüde kuşku götürür. Avustralyalı «reisler»in, buyruk verme yetkisi yoktur. Kendi bildikleri gibi, kendi kararları uyarınca ve kişisel yetkilerini kullanarak hareket edemezler; klan ya da kabilenin ortak davranışını yaşlı erkeklerin etkileri yönlendirir, ama resmi bir kurul yoktur. Kuzey Melanezya'da, yerlilerle herhangi bir resmi konuda işlem yürütmek, reislerinin bulunmaması nedeniyle çok zordur. En yabanıl ve şiddetli erkek egemenliğinin varlık gösterdiği bir başka merkez olan Yeni Caledonia'da, «reisler genellikle pek etkili değillerdir, siyasal güçleriyse, kesinlikle yoktur.» Torres Boğazı Adalarının bir bölümünü oluşturan Banks Adalarında, reis yoktur. Yeni Gine'de, reislerin sözü geçmez. Assam kabilelerinde, «her köy küçük bir cumhuriyettir, ve herkes, komşusuyla eşit konumdadır; öyle ki, bundan daha demokratik topluluğu bir yerde bulmak hemen hemen olanaksızdır. Reis vardır gerçi, ancak yetkileri pek sınırlıdır.» Reislerin yalnızca adı vardır. Fuegia yerlilerinde, reis yoktur. Kaptan Fitzroy, büyücü erkekleri, «reis» diye betimlemiştir gerçi ama, Kaptan Bove, bunların «hiçbir konuda yetkili olmadığını, reislerin hor görüldüğünü, onlarla alay edildiğini» belirtmektedir. Patagonyalılar, «reislerine bağlı olduklarını gösteren hiçbir davranış sergilememekte, bu türden bir yükümlülük duymamaktadırlar. ...Doğal olarak bağımsızlık düşüncesine yatkın olan bu insanlar, daha çok, hiç kimsenin bir başkasından aşağı olmadığı yönündeki fikirlere rağbet etmektedirler.» Komutan Musters, Kızılderililerin bulundukları bölgeleri ileride ziyaret edeceklere şu öneride bulunuyor: «Kendinizi üstünlük havalarına kaptırmayın, çünkü onlar bunu anlamazlar.» Yaşlı bir din yayma görevlisinin aktardığı gözlemlere göre, Brezilya Yerlileri, «...ne kral tanıyorlar, ne de prens. Her aile, kendini kesinlikle özgür görüyor, her bir Kızılderili, kendisini bağımsız bir varlık olarak kabul ediyor. Komşularına karşı çıkardıkları sürekli savaşlar, bağımsızlıklarını tehlikeye attıkça, bir

çeşit toplum oluşturmanın gerekliliğini öğrenmişler ve 'cacique' denilen bir reis seçmişler. Ancak reisi seçerken amaçları, kendilerine bir sahip, bir efendi edinmek değil, onlara yolgösterecek bir koruyucu, bir baba edinmek olmuş. Böylesine onurlu bir konuma getirilmek içinse, büyük yüreklilik ve yiğitlik örneği sergilemek gerekli.» Iroqualarla Delaware yerlileri, «hükmedilmek, yasa ya da baskı diye bir şey tanımazlar. Reisler, kendilerine eşit konumda bulunanlar arasında en çok saygı gören kişiler olmaktan öte bir şey değillerdir.» Reislerin temel görevleri, diğer kabilelerle ve Avrupalılarla yapılan görüşmeleri yönetmek ve bu görüşmelerde varılan herhangi bir anlaşmanın yürümesinden sorumlu olmaktı. Küçük bir yanlış olsa, ağır şekilde azarlanıyorlar, görevlerini savsaklamaları halindeyse reislikten alınıyorlardı. «Reislerle konuşurken, bir krala boyuneğer tavırlar içinde davranırsanız, gülüyorlar.» Hudson's Bay Şirketine bağlı bir tacir, şirketin müdürlerinden, «reislerim» diye söz ettiğinde Kızılderililerin şaşıp kaldığını anlatıyor. «Senin reislerin kim, ve onları diğer insanlardan üstün kılan nedir?» diye sormuşlar ona. Servet sahibi olmaları nedeniyle söz sahibi olduklarını açıklamış tacir, «ama müdürleri övmek yönünde söylediğim her şey, daha çok aşağılanmama neden oldu; böylesine çok şey söylediğim için büyük pişmanlık duydum, hatta hayatımda bu denli pişman olmamıştım.» Bazı Amerika kabileleri, yalnızca savaş zamanı reis atarlar. Sioux yerlilerinde, Avrupalıların gelmesinden önce reis diye bir şey yoktu. Carrier Kızılderililerinde, reislerin «pek bir yetkesi ya da etkileyici niteliği yoktur.» Navaho'larda, «reisler, kabilenin yaşlı erkekleridir, geçici, silik, kesin kararları olmayan kişilerdir; öyle ki, kabiledeki en genci bile onunla çelişebilir ve ona karşı gelebilir.» Karaayak kabilesinde, reisler, dilenci konumunda kişiler olarak betimlenir. «Eskimolarda,» diyor Mr. J.W. Bilby, «yetke fikri diye bir şey yok; bir insan, yalnız ve yalnız akıl yönünden, deneyim, beceri ya da güç yönünden üstünse, bir başkasına yetke uygulayabilir ancak. Bildikleri tek yetke biçimi, bu. Aile ve kabile yaşantılarında, Eskimolar, pürüz-

süzce işleyen türden bir ortaklaşmacılık uyguluyorlar; barışçıllığa sıkı sıkıya uyma, yabancılara karşı konuksever davranma, yiyecekleri ve varlık sürdürmede gerekli şeyleri paylaşma, bu düzenin en önemli ilkelerini oluşturuyor. Onların topluluğu, her insanın bir diğerine eşit olduğu bir topluluk. Bir insanın bir başka insana uşaklık etmesi fikri, Eskimoya yabancı.» Araplarda bile, şeyh, «pek söz sahibi değildir; ona saygı gösterilir, özellikle de iyi bir konuşmacıysa, önerilerine uyulur, ama buyruk verme yetkisine sahip değildir. Atacağı her adımı, klanı oluşturan ailelerin reislerinden kurulu kabile kuruluna danışmak zorundadır. Bu kurulun onayı olmaksızın ne savaş ilân edilebilir, ne de barışa varılır.» Kabilelerde, reisler yalnızca savaş zamanında seçilir. Yabanıl buyurganlar ülkesi Afrika'da, reisler, feodal toplum gelenekleriyle yetişmiş Avrupalıların sandığı türden reisler değildir, ve beyazlar, reislerin varlıklarını bazen istismar etmektedirler. «Reis» diye betimlenen kişiler, genellikle savaşta önderlik eden savaşçılardan başka bir şey değildir. Doğu Afrika kabilelerinden Akambalar, Akikuyular, Aketakalar ile ilgili görüşlerini aktaran Hon. H.C. Dundas, şöyle diyor: «Var olan kanıtları, dikkatle gözden geçirip inceledikten sonra, bu kabilelerin 'reis' sanına lâyık birer başlarının ya da liderlerinin bulunmadığı kanısına vardım.»

Görülüyor ki, «başkan» ya da «reis»in bulunduğu durumlarda bile, bunların yetkileri, hiçbir şekilde egemenlik biçimini almıyor, topluluğun dilek ve istekleri doğrultusunda, onun amaçlarını gerçekleştirmek yolunda ve çoğu kez de, egemenliği ister istemez uygulayan kişinin sorumluluğu altında gerçekleşiyor. İlkellerde başkanın yalnızca yürütme yetkisi vardır, yani, kümenin bir bütün olarak gerçekleştirmeye karar verdiği herhangi bir ortak edimi bir eşgüdüm çerçevesinde küme adına hayata geçiren kişidir başkan. Genelde, başkanın en belli başlı ve de tek görevi, herhangi başka kümelerle olan ilişkide sözcülük etmektir. İlkel kümenin iç işlerinde, hiçbir şekilde zorlama yoktur; yükümlülükler, zorunlu edimler biçimini almaz, «görevler» herhangi bir

yasama yetkesinin denetiminde değildir, ayrıcalık ve egemenlik, geçersizdir, tanınmaz. Görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde, yetke denetiminin yerini, kuramsal kural ve önlemlerle zorlamalı baskılara gerek göstermeyen, kendiliğinden ortaya çıkan ruhsal davranışlar almıştır.

Anaerkil topluluklarda, erkek «başkan»ın yetkesi ve ayrıcalıkları, diğer ilkel topluluklardakinden de azdır. Seri yerlilerinde, «reis»in, kadınların istek ve kararlarını erkeklere aktarmaktan başka hiçbir işlevi yoktur; kendi öz nitelikleri sayesinde değil, karısının nitelikleri sayesinde başkan seçilmiştir. Pueblo Yerlilerinde, reis yoktur. Assam'lı Khasiler, «rajalarına karşı özel bir saygı göstermezler; hatta, bu rajaların pek bir yetkisi de yoktur. Savaş durumunda, herkesi silâhlanmaya çağırma, ya da karşı tarafa bağış göndermeye yetkilidirler.» Eskiden reislerin işlevleri, savaşta önderlik etmekti. «'Mantris'in üzerinde yer alan 'durbar'a danışıp onun onayını almaksızın önemli hiçbir edimde bulunamazlar.» Bunlar, «Son derece yoksul kişilerdir.» Diğer kabile bölgelerine göre daha ilkel bir yapıya sahip olduğu anlaşılan Khyrim'de, başkanlık, Yüksek Rahiplerin erkek akrabalarına verilir; Rahip, bu başkan ya da reislerin yönetimini denetler. Pelew Adası yerlilerinde, erkek reislerin yetkesi, yalnızca erkeklere uygulanır; kadınlar bu reislere selâm bile vermezler. Reisler, kadınlardan oluşan kurula danışmadan hiçbir konuda harekete geçemezler. Önemli bir kararın verilmesi söz konusu olduğunda, reis, birkaç yaşlı kadınla birlikte, evine kapatılır; kadınlar, reisin karar vermesine yardımcı olurlar. Bu topluluklarda, «reislerin» bu belli belirsiz, bulanık yetkelerinin, erkekler tarafından zorla ve şiddet kullanılarak ele geçirildiğini söylemek olanaksızdır; kadınların yetkisi, etkileri, büyüktür, söz sahibi olan kadınlardır, ve yetke uygulamanın bütün yolları, bütün yöntemleri, kadınların denetimindedir. Reislik, tümüyle işlevsel bir görevdir; reisliğin içerdiği yetke, kadınların istemi çerçevesinde, ve de yalnız ve yalnız erkeklere uygulanır, kadınlara değil.

İster anaerkil olsun ister ataerkil, ilkel toplumsal kü-

melerde erkek reislerin konumu, toplumsal kökenlerin anaerkilliği kuramıyla ilgili bir güçlük yaratmak bir yana, tersine, insan toplumunun ilk olarak bir egemen erkeğin yetkesi etrafında toplanmış kümeler halinde ortaya çıktığı varsayımıyla uzlaşmaz bir durum yaratmaktadır. Buyurgan yetke uygulayan «yaşlı bir erkeğin» egemenliğinde kurulu bir düşsel ilkel ataerkil küme kavramı, var olan ilkel toplumların en belirgin özelliği olan eşitlikçi nitelikle, kesin olarak çatışmakta, her yerde görülen bu en dikkat çekici ilke, bu kavramı olanaksız kılmaktadır. Öte yanda, en eski insan toplumlarının, ataerkil kuramda öngörüldüğü şekilde ortaya çıktığını varsaymak olanaksızdır, çünkü, aşağı kültürlerde, genel kural olarak karşımıza çıkan işleyişlerden hiçbirinin karşıt koşullardan gelişmesine asla olanak yoktur. Birçok başka bakımdan olduğu gibi bu bakımdan da ataerkillik kuramı, ilkel toplumsal koşullara, tarihin çok daha ileri evrelerinde ortaya çıkan koşulları yakıştıran bir tarih yanlışı örneği oluşturmaktadır. Askeri gücün geliştiği durumlarda, savaş-lideri ve savaşçı sınıf, doğal olarak ilk anda kuşatılan halklara uygulanan ve giderek reislerin kendi kabileleri içinde bazı ayrıcalıkları zorla ele geçirmesiyle kapsamı genişleyen bir egemenliği benimsemiş ve zorla ellerinde tutmuşlardır. Ancak, eski Doğu'dakiler kadar bol sayıda imparatorlukların daha önceden kurulmuş olduğu Afrika krallıklarında rastladığımız bu koşulların, ne ilkel koşullarla bir ilgisi vardır, ne de toplumsal kültürün aşağı evreleriyle. En buyurgan erkek otokrasilerinde bile, krallığı yönetenin görevlerini belirleyen ilkeler, ilkel anaerkil toplum yapısına özgü özellikler içermektedir; ve bu özellikler, hiçbir yerde, bu görevde olduğundan daha belirgin değildir. Öte yanda bu görev, bizim toplumumuzda bile, çok yakın bir zamana dek kadın tarafından yürütülebilecek tek siyasal işlevdi.

İnsan toplumunun ilk evrelerinde, ataerkil örgütlenme biçimini değil, anaerkilliği uyguladıkları, anaerkil ilkelere göre örgütlendikleri, ilk kez, soy çizgisinin erkek tarafını değil de, dişi tarafını izlemesi uygulamasının görülmesiyle

düşünüldü. Bunun en klasik örneği, Herodotos Tarihinde, Anadolu'daki Likyalıların soy çizgisi uygulamalarının anlatıldığı bölümdür. «Başka hiçbir halkta bulunmayan tek bir gelenek var bunlarda,»diyor Herodotos, «adlarını babalarından değil, analarından alıyorlar. Bir Likya'lıya kim olduğu sorulduğunda, ana tarafının soy ağacını sayıp dökecek, atalarını sıralarken, anasını, onun anasını... vb. sayacaktır. Herodotos'un, yalnız Likyalılarda bulunduğunu sandığı «tek gelenek»in, yani soy çizgisinin dişi soyunu izlemesi uygulamasının, kültürün en gelişmiş evrelerinin aşağısında bir düzeyde yaşayan dünyanın yarısı için, kural haline geldiği bilinmektedir; soylarını baba çizgisini izleyerek belirleyen halkların pek çoğundaysa, daha önce bunun karşıtı olan soy belirleme kuralının geçerli olduğunu gösteren kesin kanıtlar bulunmaktadır. Kadınların daha önceki konumunun, ataerkil düzende yaşayan kadınların konumundan farklı olduğu görüşünü öne sürmek, bu cinsin konumunun herhangi bir şekilde egemen konum olduğu anlamını içermez; ve soy çizgisinin, ana soyuna göre belirlenmesinin o toplumda anaerkil yapının var olduğunu göstermediğini kanıtlamak pek güç olmamıştır.

Ancak anayerli evlilik uygulaması söz konusu olduğunda, durum farklıdır. Bu geleneğin kökeni konusunda ne yorum yapılırsa yapılsın, uygulamanın doğurduğu sonuçlar tartışma götürmez. Bir kadın, kocasının peşinden gitmek yerine, kendi evinde ve kendi öz kan-akrabaları yanında kalıyor, kocaysa aynı evde yaşayan bir yabancı sayılıyorsa, ya da kadın erkeğin ailesinden sayılacağına, erkek kadının ailesinden sayılıyorsa, kadının, ne denli uygar olursa olsun, ataerkil toplumlarda sahip olduğu konumdan tümüyle farklı, üstün bir konumda bulunduğu ve boyuneğen taraf olmadığı açıkça ortadadır. Heer Adriani, Celebes Adasının orta bölümünde yaşayan Toradja yerlilerinde, kadının kendi evinde ve kendi akrabaları arasmda kalması nedeniyle, kocanın konumunun her zaman için ikincil olduğunu, erkeğin kadına boyuneğdiğini belirtiyor. Zuni toplumuyla ilgili olarak da, Dr. Kroeber, toplumsal örgütlenmenin tümü-

nün, kadının sürekli olarak kendi evinde kalması temeline dayandırıldığını söylüyor. «Kadın, evin sahibidir ve Zuni kadınının dünyasındaki konumunu belirleyen bu durumdur. Kabilenin anayanlı geleneği, kadının evinde sürekli olarak kalmasına dayanmaktadır.» Söz konusu düzen, her şeyden önce, toprağın değer kazandıktan sonra, kadının mülkü olduğunu, kocanınsa, ekonomik olarak yalnız ve yalnız günlük emeğinin ürünlerine sahip olduğunu gösterir. Bundan çıkarılacak bir diğer sonuç da, söz konusu mülkiyetin, dişi soy çizgisini izleyerek kalıt bırakıldığı, çocukların da, babalarının ait olduğu kümenin değil de, ananın ait olduğu kümenin parçaları olduğudur. Dalmaçya'da daha geçen yüzyılda bile, toprak sahibi olan kadının kocasının, kendisiyle bir arada yaşamak üzere kadının evine taşınması halinde, soy adını değiştirmesi ve karısının soy adını taşıması geleneği vardı. Bu durumda çocuklar, babalarının değil, analarının soy adını alıyorlardı. Soy çizgisinin dişiler soyunu izlemesi, o toplumun anaerkil olduğunu gerekli kılmasa da, anayerli evlilik, anaerkil toplum düzenini gerektirmektedir. Buna göre, evliliğin babayerli olduğu topluluklarda, pek çok anaerkil özellikler görülebilse de, anayerli evliliğin uygulandığı topluluklarda, ataerkil geleneklere tanık olmak, son derece ayrıl bir rastlantı olacaktır. Demek ki, anaerkil toplum düzeninin özellikleri arasında en belirleyici olanı, anayerli evlilik uygulamasıdır.

Anaerkil bir toplumda, egemenliğin kadınlar tarafından uygulanıp uygulanmaması, bilimsel saptamalarda belirleyici rol oynayacak bir özellik olamayacağı gibi, kolayca değerlendirilebilecek bir durum da değildir. Cinslerin ne ölçüde söz sahibi olduklarının değerlendirilmesinde, kesinlikle ataerkil toplumlar söz konusu olduğunda bile, müthiş yargılama farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Victoria ve Georgia Dönemi İngiltere'sinde kadınların dikkat çekecek ölçüde söz sahibi olduğunu ve olağandışı bir özgürlüğün tadını çıkardıklarını dile getiren pek çok görüş aktarılabilir. Bu değerlendirmeleri doğrulayan gerçek nedenler vardı kuşkusuz. Ataerkil bir koca, pekâlâ kılıbık olabileceği gibi,

anaerkil bir toplumda yaşayan erkek de kazak olabilir. Ama gene de, Victoria Dönemi İngiltere'sinde toplumsal yapı son derece ataerkil, Iroqua yerlilerindeyse kesinlikle anaerkildi. Herhangi bir toplumda kadının söz sahibi olma durumu, doğal olarak değişik kültürlerde çok büyük farklılıklar gösterir. Ancak şu da bir gerçektir ki, aşağı kültürlerin hiçbirinde, kadının konumu ataerkil yapılı toplumda sahip olduğu konuma eşit değildir. Uygarlaşmamış toplumlarda yaşayan kadınların yabanıl ve aşırı bir sömürü altında bulundukları söylenegelmiş, eski yazarlardan çok azı belli bir toplumda yaşayan kadınların konumunun, o toplumdaki uygarlık düzeyinin en sağlam ölçütü olduğu ilkesini koymadan konuya değinebilmiştir. «Herhangi bir ulusta, toplumdaki kadınların durumu,» diye dile getiriliyor bu ilke, «o ulusun varmış olduğu uygarlık düzeyinin aşağı yukarı doğru bir ölçütünü oluşturur; bu görüşü belki de kaçınılmaz bir kural olarak ortaya koymak gerekir.» Toplumsal tarihteki çoğu dogmatik savlar gibi, bu ilkeye göre, Kızılderililerin ve Papua yamyamlarının, Çinlilerden ve eski Yunanlılardan daha uygar sayılmasının gerektiği savı, gerçeğin tam anlamıyla tersini yansıtmaktadır. Uygarlaşmamış toplumların hepsinde, kadınların tavır ve davranışlarında çok açık biçimde yansıyan genel bağımsızlık havası, uygarlaşmış ataerkil toplumun tipik «hanımefendisinin» usluluğu, uyumluluğu, ve boyuneğmişliği ile kesin bir karşıtlık oluşturmaktadır. Kadınların yasal konumu ne olursa olsun, toplumun yapısı ister anaerkil, ister ataerkil olsun, yabanıl dünyanın hiçbir yerinde, diyelim bir Victoria Dönemi İngiliz hanımefendisinin erkek akrabaları karşısındaki ikincil ve boyuneğmiş durumunun yansıları olan davranışlara karşılık olacak davranışlar görülmez. Yabanıl toplumla ilgili azıcık deneyim sahibi olanları şaşırtması gereken, herkesin gözlemlediği bir olgudur bu.

Yabanıl toplumlarda kadınların ezildiği ve baskı altında tutulduğu yolundaki düş ürünü görüş, biraz uygarlaşmış erkeğin kendi yaşamından memnun olmasından, biraz da kadınların çok çalıştığının gözlemlenmesinden kaynak-

lanmaktadır. Kadınların ağır işlerde çalıştığı durumlarda, köle konumunda ve baskı altında oldukları yargısına varılmıştır. Bundan daha büyük bir yanlış anlama olamaz. Gerçi, ilkel toplumlarda, cinsler arasındaki işbölümü, en sürekli ve en sıkıcı yükümlülükleri kadınlara yüklemektedir, ama ataerkil toplumda görüldüğü türden bir erkek üstünlüğü olasılığını ortadan kaldıran da, özellikle bu olgudur. Burada durum, ataerkil toplumdakinin tam tersidir; kadın, ekonomik olarak üretkenliğini sürdürdüğü sürece, eksiksiz bir ataerkil üstünlüğün sağlanması mümkün olmamıştır. İlkel kadın, yaptığı işlere karşın değil, bu işleri yapması nedeniyle bağımsızdır. Bir genelleme yapacak olursak, işlerin büyük bir çoğunluğunu kadınların yaptığı toplumlarda, kadınların konumu en bağımsız düzeye ulaşmış, etkileri daha büyük olmuş, bu toplumlarda kadınlar söz sahibi olmuşlardır; işlerin köleler tarafından yapıldığı, kadınların bomboş oturduğu toplumlardaysa, kadınlar, kural olarak, cinsel köle denilebilecek konumdadırlar. İş yapmakta olan, büyük emek harcayan, bu yazgısından dolayı da kendisine acınan kadın, evinin gerçek anlamda yöneticisi olabilir. Bir prenses, bir kraliçe olabilir. Homeros Destanındaki Prenses Nausikaa gibi Afrika'nın ilkel prensesleri, Polinezya ve Mikronezya yerlilerinin prensesleri, hep tıpkı öteki kadınlar gibi çalışmış, onların gördüğü işleri görmüşlerdir. Uganda'da, «prensesler, tıpkı köylü kadınlar gibi toprak ekip biçmekte, bunu, kendi işleri olarak kabul etmektedirler. Hiçbir kadın, kendisine bir bahçe ve toprağı kazacak çapa vermeyen erkekle oturmaz; eğer bunlar kadına verilmezse, kadın ilk fırsatta kocasından kaçıp, akrabalarına dönecek, hakkının aranması ya da kocasından ayrılması için kendisine uygulanan işlemi gerekçe olarak gösterecektir.» Madagaskar'da belki de sırtında bebeğiyle toprağı çapalarken görülen bir zenci kadın, kazdığı toprağın sahibi ve çok buyurgan bir eş olmayabileceği gibi, olabilir de. Yeni Zelanda'da, büyük bir bölgenin güçlü yöneticisi olan reisin karısı, yaşlı ve güçsüz olmasına karşın, kendi patates tarlasını büyük çabalar harcayarak ekip biçmekten

vazgeçemez. Pelew Adalarında, «köyün en zengin kadını, kulkas kökü ürettiği küçük tarlasıyla gurur duyar, işe elini sürmeden denetlemesini olası kılacak sayıda kadınlarla çevrili olmasına karşın, önünü örten güzel giysisini çıkarıp, çıplaklığını zar zor gizleyen küçük bir önlük, sırtını güneşin cehennem sıcağından korumasını sağlayacak küçük bir hasır ve gözlerini gölgede bırakacak muz yapraklarından oluşan şapkasıyla derin çamurlara dalmayı yeğler. Orada, yanan güneşin altında buram buram ter dökerek, beline dek çamurlara belenerek, genç kadınlara iyi bir örnek oluşturmak amacıyla harıl harıl çalışır.» Tüm diğer Amerikan kabilelerinde olduğu gibi, Pueblo kabilelerinde de, kadınlar erkeklerden daha çok çalışır; kendi elleriyle yaptığı dev bir su kabını alnına asılı kalın bant yardımıyla taşıyarak, kayaların oyuğunda, gene kendi elleriyle yaptığı evine gitmek üzere vadinin sarp yamacında, dimdik bir patikayı tırmanırken görebileceğiniz kadın, evinin anaerkil reisidir. Seri kadınları, topluluğun bütün işlerini görürler; erkekler onlara kıyasla boş gezenin boş kalfasıdırlar. İlkel toplumlarda kadınların yaptıkları işler konusuna, daha sonra da değinilecek ve bu işleri, kadınların kendi istekleriyle yerine getirdiklerini kanıtlamayan tek bir örneğe rastlanmadığı gösterilecektir; hiçbir durumda, erkeklerin işin kadınlar tarafından yapılması yönünde açık ya da gizli baskısı söz konusu olmamıştır. Tıpkı ilkel savaşçının savaş alanındaki arkadaşlarına katılmasına engel olunmasına karşı olacağı gibi, ilkel kadınlar, kendi etkinlik alanlarına girdiğini kabul ettikleri işlerin başkaları tarafından yapılmasına şiddetle karşıdırlar. Birkaç beyaz adamın çalı çırpı demetleri taşıdığını gören Kızılderili kadın, hemen onların yardımına koştu ve onlar için odun topladı, «çünkü, kadının işini erkeklerin yaptığını görmek, onun bakmaya dayanamayacağı bir kepazelikti.» Bir geleneğin çiğnendiğini görmek ona acı vermiş, kadın bunu bir hakaret olarak görmüştü.

İlkel toplumda, insanların kendi istekleriyle yaptıkları işler dışında iş yoktur, ve kadınlar, hiçbir işi, keyfi bir dü-

zene boyuneğmek uğruna yüklenmiş değillerdir. «Kızılderili kadınların yaptıkları işi görüp, onlara bir bakıma köle gibi davranıldığı kanısına varan pek çok kişi var», diye yazıyor Heckewelder. «Yaptıkları iş, gerçekten de, uygarlaşmış toplumlarda, kadınların yapmak zorunda bırakıldıkları işlere kıyasla çok daha ağır; ama gene de, nereden bakarsanız bakın, yabanıl yaşamındaki güçlükleri de hesaba katarak elbet, bu işler yalnızca, haklı olarak, önyargısız bir içtenlikle onlara düşen görevlerdi. Dolayısıyla, kadınlar bu işleri kendi istekleriyle yapmakla kalmıyor, gerekliliğin yarattığı görevleri seve seve yerine getiriyorlardı; ayrıca kadınlar, kocalarıyla, kendi zevk ve isteklerine uygun buldukları, ya da gerekli gördükleri sürelerden daha uzun dönemlerde bir arada bulunmak zorunda olmadıklarından, haktan ya da eşitlikten yoksun yüklerle yüklenmeye boyun eğdikleri düşünülemez.» Rahip Owen Dorsey de şöyle diyor: «Kendisinin yapması gerektiğine inandığı işi yapmaktaydı. İşini daima kendi isteğiyle, kendiliğinden yapıyordu. Kocaya düşen görevler de vardı, çünkü erkek işsiz güçsüz yaşamaya alışık değildi.» Loskiel'se, şöyle yazıyor: «Ailenin işlerine gelince, koca her şeyi karısına bırakır ve kadına ait şeylere asla karışmaz. Kadın, günde iki kez yemek pişirir. Yemeği vaktinde hazır etmez, ya da hatta hiç yapmazsa, koca ağzını açıp bir söz söylemez, kalkar, bir dostuna gider... Eğer karısı et ister de, bu isteğini belli ederse, erkek sabah erkenden, hiçbir şey yemeksizin ava gider ve genellikle de, akşamın geç saatlerine kadar av peşinde koşmak durumunda kalsa bile, eve bir hayvan getirir. Bir geyikle dönmüşse, hayvanı kulübenin kapısına bırakır, hiçbir şey söylemeden içeri girer... Kadın, hayvanı ne isterse yapar. Etlerin büyük bir çoğunluğunu dostlarına verse bile —ki bu çok yaygın bir gelenektir— erkek bir şey demez... Evlilerin pek çoğu, kocanın avda sağladığı yiyeceklerin kadına ait olduğunu kabul etmiştir. Erkek, postu ve eti eve getirdiği anda, bunlar artık karısının mülkü olmuştur.» Bir başka yazar da şöyle diyor: «Kızılderililer, genellikle yetkelerini karılarına ne sözle ne de davranışla belli etmezler.»

Kuzey Amerika Kızılderili toplumu için geçerli olan her şey, birkaç ayral durum dışında, bütün ilkel toplumlar için geçerlidir. Avustralya ya da Melanezya gibi, kadınlara iyi davranmayan, kabalık gösteren topluluklarda bile, bu davranışlar, kadınların kendi istekleriyle yerine getirmeye yanaşmadıkları görevleri yapmaya zorunlu kılmak amacıyla yapılmaz; kaba güçle iş yaptırmak, zorunlu emek fikri, bütün ilkel toplumlara yabancıdır. «Eskimo toplumunda kadının konumu yüzeysel olarak ele alındığında, insan yanılabilir, Eskimo kadınının yılgın ve mutsuz bir yaşam sürdürdüğünü sanabilir. Ancak, biri onu avutmaya kalkar, ya da acıdığını söylerse, bu işe en çok kendisi şaşıracaktır. Erkeğin kölesi olmak gibi bir bilinçten tümüyle yoksundur.» Yanlış anlanan «kölelik kuramı»nın genellikle yurdu sayılan Afrika'da, Sir T. Shepstone'un sözleriyle, «bir kadın, ancak ve ancak kendi dilek ve isteğiyle çalışır. Gerçekte, kadınların yaptığı işler, İngiltere'de, aşağı sınıf kadınlarının yaptığı işlerle asla kıyaslanamaz. Kaffir kadının yaptığı iş, tahıllarının yetiştiği tarlayı sürüp ekmektir. Bu iş, baharda yapılır ve üç-dört hafta sürer. İki ay sonra, toprağı çapalamak zamanı gelmiştir. Bu da bir üç-dört haftasını daha alır. Kimse onu işe koşmaz, ve istese, işini yavaş yavaş yapar. Kural olarak kadınlar, yalnızca yılın bu iki ayında çalışırlar.» Kamerun'da incelemeler yapan bir başka gözlemcinin söylediğine göre, «Satın alınmış olmalarına ve pek de güç olmayan tarla ve ev işlerinin tümüyle onlardan beklenmesine karşın, köleler de içinde olmak üzere bütün kadınlar, öyle sanıldığı kadar baskı altında değildir. Bize garip gelen bu koşullar altında, Avrupa'dakinden çok daha fazla gerçek insansal mutluluk yaşanmaktadır.» Bir misyoner de, Zulu kadınlarından söz ederken, şunları söylüyor: «Kadınları iş başında, çaba ve güç harcarken gören, onların neşesine tanık olan, sohbetlerini, kahkahalarını ve türkülerini duyan, durmadan el kol hareketleriyle, hararetli hararetli bir şeyler anlattıklarını, daha çok erkekleri konu alan şakalar yaptıklarını, onlara takıldıklarını gözlemleyen biri, gelsin bu kadınları, bizim çalışan kadınlarımızla kı-

yaslasın.» Batı Afrika'da, «Kru kadınlarının hepsinin işlemeleri gereken, belli birer pirinç, manyok ve yer fıstığı tarlası vardır; ve kadın, verdiği emeğin iyi bir karşılığını almak, bol ürün sağlamak için, büyük bir tarlada çalışmak, yabancı otları güzelce ayıklamak, iyi iş yapmak çabası içindedir.» Erkekler, kadınlara ellerinden geldiğince yardım edeceklerdir. Köle emeğinin söz konusu olduğu durumlarda, kadınların çalışmasına gerek yoktur, ama gene de, kendi bahçelerinin ekilip biçilmesini, evlerinin yönetimini ve süslenmesi işini kimseye bırakmak istemezler.

Gezginler, yolda bütün yükü kadınların taşımasını, erkeklerinse yalnızca silahlarını taşımalarını, çoğu kez, kadınların köle konumunda olduğunun kanıtı olarak görmüşlerdir. Ancak gerek kadının gerek erkeğin güvenliği, böyle bir düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. Dr. Keating, Chippewa Adalarıyla ilgili gözlemlerini aktarırken, «Attıkları her adım,» diyor, «bir av hayvanından, ya da savaşçıdan gelebilecek tehlikeye karşı önlemli davrandıklarını göstermekte.» Bir kadın, kendisini savunmaya hazır olmayan bir erkekle yola çıkmak istemez, ve «yük hayvanı» olarak görülen kişi, genellikle evin reisidir. Heckewelder, «Taşıdığı yükün güçlüklerinden yakının tek Kızılderili kadına rastlamadım bugüne dek,» diyor; «yapılan işler, omuzlara yüklenen görevler, kocanın olduğu kadar, kendilerinin de rahat etmesini sağlıyor.» Dr. Pelleschi, Gran Chaco kabilelerinden söz ederken, şu gözlemlerini dile getiriyor: «Yalnızca silâhlarını kuşanmış olarak ilerleyen erkeğin yanında, ağır yükleri taşımakta olan kadını gören Hıristiyanlar, kadının aşırı bir yük altında ezildiğini sanabilir, ancak, bura kadınları, bizim kadınlarımızın evrensel çoğunluğunun karşı karşıya bulunduğu işlemlerden daha kötüleriyle karşılaşıyor değildir. Üstelik, bir Kızılderili, hiçbir zaman yiyecek sağlama amacı gütmeden yol yürümez ve hiçbir zaman, bir saldırı olasılığından uzak değildir. Ağır yük taşımakta olan bir erkek, yiyecek arar ve toplar, ya da tehlike yaratan durumu gidermeye çabalayabilir mi?» «Afrika'da», diyor Miss Werner, «yerli erkek, ağır yükler taşımakta olan kadının

yanında, silahlarından başka bir şey taşımadığı için ayıplanmaktadır. Ancak burada, şimdi hızla olağan hale gelmekte olan saldırgan soyguncuların ya da vahşi hayvanların öteden beri yarattığı tehlikeler hesaba katılmamaktadır. Gene de, daha yakında, 1894'te, karıları akdarı toplarken erkeklerin, tüfek kurşunuyla can vermek pahasına, ellerinde mızrak ve zırhlarla tarlalarda nöbet tuttuklarına tanık oldum.»

Ataerkil geleneğin yarattığı formüllerle kültürsüz toplumlardaki toplumsal koşulların anlaşılmamasının sonucu olan yüzeysel izlenimlere karşılık, bu toplumlardan pek çoğunun özelliği olan anaerkil yapının, yaşandığı varsayılan biçimsel bir yasal düzenleme olmadığını, ancak bu yapının kadını, zorunlu olarak ataerkil örgütlenme biçiminde geçerli olandan tümüyle farklı bir konuma yerleştirdiğini gösterecek pek çok kanıt ve tanıklık sergilenebilir. Nitekim, Kuzey Amerika kabileleriyle ilgili gözlemlerini aktaran Lafitau, «Kadınların üstünlüğünden daha gerçek hiçbir şey yok,» diyor. «Ulusu tam anlamıyla içeren, kadınlar; kanın soyluluğunu, soyağacını, kuşakların sırasını, ailelerin korunmasını gerçekleştiren, kadınlar. Gerçek yetkenin tümü ve de tamamı, kadınların elinde; tarlalar, çayırlar ve toprağın verdiği ürünler, hep onlara ait. Savaş ya da barış yapılması konusunda hakemlik eden onlar, yürütme kurullarının özü ve ruhu onlar.» Bu betimlemenin son derece renkli olduğu, abartmalar içerdiği sanılmıştır, ancak söylenenlerin tümünün doğru olduğunu gösterecek kanıtlar bulunmaktadır. İroqua yerlileri, Amerikalı yetkililerle barış görüşmesine oturduklarında, seçtikleri sözcü «İyi Peret,» Vali Clinton'a, kadınlar adına şu sözleri söyledi: «Kardeşler! Atalarımız, kadınlarının, özellikle de Kadın Yöneticilerin öğütlerine uymamayı büyük hakaret saymışlardır. Kadınlar, toprağın saygıdeğer efendileridir. Kim, der atalarımız, bizi dünyaya getirir? Toprağımızı kim işler, ocağımızı kim yakar ve tencerelerimizi kim kaynatır kadınlardan başka? Bizim kadınlarımız, kardeşlerim, dayılarının avlama gücünü yitirdiklerini anladıklarını söylüyorlar, ancak bu vesileyle

dayılarının kendilerini getirdiği uçurumun kenarından yuvarlanmalarını önlediğiniz için size teşekkür ediyorlar. Atalarımızın kadınlara gösterdikleri saygının gözardı edilmemesini, ve kendilerinin küçük görülmemesini rica ediyorlar: Onları Büyük Ruh varetti. Kadın yöneticilerimiz, hak ettikleri özgürlük içinde ve atalarımızın ruhlarının istekleri doğrultusunda konuşmalarına izin verilmesini diliyorlar. Büyük Reis'ten, gücünü göstermesini ve onları barış içinde yaşatmasını rica ediyorlar. Çünkü onlar, ulusun yaşamıdır.» Savaşçılar, bazen dövüşken olmamaları nedeniyle mesleksel bir aşağılama sergiliyorlardı kadınlara karşı, ancak onların toplumsal yapılarının gerçeklikleri karşısında, kuramsal mesiek gurur.u, boş bir yaygara olarak kalıyordu. «İroqua'larda bile», diyor Mr. Lucien Carr, «Atlantik'ten Mississippi'ye, St. Lawrence'dan Cumberland'a ülkeyi, ellerinde birer yıkım süpürgesi varmışcasına silip götüren o korkunç ve gururlu savaşçılarda bile, kadınların etkisi kesinlikle çok büyüktür, söz sahibi, kadınlardır. Reisler, savaşçılar ve kurullar, hep, onların yetkeli ağızlarından çıkan taleplerine boyuneğmek durumundadırlar; Kızılderili tarihinde, iyi bir konuşmacı olan Kızıl Yelek ile Mısır Ekici'nin, tekrar tekrar önerilenin tersini yapmak yolunda ricalarını dile getirmelerine karşın, kadının buyruğunu yerine getirmek zorunda kalışlarını anlatan sahnelerden daha dramatik sahne az bulunur.» Bu gücün gerçekliği, Sömürge Hükümetinin kendilerine aktardığı toprak tapularının hepsinde de, kadınların imzalarının görülmesiyle somut olarak kanıtlanmaktadır. Bir kadının öldürülmesi karşılığında ödenecek tazminat, bir erkeğinkinin iki katıdır.

Ova Kızılderililerinde de kadınların konumu bağımlı olmaktan uzaktı. «Cheyennelerde, kadınlar topluluğun yöneticileridir. Üstlerine düşen görevleri yapmak konusunda yavaş davranan erkekleri harekete geçiren, kadındır. Kadınlar, erkeklere göre daha tutucudurlar ve çoğu kez, aceleye getirilmiş, yarım yamalak ya da yanlış iş yapmalarına engel olurlar. Kamptaki kadınların eğilimi, belli bir işin nasıl yapılacağı konusunda hangi yolu gösteriyorsa, erkekler

kesinlikle o yolu izleyecektir. Erkekler, kadınların dediğini mutlaka yapacaklardır.» «Navaho kadınlarının toplumsal konumu da çok bağımsızdır. Ulusun servetinin büyük bir bölümü onlara aittir; kendi mülklerini kendileri yönetirler, çocuklarının sahibi onlardır ve kadınların özgürlükleri, yüzlerinin çizgilerinde kendini gösterir, görünümlerini belirler.»

Peder Mendieta, Orta Amerika'da, Columbialıların yöreye yerleşmesinden önceki koşulları betimlerken, şu görüşe yer vermektedir: «Bu iklimde kadınlar erkek cinsten daha büyük üstünlüklere sahip görünüyorlar.» Cumana eyaletindeki yerlileri anlatan Herrera'ysa, şu anlamlı sözleri söylüyor: «Erkekler yiğit, acımasız ve kadınlarının kölesi.» Başka bir kitabında da, Nicaragua yerlileriyle ilgili olarak, «kadınlar kolyelerini takıyor, ayakkabı giyip çarşıya gidiyor; erkekler evi süpürüyor, diğer işleri görüyorlar, hatta bazı yerlerde yün eğiriyorlar.» Andagoya, bize daha başka ayrıntılar aktarıyor: «Kocalar öylesine kadınlara bağımlı ve onların buyruğu altında ki, karılarını öfkelendirseler kapı önüne konuyorlar, kadınlar kocalarına el bile kaldırıyorlar. Koca komşusuna gidiyor ve karısının kendisine öfkelenmemesine ve onu eve almasına aracı olmaları için onlara yakarıyor. Kadınlar kendi hizmetlerini kocalarına gördürüyorlar ve tıpkı birer uşak gibi davranmalarını bekliyorlar.» Payagua yerlilerinde de, koca aynı şekilde ezilen kişi konumundadır. Erkekler, karıları karşısında söz sahibi değillerdir, onlara herhangi bir buyruk veremezler. Koca karısını gücendirecek bir hareket yapmışsa, bu davranış şaka bile olsa, kadın çadırı ve eşyasını toplar, kanoyu bile alır, her şeyi alır gider; çocuklar da kadınla birlikte gider; koca ve de baba, yalnızca sırtındaki giysilerle (?), tek mülkü olan silahlarıyla kalakalır. Peru'nun batısındaki «Tucuman Calchaquilerinde», diyor Rahip Techo, «savaşçı ve kavgacı erkeklerini çekip çevirenler, kadınlardır. Savaşan tarafları uzlaştırma ve barışı sağlama konusunda çok ustalar. Müthiş barbar olan bu savaşçılar, kendilerini emziren kadınların tek sözüyle her şeyi yapmaya hazırlar.» Guaycurularsa,

«yalnız kendi kabilelerinden olan son derece saygın ve egemen konumdaki kadınlara karşı değil, bütün kadınlara karşı çok nazik davranırlar. Kadınlar, Saygıdeğer Hükümdarımız Kraliçe İsabella'nın, İspanyol kadınlarına bağışladığından çok daha büyük bir özgürlüğe sahip kuşkusuz.» Guarani dili konuşan kabilelerde, «yerlileri en çok sevindiren durum, yaşlı kadınlarının mutlu olduğunu görmektir... Çünkü yaptıkları her işte kendilerini yönlendiren onlardır, neyin nasıl olacağını söyleyen, onlardır ve yerliler, yaşlı erkeklerden çok, yaşlı kadınların sözlerini dinler, onlara boyuneğerler.» Purus Irmağının yukarı yöresinde yaşayan Mantenery'lerde, «kadınlar erkeklerle eşit konumdadır; çoğu kez onları azarlar ve işlerine karışırlar.»

Yeni Britanya adalarında, «en değerli at, boz kısrak olsa gerek», diyor bir gezgin. Kadınlar kendi istekleri doğrultusunda davranmayan erkekleri bağıra çağıra azarlıyorlar. Yerliler kendi aralarında ya da başka kabilelerle değiş-tokuş yaptıklarında, sunulan malları dikkatle inceleyen, değerini biçen kadınlara bırakılıyor işler. Yeni İrlanda'da, kadınlar Melanezya'nın çoğu bölgesinde görülen uygulamanın tersine, «kendi bildiklerini okuyorlar» ve «erkekler, genel olarak onlara karşı çok iyi davranıyorlar.» Yeni Hanover'de, erkekler, karılarının onayı olmaksızın hiçbir işi yürütmezler, hiçbir şey satmazlar. İngiliz Yeni Gine'sinde de, herhangi bir iş ilişkisine girilmeden önce kadınların onayı alınır. Aynı şey, Hollanda Yeni Gine'si için de geçerlidir; gezginlerden biri, sandala değiş-tokuş edilmek üzere bir süs eşyası getiren kocanın, karısından güzel bir azar işittiğine tanık olduğunu söylüyor. Erkekler, kadınların acımasız yönetimi altında yaşayan kişiler olarak betimleniyorlar; silahlar dışındaki bütün mülk, kadınların elinde; topraktan sağlanan ürünler, ağaçlardan toplanan ve pirinç yerine kullanılan sağunun tekeli kadınların elinde. «İç bölgelerde yaşayan kabile kadınlarının oynadığı rol, kıyı kesiminde yerleşmiş kabile kadınlarınınkine göre çok daha önemli. Kayınvalide, evin tek yöneticisi, topraktan alınan ürünler tümüyle onun denetiminde.»

Malaya Takımadalarının bütün yörelerinde kadınlara çok önem verilir, saygı gösterilir; pek çok toplulukta ve özellikle de, en ilkel ve geri topluluklarda, kadınlar her konuda söz sahibidirler. Söylendiğine göre, Sumatra'da erkekler, «eski çağların pek çok ileri ulusunu Barbar diye anmalarını haklı çıkarırcasına, kadınlara karşı çok nazik ve saygılı davranıyorlar.» Adanın en ilkel topluluğu olan Bataklarda, Dr. Junghuhn, bir kadına kaba davranıldığına hiç tanık olmadı; tersine, erkeklerin kadınlara karşı tutumlarında, kadınları onurlandıran belirgin bir incelik dikkatini çekmiş. Yabanıl bir avcılar ve balıkçılar topluluğu olan Ceram Alfurlarında, «kadınlar çok yüksek konumda.» Onlara çok saygı gösteriliyor, bir kadın konuşmaya başladığı anda bütün erkekler susuyor; bunların bütün siyasal konularda söz sahibi olduğu kesin. Crawfurd, «Celebes uluslarında,» diyor, «kadınlar rahat rahat halk arasında dolaşıyorlar; yaşamın bütün olaylarında, her konuda etkin, canlı bir ilgi gösteriyorlar; erkekler, halkı ilgilendiren bütün konularda onlara danışıyorlar, hatta, krallık yönetiminde seçim söz konusu olduğunda, tahta çıkarılıyorlar. Burada kadın, kocasıyla bir sofrada yemek yer; hatta, cinslerin eşitliğini simgeleyen bir gelenek uyarınca karı-koca aynı tabaktan yerler; kocaya tanınan tek ayrılık, tabağın sağ tarafından yemesidir. Halk şölenlerinde, kadınlar erkeklerin arasında yer alır; ve yetke sahibi kadınlar, Devlet sorunları tartışıldığında, erkeklerin kurulunda otururlar ve genellikle söylendiği üzere, üstlerine düşenden, kendilerinden beklenenden daha fazla etkinlik gösterirler.» Celebes Adasının kuzeyinde yaşayan Minahassa topluluğunda, erkek, karısının onayı olmaksızın hiçbir şey yapamaz; hatta bir erkeğin, tek bir yumurta satışını gerçekleştirmek için gidip karısına danıştığı görülmüştür. Celebes Adasının güneyinde de kadınlar, «evin mutlak hakimidirler, koca, ona danışmadan önemli hiçbir şey yapmaz.» Borneo Dayaklarında, kadınlar aşırı ölçüde bir bağımsızlığın tadını çıkarırlar; «çoğu kez evi onlar yönetir, hatta, kabileyi bile, erkeksi bir hırsla yöneten kadınlardır; askeri seferlere katılırlar, hatta erkekler ordusunun

başında komutanlık ederler. Önemli kararlardan çoğu, kadınların erkek üzerindeki etkisi uyarınca alınır.» Timorlaut Adasında, karısını döven erkek, çok ağır cezaya çarptırılır, ancak kadın da, kocasını dövme hakkına sahiptir ve bu durumda, ona herhangi bir ceza düşmez.

Nicobar Adalarında, «kadınların konumu, erkeklerden aşağı değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır. Kadınlar, halkı ilgilendiren kararların alınmasında tam anlamıyla söz sahibidirler, köyün çıkarlarını ilgilendiren genel konularda, halkın önünde erkeklerle tartışırlar ve görüşleri, kararda mutlaka dikkate alınır. Aslına bakarsanız, her konuda kadınlara danışılır; Nicobar Adalarında, karısından korkan erkeklerin sayısı hiç de az değildir.» Aynı şey, Andamanese Adasında da geçerli. «Kadınlara gösterilen saygı ve verilen önem,» diyor Mr. Man, «bizim ülkemizdeki bazı sınıflar tarafından g pta edilecek bir davranış olarak görülebilir. Kadınlar gerçekten de çok etkin, söz sahibi ve kesinlikle yasaksız.»

Daha önce incelediğimiz Pelew Adalarında olduğu gibi, Mikronezya'nın bütün bölgelerinde de kadınların konumunun gözle görülecek ölçüde üstün olduğu apaçık ortada. Yabanıl toplumlarda kadının konumunun çok kötü olduğu yönünde görüşler taşıyan yaşlı bir misyoner, Ladrone Adalarında *yabanıl bir adacığı* ziyaret ettiğinde uğradığı şaşkınlığı şu sözlerle dile getiriyor: «Bu ülkede kadınlar, dünyanın her yanında kocaların hak iddia ettiği hakları ele geçirmişler. Evi, kesinlikle kadın yönetiyor. Evin efendisi kadın; kocaya gelince, karısına danışmadan tek adım atmıyor. Eğer erkek kadına hakkı olan saygıyı göstermezse, ona karşı gerektiği şekilde davranmazsa, ya da diyelim, kadın o an sinirliyse, kocaya karşı kaba davranıyor ya da onu bırakıyor ve kendi yaşantısını sürdürüyor. Çocuklar kadına düşüyor. Bu durumda, zavallı koca her zaman için yanlış davranış ya da kaprisli bir kadının saçmalığı sonucu bir anda karısız ve çocuksuz kalma tehlikesiyle karşı karşıya.» Yazar daha sonra, bir erkeğin, karısının onaylamadığı davranışları sergilemesi ya da sezdirmesi halinde kadının bü-

tün dişi akrabalarını, silahlanmış olarak, yani gerçekten ellerinde sopa ve mızraklarla çağırdığını, ve suçlu kocaya ait her şeyi delik deşik ettiklerini, çoğu kez de işleri evi yıkmaya dek vardırdıklarını anlatıyor. Bir başka yazarsa, «Kadınlar,» diyor, «savaşta komutanlık etmek, ve kanoları kullanmak dışında her konuda kesin söz sahibi. Ellerinde siyasal yetke olmadığı halde, katıldıkları kurullarda ve yargılama oturumlarında öylesine büyük ölçüde söz sahibi ki kadınlar, halkın tümüyle onlar tarafından yönetildiğini, ve her şeyin onların elinde olduğunu söylemek hiç yanlış olmaz.»

Polinezya'nın bütün yörelerinde, kadınlar kuramsal olarak aşağı konumda olmakla birlikte, her yerde ve kesinlikle büyük ölçüde bağımsız ve söz sahibidirler; bu durum, Melanezya'daki kadınların konumuyla kıyaslandığında bir zıtlık ortaya çıkıyor. Tonga kadınlarının «erkeklerden üstün değilse de, onlara eşit» olduğu söyleniyor; sofrada eşit konumdaki erkeklerden önce yemek yiyorlar, kendilerine büyük saygı gösteriliyor. Tahiti'de kadınlarla erkekler eşit sayılıyorlar. «Kocalarını kendilerine ilgi göstermesini sağlamak yönünde etkiliyorlar, bu anlamda söz sahibi sayılırlar, çünkü kocalar eşlerini yitirmemek için onların sözünü dinliyorlar. Böyle yapmazlarsa, kadın kendisine daha sevecen davranan bir koca bulmaya hazırdır çünkü; işte bunun sonucu olarak, *sadakatsizlik* erkeklerden çok kadınlar arasında yaygın.» Samoa'da kadınlar kabile kurullarında söz hakkına sahiptir; reis, kız kardeşinin isteklerini yerine getirme geleneğine uymak durumundadır. Savaşta hiç kimse bir kadını öldürmeye cesaret edemez. Onları korumak için elden gelen her şey yapılır; erkekler yiyecek sağlamakla kalmaz, yemek pişirme, ev işlerini yapma da onların üzerindedir.

Madagaskar'da kadınlar eskiden beri büyük ölçüde bağımsızdırlar, söz sahibidirler. Ülkeyi on sekizinci yüzyılın sonlarında ziyaret eden Abbé Rochon, erkeklerin kadınlarını hoşnut kılmak için hiçbir çaba harcamadıklarını, çünkü, «güç dengesinin kadınlardan yana olduğunu» söylüyor. Çağ-

daş bir misyonerse, kadınların aileyi yönettiğini aktarıyor. Sir Francis Galton'a göre, «Buşmen kocaları, genelde kılıbık. Her an karılarına danışıyorlar.» Ayrıca, bu erkeklerin «zayıf cins» tarafından itilip kakıldığını dile getiren gözlemler de aktarıldı. Bechuana yerlilerinde kadın önemli bir konumdadır. Reisin annesi, kurul toplantılarına katılır; reis, onun onayı olmaksızın hemen hemen hiçbir karar alamaz. Evli bir erkek, karısının izni olmaksızın ikisinin ortak mülkü olan bir malı başkasına veremez; böyle bir durum söz konusu olduğunda, koca, genellikle karısının isteklerine uyar. Hottentotlarda, kadınlar, nerdeyse aile buyurganlığı diye betimlenebilecek davranışlar içindedirler; koca, «tek söz edemez; mutlak yönetici, kadındır.» Hererolarda, «kadınlar daha çok adam yerine konulurlar ve kendilerine her zaman için saygı gösterilir.» Genç anneye kutsal bir kişi gözüyle bakılır, çobanlar ona ineklerinin sütünü getirirler, buna karşılık genç anne, eliyle dokunarak onları kutsar. Banyailerde, bir erkekten bir iş istendiğinde, «şu yanıt alınır: *Dur, gideyim karıma sorayım.* Eğer, kadın izin verirse, istenen işi canla başla yapar; ama karısı olmaz demişse, saatlerce yakarsanız, yerinden kıpırdamaz.» Bu gözlemlerin sahibi Livingstone, «Nyakoba'nın bize rehber olarak atadığı adam» diyor, «hizmetleri karşılığında kendisine bir çapa verilmesini istedi. Kabul ettim, ve çapayı kendisine gösterdim. Çok beğendi, hemen koştu, karısına gösterdi. Sonra bize, kendisinin işi kabul ettiğini, ancak karısının ona izin vermediğini söyledi. Kendi adamlarıma döndüm, *Böyle bir aptallık gördünüz mü?* dedim. *Burda âdet böyledir,* diye yanıtladılar beni. *Kadınlar, efendidir.*»

Bantu kadınlarının en belirgin özelliği, kabalığa asla izin vermemeleridir; haksız, ya da kaba gördükleri bir davranış karşısında hemen başkaldırırlar. Bir gözlemci bu durumu şöyle dile getiriyor: «Yerli kadınlar çok alıngan ve duyarlı. Bihe'de bir sabah korkunç bir gürültüyle uyandım, evimin yanıbaşında biri öldürülüyordu sanki. Baltayla parçalanmakta olan bir insanla karşılaşacağım inancıyla pijama-gömlek dışarı fırladım. Yanılmıştım. Bir yerli kadın, el-

lerini başına dolamış haykırıyordu. Yol boyunca koşan kadının gözlerinden sel gibi yaşlar akıyordu. *Ne var, ne oldu?* diye sordum. *Aah, kocam beni tersledi,* dedi. *Anamın evine gidiyorum.*» Bir başka gözlemciyse, «Yerli kadın», diyor, «ancak ve ancak isterse dilediğiniz işi yapar. Çok bağımsız, hatta, isyancı bir yapıdadır. Boyun eğmez.» Aynı yazar, çok ilginç bir olayı daha aktarıyor: Bir keresinde, köylerden birinde, Dualla kadınları greve gidiyor. Hepsi de, teker teker köyü ve de erkeklerini terk ederek ilerde bir yerde, kendilerine bir başka köy kuruyorlar. Grevin nedeni, erkeklerinin cimrilik etmesi, kendilerine yeterince giysilik Avrupa kumaşı sağlamamaları. Grev, çok başarılı oluyor ve kadınların istediği ölçüde cömertleşen kocaların, etraflarında dönenmesiyle sona eriyor. Uganda'da yaşayan Bagesu kabilesinde, «bir kadın, kocasına elleriyle, sopa ya da bıçakla saldırmaktan hiç çekinmez; ve sessiz erkekler, genellikle karıları tarafından yönetilirler.»

Güney Nijerya'da yaşayan Ekoilerde, «Evin reisi, koca değil, kadınların başı olan eşlerden biridir. Yerli yasaları, kadınların haklarını öylesine korur ki, bugün bile, kendisine ait herhangi bir eşyayı, diyelim bir tencere ya da tavayı, izni olmadan kullandığı suçlamasıyla kocasını mahkemeye veren kadınlara rastlanır.» Kikuyu'da, bir kadının «kızlık, evlilik, analık ve yaşlılık çağındaki konumu, pek çok açıdan, beyaz kadının konumundan üstündür.» Kongo'da yaşayan Warega'larda, kadınların hemen hemen erkekler kadar söz sahibi olduğu söylenmektedir. Madi zencilerinde, «erkekler, kadınlara büyük saygı gösterirler, onlara nazik davranırlar; en iyi yerleri kadınlara ayırırlar, her konuda önce onların isteğini yerine getirirler. ... Kadına yapılan herhangi bir hakaret, karşılıksız kalmaz, genellikle de savaş nedeni olur.» Manbuttu ve Momou'larda, kadınlara «çok büyük saygı gösterilir»; kocaları onlara «en azından erkeklerle eşit haklara sahip, kendi düzeylerinde kişiler olarak davranırlar.» Manbuttu kadınları, «ulusun kaderiyle ilgili önemli sorunların tartışıldığı, savaş-barış konularında kararların alındığı büyük toplantılarda büyük rol oynarlar.

Yakın geçmişte, Sultan Nyangara'nın karılarından Nenzima'nın, Manbuttu halkının siyasal yaşamını büyük bir ustalıkla, akıllıca yönlendirdiği bilinmektedir. Bu ülkeyi yöneten bütün büyük reisler, içinden çıkamadıkları sorunları bu kadına danışmaktaydılar.» Schweinfurth da, «bu kadınlar son derece bağımsızdırlar,» diyor. «Ellerinde gördüğünüz herhangi bir ilginç nesneyi satın almak istediğinizde verdikleri *karıma sorun, bu onun...* yanıtı, erkeklerin ev halkı arasındaki yeri konusunda çok şey söylemektedir.»

Yukarı Nil kabilelerinde, kadınlar «zaman zaman kocalarını aşırı ölçüde azarladıkları durumlar dışında erkeklerle eşit konumdadırlar.» Begalarda kadın, «bu evcilleşmemiş göçebe halkın uzlaşmaz ve gururlu doğasıyla bağdaştırılması hiç de kolay olmayan bir biçimde yönetir erkeğini.» Beni-Amerlerde, koca acınacak, hatta gülünecek durumdadır. Erkek, amacı onu perişan etmek olan kadınlar tarafından özellikle sömürülür. Kadın çocuk doğurduğunda, erkek ona mutlaka bir armağan vermek zorundadır. Bir an boş bulunup karısına kaba bir söz söylese, hemen kapı önüne konur, bütün köyde bir bağrış çağrış başlar, kadının erkek kardeşleriyle bütün kadınlar, gururu incinmiş kadını desteklemek üzere harekete geçerler; kocaysa, ancak bir inek, ya da deve gibi bir armağan vermesi halinde eve tekrar alınır; aksi halde yaptığı yanlışın bedelini ödeyip de bağışlanıncaya kadar geceyi dışarlarda geçirir. Böylece, kocanın dünya malları yavaş yavaş karısına geçmekte, her şey, kadının devrolunmaz malları haline gelmektedir. Erkeğin artık verecek hiçbir şeyi kalmadığında, kocalıktan atılır ve bir başka kurban aranır. Cadoloz kadının, ortada kalmış sefil erkeğe herhangi bir yakınlık ya da acıma sergilemesi aşağılık bir davranış sayılır ve kendisinden böyle bir davranış beklenmez. Dongola eyaletinde de koca aynı şekilde aşağılık durumdadır. Erkeğin karısıyla olan ilişkileri kabile yasaları tarafından dikkatle düzenlenir, kontrol edilir. Kocanın, karısına danışmadan herhangi bir eşyayı bir başkasına vermesi yasaktır. «Ayrıca kadının yerli yersiz isteklerine boyun eğmek zorundadır; kadın ona hakaret et-

tiğinde, erkeğin gülmesi beklenir, bu davranışından dolayı da ayıplanmaz, küçük görülmez. Kadının davranışı ne olursa olsun, erkeğin karısını dövmesi kesinlikle yasaktır. Eğer dayanılmaz hakaretlerle karşılaşırsa, karısını velisine şikayet edecek, veli kadını dövecek, ve kadın da bundan gurur duyacaktır; öte yanda koca kadını kendi elleriyle döverse, veli kendisini hakarete uğramış sayacak ve erkekten tazminat isteyecektir. Kadın, ortak yaşamı ilgilendiren bütün konularda eşit haklara sahip bir ortak konumundadır, ancak kocasına karşı duyduğu sevgiyi onunla yalnızken bile göstermeyecek, hastalığında ona acımayacak, uzaklara gittiğinde, ya da onu terk ettiğinde üzüntüsünü göstermeyecektir. Bir kadının, ölen kocasının ardından herkesin içinde ağlaması ise çok ayıptır.»

Sahara'da yaşayan Tuareg halkında da çok benzer koşulların bulunduğunu görmüştük. «Targi kadınının yasaların üstüne çıkması için,» diyor Duveyrier, «dişi cinsin erkekten daha büyük bir çekicilik gücüne sahip olması yeterli değildir.» Gene Abyssinia'da, kadınlar daha yüksek konumdadır ve kadının hakları, en azından erkeğin haklarına eşittir.

Asya'da, kıtanın ileri uygarlık düzeyine ulaşmış ırklarında, örneğin Hint ve Çinlilerde, kadınlar geri planda ve de boyun eğer durumdadır gerçi ama, kıtanın ilkel ve kapalı toplumlarında, durum tam tersidir. Aleutian Adalarında yaşayan yabanıllarda, egemen cins, kadındır; erkek karısının yanında dileklerini dile getirmeye pek cesaret edemez. Kamçatka'da, «kocalar, karılarının demir ökçesi altındadır.» İlkel Ainu kabilesinde, kadın egemen durumdadır; «kadınlar, kocalarına buyruk verirler ve onu bunu getirtip taşıtırlar.» Sakhalin'li Giliaklarla ilgili olarak bir Japon gezgin şunları söylüyor: «Bu ülkede kadınların erkekleri yönetmesi gelenek haline gelmiş; onları uşak gibi kullanıyor ve bütün işleri erkeklere yaptırıyorlar.» Çin Hindi'nin en ilkel ırkı olan Moilerde, «kadınlar hiçbir yerde göremeyecekleri saygı ve ilgiyi görüyorlar. Moi kadınının ailenin reisi olduğunu, ve kocasını yönettiğini söylemek biraz fazla

ileri gitmek olabilir, ancak gerçek şu ki, bu toplulukta herkes kesinlikle eşit konumdadır.» Assam'da yaşayan Garolarla ilgili olarak, Sir W. Hunter, şunları yazıyor: «Kadınlar uygarlaşmış kabile ve halklarda görülmeyecek bir yönetim gücünün tadını çıkarıyorlar.» Tibet'te, kadınların özgür ve bağımsız oluşu, çoğu kez dikkatleri çekmiştir. «Bu ülkede,» diyor eski bir gezgin, «kadınlar evin baş yöneticileri; kocalarından daha büyük bir sorumluluk anlayışıyla ve onlardan daha fazla iş yüklenerek yapıyorlar bu işi. Kocalar, karılarına çok bağımlı, onlara büyük saygı gösteriyorlar; onlara öyle büyük bir sevgi gösteriyor ve öylesine bağlılar ki, kadınlarının önerisi ya da izni olmaksızın hiçbir işe girişmiyorlar.» Rockhill adındaki gezgin, «Bu kadınların,» diyor, «nasıl olup da erkekler üzerinde böylesine tümüyle üstünlük kazandığı, kendi reislerinin yetkesine bile istemeden boyun eğen bu yasa tanımaz barbar ırka egemenliklerini böylesine eksiksiz ve böylesine kolay uygulamalarının altında yatan nedenlerin neler olduğu, incelenmeye değer bir sorun oluşturmaktadır.»

Bu, gerçekten de yalnızca zor değil, çözümlenmesi olanaksız bir sorundur. Erkeklerin, öteden beri sandığımız üzere egemen ve hükmedici konumda olduğu, erkek cinsin doğal özelliği olarak gördüğümüz yetke ve girişkenliği uyguladığı ilkel bir toplumda, kadınların üstünlüğünün nasıl ortaya çıktığı sorulduğunda, verilecek tek yanıt, bu sürecin olanaksız olduğudur. Eğer erkek, ta başlangıçtaki en kaba ve en hayvansı evresindeyken, insanlar kümesinde üstün yönetici konumunda, kadınsa, bazı yabanıl ırklarda gördüğümüz üzere, taşınabilen mal, ya da köle konumunda olmuş olsaydı, kültürün ilkel olduğu evrede, bu konumun tersine dönmesi bir yana, değişmesini sağlayacak akla yatkın bir süreç bile olamazdı.

Bu olanaksızlık, erkek egemenliğinin, kurulduktan sonra, eksiksiz işlemesine, ya da kadının fiziksel güçsüzlüğüne ve sömürülme ve baskı altında tutulma yükünü omuzlarından atmadaki yetersizliğinden çok, bu türden bir şey yapabilecek konumda olmamasından kaynaklanmaktadır. Ka-

dınların ancak, zaten hayli üstün ve etkili konumda bulunduğu topluluklarda karşı koymacı ve isyancı bir tutum içinde olduğu görülmektedir; dişinin, toplumsal konum açısından ezilen durumunda olduğu topluluklardaysa, karşı koymacı yaklaşımlar görülmemektedir. Durumları ne denli kötü ya da dayanılmaz olursa olsun, kabul edilmektedir: kadınlar belki de lânet ediyorlardır, ancak durumlarını haksızlık değil, yazgı olarak kabul etmektedirler. Olive Schreiner'in haklı olarak belirttiği üzere, «kadınların, kendi konumlarını değiştirmek yönünde genel olarak girişimde bulunduğu toplumlarda, yapılacak ayrıntılı bir inceleme, o toplumun değişen ya da değişmekte olan koşullarının, kadın uysallığını artık gerekli ya da uygun kılmadığını ortaya koyacaktır.» Başka bir deyişle, kadınlar, o topluluklarda zaten artık boyun eğer konumda değildir.

Kadınların toplumsal bağımsızlığının, kültürün aşağı evrelerinde, yukarı evrelerine göre daha çok olduğu kuralına ters düşen dikkat çekici birkaç örnek vardır, ve bu örneklerde, yabanıl erkeğin, «yabanıl adalarda halen görüldüğü üzere eşini ezdiği» yönündeki eski kanı rağbet görmektedir. Kültürel gelişmelerini tamamlamış toplumlarda, eski anaerkil toplum düzeninin yerini alacak ataerkil ilişkileri yerleştirmek yönünde bir çaba gözlemlenmektedir. Şimdi bu türden bir değişikliğin gerçekleşmesi sonucunu doğurabilecek nedenler üzerinde duracağız; ve bu nedenlerin, genelde ekonomik koşullardan kaynaklandığını göreceğiz. Ancak, bir toplum, çook çok eski zamanlardan bu yana kültür düzeyini yükseltmeksizin, aşağı kültür evresinde kalmışsa, o toplumdaki ilkel anaerkil toplum düzeni köklü bir değişmeye uğramaksızın sürse bile, erkek egemenliği yaygınlaşabilir. Coğrafik konumları nedeniyle, dış etkilerden tümüyle soyutlanmış bir şekilde gelişen, ya da daha doğrusu atıl kalan aşağı kültürlerde, yani Avustralya'da ve Melanezya'nın bazı bölgelerinde bu koşullar görülmekte, hatta, denilebilir ki, yalnız ve yalnız bu yörenin yerlilerine özgü özellikler olarak göze çarpmaktadır. En çağdaş insanbilimsel alan çalışmaları da, gene halen yaşamlarını sürdüren

bu aşağı kültürlerden doğal olarak elde edilmektedir. Dolayısıyla, Dr. Westermarck'ın deyişiyle, herkes, yabanıl toplumu, Avustralyalı ya da Melanezyalı gözlükleriyle görmeye alışmıştır. Ancak, gene Dr. Westermarck'ın işaret ettiği üzere, yokolmakta olan yabanıl yaşantıyı irdelemek amacıyla yola çıkan çağdaş insanbilimci için çekici bir alan oluşturan bu kültürlerdeki koşullar, yalnız ve yalnız bu halklara özgü koşullardır. Avustralya ve Melanezya toplumları da bizimkiler kadar eskidir. Pleistosen çağından beri dünyanın tüm öteki yörelerinden soyutlanmış olarak kalmışlardır. Maddesel ya da toplumsal kültür açısından pek gelişmemiş olsalar da, hiçbir değişikliğe uğramadıkları varsayılamaz, hatta değişikliğe uğradıklarını gösteren çok kesin kanıtlar vardır.

Avustralya'daki ve Melanezya'nın güneyindeki kadınlar, kültürel gelişmeye uğramamış dünyanın diğer yörelerinde görülmeyen bir erkek buyurganlığıyla karşı karşıyadır. Avustralya yerlileri arasında uzun süre yaşamış biri, «Avustralya kadınlarından daha aşağılanmış ve daha sefil durumda insanlara dünyanın hiçbir yerinde rastlamak olası değildir,» diyor. «Kadınlar, burada erkeklerin yabanıl hayvansılığı ve kaba davranışları ile karşı karşıya.» Bir başka yazarsa, «Zavallı yaratıklar,» diyor, «çok kötü durumda, kadınları yanlarında yürüyen köpekler kadar sayıyorlar.» Sekiz on yaşlarındaki kız, dedesi olacak yaşta bir adama teslim ediliyor. Adam çocuğu saçlarından sürüye sürüye kendi kampına götürüyor. «Gelin çığlıkları ve haykırışları, geceyi iğrenç kılıyor.» (...) «Azıcık sesini yükseltse, ya da görevde kusur etse, sopayla, ya da kazma çubuğuyla dövülüyor; hatta çoğu kez mızraklanıyor. Adelaide'deki mahkeme kayıtlarına bakarsanız, *lubra*'larını öldürmekten sanık sayısız yerlinin dosyasını görürsünüz. Koca, karısının yaşamını zehir etmeyi, ya da onu ortadan kaldırmayı kafasına koymuşsa, kadının canı, can sayılmaz, kimse onu korumaya ya da durum ne olursa olsun, onun tarafını tutmaya kalkışmaz. Yiyeceğin kıt olduğu dönemlerde, doyurulması gereken son insanlar, kadınlardır ve onlar, yiyecek soru-

nunun çözümlenmesinde hiç hesaba katılmazlar. Bunun sonucu olarak pek çok kadının ölmesine şaşmamak gerekir.» Bir başka yazar da şöyle diyor: «Erkekler, kadınlara karşı çok kaba, çok kötü davranıyorlar. Ve çoğu kez, evet, hem de çoğu kez, denetleyemedikleri taşkınlıkları sırasında, onları hırsla öldürüyorlar. Bu türden bir kaza olduğunda, kabilenin diğer üyeleri oralı bile olmuyor; çünkü ölen, alt tarafı bir kadındır ve bir koca, kadınlarını, öldürünceye dek de olsa, dövme, cezalandırma hakkına sahiptir.» «Kafaya sopayla vurmak çok yaygın bir cezalandırma şekli; küçük bir kusur işlendiğinde mızrak saplamak, olağandışı değil...» Eyre, «İncelenecek olsa,» diyor, «başında korkunç yara izleri bulunmayan, ya da vücudunda mızrak yarası olmayan kadın sayısı çok azdır. Bedenindeki yaralardan mızrakla delik deşik edildiği anlaşılan genç bir kadın gördüm. Kocası, vücudunu eleğe çevirmiş olsa gerekti.» Dr. Howitt, «kadınların nerdeyse paramparça edildiğini gördüm,» diyor. Sir George Grey de sudan nedenlerle kadınların «ölümcül yaralar» aldığına tanık olmuş. Melanezya Adalarının çoğunda benzer durumlarla karşılaşılır. Adalar kümesinin kuzeyinde, yani Yeni Britanya ve Yeni İrlanda takımadalarında kadınlar hayli bağımsız ve etkindir; ancak, Melanezya'nın güneyini oluşturan adalarda, reislerin daha büyük yetkeye sahip olmasından olsa gerek, kadınlar erkeklerin buyurgan yönetimleri altındadırlar. «Yeni Kaledonyalılar, kadını domuz yerine koyuyorlar, ona domuz kadar değer veriyorlar. Ülkemizde, köpeklere bile daha iyi davranılır.»

Bu koşullar, doğal olarak erkeklerin egemen olduğu kültürel gelişmenin aşağı evrelerinde bulunan topluluklarda görülüyor. Bu olguyu göz önünde bulundurarak düşünecek olursak, erkeklerin egemen olmadığı toplulukların varlığına inanmak kolay olmasa gerektir. Her ırkın ve her toplumun, gelişmelerinin beli bir döneminde, Avustralya ya da Melanezya yerlilerinin yaşadığı kültürel evrelerden geçmiş olduklarını düşünmek doğaldır. Eğer, kültürün o evrelerinde, kadınlar Avustralya'daki konumlarında idiyseler, nasıl oldu da, bunu aşabildiler? Kuzey Amerika Kızılderi-

lileri, Malayalılar, Mikronezya ya da Doğu Afrika halkları, hatta, kültürel gelişmeye uğramamış tüm halklarda, kural olarak görüldüğü üzere, kadınların konumunun erkeklerinkine eşit olduğu toplumlarda, Avustralya ya da Güney Melanezya'da görülen durumun yaşanmış olduğunu düşünebilmek, neıdeyse olanaksızdır. Ataerkil egemenlik, ekonomik koşulların bir sonucudur ve yalnız ve yalnız görece olarak gelişmiş kültürel evrelerde işleyebilir. Ataerkil egemenlik, normalde, hayvansı gücün sonucudur. Ancak, kültürel etkile.den çok uzak kalındığı ve bunun sonucu olarak da, maddi kültürün çok aşağı evrelerindeki bir toplumun o evrede kaldığı çok ayral durumlarda, ve ayrıca, kültürün aşağı evrelerinde, genellikle kadınlar tarafından yerine getirilen sihir ve büyü yapma işlevlerinin erkeklerin eline geçmesiyle, şiddete başvurularak ve kaba güç kullanılarak zaman içinde erkek egemenliği kurulabilir.

Avustralya'da, ve Melanezya'nın bazı bölgelerinde böyle bir süreç yaşanmış olsa gerektir. Gerçekten de, Avustralya'da kadınların konumlarının, daha önce, Avrupalıların adaya geldiği dönemdekinden çok farklı olduğunu gösteren kesin kanıtlar bulunmaktadır. Evlilik, başlangıçta Avustralya'da da, başka yerlerde olduğu gibi anayerliydi. Eski bir gözlemci, Queensland kabilelerinden söz ederken, şöyle diyor: «Erkek, uzak yerden bir kadınla evlendiğinde, gider, kadının kabilesinin bulunduğu yerde yerleşir ve kadının halkından biri olur. Bu kural hemen hemen her zaman için geçerlidir. Elbet, yabanıl dönemlerinden söz ediyorum ben. Erkek, kadının ailesinin bir parçası ve üyesi olur. Savaş söz konusu olduğunda, kız evlâdın kocası, kan akrabası olarak görülür ve kendi öz kandaşlarına karşı savaşır.» Orta-Doğu Avustralya kabilelerinde, erkek komşu kabileden biriyle evlendiğinde, en az üç ay, karısının halkıyla oturmak zorundadır. Kuzey Queensland'de bulunan Charlotte Körfezi halkıyla ilgili gözlemler de aynı yöndedir. Söylendiğine göre, Dieri kabilesinde, «kızın kabileden ayrılmasını gerektiren evliliklere her zaman için şiddetle karşı durulur.»

Hatta, Avustralya toplumunda, erkek egemenliği ile,

kadınların değersiz bir konumda bulunmaları olgularının, oransal olarak daha geç bir dönemde başladığı, ve bu koşulların, kadınların egemen değilse bile daha etkin bir durumda bulunduğu toplumsal konumun yerini aldığı kuşku götürmez. Merkezi kabileler konusunda en yetkin hocalarımız olan Sir W. Baldwin Spencer ve Mr. Gillen'ın görüşleri de budur. Yerlilerin geleneklerini dikkate alarak vardıkları sonuca göre, «...bir dönemde, kadınlar, bugün sahip olduklarından daha büyük ayrıcalıklara sahiptiler. 'Alcheringa' (kabilelerin geleneksel ya da söylencesel tarihi) ile günümüz arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır ve bu arada kadınların konumu konusunda gelişen değişiklik, dikkate değer bir özellik oluşturmaktadır.» Sir W.B. Spencer ile Mr. Gillen inceledikleri kabilelerde, bir erkeğin karısının klanında yerleşmesi örneğine hiç rastlamamışlardır; ancak, Arunta yerlilerindeki geleneğe, çok sıkı izlenen bir geleneğe göre, erkeğin avının belli bir bölümü düzenli olarak karısının kan akrabalarına gönderilir; üstelik, söz konusu akrabalar koca ile birlikte ava katılmışlarsa, kocanın avladığı bütün hayvanları alma hakkına sahiptirler. Sir W.B. Spencer ile Mr. Gillen'ın işaret ettikleri üzere, bu da, «bir erkeğin, karısının kümesine bağlı olduğu bir dönemin yaşandığını» göstermektedir. Günümüz Batı Avustralya'sında kadınların bazı haklardan yoksun koşullar içinde bulunduğu aktarılırken, bu olgunun, bu bölgede kıtanın diğer bütün yörelerine kıyasla daha belirgin, daha yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Bu arada, kölece bir yaşantı süren ve hayli ezilen genç kadınların tersine, yaşlı kadınların olağandışı ölçülerde etkin olduğu da gözlemlenmiştir. Bu kabilelerde, belli yaşlı kadınların bir genel kabile toplantısında gerçekleştirilen bir törenle, «moyram», ya da «büyükanne» konumuna yükseltilmeleri geleneği vardır. «Bu,» diyor Mr. Moore, «söz konusu kadına, ilgili bütün taraflarca önem taşıyan ayrıcalıklar sunan bir işlemdir. 'Büyükanne' ilân edilen kişi, bir eşten beklenen iş ya da sorumlulukları yerine getirmek durumunda değildir, bir dişi köle olarak kullanılamaz, bir öç alma söz konusu olduğunda, böyle bir edimin kurba-

nı olamaz. Artık kabileyi ayaklandırıp savaşa sokmak, ya da savaş varsa barış ilan etmek, kavgaları durdurmak, dargınları barıştırmak onun elindedir. Hatta, eğer uygun görürse, dövüşe karar vermiş kişilerin arasına girerek ellerindeki okları ve yayları alma hakkına bile sahiptir.» Bu kabilelerde kadınların şimdiki konumlarının tam tersini yansıtan bu gelenek, Mr. Moore'un da dile getirdiği üzere, kadınların konumlarının daha önceleri tümüyle farklı olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Kadınların, bugün Avustralya'da kesinlikle el sürmedikleri etkinlikler olan dinsel ya da büyüsel işlevlerin yerine getirilmesinde eskiden çok önemli bir rol oynadıklarını varsaymamız için yeterli nedenler vardır; ve Batı Avustralyalı «Büyükanne»lerin, yerlilerin bugün hâlâ soyağacında bulunan kabile analarının, anaerkil toplumlardaki yaşlı kadınlarınkine benzer etkin ve önemli konumlarda bulunduğu bir dönemin kalıntıları olduğunu, ve hatta, kadınların klanın gerçek yöneticisi ya da kutsal reisi olduklarını öne sürmek, hiç de yanlış olmasa gerektir.

Avustralya yerlileri, yalnızca kültürel anlamda ilkel değiller, bu insanlar, yüzyıl süren bir soyutlama ve olumsuz ekonomik koşullar sonucu öylesine derin bir kültürel ve toplumsal duruma batmışlar ki, ayağa kalkmaları olanaksız. Çevrelerinde daha gelişmiş halklar bulunsaydı, bu insanlar, çoktan Neanderthal insan olarak tarihten silinirdi. Toplumsal kültürlerinin gelişmezlik özelliği gösteren durumunun, kültürlerinin çok aşağı bir evresinde erkek buyurganlığı düzenine geçmeleriyle hiçbir ilgisinin bulunmadığı söylenemez. Şu anda, o evrede kalmış bulunuyorlar.

İnsanın toplumsal kökenlerinin, «mağara adamı» diye anılabilecek bir kavramla açıklanması, toplumsal tarih ve budunbilimin olgularıyla uyuşması olanaksız olmakla kalmamakta, temelden olanakdışı bulunmaktadır. İlkel kadının konumunun, ataerkil toplumlardaki kadına göre çok daha yüksek olduğu önermesiyle ilgili olarak pek çok akademik kuşkuculuk gösterisi yapıldı. Ne var ki, kadınların, başlangıçta tümüyle erkek egemenliği altında bulunduğu

ve daha sonra akla hayale gelmesi olanaksız nedenlerle, aşağı kültürlerin büyük çoğunluğunda görülen bağımsız konumlarına yükseldikleri varsayımına da rağbet etmek gerçekten güç olsa gerek.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İLKELLERDE CİNSEL İLİŞKİLER

Ataerkil toplumun gelişmesi, ataerkil evliliğin evrimini oluşturur. Bizim toplumlarımızdaki evlilik kurumları, tıpkı, ailenin ekonomik ve yasal başı olan baba ve kocanın bakımı altında bulunan kişilerden oluşan «familia» (aile) kavramı gibi, Roma Hıristiyanlığından, Roma'dan bize geçmiştir. Temellerini bu kavramlar üzerine kurmuş olan batı geleneği, yalnızca insan kültürünün çeşitli evreleri boyunca değil, hayvan söz konusu olduğunda da, her türden cinsel ilişki ya da akraba kümelerindeki ilişki biçimlerini bu kavramların ışığı altında yorumlama eğilimi göstermişlerdir. Hayvanların, cinsel ilişkide bulunmak üzere geçici olarak bir araya gelmeleri, evlilik kurumu kavramının sınırları içine sokulmuş, babaları bilinmeyen ve bulunmayan yavrularla anadan oluşan hayvan ailesi, «Patria potestas», yani babanın yetkesi çevresinde oluşmuş olan Roma ailesiyle aynı adla anılmıştır. Aynı yorumlama ilkeleri ve aynı terminoloji, kültürel gelişmeye uğramamış toplumlardaki toplumsal ilişkilere de uygulanmıştır. Bu toplumlarda oluşan her türden cinsel ilişki, bir evlilik biçimi olarak betimlenmiş, öte yanda, bizim kendi topluluklarımızda gerçekleşen aynı türden ilişkiler, hayvanların ya da yabanılların rastgele cinsel ilişkileri olarak küçümsenmiş, evlilik kurumunun çökmesi, ya da çökmekte olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Böylesine gevşek terminolojiler ve benzerlikler kullanmakla, evliliğin insan toplumunun ta başlangıcından beri

var olduğunu, bu türden bir evlilik temeli üzerine kurulmuş ailenin bütün toplumsal ilişkilerin ilk çekirdeğini oluşturduğunu, Avrupa kültürünün Romalılardan aldığı kavram ve kurumların, hayvanlar arasında da var olan biyolojik ilişkiler olduğunu öne süren öğretinin yayılmasına olanak tanınmıştır. Adem'le Havva insanbilimi diye anılabilecek olan ve düşsel bir doğal tarihte bir temel arayan geç-Viktorya dönemi insanbiliminin bu öğretileri, toplumsal kökenlerin ataerkil olduğu kuramını oluşturmaktadır.

Kültürel gelişmeye uğramamış insan toplumlarında, cinsel ilişkiler, evlilik temeli üzerine oturtulmuş değildir. Daha eski gözlemcilerin raporlarında, evliliğin, raporlarda adı geçen halklar arasında varlık göstermediği sık sık belirtilmiştir. Örneklerin büyük bir çoğunluğunda, söz konusu toplumlarda, gerçeklikte bir tür sürekli ilişki biçiminin var olduğu görülmektedir. Bu durumun, ilkel toplumlarda rastgele cinsel ilişkilerin yaşandığı kuramını çürüteceği ve ataerkil evliliğin öteden beri var olduğu öğretisini kanıtlayacağı sanılmıştır. Ancak, evlilik adı verilen bu türden az-çok sürekli ilişkiler, o topluluklarda, olağan cinsel ilişkileri dile getirmemektedir ve cinsel ilişkiler bu ilişkilerin temeli üzerine kurulmuş değildir. Nitekim, örneğin, Hawaii'de ve Sosyete Adalarında nüfusun yalnızca küçük bir bölümünde evlilik vardır. «Bu insanlarda», dendi bize, «evliliğe benzer bir birlik vardı, ancak bu, hemen hemen yalnızca üst sınıftan reislere özgüydü.» Gene aynı şekilde, Line Adalarında, evlilik, özel mülkiyetin ele geçirilmesi ve kalıt alınması için gerekli yasal bir düzenlemeden başka bir şey değildi; mülkiyetse, dişilerin elindeydi ve dolayısıyla, bir erkek, ancak evlenmesi halinde, oğluna kalıt bırakabiliyordu. Ancak, bu yasal düzenlemeyi uygulayan toprak sahibi sınıf, toplam nüfusun yalnızca çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Nüfusun büyük bir çoğunluğu hiç evlenmiyor, rastgele birlikte yaşıyorlardı. Futuna Adasında da, evlilikler, soylu sınıf tarafından, gösterişli törenlerle gerçekleştirilmektedir. Hıristiyanlık bu yöreye girmeden önce, bu uygulama çok seyrekti ve halkın büyük bir çoğunluğu, evlen-

miyor, «düzensiz biçimde birbirini izleyen» özgür birliktelikler kuruyorlardı. Sumatra'nın güney kıyılarından az ötede olan Pageh Adalarında yaşayan yerliler, çoğu kez, evlilik uygulamayan halklara örnek olarak gösterilmekteydi. Daha derin bir inceleme bu insanlar arasında da kimi zaman bir tür cinsel işbirliğinin var olduğunu, ancak bu uygulamanın, yaşlılıklarında evli barklı olmak isteyen, yaşam düzeyi ileri erkekler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koydu. «Bunların toplumsal geleneklerinde, evlilik, serbest aşktan çok daha az önemli bir rol oynuyor.» Aynı durum, Mikronezya Adalarıyla, Malay takımadalarında yaşayan daha ilkel halklarda görülmektedir. Nitekim, Caroline Adalarında, bize söylendiği üzere, bir erkek, ancak gençlik tutkularına veda ettikten sonra evlilik dünyasına girmeye karar veriyor. Ceram'lı Alfurlar, yaş artık kendini hissetirmeye başladıktan ve bu insanlar rastgele ilişkilerden bıktıktan sonra evlenmeyi düşünüyorlar. Andaman Adaları yerlilerinin de daha önce rastgele cinsel ilişki düzeni yaşadıkları rapor edilmişti. Ancak, bunların arasında, bireysel ilişkilerin de bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte Andamanlılar, yaşları ilerleyip de, erkekler özgür aşk mesleğinden emekli oluncaya dek bu bireysel ilişkilere girmiyorlar.

Avustralya yerlilerinin evlilik kurumlarıyla ilgili olarak çok fazla miktarda ve korkunç çelişkiler içeren yazılar yazılmıştır; tartışılan sorun şudur: Birbirleriyle ilişkili klanlar ya da evlilik sınıfları arasında var olan rastgele ilişkiler, Avustralya yerlilerinin ta başlangıçtaki cinsel ilişki düzenlerini mi yansıtmaktadır, yoksa bireysel evlilik cinsel ilişki düzenini mi oluşturmaktadır. Ne var ki, bireysel evliliğin yalnızca yaşlı erkekler için geçerli olduğu dikkatlere sunulunca, söz konusu çelişki, önemini büyük ölçüde yitirmektedir. Bize tekrar tekrar söylendiği üzere, hiçbir yerde otuz yaşından genç evli erkeğe rastlanmamıştır, kırkından önce evlenen erkekse pek azdır. Bazı kabilelerde, erkek acısından ölse, otuz yaşından önce evlenme olanağına sahip değildir. Yabanıllarda, cinsel yaşam hayli erken yaş-

larda başlamakta ve bu yaşamın sona ermesi de, aynı şekilde erken yaşlara rastlamaktadır. Kültürel gelişmeye uğramamış ırklarda, otuz yaşında bir erkek, en iyi çağlarını geride bırakmıştır, kırk, elli yaşlarında biriyse artık ihtiyar sayılmaktadır. Bununla birlikte, rastgele cinsel ilişkinin varlık nedenini hafifletmek üzere ve aşağı kültürlerdeki cinsel ilişki düzeninin daha doğru bir resmi olarak sözü edilen bireysel cinsel birliktelikler, genelde, yabanıl yaşam koşulları altında, cinsel yaşamları sona ermiş erkeklerle sınırlı kalmaktadır. Bunlar ileri yaşların kurumlarıdır ve halkların cinsel yaşamlarını hiçbir şekilde yansıtmamaktadırlar.

Kültürün aşağı evrelerindeki çok sayıda ırk için de aynı şey söylenebilir. Solomon Adalarında, erkeklerin çoğu, daha önceleri yaşamlarının ileri evrelerinde evlenmiş, pek çoğu da bekâr kalmışlardır. Fiji Adalarında, önemli ailelerin gençleri, resmen evlilik olarak kabul edilen ve birkaç gün ya da birkaç hafta süren anlaşmalar yaparlardı; ama halk, yalnızca ileri yaşlarda evlenirdi. Yeni Gine'nin orta yörelerinde, erkekler evlenmeye istekli görünmezler; yalnızca ileri yaşlarda böyle bir istek sergilerler. Yöreye ilk giden bir misyonere göre Formoza yerlileri elli yaşına gelmeden pek evlenmezler. Malay Takımadalarının pek çok bölgesinde, gelinle damadın saçlarının ağarmış olması hiç de olağan dışı değildir, ve erkeklerin çoğu, bekâr kalırlar. Nagalar, Kochlar, Bodolar ve Bengal tepelerinde yaşayan Dhimal yerlileri, bütün etkinliklerden eletek çekmeden asla evlenmezler. Nilgiri Tepelerinde yaşayan Badagalarda, erkekler, ancak yaşlarını başlarını aldıktan, ve güçten kuvvetten kesildikten sonra sürekli bir birlikteliğe girişirler. Hindistan' da yaşayan bütün Dravidia ırklarında, evlilik dışı cinsel ilişki özgürlüğü, erkeklerin, «ileri yaşa gelinceye dek ve yaşlılıklarında bir yuvalarının olması gerekli oluncaya dek evlenmekten kaçınmalarını sağlar,» diyor Mr. Crooke. Kuzey Amerika'nın bütün yörelerinde de aynı kural geçerliydi. Olağan evlenme yaşı yirmi beşle otuz arasıydı ve kırk, elli yaşlarında pek çok müzmin bekâr vardı. Güney Ameri-

ka'da da aynı alışkılar geçerliydi. Gran Chaco Kızılderilileriyle ilgili olarak örneğin, «diledikleri gibi özgürce yaşadıktan sonra, yaramazlıklarından iyice bıktıklarında, hayli ileri yaşlarda evlendikleri» söylendi bize. Patagonyalılarda, erkeklerin büyük bir çoğunluğu hiç evlenmez.

Öte yanda, aşağı kültürlerde yaşayan pek çok halk için, evliliğin çok erken yaşlarda, hatta, erginliğe ulaşır ulaşmaz gerçekleştiği doğrudur. Ancak bu ilişkiler, kural olarak öylesine geçici ve tutarsız ilişkilerdir ki, bunları çoğu kez sıradan cinsel ilişkilerden ayırmak güçtür, ilişkinin geçicilik niteliğiyse, tarafların yaşlarıyla orantılıdır. Nitekim, örneğin, Malaya ormanlarında yaşayan Sakailerin, Seylan'da yaşayan Veddah'lar gibi tekeşli oldukları söylenmiş ve düzenli cinsel ilişkide bulunan halklara örnek gösterilmişlerdir. Bunlar, kural olarak, erginlik yaşlarına varır varmaz «evlenmektedirler». Ancak bu «evlilik» çoğu kez birkaç gün ya da birkaç hafta içinde ortadan kalkmakta, taraflar birbirlerinden ayrılıp yeni eşlerle birlikte olmaktadırlar. Hatta, çocuk doğduktan sonra bile, kavgasız dövüşsüz ayrılmakta, birbirlerine gelecekleri için iyi dileklerini iletmektedirler; aynı gün, çocuklarını alan genç kadın, yeni bir kocayla yeni bir eve yerleşmektedir. Malaya'da yaşayan orman kabilelerinde, kırk, elli kez evlenmiş bir genç adamla tanışmak hiç olağandışı değildir. Mr. Boden Closs'un söylediğine göre, Nicobar Adalarında, evlilik, «Malayalıların gece ziyaretleri alışkısının bir çeşitlemesinden başka bir şey değildir, ve bazen, buluşan tarafların evli olup olmadığı sorusu da söz konusudur.» Minahassa yerlilerinde, cinsel ilişkiler «aslında özgür aşk niteliğindedir; bir erkek, yalnızca kalbini bir başka kadına vermiş olması nedeniyle karısını terk edebilir.» Daha önceki dönemlerde Japonlarda da olduğu gibi Ainularda, uygulamada ya da dillerinde, geçici ilişkiyle sürekli birlikteliği birbirinden ayrı tutan bir sözcük ya da davranış yoktur; bunların evlilikleri, «eşlerin ortak duygularına ya da çıkarlarına uygun düştüğü sürece birlikte olmak anlamını taşır yalnızca.» Mr. Bogoras, Chukchi yerlilerinde, üç yılda tam on kez evlenmiş bir erkekle

tanışmış. Samoyedlerde de aynı şekilde, sık sık eş değiştirmek kural haline gelmiştir. Tungularda, erkek, karısından bıktığı an onu anasının evine gönderir; bu, çoğu kez «balayı» süresi içinde gerçekleşir. Aleutlarda, «Avrupalıların anladığı anlamda bir evliliğin var olduğu pek söylenemez.» Orta Asya'da, bir erkek, aklına estiği an, «karısını kapının önüne koyar ve bir başkasını alır.» Evlilik sözleşmeleri, aylık, haftalık ya da günlüktür; otuz yaşına gelip de, bir koca sahibi olmamış kadın görmek çok güçtür. Chevsurlarda, on kezden az evlenmiş yerli sayısı çok azdır. Gondlarda, evliliğin ne olup ne olmadığını belirlemek güçtür. Aolarda, «bir erkek, karısından bıktığında ondan ayrılır.» Khasilerde, evlilik bağlarının gevşekliği ve eş değiştirme olaylarının sıklığı öyle bir noktada ki, diyor, Sir Henry Yule, «bunların birlikteliklerini evlilik olarak onurlandırmak güç.» Güney Hindistan'da yaşayan Paliyanlarda, «evlilik yasaları öylesine gevşek ki, gerçek evliliğin var olduğu pek söylenemez.» Nilgiri tepelerinde yaşayan Badagalar, «gönüllerinin dilediği sayıda eş değiştirirler»; hatta çoğu kez, daha önce ayrılan çiftler bile bir araya gelir. Bir misyoner de, «onların evlilikleri konusunda söylenecek söz yok», diyor, «çünkü bunlarda evliliğin olduğu söylenemez.» İrulalarda, «evlilik sözleşmesi yoktur; çiftler, nerdeyse hiç ayrım gözetmeden bir arada yaşarlar; birleşme ya da ayrılma kararı genelde dişi tarafından verilir.»

Bushmenlerde, «yeni bir bağlantının her iki taraf için de anında kurulabileceği olasılığı belirdiğinde, herhangi bir anlaşmazlık, tarafların ayrılması için yeterlidir.» Bir başka yazar da diyor ki, «Bushmenlerde, evlilikler ya da aile bağları, yok denecek kadar az.» Sir Francis Galton'ın söylediğine göre, Damara yerlilerinde, «nerdeyse haftada bir eş değiştirilir; belli bir zaman dilimi içinde, kim kimin kocasıdır, sormadan anlayamazsınız.» M. Lopes'a göre, Marotse yerlilerinde evlilik pek yoktur; bir kadınla bir erkek günlerden bir gün birleşirler ve diledikleri süre birlikte yaşar, birleştikleri kadar kolay bir şekilde de ayrılırlar. Bir başka uzman da aynı şeyleri söylüyor ve cinsel ilişkileri,

serbest aşk olarak betimliyor. Bailalarda, «kadınlar top gibi erkekten erkeğe dolaşırlar; canları istediğinde, bir başka erkeğe gitmek üzere diğerini bırakırlar. Erginlik çağına daha yeni ulaşmış genç kadınların, hepsi de hâlâ hayatta olan dört beş 'eski koca'sı vardır çoğu kez.» Wadshagga kadınları, canları istediğinde cinsel ilişkide bulundukları kişiyi bırakır, bir başka erkeği alırlar; bir kadının on eski kocasının bulunması hiç olağandışı değildir. Gine'nin bazı yörelerinde eş değiştirme öylesine sık olur ki, çocuklar babalarıyla tanışamazlar bile. Banaka yerlilerinde de eş değiştirme sürekli olarak uygulanır.

Genel olarak Eskimolarda, «kolayca ve törensiz olarak eş değiştirmek, olağandır. Bir erkeğin yıllarca tek bir kadınla birlikte olduğu pek seyrektir.» Grönland'ın doğu kıyılarında, bir delikanlının, erginlik çağına varmadan üç, dört kez evlenmesi olağandır. Evlilik diye anılan ilişkinin çok sıradan ve gevşek olduğu Amerind kabileleri için de sık sık söylenir. Bütün kabilelerde, erkeklerin, uzun sürecek bir av seferine çıkarken, hem cinsel ilişki arkadaşı olarak hem de taşımada kendisine yardımcı olması ve genelde kadınlara ait olan yemek pişirme, av ürünlerini hazırlama işlerini üstlenmesi için yanına bir genç kadın alması âdettir. Elbet kadına kazançtan iyi bir pay verilir ve bütün bu işlem, karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan bir işbirliğinden başka bir şey değildir. Sefer bittiğinde, bu geçici ilişki, taraflardan hiçbirine hiçbir yükümlülük vermeksizin sona erer. Aynı şekilde, kendilerine bakacak dişi akrabaları bulunmayan genç erkekler, bir kadın eşin görevlerini yerine getirecek genç bir kadınla işbirliği ederler. Öyle ki, Huronlarda, «genç erkeklerin pek çoğu, evlenmek yerine, 'ocak ve çömlek kızı' edinirler ve diledikleri sürece birlikte yaşarlar; bu durum, kadının da erkeğin de, başka kişilerle ya da sevgilileriyle buluşmasına engel değildir, çünkü bu ülkede gelenek böyledir.» Hatta, Rahip D. Jones'un sözleriyle, «kadınlar, gecelik, haftalık, aylık ya da kışlık satın alınıyorlar.» Kızılderililerde, «evlilik» diye anılan ilişki, bu birliktelikler den daha uzun süreli ya da sağlam değildi. «İroqualarla

Delawareler,» diyor Loskiel, «özellikle de hemen çocukları olmazsa, uzun süreli evlilik ilişkisine girmezler. Sessiz, sakin ve de uzun süre mutlu ve bahtiyar olarak yaşayan çiftler de var, ama bunlar ayral durumları oluşturuyorlar. Evli çiftler arasında, bunlar çok yaşlı bile olsa, pek güçlü bağlar yok. Kızılderililerde aile bağları sık sık kadın değiştirmeleri nedeniyle çok dallı budaklı.» Cherokee İroquaları, «genellikle yılda üç, dört kez eş değiştirirler. Schoolcraft'ın söylediğine göre, yaşlı ve orta yaşlı erkeklerin büyük bir çoğunluğu, çok sayıda değişik kadınla evlenmiştir ve tanıyıp bilmedikleri çocukları, dört bir yana dağılmıştır. Aynı babadan birden fazla çocuk doğuran kadın sayısı çok azdır.» «Evlilik yalnızca geçici bir elverişlilik olarak algılanmaktadır.» Ayrılmak için hiçbir resmi işlem gerekmez. «Bu yabanıllar, ayrılma konusunda herhangi bir güçlük olabileceğini akıllarından geçiremezler bile.» Bu insanlar, «yalnızca bir kişiyle evlenmeleri nedeniyle Avrupalılara güler-ler; ve İyi Ruhun onları mutlu olmak için yarattığına, kendilerini hoşnut ve mutsuz eden bir birlikteliği sürdürmelerini istemediğine inanırlar.» Kızılderili «evlilik»lerinin bu geçici ve gevşek özelliği, yörelere ilk giden din görevlilerini sürekli rahatsız eden, yakınmalarına neden olan bir durum oluşturmuştur. Gerçekten de, ileride de görüleceği üzere La Hontan «Kuzey Amerika Yerlilerinde 'evlilik' diye anılan durum, Avrupa'da suç oluşturan bir ilişki olarak değerlendirilebilirdi,» derken, pek büyük bir abartmada bulunmuyordu. Oregon kabilelerinde «bu niteleme uygunsa eğer, 'evlilik' bağının hiçbir geçerliliği yok» deniyor; Seminole Kızılderilileriyle ilgili olarak da, «bu yerlilerde evlilik cinslerin doğal çiftleşmesinden ve ilgili tarafların isteği üzerine birlikteliğin sona ermesinden başka bir şey değil,» dendi bize. Peder Morice Athapascan kabileleriyle ilgili olarak şöyle yazıyor: «Misyonerlerin gelmesinden önce yerlilerin oluşturageldiği birliktelikleri tanımlamak için Hıristiyanların kullandığı anlamda evlilik terimi bir yanlış adlandırma olarak değerlendirilebilir. Birlikte oturmak, daha doğru bir tanımlama olur.»

Güney Amerika'da yaşayan yerlilerin evlenme alışkanlıkları da Kuzey Amerika Kızılderilileriyle ilgili olarak aktarılan özellikleri gösterir. Nitekim, Mr. Kean, Botocudo yerlilerinden söz ederken, bu insanların birlikteliklerini evlilik diye nitelendirmektense, «gerektiği şekilde örgütlenmiş toplumlarda anlaşıldığı anlamda düzenli birliktelikler in bulunmadığını söylemek daha doğru olacaktır,» diyor. «Bunların birliktelikleri, daha çok, uygun koşullar sağlamak amacıyla ve kabilenin korunması adına yapılan, tümüyle geçici nitelikte, herhangi bir resmilik taşımayan, küçücük bir bahane ile ya da hiç bahane olmaksızın, düpedüz değişiklik olsun diye, ya da naz uğruna bozulabilen ikili yaşantılardır.» Caroadolarda, çok yaygın ayrılma nedenlerinden biri, çiftlerin aynı yiyeceklerden hoşlanmamalarıdır. Guaycurularda, «evlilik olduğu pek söylenemez. Koca kadından ya da kadın kocasından herhangi bir anlaşmazlık korkusu taşımaksızın ayrılırlar, tarafların her biri, kendi eğilimlerine uygun başka insanlarla birleşerek yaşantılarını sürdürürler.» Hatta, «Guaycurularda ve Guanalarda, kadınların bütün erkeklerin çiftleşebileceği kişiler, öte yanda erkeklerin de bütün kadınların birleşebileceği kişiler olduğunu söylemek, hiç de abartma olmayacaktır. Beş yıl içinde üç, dört eş değiştirmemiş erkeklerin sayısı azdır, pek çoğu da, bu zaman süresi içinde çok daha fazla sayıda kadınla birleşmiştir. Üstelik, kadınların, daha çok da konumları daha iyi olan kadınların, gece gündüz ellerinin altında olan bir iki âşığı vardır. Kocalar da diğer kadınlarla aynı türden ilişki içindedirler.» Bunların yaşamları, kısa sürelerle birbirini izleyen evlenmeler, ayrılmalar ve yeniden evlenmelerden oluşur; bu süreç içinde herkes herkesle çiftleşebilir; bu arada aynı çiftin birkaç kez bir araya geldiği de olur. Guarani yerlilerinin ilişkileri, «yerinde sözler kullanmak gerekirse, evlilik değil, yalnızca odalık olarak, yaşama ilişkisi olarak nitelendirilebilir.» Fuegia yerlilerinde de evlilik birleşmeleri sürekli değildir. «Anlık kapris ya da çıkarlarına göre bir araya gelir ya da ayrılırlar.» Hawaii'de, «adı ne olursa olsun, kadınla erkek arasındaki bağ, her za-

man için çok, çok gevşektir; genelde, kıskançlık sonucu başa gelebilecek olayların baskı ya da çekincesini duymaksızın herkesin isteği karşılanır.» Samoa için de aşağı yukarı aynı şeyler söylenebilir. «Evlilik bağı, taraflardan herhangi birinin istek ve durumuna uyduğu sürece varlığını korur.» Resmi evlilik hemen hemen tümüyle reisler için söz konusuydu ve reis, kendisinden bıktığı anda karısını gönderirdi. Tahiti'de de durum aynıdır. Yeni Zelanda'da, «evlilik bağı gevşekti ve koca, herhangi bir nedenle karısından ayrılabilirdi.» Marshall Adalarında, bir kadınla bir erkek, birlikte oturuyorlarsa, evli sayılırlardı; bunların dilinde, evlilik ve bir arada yaşama kavramları da ayrı sözlerle anlatılmıyordu. Ayrılma ve eş değiştirme sık sık gerçekleşmekte ve bu konuda herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Yirmi dört yaşlarında bir genç adam, on bir kez evlenmiş olabilir örneğin. «Yeni Zelanda'da,» diyor Mr. Rannie, «evliliğin, ya da evliliğe boyun eğmek diye bir şeyin olmadığını yerliler kendi ağızlarıyla söylediler bana. Kadın canının istediği gibi hareket eder ve birbiri ardına birçok erkekle birlikte oturur.» Victoria yerlilerinde, «çiftler arasındaki sayısız eş değişikliği, ani kararlar nedeniyle, çocukların gerçek babalarının kim olduğunu saptamak olanaksızdır.»

Bizim toplumlarımızda, en azından kuramsal olarak evliliğin, kadınla erkeğin cinsel ilişkide bulunmasına izin veren tek birliktelik olduğu kabul edilmiştir; tüm diğer cinsel ilişkiler, yasak ilişki olarak aşağılanmaktadır. Ancak aşağı kültür evrelerinin yaşandığı hiçbir yerde evlilik böyle bir görev yüklenmiş değildir. Amacı ne olursa olsun, evlilik cinsel ilişkiyi mümkün kılan tek yol olarak kabul edilmemektedir; dolayısıyla, evliliğin amacı bu ilişkileri düzenleyen tek biçim olarak değerlendirilemez. Gelişmiş mülkiyet savlarıyla geçmişi kapsayan taleplerin varlık göstermediği, kültürel gelişmeye ulaşmamış toplumların hepsinde, evli olmayan kızlar ve kadınlar, cinsel ilişkileri konusunda herhangi bir kısıtlama altında değillerdir ve bu konuda, kendi istekleri doğrultusunda davranmakta tümüyle özgürdürler.

Bu kuralla ilgili olarak, doğruluğu kanıtlanmış hiçbir ayral örnek yoktur. Özellikle Profesör Westermarck, kültürün aşağı evrelerindeki bazı halklarda, evlenme öncesinde kızlığın kanıtlanmasının gerekli olduğunu öne sürme girişimlerinde bulunmuştur. Elinizdeki çalışmanın geniş kapsamlı üç ciltlik baskısında, Westermarck tarafından bu tezi desteklemek amacıyla ortaya konmuş örneklerin pek çoğunu ayrıntılı olarak inceledim ve bu örneklerden hiçbirinin derinlemesine incelendiğinde aktarıldığı biçimde kalamayacağını ve hiçbirinin elde olan bilgilere uygun olmadığını gösterdim. Konuyla ilgili olarak yanlış izlenimlerin nasıl edinildiğini göstermek için burada bir iki örnek vermek yeterli olacaktır.

Yazarın, *Ahlâksal Fikirlerin Kökeni ve Gelişmesi* konusundaki çalışmasını ele alalım. Profesör Westermarck, bu kitabında, evliliğin tarihi üzerine örnekler verirken şöyle diyor: «Bir kadın için, evlenmeden önce kızlığın bozulmuş olmasının, kimi durumlarda topluluk tarafından sürgün, hatta bazen ölüm cezasıyla cezalandırılabilecek bir suç ya da onursuzluk olarak görüldüğü çok sayıda yabanıl ve barbar halk listesi sundum; şuna dikkatinizi çekmek isterim ki, Seylanlı Veddahlar, Luzonlu İgorroteler ve bazı Avustralya kabileleri kadar aşağı kültür düzeyindeki yabanıl halklar söz konusu insanlar kümesine dahildir.» Şimdi, Dr. Westermarck'ın özellikle üzerinde durduğu örnekleri ele alacağız.

Özel yaşantıları ve gelenekleri pek iyi bilinmeyen Seylan'da yaşayan Veddahlar, yabanıllar arasında da, günümüz Avrupa'sında uygulanan geleneklere benzer cinsel ahlâk fikirlerinin egemen olduğu görüşünü desteklemek için öteden beri sık sık başvurulan örneklerden biridir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, yabanıl halkların çoğunluğunun tersine, Veddahların tekeşli olduğu ve evliliklerinin bozulamayacağı yolundaki raporlardır. Veddahların tekeşliliği, yoksulluktan kaynaklanmaktadır ve bu kural bütün hepsini kapsamadığı gibi evlilik bozulamaz da değildir. Tersine, Veddahların kendi tanıklığına dayanan ve Kaptan

Lamprey tarafından incelenerek saptanan olgu, bir Veddahın, «karısını istememesi halinde dilediği an onu evine gönderebileceği» yönündedir. Bu durum, bir erkeğin, dilediği zaman, hatta, bir eş aldıktan bir iki gün sonra bile karısını değiştirebileceğini belirten raporlar ile de doğrulanmaktadır. Dahası, dullar, ne denli genç olurlarsa olsunlar, herkesçe kabul edilen bir cinsel özgürlüğün tadını çıkarırlar ve ilişkilerinde bütün erkeklerin ortak eşleridirler. Görülüyor ki, kadınların cinsel özgürlüğünü kısıtlayabilecek tek yasak, kadının cinsel ilişkide bulunduğu kişinin taleplerinden oluşuyor; koca tarafından dile getirilen bu taleplerin yani bu kısıtlamanın, evlenmeden önce var olması olanaksız. Kaldı ki, Veddah kızları, erginlik çağına adım atar atmaz, on bir, on iki yaşına geldiklerinde mutlaka evlenirler. Dolayısıyla, bu insanlar için evlilik öncesi dönem diye bir şey yok, bunun sonucu olarak da evlilik öncesi özgürlük ya da evlilik öncesi kızlığı koruma durumunun varlığını açıkça kanıtlamak olanaksız. Dr. Westermarck'ın, «Seylanlı Veddahların belirleyici özelliği olan katı törelliğin evlenmemiş kızları da kapsadığı» savının bu nedenle doğru olduğu söylenemez. Krallık Asya Derneği'nin Seylan Şubesi sekreteri olan Mr. Gillings, «bu insanlarda zina ve çokeşlilik hâlâ yaygın,» diyor. Sir J.E. Tennent de aynı şeyi söylüyor ve Veddahların en önemli özelliğinin, «törel kurallara tümüyle umursamasız davranmak» olduğunu ekliyor. Seylanlılar, Veddahların şimdi içinde bulundukları sinmiş, düşük duruma gelmelerinden önce, sürekli olarak komşularına baskınlar yaptıklarını, genç kızları yakalayıp onlarla zorla yattıklarını söylüyorlar.

Dr. Westermarck'ın seçtiği ikinci bir örnek de, Luzon Adasında yaşayan Botoclu İgorotlar. Bunlar, çok yoğun bir düşmanlık sergilediklerinden, Avrupalılar ancak yakınlarda kendilerine yaklaşabildiler; dolayısıyla bu halkın alışkılarıyla ilgili olarak söylentiden başka bir şey yoktu elimizde. Profesör Blumentritt, Don Mas diye biri tarafından Luzon'da yayımlanmış küçük bir kitapçıktan alıntılar yapmıştı. Dr. Westermarck da oradan şu alıntıyı aktarıyor bize:

«Çocuklar erginlik çağına varır varmaz, kızlar da erkekler de tümüyle soyutlanır, diğer insanlardan ayrılırlar. Her köyde iki büyük ev vardır. Geceleri birinde genç kızlar, diğerinde de delikanlılar yatar. Bu ikincisinde yaşlı bir erkek ve birincisinde yaşlı bir kadın gözcü görevi yapar ve geceleri kimsenin gizlice kaçmamasını sağlarlar.» Öykünün, Dr. Westermarck'ın kitabına almadığı gerisi de aynı derecede ilginç. Don Mas'ın anlattığına göre, İgorot kızlarına uygulanan bekâret koruma baskısı öylesine ağır ki, tutkularını denetleyemeyen kızlar, ormanlara giderek maymunlarla ilişki kuruyorlarmış. Filipinlerin Amerikalılar tarafından kuşatılmasından sonra, haklarında daha önce bu türden bilgilerden başka bir şey elde edilememiş olan İgorotlar, Budunbilim Bürosundan Dr. A. Jenks tarafından iyice incelendi ve edinilen bilgiler kâğıda döküldü. Dr. Westermarck'ın sık sık başvurduğu ve bölümlerini aktardığı bu çalışmanın, budunbilimsel araştırma klasiklerinden, ve yabanıl kabileler üzerine yapılmış en bilimsel incelemelerden biri olduğu herkes tarafından kabul edilmiştir. Yukarıdaki alıntıyla ilgili olarak Dr. Jenks, şunları yazıyor: «İgorot toplumunda böyle bir kurum yoktur. 'Olag' ya da 'kızlar evi' nin varlık nedeni pek tabiidir ki, kızlığın korunmasını sağlamak değildir. Yaşlı kadınlar 'olag'ları asla ziyaret etmezler. 'Olag', İgorotların erginlik çağına ulaşan kızlarını yerleştirdiği bir evdir. Kızlar burada delikanlıları ve genç erkekleri kabul etmekte tümüyle özgürdür, hatta evli erkekler de sık sık 'olag'ları ziyaret ederler.» Dr. Jenks sonra, «Delikanlılar», diyor, «bu evleri ziyaret etmeyi, geceyi orada geçirmeyi ve birkaç kızla cinsel ilişkide bulunmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Kızlar, hem delikanlılara hem de evli erkeklere karşı çağırgan davranırlar, onları kışkırtırlar. İgorotlar, cinsel namus diye bir kavram tanımazlar. Ergenlik yaşına gelmiş gençlerde, bizim anladığımız anlamda iffet denen şey yoktur.»

Evlilik öncesi bekâret ya da herhangi bir türden eldeğmemişlik, saflık, Avustralya yerlilerinde üzerinde konuşulmaya değer bir konu bile değildir. «Bir iffet simgesi olarak

kızlık, bekâret» diyor Mr. Woods, «incelenmiş kabilelerin hiçbirinde bilinmemektedir.» Var olan kanıtları iyice elden geçirdikten sonra hayli ılımlı bir yaklaşımla şu sonuca varıyor Profesör Gerland: «Kızlık ya da iffet, ne kızlardan ne de dullardan beklenen bir şey, çünkü buna sahip olmak bir erdem olarak değerlendirilmiyor, dolayısıyla genç insanlar, tümüyle baskıdan uzak.»

Evlilik sınıflarının bilinen sınırları içinde cinsel ilişki, evlenmeden önce, sonrasına göre çok daha serbest olduğuna göre, bu kurumun birincil amacı, cinsel itkilerin doyurulması olamaz. Angami Nagalarıyla ilgili olarak «iffetin evlilikle başladığı» söylenmektedir. Yukarı Burma kabilelerindeyse, «evlilikten önce deneyim yapma özgürlüğüne sahip bulunmaları nedeniyle, evlilik sonrası iffetsizlik diye bir şeyin bilinmediği» öne sürülmektedir. Bu görüşler, kültürel gelişmeye erişmemiş halkların büyük bir çoğunluğu için geçerlidir. Dr. Starcke'ın gözlemlediği üzere, «eğer evliliği belirleyen cinsel ilişki olsaydı, evli olmayanlar için tümüyle uçarı bir yaşantıya izin verilen bu toplumlarda, evlilik sözleşmelerinin hangi nedenlerle gerçekleştiğini anlamak güç olurdu.»

Kültürün aşağı evrelerinde, kadınlarla erkeklerin cinsel yaşamlarını temsil eden kurum evlilik olmamakla birlikte, evlilik ilişkisinin çocukların doğmasıyla kurulduğu varsayılmıştır. Profesör Westermarck'ın şu sözleri pek çok yazar tarafından aktarılmıştır: «ailenin kökleri evlilikte değil, evliliğin kökleri ailededir.» Yalnızca aşağı kültür düzeyindeki toplumlarda değil, daha gelişmiş toplumsal evrelerde de, çok sayıda kültürde, kadınla kocası arasındaki ilişki, bu ilişkiden bir çocuğun doğmasıyla sağlamlaşmaktadır. Gerçekten de, Eski Yahudilerde olduğu gibi çoğu toplumsal evrede, bir evlilikte kısırlık, birlikteliğin iptal edilmesi ya da boşanma için geçerli neden sayılmaktadır. Ancak Dr. Westermarck'ın, insan toplumsal kümelerinin ta başlangıçta ataerkil yapıya sahip olduğu ataerkil varsayımına dayanan kuramı, bu varsayımı kanıtlanamaz kılan olgular çerçevesinde geçerliliğini yitirmektedir. Evliliğin

anayerli olduğu durumlarda, koca, karısının ve çocukların doğal koruyucusu ve bakımlarından sorumlu kişi değildir. Bu işlevler, annenin erkek kardeşleri tarafından yerine getirilir. Bu koşulların son derece yaygın ve genelleşmiş koşullar olduğu ve aynı koşulların toplumsal gelişmenin erken evrelerinde evrensel olarak varlık gösterdiği sonucuna varmamızı zorunlu kılan nedenlerin bulunduğu görülmüştür. Babanın korumasına ve ekonomik desteğine gereksinim olduğu noktasından kaynaklanan tartışmalar bu nedenle geçersizdir.

Ataerkil evliliğin çocukların doğumuyla varlık kazandığı varsayımı, aslında bu varsayımı desteklemek üzere öne sürülen olguların yanlış yorumlanması temeline dayanmaktadır. Oysa bireysel evlilik ya da bu kavrama karşılık gelen durumun, çoğu kez çocuk üretmeyi içerdiği kabul edilmekte, cinsel ilişkiye dayalı birliktelikler, çoğu durumda çocukların doğmasından sonra daha sürekli kılınabilmektedir, ancak kurulan ilişki ne birlikteliğin sürekli olmasını ne de söz konusu kişilerin bir evde oturmasını gerektirmemektedir. İlkel toplumlarda evlilik birlikleri çoğu kez çocuğun doğmasından sonra da, tıpkı doğum öncesi kadar geçicidir, hatta bazen, doğum olayı, birlikteliği sağlamlaştırmak yerine ortadan kaldırma nedeni olmaktadır. İroqua yerlileriyle Delawarelerde, «bazen bir Kızılderili memede çocuğu olması nedeniyle karısını feda eder ve bir başka kadınla, sonra gene aynı nedenle bir başka kadınla evlenir. Kadınlar da pek çok armağan aldıktan ve artık bekledikleri armağan kalmadığında kocalarını bırakırlar. Sonra, kendilerine armağan verebileceklerini umdukları başka erkeklerle evlenirler.» Tanıyıp bilmedikleri çocukları kıra bayıra dağılmış Kuzey Amerika Kızılderililerinde, doğumdan sonra evliliğe son vermek kural haline gelmişti. «Aynı babadan ikiden fazla çocuk doğuran kadın sayısı çok azdı.» Senecalarda, Pueblolarda, bir kadın, çocuğu olsun, olmasın, kocasından bıktığında onu düpedüz evden sepetler ya da eşyalarını bir çıkın yapar, kapının önüne koyar. Zunilerde, «boşanma —ayrılmadan başka bir şey olmaması nedeniyle

buna boşanma denebilirse eğer— evlenmek kadar hatta ondan da daha kolaydır. Orta yaşlı kadın ve erkeklerin çoğu birkaç kez evlenmiş, birkaç eşle bir araya gelmişlerdir. Olgunluk yaşına varmış kişiler bile eşlerini değiştirir. Zunilerin büyük bir çoğunluğu kasabanın dört bir yanına dağılmış, anası bir babası ayrı ya da babası bir anası ayrı kardeşlerdir.» California'da yaşayan Kızılderililer, «karıları hamile olduğunda ya da doğum yaptığında, veda bile etmeden ev değiştirirler, bir başka kadınla evlenirler.» Dénélerde, «bir çocuğun dünyaya gelmesinden sonra boşanma güçleşir ama hiç de olanaksız değildir.» Eski bir raporda belirtildiğine göre, Brezilya'da yaşayan Guaranilerde, «adına evlilik denirse, kadın-erkek birlikteliği durağan ve sürekli değildir. Bir koca, canı istediği zaman evden gider; bu nedenle erkeklerin hemen hemen her köyde çocukları vardır. Birkaç yıl bir köyde kalırlar, sonra bir başka köye gider, yeniden evlenirler.» Paraguaylı Payagualarda, eğer kadın, hakarete uğradığını düşünürse, çadırını bir kanoya koyar ve çocuklarıyla birlikte gider, baba, üstündekilerle kalır. Japonya'da yaşayan Ainularda çocuklar, «daha sürekli bir birlikteliği gerektirmezler.» Kuzey Papua yerlilerinde ilk çocuğun dünyaya gelmesinden hemen sonra anayla baba ayrılır. Avustralya yerlilerinde kadınlar sürekli olarak reddedilir ve ailelerinin yanlarına gönderilirler, ya da daha genç erkeklere verilirler; bu durumun, çocuk doğduktan sonra daha sık görüldüğü saptanmıştır.

Yavrunun dünyaya gelmesiyle gelişen ilişki, yeni bir küme ya da birliğin kurulduğu olgusuyla ilgili değildir; burada önemli olan, babanın, değişen bu durum karşısında, annenin ailesinin bir üyesinin, kadının ailesinin bir akrabasının babası konumuna geçmesidir. Gerçekten de artık, «kadının çocuğunun babası» olarak anılır. Nitekim Sir E. Tylor, özellikle Cree Kızılderililerinden söz ederken şu görüşe yer veriyor: «Bu Kızılderililerde, karısının ana babasıyla bir arada oturmaya gelen genç koca, onların yüzüne bakmamalı, onlarla, özellikle de kayınvalidesiyle konuşmamalı, dolayısıyla, ilk çocuk dünyaya gelinceye dek bir yabancı iş-

lemi görmelidir; doğumdan sonra kocanın adı belli olur ve 'falancanın babası' diye anılır. Böylece, erkek, kendi öz anne babasına değil de, kayınanne-babasına bağlanmış olur. Başka bir deyişle, kadının ailesinin bir üyesi olarak dünyaya gelen çocuk, kocaya, ailenin bir üyesinin babası konumunu kazandırıncaya dek, erkek törensel olarak bir yabancı işlemi görür.» Aynı şekilde Zunilerde de, çocuk doğmadan önce, kadınla erkek birbirlerinden karı-koca diye söz etmezler, ve daha önce gördüğümüz üzere, koca, ailenin bir akrabası olarak kabul edilmez; ama çocuk doğduktan sonra, koca artık «onun babası» diye anılmaya başlar. Patagonyalılarda, «doğan çocuğa ad verildiğinde, baba kendi adını değiştirir ve çocuğun adını alır; çocuk babasının adını almaz.» Bu uygulamalar çok yaygındır. Bu gelenekler, daha çok anaerkil düzeni koruyan halklarda görülmekte, ancak, ataerkil alışkanlıklara çoktan uyarlanmış halklarda da uygulanmaktadır. Bir, ya da birkaç çocuğun dünyaya gelmesi, baba ile ananın ailesi arasında sürekli bir akrabalık ilişkisi yaratmaktadır; başka bir deyişle, babalık olgusu değiştirilemez. Ama bu olgu, ne sürekli bir toplumsal ilişkinin ne de yeni bir kümenin doğmasına neden olacak bir «bir arada yaşama»nın temellerini oluşturmaz. İnsan toplumunun aşağı evrelerinde, babalık bir aile kurmaz, yalnızca analık ailenin temelidir.

Batı kültüründe toplumun cinsel ilişki düzenini ve bir ailenin kurulmasına giden yolu simgeleyen evlilik, kültürün aşağı evrelerinde bu toplumsal ilişkilerden hiçbirini temsil etmemektedir. Evlilik bu toplumların cinsel ilişkilerini simgelemez, çünkü bu ilişkiler evliliğin dışında, evlilikte olduğundan çok daha geniş çaplıdır. Evlilik sonrası cinsel ilişki, Batı geleneğinde olduğu gibi yasadışı sayılmamaktadır. Evlilik, cinsel ilişkileri düzene koymak amacıyla gelişmiş değildir. Bu, farklı amaçları olan, ayrı bir ilişki, ayrı bir kurumdur. Kurumun kökeni, cinsel «güdülerin» işleyiş biçimiyle hiçbir şekilde ilgili değildir ve hiçbir sav. bu güdülerle ilgili olarak söz konusu kurumdan herhangi bir çıkarsamaya, herhangi bir yargıya ulaşamaz.

Cinsel tabular ve yasalar, bütün örneklerde, toplumsal kurumlar olarak ortaya çıkmaktadırlar, dolayısıyla, doğal eğilimlerin işleyişi konusunda genellemeler yapmada temel olarak alınamazlar. Dışevlilik kuralı bile biyolojik davranışın dolaysız bir anlatımı değil —öyle olsaydı, hem toplumsal hem de biyolojik bir yasa olması gerekirdi— birkaç yasağı bir araya toplayan toplumsal bir tabudur. Dışevlilik yasası, insanoğlunun geliştirdiği ilk yasaydı belki de ve uzun bir dönem, cinsel düzen üzerinde kısıtlayıcı kurallar içeren tek yasa olarak kaldı. Kültürel gelişmeye ulaşmamış insanlar dünyasının dört bir yanında, ilk toplumsal evreler boyunca cinsel kısıtlamanın yalnız ve yalnız tabu klan akrabaları kümesini etkilediğini, bunun dışında hiçbir cinsel yasağın bulunmadığını gösteren bol kanıt var elimizde.

İlkel toplumsal ilişkilerde evlilikle cinsel ilişki arasında ne bağ varsa, evlilikle çiftleşme arasında da aynı bağ vardır. Bir kadının doğurduğu çocuklar, babanın ait olduğu toplumsal kümenin değil, ananın ait olduğu toplumsal kümenin üyesidirler; dünyaya gelenler, ayrı bir ailenin evlâdı olarak büyümek yerine, kadının klanının çoğalmasına katkıda bulunurlar. Evlilik, tıpkı ataerkil toplumda olduğu gibi klanın çoğalması amacıyla kurulmuş bir kurum değildir. Kültürel gelişmeye ulaşmamış, biyolojik açıdan ilkel olmayan bütün toplumlarda yapılan incelemeler sonucu elde edilen hiçbir önemsiz ya da yüzeysel olgu, babayerli ve ataerkil kurumların tam olarak gelişmediği ve kültürel gelişmenin bulunmadığı toplumsal örgütlerin belirleyici özelliğini oluşturan daha önce yaşanmış temel olguları geçersiz kılamaz. Ne cinsel örgütlenme evlilik temelleri üzerine kurulmuştur, ne de bu insanların toplumsal örgütlenmeleri aile temelleri üzerine kurulmuştur.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ATAERKİL EVLİLİK

Evliliğin özgün amacının ne olduğunu aydınlığa kavuşturmak için, Batı kültürü geleneklerinin verdiği esinlerle yapılan yorumlamalardan ve düşünce ürünü kurgulardan uzaklaşmalı ve kültürel gelişmeye uğramamış halkların tanıklıklarına başvurmalıyız. Bu amacın, ilkel halklar açısından ne olduğu, neden ileri yaşlarda evlenme çabası harcadıkları sorusuna Avustralya yerli erkekleri tarafından verilen yanıtta dile getirildiğinden daha açık ve doğru olarak belirtilemezdi. Yanıt, her zaman için aynıydı: «Odun toplasın, su taşısın ve yemek pişirsin diye.» Avustralya yerlisine göre evlilik, «bir erkeğin isteklerine katkıda bulunan bir ilişki ışığı altında ele alınıyor.»

Feodal dönem Avrupa'sında, soylu ailelerin toplumsal ve ekonomik çıkarlarla ilgili kaygılardan kaynaklanan evlilik anlaşmaları, çiftlerin birbirlerini çekici bulup bulmadıklarına, hatta yaş ya da görünüm açısından uygun düşüp düşmediklerine bakmaksızın yapılan o evlilikler, evliliğin amacına saygısızlık oluşturdukları, birliğe temellik etmesi gereken itici güçleri bir kenara attıkları gerekçeleriyle mahkum edilmişti. Ancak, bu anlaşmaları yönlendiren ilkeler, ortaçağ Avrupalılarının daha da barbar putperest evlâtlarının evliliklerinin ana çizgilerini oluşturdu ve aynı ilkeler, bildiğimiz en ilkel ve kültürsüz toplumların evlilik kurumlarını yönlendirmektedir. Avustralya yerlilerinden aldığımız yanıtı, kültürel gelişmeye ulaşmamış halkların

çoğundan alıyoruz. Nitekim Papua'da, «kadın, her şeyden önce bir işçi olarak alınır, bu arada öyle rastgeldiğinden eş olarak da kabul edilir.» Bize verilen bilgilere göre, bir kadın, işlerini aksatmaması koşuluyla cinsel yaşamını dilediği gibi düzenlemekte özgürdür, koca bu duruma umursamasız davranır. Rook Adasında, «evliliğin tek itici gücü çıkar'dır; kadın, ava ve balığa çıkan kocasının kendisini bolluk içinde yaşatacağını umar; öte yanda erkek, kulübesine döndüğünde her şeyin gerektiğince hazırlanmış olmasını bekler. Eğer kadın, onun zevkine uygun yiyecekleri hazırlayamaz, dileklerini yerine getiremezse, koca, onu geldiği yere gönderir.» Pelew Adalarında, «evlilik, bir iş ilişkisidir; sevgi, aşk, gençler içindir.» Loyalty Adalarında, kadın seçmede asıl dikkate alınan şey, kadının bir bahçıvan olarak ne denli usta olduğudur. Kendisine evlilik bağının kutsallığı ve boşanmanın kötülüğü konusunda nutuk çekilen bir Seylanlı, evlendiği kadının pirinç yetiştirme konusunda usta olmaması halinde ne yapacağı sorusunu sormuştur. Naga tepelerindeki Ao kabilesinde garip görünen, ancak önemli bir alışma dönemini kapsayan bir gelenek uygulanıyor. Bir çiftin evlenmesi kararlaştırıldığında, söz konusu kişiler anlaşmayı sonuçlandırmadan önce yirmi gün süren bir ticaret gezisine çıkıyorlar. Eğer kazançlı bir sefer yapmışlarsa, evlilik gerçekleşiyor. Ancak mevsimin sonunda bilanço doyurucu bir sonuç göstermezse ve kurulacak ortaklığın mali sonuçları ortaklığın devam etmesi gerektiğini haklı çıkarmazsa, oyun sona erdiriliyor. Tanganika yerlilerinde evlilik, «duygularla ilgisi olmayan, sıradan, maddesel bir adım olarak görülür. Kadın satın alacak parayı bir araya getiren ya da ana-babasından başlık parasını alabilen esmer delikanlı, güzel Hatice (Hadidja) ya da etine dolgun, çekici Fatma (Fatuma) yüreğinde, başka hiçbir genç kızın uyandıramadığı tutkuları harekete geçirdiğinden değil, düpedüz evlilik, onun için ekonomik varsıllığın temeli olduğundan bekârlığa veda etmeye isteklidir.» Evlilik, «tümüyle ekonomik bir olaydır.» Banyorolarda, «aşk evliliği diye bir şey varsa eğer, bu çok seyrektir; genellikle çıkarcı

ve ekonomik nedenlerle evlenilir.» Bahimalardaysa «aşk sorunu yoktur.» Bagesularda, «bir erkek, güçlü, çalışabilecek bir kadın arar.» Akamba yerlilerinde, gençler, Afrika'nın diğer yörelerinde olduğu gibi pek çok kadınla düşüp kalkarlar, bunlardan biriyle evlenirler; ancak, «kızları deneyip tanımış olan yerli delikanlı, çalışkan olanıyla evlenmek için gözünü dört açar. Seçtiği kadın tembel çıkarsa, onunla olan ilişkisine hoşuna gittiği sürece devam eder, ama bu arada bir başkasıyla evlenir.» Batoro yerlisi, bir keresinde bir din görevlisine geliyor ve onun şaşkın bakışları altında yerlere yatıp kalkarak kendisine verdiği güzel patatesler, muzlar ve fasulyeler için canla başla teşekkür etmeye koyuluyor. Zenciye herhangi bir meyva ya da sebze verdiğini anımsamayan şaşkın rahip sonunda bu teşekkürlerin nedeninin, yerlinin misyondan bir kızla evlenmiş olması ve kızın da çok başarılı, çok verimli bir bahçıvan çıkmasından kaynaklandığını anlıyor. Günümüzde, Afrika'nın pek çok yöresinde olduğu gibi Uganda'da da ekonomik koşullar çok değişti. Yerli emeğine büyük gereksinme var, erkekler fabrikalarda ve kamu kuruluşlarında iyi ücretler alıyorlar. Artık evde yapılma şeylere ve kadınların tarlalarda ürün yetiştirmesine bağlı değil yaşamlarını sürdürmeleri. Bunun sonucu olarak, şimdi çok daha zengin olmalarına karşın, evlilikten kaçınma eğilimi gösteriyorlar; bu durum, misyonerlerle yetkilileri hayli kaygılandıracak boyutlara varmış bulunuyor. Evlilik, erkeklerin, evlenecek ve evlilik yürütecek paralarının olmamasından değil, yaşamlarını evlenmeden de yürütebilecek duruma ulaşmış olmalarından geçerliğini yitirdi. Bireysel evliliğin itici gücü olan ekonomik sorun ortadan kalkınca, evlenmek için başka bir itici güç de kalmadığından, erkekler artık evlenmek istemiyorlar.

Kültürel gelişmeye ulaşmamış evrelerde temel cinsel ilişki biçimi olmayan ve yavrunun baba bakımı ya da koruması açısından gerekli olmayan evlilik, nerdeyse tümüyle ekonomik kaygılar ışığı altında değerlendirilir. Bu kurum ve uğradığı çeşitli değişiklikler, tarihsel gelişmesinin büyük

bir bölümünde de aynı şekilde ekonomik nedenlerle biçimlendirilmişti.

Anayerli evlilik biçiminde, kocanın av ürünleri ve kişisel hizmetle karısının ailesinin ekonomik gereksinmelerine katkıda bulunması beklenir. Bütün anayerli evlilikler, «hizmet evliliği»dir ve kanımca elde edilen kanıtlar, bunun bütün her yerde, en eski bireysel evlilik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Avustralya ve Melanezya gibi zaman içinde erkek egemenliğinin varlık kazandığı yerli toplumları dışında her toplulukta, en ilkel avcı, ona «hizmet sunarak» karısıyla ilişki kurabilir, ya da bir kadınla evlenebilir. Koca ya bir yabancı ve konuk olarak kalacak, ya da karısının kümesine ait olacak, savaşta, kavgada karısının ailesinin yanında yer alacak, avladığı hayvanları onlara verecektir. Koca, yaşadıkları sürece karısının annesinin ya da erkek kardeşinin, ya da dayısının yetkesi altında kalabilir, ya da ailesi çoğaldığında kendine bir ev açabilir, ama ne olursa olsun, karısını kendi halkının topluluğundan uzaklaştıramaz. Daha gelişmiş evrelerde, erkeğin «hizmeti, kısa ya da uzun bir gözaltı dönemiyle sınırlandırılabilir, bu sürenin bitiminde kocaya daha fazla bağımsızlık tanınabilir, ancak karısının akrabaları, hem kızlarından hem de onun kocasından çok şey beklemeyi sürdürürler. Başlık parasıyla kadın eş almanın az çok genellik kazandığı yerlerde, bu türden hizmet evliliği geçerliliğini koruyordur. Böyle yerlerde, anayerli hizmet uygulamasının var olan yöntemden daha eski ve başlangıçtaki uygulama olduğu, ve başlık parasının bu türden bir hizmetin yerini almak üzere ortaya çıktığı açıktır. Çünkü, aynı toplulukta her iki uygulamanın da geçerliliğini koruduğu durumlarda, kadını kocasının evine götürme hakkı karşılığında bir ödeme yapılsın yapılmasın, anayerli evliliğin ya daha önceden genel uygulama olduğu, ya kadının ailesi tarafından yeğlendiği ve kesinlikle istendiği, ya da bir gözaltı dönemi sınırları içinde uygulandığı bilinmektedir.

Eski insanbilimcilerin pek çoğu, en eski kadın eş edinme yönteminin komşu kabilelerden kadın yakalayıp kaçırma

olduğunu sanıyorlardı. Bu varsayım, evrensel bir gelenek olan dışevlilik kuralının bir açıklamasını sunması açısından ilginçtir. Bu sanı ayrıca babayerli evlilik ile tümden erkek üstünlüğü olgularının da ortaya atılmasını olası kılar. Ancak anayerli evliliğin genelde yaygın oluşu ve gene her yerde, kadınların evlilikten bir süre sonra kocalarının evine taşındığını gösteren kanıtlar bu varsayıma ters düşmektedir. Aslına bakarsanız, halkların büyük bir çoğunluğunda, bir savaş ya da baskın sırasında kadınların yakalandığı bilinmekle birlikte, bu yolla ele geçirilen kadınların genellikle olağan eşlerden ayrı tutulduğu ve bunlara farklı davranıldığı da bir gerçektir. Bu türden bir şiddet eylemi ne denli yaygın olursa olsun, bu yöntemin, genel ve alışılagelmiş eş edinme yöntemi olduğunu gösteren güvenilir ve gerçek örnekler yoktur.

Yalnız savaş ya da baskınlarda gerçekleşen bir olay olarak değil de, doğrudan doğruya belli bir kadını ele geçirmek amacıyla uygulanan soyut bir şiddet eylemi olarak «ele geçirme yoluyla evlenme» kavramı, yani kız kaçırma terimi, çeşitli değişik uygulamayı kapsamaktadır. Bu tür kız kaçırmalar, üç çeşittir. Bazıları, kadınların istekli olmamalarına karşın onları zorla ele geçirmek şeklinde kendini gösterir; bazılarında kız kaçırma, kadınla birlikte düzenlenmiştir, dolayısıyla olay, bir ele geçirme değil kaçmadır; bazı durumlarda olay tümüyle düş ürünüdür, kadının ve onun akrabalarının ya da bazen yalnızca akrabalarının katılımıyla şiddete öykünülmüştür. Öykünme, ya da kuttören içeren geleneklerin yaygın olarak görülmesi, bu oyunların bir zamanlar kadın edinmede genel geçer kural olan evlenme biçimini simgeledikleri kuramının ortaya atılmasına neden olmaktadır. Aslında bu tür gelenekler, dünyanın, babayerli evliliğin genel olarak uygulandığı bütün yörelerinde çok yaygındır. Nitekim, örneğin Wataita ve Wadshaga yerlilerinde, kadın almak için gerekli mali işlemler tamamlandıktan sonra, erkek kızı yakalar, kızlardan oluşan şamatacı bir kalabalık sıra sıra peşlerinden gelirken, cıyak cıyak bağıran, çırpınan gelini kollarından ve bacaklarından tu-

tan dört arkadaşının yardımıyla kendi evine götürür. Gene aynı şekilde, Warangi yerlilerinde, bir kızla evlenmek isteyen erkeğin, bu işe az çok rıza gösteren kızı, arkadaşları ve akrabalarının yardımıyla kucaklayıp götürmesi geleneği uygulanır. Daha sonra kızın babası görüşmeleri sonuçlandırmak üzere akrabalarını oğlan evine gönderir, başlık parası ödenir ve iki aile evlenmeyi bir düğünle kutlarlar. Başka yörelerde olduğu gibi Afrika'da da, gelinin akrabaları, «kocaya kaçma», yani, başlık parası önceden ödenmediği halde evlenme ya da düğün yapma durumunda kızı vermek istemezler. Elbet, ödeme yapılır yapılmaz anlaşmazlık tatlıya bağlanır. Bu türden «kızı zorla alma» ya da daha yerinde bir deyişle kocaya kaçma durumlarının büyük bir çoğunluğunda, asıl amaç, kızın ailesini daha az paraya razı etmek, işi oldu bittiye getirerek daha kolay pazarlık edebilmektir. Bazı durumlarda başlık parası ödemek düzenli olarak uygulanan bir gelenek olmakla birlikte, istenen parayı veremeyecek kadar yoksul olan ya da kadının akrabalarını başka açılardan mutlu edemeyen damat adayı, kız isteme, karşılıklı görüşme işlemlerine girişmeden kızı kaçırmayı yeğler; Avustralya'da yaşayan Kurnailerde ya da bazı Doğu Afrika kabilelerinde olduğu gibi bazı durumlarda da, kız kaçırma ya da zorla alma, pazarlığa oturmadan önce uygulanagelen bir alışkanlık haline gelmiştir; bu durumda başlık parası, zaten kocaya kaçmış olan kız için ödenen bir avunma bedeli özelliğine bürünür. Bir başka uygulama da şöyle: Bütün kaçma-kaçırma işlemleri, tarafların rızasıyla gerçekleştirilir; ancak bu kez bu iş, başlık parasının ödenmesinden ve diğer isteklerin yerine getirilmesinden sonra yapılmıştır. Dolayısıyla görülüyor ki, bu olaylarda şiddet eylemi, tümüyle resmi, törensel ya da kuttörensel bir nitelik taşımaktadır; diğer örneklerde elle tutulur belli bir anlam taşıyan, ve ele geçen fırsatı bir iş konusu olarak değerlendirmek sorunu olan bu alışkı, giderek, göze görünmeyecek denli yavaş süreçlerden geçerek, evlenme geleneklerinin ortak özelliğini oluşturan törensel kaçırmaların ya

da direnmelerin yer aldığı o yaygın evlilik kuttörenlerine dönüşmektedir.

Söz konusu törensel şiddet ve gelinin, kendisini vermemekte direnen akrabalarının elinden çekilip alınması öykünmesi ya da oyunu öylesine yaygındır ki, bu uygulamaların, kadınların zorla çekilip alındığı, kaçırıldığı uzak bir geçmişin kalıntıları olarak yorumlanması halinde, bir zamanlar bütün halkların ortak davranış biçimi olduğunu kabul etmek gerekir. Gelinin akrabalarının, kızın ana-baba evinden alınmasına engel olmaya, damadın akrabalarınınsa kızı zorla almaya öykünmeleri şeklinde kendini gösteren bu oyun ya da tören biçimi nerdeyse evrenseldir. Bu gelenek, Avustralya'da, Melanezya'da, Yeni Gine'de, Polinezya'da, Endonezya'da, Hindistan'da ve Asya kıtasının diğer bölgeleriyle Afrika'da görülmektedir. Düğünlerde yapılan uydurma kavgalar kültürün yukarı evrelerinde, aşağı evrelerindekilere göre daha da fazladır ve bu, Avrupa'nın tüm ülkelerinde, köylü halkın evlenme törenlerinin özelliğini oluşturmaktadır.

Törensel şiddet ya da direnme gösterilerini zorla kız almanın kalıntıları olarak değerlendirmede belki de en güçlü gerekçe, daha başka değerlendirmelerin yetersizliği ya da kabul görmeyişidir. Bu gelenekleri, gelinin ya da onun arkadaşlarının adına bir iffetlilik ya da utangaçlık gösterisi olarak yorumlama çabaları sık sık görülmektedir. Nitekim, Grönland Eskimolarında erkek, gelini evine götürürken, gelinin elinden gelen en şiddetli direnci göstermesi ve damadın da onu saçından ya da eline neresi gelirse orasından tutup cıyak cıyak bağıran kızı zorla evine sokması âdettir. Bize söylendiğine göre «bunun yapılmaması halinde, kız, iffetliliği konusundaki ününü yitirir.» Ancak şiddet uygulama geleneğinin ister gerçekten ister numaradan olsun, kızın iffetlilik taslamasından kaynaklandığına kolayca inanmak güçtür, çünkü, «utanmadan böylesine yoksun, böylesine bencil insan, belki de yeryüzünün hiçbir yerinde yoktur.» Eskimolarda anayerli evliliğin genel kural olduğu anımsanırsa ırkın bu çok eskilerde kalan kura-

lm çiğnenmesi karşısında feryat etmesinin, Eskimoların tanımadığı bir duygu olan iffetlilik, namusluluk gibi lüksleri akıldan bile geçirmeden zorla alınmaya boyun eğme numarası yapmalarının uygun olduğu kabul edilebilir. Ya da gene örneğin, gözaltı hizmet dönemi süresince damada uygulanan deneylerin çok ağır olmasına büyük önem veren Kamchadallarda, erkek, gelini sonunda alabilmek için, önüne konan bütün engellere karşın onu soymak ve cinsel organına dokunmak zorundadır. Kıza, «içi doldurulmuş bir bez heykel» gibi görününceye dek kat kat deri entariler ve pantolonlar giydirilir. Bunlar sımsıkı birbirlerine dikilir, sayısız kayışla bağlanır; bu yetmiyormuş gibi başına nöbetçiler dikilir, damadın yapacağı herhangi bir girişim, kız ailesinin yaşlıları tarafından şiddet uygulanarak engellenir. Bütün bu işlemlerin gelinin iffetliliğini ve utangaçlığını sergilemek amacıyla yapıldığı savına inanmak güçtür, çünkü, kızın hâlâ kimseyle yatmamış olduğunun anlaşılması halinde, damat gelinin annesini kızını ihmal ettiği gerekçesiyle suçlayacak ya da bu törenin, gelinle dört, beş yıl karıkoca olarak bir arada oturduktan sonra yapılmasını isteyebilecektir. Öte yanda, herkesin ortasında çiftleşmede utanılacak hiçbir şey görmeyen ama zifaf gecesinde bağırıp çağıran, müthiş bir savaşım veren Tahiti kızlarının bir ikiyüzlülük gösterisi olarak bile iffetlilik oyunu oynadığını akıldan geçirmek de güçtür.

Evlenme törenlerinde numaradan şiddet gösterisinde bulunmanın büyüsel, gizemsel bir amacı olduğu ve bu davranışların kıskançlığı ve kötü ruhları kovmak üzere sergilendiği de öne sürülmüştür. Bu türden gizemsel amaçların ilkel geleneklerinde oynadığı rolü küçümseyecek durumda değilim. Gerçekten de gizemcilik öylesine yaygındır ki, kültürel gelişmeye ulaşmamış halklarda hemen hemen her bir edim, «şans getirme» ve «kötü yazgıyı» kovma amaçlarını içermektedir; evlenme kuttörenlerinde sergilenen ve özgün itici gücü unutulmuş olan şiddet gösterileri gibi, geleneksel uygulamalarda da ayrıca böyle bir amaç güdülmesi olasıdır. Ancak, kötü ruhları ya da hayaletleri kovmak ama-

cının, pek çok halkta, damatla gelinin aileleri arasında tertiplenen kavgalar biçimini aldığı sonucuna varmaya çalışmak, ancak bir rastlantıyla açıklanabilir. Bu türden gizemsel önlemlerin, gerekli başlık parası ödendikten sonra durdurulması da anlaşılması güç bir olgudur. Kurmaca ve tümüyle törensel uydurma savaşlar sürerken, aynı iki halk arasında yalansız, yapmacıksız gerçek savaşların olması da sık rastlanan bir olgudur. Tatar âşık, isteksiz gelinini canı pahasına alır götürür; oysa, evlenme işlemi, iki aile arasında dostça sonuçlandırıldığında, gelinle damadın aileleriyle tarafların dostları, müthiş bir şiddet ve direnme gösterisi sergilerler. Gene aynı şekilde, Java'nın doğu ucundaki Bali adasında, en barışçıl anlaşmaları izleyen evliliklerde kuttörenler ve tarafların birbirini kızıştırdığı kavga ve şiddet eylemleri sergilenirken, şiddet içeren kız kaçırma ya da kocaya kaçma olayları da sık görülür. Bir delikanlı, genç kadını kaçırabilir ya da kız istemese de onu zorla yakalayabilir ve bazı akrabalarının yanına götürebilir; bu durumda kızın akrabaları görüşmeler başlayıncaya ve de başlık parası konusunda anlaşmaya varılıncaya dek kavga etmek üzere baştan ayağa silahlanmış olarak peşlerinden giderler. Öte yanda evlenme sorunlarının iki aile arasında tümüyle çözümlendiği, bütün işlerin gerektiği gibi yürüdüğü durumlarda da, gelin, aşağı yukarı aynı türden bir şiddet gösterisiyle alınıp kaçırılır. Eğer bu uydurma şiddet, kötü ruhları kovmak amacıyla alınan batıl bir önlemse, bir kadının bir erkekle kaçtığı bütün olayları büyü sanatının bir uygulaması olarak ele almak durumundayız. Doğu Afrika'da yaşayan Banyoro yerlilerinde, alışılagelmiş evlenme törenlerinde simgesel kavga ya da tarafların birbirini kışkırttığı şiddet gösterileri yoktur; ancak geleneksel evlenme işlemlerinde, bu türden şiddeti önleyecek önlemler bulunmaktadır. Gelini getirmek için gönderilen damat ailesi, gelinin babasından resmî izin almadıkça, kız evine yaklaşamazlar. İşlemlerin daha sonraki evrelerinde, gelinin ve damadın akrabaları oğlan evinin yakınlarında karşılaştıklarında, damadın arkadaşları ötekileri durdurur ve kibarca silahlarını bı-

rakmalarını ister; böylece kesin silahsızlanma sağlanmadan evlilik töreni tamamlanamaz. Eğer şiddet öykünmesi kötü ruhların öfkesini kovmak amacıyla yapılıyorduysa, söz konusu şiddet eylemlerinin gerçekleşmesine karşı alınan önlemlerin nasıl olup da aynı amaca hizmet edeceğini anlamak güçtür.

Gelinin ana-babasının evinden alınmasına karşı yapmacık bir karşı koyma, kız kaçırma öykünmesi, kaçırma sırasında şiddet öykünmesinin kesin ve dolaysız açıklaması, bu türden bir karşı koymanın, kız kaçırmanın ve şiddetin yapmacık değil de gerçek olduğu bir evrenin yaşandığı şeklinde olacak ve bu belirsiz ve düpedüz yanlış yorumlarla kıyaslandığında bu açıklamanın çok daha doyurucu olduğu, ve evrensel gelenekler dışındaki bütün gelin alma ya da evlenme biçimleri için de aynı açıklamanın geçerli olacağı görülecektir. Bu davranışların gerçek olduğu bir evrenin yaşandığı yorumuna karşı öne sürülecek tek sav, hiçbir halkın bu yolla evlendiğini gösterir kanıtın bulunmayışı ve böyle bir dönemin yaşandığına inanmanın güçlüğüdür. Ancak, kızın kendi evinden zorla alınması, düşmansı bir baskın sırasında şiddet içeren bir ırza geçme olarak değil de, ana-babasının evini asla terk etmemesini ve kocasının gelip onun evine yerleşmesini, karısının akrabalarının yönetimi ve denetimi altında yaşamasını gerektiren çok eski bir ilkel geleneğine karşın, yasal ve kabul edilmiş kocası tarafından koca evine götürülmesiyle ilgili bir uygulama olarak ele alındığında, yukardaki yoruma karşı öne sürülen sav, geçerliğini yitirecektir. Razı olmama gösterisi, gelinin götürülmesine karşı durma gösterisi, çok eskiden yapılan baskın ya da düşmansı edimlerin kalıntısı olarak yorumlandığında akla uygun gelmemektedir; ama eğer, razı olmama ve karşı durmanın gerekçesi tek başına zorla evlenme değil de, gelinin, kocasının kabilesinin evine götürülmesi olursa, gerçek olarak yaşandığı evrenin çok gerilerde kaldığı bir dönemde, yapmacık gösterilerin sürdürülmesinin geçerli nedenleri olsa gerektir. Her şeyden önce çok somut ve yarar sağlayan bir amaç söz konusudur: ödenmesi gereken

tazminatı alma. Başka bir deyişle, bu para, kadının akrabalarının eski kuralı çiğneme ve eski dönemlerdeki savlarından vazgeçmeleri karşılığında ödenen ceza yerine geçen vergidir. Herhangi bir kız kaçırma olayında, yani, kadını başlık parasını ödemeden evinden almak söz konusu olduğunda, kızın akrabalarının yapması gereken şey, ilk fırsatta öfkelerini dile getirmek, ve istenen paranın ödenmesiyle sorun tatlıya bağlanıncaya dek bunu sürdürmektir. Para ödendiğinde, şiddet gösterileri, direnme numaraları, karşı durma öykünmeleri her yerde, kesinlikle son bulmaktadır. Batı Afrika'da, Futa yerlilerinde gelinin akrabaları bir araya gelir ve «alınıp götürülmesini önlemek amacıyla» kapısında nöbet tutarlar. «Sonunda damadın armağanları ve eliaçıklığıyla öfkeleri yatıştırılır.» Çin Hindi'nde yaşayan Muonglarda, «damat, kız almaya gittiğinde, kız ana-babasının karşısına çıkar ve onlara belli bir para öder. Parayı vermezse ya da verdiği para beklenenin yalnızca bir bölümünü oluşturuyorsa, damatla arkadaşları kuru çamur topakları yağmuruna tutulur ya da çamura bulanır.» Yeni Zelanda'da, gelin, akrabalarıyla yapılan hareketli bir savaşımdan sonra alınıp götürüldüğünde, «kızın ana-babası bütün akrabalarıyla birlikte, kızı kaçırıyor numarası yapmakta olan damadın üstüne yürürler. Uzun konuşmalardan ve öfke gösterilerinden sonra damat genellikle ince hasırlardan oluşan güzel armağanlar verir, böylece herkesi mutlu etmiş olur.» Bir Hıristiyan kilisesinde evlendikten sonra eve dönen gelin-damat ve düğün alayını bağıra çağıra sövgü yağmuruna tutan öfkeli bir Maori anası, kendisine bir battaniye verildiğinde şöyle dedi: «Bütün istediğim buydu; bir battaniye vermelerini istediğim için yaptım bu patırtıyı.» Gelin akrabalarının kızın alınmasına karşı koyması ve bütün o kaçırma ve «kuşatma» işlemleri, damadın kızı ana evinden alması için gerekli koşulları yerine getirip getirmemesine bağlı olarak resmî ya da yapmacık olabilir. Nitekim Yeni Britanya Adalarında, gelin ailesinin öfkesi koşullara göre gerçek de olabilir, kuttören niteliği de taşıyabilir. «En azından başlık parasının büyük bir

bölümü ödendiğinde, erkek ormanda küçük bir kulübe yapar ve gelini oraya kaçırır. Bunun üzerine baba, arkadaşlarını toplar ve açıkça görülen bir öfkeyle damadı öldürmek üzere harekete geçerler. Onu orda bulamayacaklarını söylemeye bile gerek yok, çünkü zaten onu bulmayı dilememektedirler; ama damadın balayı için yapmış olduğu evi yakarlar; ve çoğu kez, evlerine döndüklerinde yeni evli çifti, kendi köylerinde bir eve yerleşmiş bulurlar. Ancak, kız kaçırma olayı, babanın, yapılan ödemeyi yeterli gördüğü yolunda bir işaret vermesinden önce gerçekleşmişse, kulübeye yapılan sefer ciddi boyutlar kazanır ve sorun çözümleninceye dek damat sürgünde yaşamak durumunda kalır.»

Daha önemli bir değer taşıması ve bir pazarlık konusu olması açısından kendisini ortaya çıkaran geleneksel düğün armağanlarından ayrılan başlık parası, yalnızca kadının kendi evinden ayrılması söz konusu olduğunda bu önemi kazanmaktadır; bu para, yalnızca kadınla birleşme, onunla evlenme parası değil, evden ayrılmanın bedelidir. Evliliklerin hâlâ anayerli olduğu durumlarda, başlık parası diye bir gelişme olmamıştır; yakalama ya da direnme törenleri de yoktur. Anayerli evliliğin uygulandığı Kuzey Amerika'da, bu iki kavram da bilinmemektedir. Anayerli evlilikle babayerli evliliğin hemen hemen her yerde yanyana görüldüğü Endonezya'da, *ambil-anak*'larda ne başlık parası ne de yakalama, kaçırma kuttörenleri uygulanmamakta, ama gelinin evinden alınıp götürüldüğü *jujul* evliliklerinde bunlar söz konusu olmaktadır. Gelinle bir araya gelmek için bir bedel ödenmediği gibi, direnme de görülmez; kızın evinden çıkarılmadığı durumlarda gelinin akrabaları, kızlarının evlenmesine karşı oldukları yolunda gösteriler sergilemezler, gelinin direndiğini ya da sözümona iffetlilik gözyaşları döktüğünü de hiçbir yerde duymadık. İster gerçek olsun ister yalnızca geleneksel gösteri şeklinde dile getirilsin, bu türden davranışların nedeni kızın anayerli iyeliği değil, işte bu evinden çıkarılıp götürülmesidir. Yakup'un kutsal kitapta yer alan evlilik öyküsü, «zorla ele geçirme evliliği»nin tipik bir örneğini oluşturmaktadır; Yakup,

karılarıyla kaçar, kadınların öfkeli babalarıyla akrabaları, ırza geçme suçu işlediği savıyla peşine düşerler. Ama kadınları zorla ele geçiren koca ile ele geçirilen kadınlar, bu olay sırasında yeni evli değillerdir; on dört yıl önce resmen evlenmiş ve çoluğa çocuğa karışmışlardır. Kadınların akrabalarının öfkesi, erkeğin onlarla «zorla» evlenmesinden değil, saygın bir gelenek olan anayerli evlilik kuralını çiğnemesinden kaynaklanmaktadır.

Şatafatlı bir direnme ve şiddet gösterisinde bulunmanın, elden geldiğince yüksek bir başlık parası sağlamak gibi kullanım değeri olan kaygılardan çok daha temel ve çok daha önemli bir nedeni vardır. Gelinin kendi evinden alınıp koca evine götürülmesi, en eski ilkel evlilik geleneklerini hiçe saymak demektir. Bazı halklarda, kızların kendi evlerinden ayrılmaları ve kocalarının peşinden gitmelerine izin vermeleri için hiçbir avuntu bedeli ya da koşul onların rıza göstermelerine yetmemektedir. Brezilya Kızılderililerinde, şöyle bir olay yaşanmış: Bir Avrupalı, kızlarından birini zorla aldığında, yerliler «kitle halinde», toplu olarak onu izlemişler, kızlarından ayrılarak eski geleneklerini çiğnemektense, Avrupalı'nın yanında kalmaya, onun köleleri olmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Yerleşik geleneklerin, özellikle de evlenme kurallarının çiğnenmesi, ahlâkdışı ve günah sayılmasa da, aşağılayıcı ve onur kırıcıdır. Babayerli evliliğin, anayerli evliliğin yerini almakta olduğu bölgelerde, gururlu soylu aileler, bu değişikliğe uyarlanmayı kabul etmemekte, damatlarının kendi evlerine gelerek kızlarıyla burada yaşaması konusunda diretmektedirler. Erkeğin, karısını evine götürmesi isteğine ekonomik nedenlerle razı olmak durumunda bırakılan akrabalar, şiddet ve zorlamaya boyun eğme uydurmacasıyla başlarına gelmesi kaçınılmaz bir felaketi önlemiş olduklarına inanırlar.

«Zorla ele geçirme evliliği»nin çok hafiflemiş bir kalıntısı sayılabilecek çok bilinen bir uygulama, gelini, kocanın evinin eşiğinden kucakta geçirme geleneğidir. Bu gelenek çok yaygındır. Eski Roma'da da bu kurala uyulurdu, günü-

müz Yunanistan'ında hâlâ uyulduğu bilinmektedir; ayrıca Hindistan'da, Çin'de, Java'da, Filistin'de, Mısır'da, Cezayir' de ve İngiltere ile İskoçya'da içinde olmak üzere Avrupa' nın çeşitli bölümlerinde gelinler koca evine kucakta girmektedirler. Bu kuralın yorumları, bir hayli yoğun tartışmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Geleneğin, kocaların «karılarını zor kullanarak aldığı ve kendi evlerine götürdüğü bir dönemin kalıntısı olduğu yorumu, Plutarkhos'a aitti; onu pek çok çağdaş yazar izledi. Bazı kimseler, uygulamanın açıklamasını, eşiğin, hayaletlerin ya da kötü ruhların kol gezdiği, uğursuz ve tehlikeli bir yer olduğu yolundaki boşinânlarda aradılar. Elbet bu tür fikirlerin kökeni, tıpkı eski Romalılar gibi söz konusu kuralı eskiden uygulayan bütün halklar tarafından unutulan bir gelenekten kaynaklanmış olması olasıdır; ancak burada açıklığa kavuşmayan nokta şudur: eşik, Java'dan İskoçya'ya dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan halklar açısından bir gelinin ayak basamayacağı denli tehlikeli ve kötü bir yerse, neden yalnız ve yalnız gelin kucağa alınarak bu öldürücü noktadan atlatılmakla bu tür tehlikelere karşı korunuyor?

Öyle görülüyor ki, bu geleneğin altında yatan özgün nedenin, bir gelinin kocasının evine ayak basmasının, kızın, kendi evinden kocasının evine geçmesinin en belirgin ve en kesin edimi olduğu olgusundan kaynaklandığı fikri, en akla yatkın açıklama olsa gerektir. Gelini kendi evinden koca evine kucakta götürmek de çok bilinen bir gelenektir. Elbet bunun, eşiğin içerdiği özel tehlikelerle bir ilgisi olamaz. Engano'da yaşayan bir geleneğe göre, damat, gelinin akrabalarıyla anlaşmaya vardığında, kızı sırtına alır ve o durumda birkaç dakika süreyle kızın erkek akrabalarının saldırılarına karşı kendini savunur. Burada gene, gelini yerden kaldırma kız evinde gerçekleşmekte ve eşikle ilgili olmamaktadır. Gelecekteki kocasının evine ayak basmak, gelin için kesin ve dönüşü olmayan bir aşamadır ve gelin tarafından sergilenen geleneksel ya da törensel direnme ya da isteksizlik, genelde, bu nihai adımın atılmasıyla ilgilidir. Nitekim Nandilerde, bir gelin, kocasının evinin kapısı-

na geldiğinde, oğlanın anne-babasından bir inek ve bir keçi verileceği sözünü almadan, pohpohlanıp rüşvet almadan asla içeri girmez. İngiliz Orta Afrika'sıyla Nyasaland'da, evlilik töreni ya da düğünden, «eve girmek» diye söz edilir. Kongo'da yaşayan Baholoholo yerlilerinde, gelinin erkeğin kulübesine girmesi, evliliğin tamamlanması anlamına gelir. «O andan sonra gelin değildir artık, evli bir kadındır. O andan sonra hemen düşüp ölse, başlık parası babasından geri istenemez.» Babayerli evliliğin, anayerli evliliğin yerini aldığı durumlarda, evlenme işlemi, aslında kocanın barınağının eşiğinden geçildiği an tamamlanmış sayılır; bir gelenekten diğerine geçişlerde, gelinin bu gösteriyi, kocasından ya da kocasının arkadaşlarından, ya da ev değiştirmesini onaylayan kendi akrabalarından tepki görüyormuş izlenimi verecek şekilde yapması beklenir. Geleneğe daha derin açıklamalar getirmek için gizemsel olgulara ya da başka fikirlere başvurmak gereksiz gibi görünüyor.

Burada öne sürülen görüş, temelde «kaçırma yoluyla evlenme» tanımına giren o çok yaygın geleneklerin en genel ve en açık yorumuyla çakışmaktadır; ancak bu olguların toplumsal tarih açısından değerlendirilmesine yönelik yorumun bizi götürdüğü sonuç tümüyle karşı kutupta yer almaktadır. Bu alışkılar, çok eskiden kadın eşlerin zorla kaçırılarak alınması şeklinde bir geleneğin uygulandığının değil, anayerli evliliğin evrensel olarak dünyanın her yerinde uygulandığının kanıtlarıdır. Bunlar, komşu kabilelerden zor kullanarak kadın yakalamanın ilkel insanlığın genel eş alma yöntemi olduğunun işareti değildir, kadınların sürekli olarak kendi evlerinde kalması ve kocaların orada kendilerine katılması uygulamasının başlangıçta genel evlenme biçimi olduğu vargımızı onaylamaktadır. Toplumların, içinde bulunduğu bu ilkel koşullar, kadınları zor kullanarak ele geçirmenin, evliliğin çekirdeğini oluşturduğu ve kadınların başlangıçta barbar erkekler tarafından alınıp kendi kulübelerine götürüldüğü kuramının oluşturduğu görünümün tersini yansıtmaktaydı. Ev, başlangıçta kadına aitti; erkek gelip, orada ona katılırdı; kadın, erkeğin peşin-

den gidip, o erkeğin yapmış olmadığı bir eve yerleşmezdi. Babayerli evlilik, ta başlangıçta var olan ve çok uzun yıllar uygulanan bu düzenin tersiydi ve bu yüzdendir ki, güce boyun eğme gösterisiyle bağışlatılması, haklı çıkarılması gerekiyordu. Anayerli evlilikten babayerli evliliğe geçiş dönemindeki gelenekler, toplumun anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişi sırasındaki değişikliklere denk düşmektedir. Ancak söz konusu değişiklik, halkların toplumsal evrimin en çetin evrelerini yaşadıkları döneme rastlamışsa eğer, zor kullanma yoluyla gerçekleştirilmiş değildir. Avrupa'da evlilik geleneklerinde simgesel şiddet gösterilerinin yer alması, değişikliğin, en gelişmiş toplumlarda pek de uzun yıllar önce görülmediği vargımızı doğrulamaktadır. Bu gelenekler, erkeğin bedensel gücünün daha üstün olması sonucu değil, ekonomik koşullardaki gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştır.

Toplumsal gelişmenin aşağı evrelerinde, bir kadın, kocasının evine götürüldüğünde, koca, bu hakkı elde edebilmek için kadının akrabalarına bir ödeme yapmak durumundadır. Kadının «satın alınması» denilen bu durum, gelişmiş kültürlerin çoğunda, evlilik işleminin temel özelliği olarak kalmıştır. Hıristiyanlık dönemi Avrupa'sında bile, yeterli bir gelin-bedeli, bir evliliğin yasal sayılması için gerekli baş koşuldu. Orta çağların başlangıcında, kocanın ödeme yapmadığı evlilikler, yasadışı sayılıyordu. Örneğin elimizde, Merovingi Soyu dönemine kadar uzanan ve bir adamın, karısı için saptanan satın alma parasını ödememiş olmasına bakılmaksızın çocuklarının piç değil de yasal sayılacağını belirten bir mahkeme kararı sağlamak üzere büyük çileler çektiğini gösteren mahkeme dosyaları var. Hıristiyanlık döneminde Danimarka Krallarından Frotho, yeni dinin etkisiyle erkekler evlilik sözleşmelerine girmede gevşek davranmaya başladığında, gerekli bedelini ödemeksizin hiç kimsenin bir kadınla evlenmesine izin verilmeyeceğini belirten bir ferman çıkarmıştı.

En ilkel kültürel evrelerde, yalnızca insanların ticari değiş-tokuş düşüncesi taşımamalarından dolayı değil, para-

ya çevrilecek mülkleri bulunmaması ve satın alma gücünden yoksun olmaları nedeniyle parayla kadın eş almak olanaksızdır. Karısının toplumsal kümesine katılan ya da ona «hizmet eden» ilkel avcı, ekonomik gücünün elverdiği her şeyi, emeğinin ürününü ortaya koyar; işte bu, bir ödeme şekli olarak görülebilir. Daha gelişmiş kültürel evrelerde, bu türden hizmetlerin yerine geçebilecek ve karısının kümesine sürekli olarak hizmet sunma yükümlülüğünü ortadan kaldırabilecek özel mallara sahiptir. Böylece «satın alma yoluyla evlenme», «hafifletilmiş türden bir kölelik» ile devam eder. Afrika'nın diğer birkaç yöresinde olduğu gibi, bir zamanlar genel kural olan anayerli hizmet, yavaş yavaş terk edilmekte ve yerini belli bir ödeme yapmak âdeti almaktadır; yerliler, eski gelenekten şimdi belki biraz aşağılarcasına «damatçılık» diye söz ediyorlar. Livingstone'un dile getirdiği üzere, kocanın hizmet sunması, «Afrika'da çok yaygın olan bir uygulamayı doğuran ve Avrupalılarca 'kadın eş satın almak'» diye bilinen yasanın uygulanma biçiminden başka bir şey değildir. Erkeğin başkasına verilebilir ve paraya çevrilebilir bir özel mülkün sahibi ve bir pazarlığa girişebilecek durumda olması, kadının ailesine sunmakla yükümlü olduğu tüm katkıları yüklüce bir ödemeyle değiştirebilecek konuma ulaşması, kültürel evrenin çok belli bir evresinde ortaya çıkmıştır. Erkek bu konuma, ilk gerçek mülkü olan, evcilleştirilmiş büyükbaş hayvanların sahibi olduğunda ulaştı. Dolayısıyla, evcilleştirilmiş hayvanların ve bunun sonucu olarak da erkeklere ait servetlerin varlık kazanmadığı Avustralya, Melanezya, Polinezya ya da Amerika gibi bölgelerde, gerçek anlamda satın alma evliliği görülmez. Gelin-armağanı* satın alma gücü, Afrika, Asya ve Avrupa'da, kırsal yaşam süren ya da kırsal yaşam evresinden geçmiş toplumlarda gelişmiştir.

Kırsal yaşam ve daha yüksek kültürel evre erkeklerinin, onların, daha önceki evrelerde karılarının akrabalarına sunmakla yükümlü oldukları hizmetlerin bedelini öde-

(*) Bride-gift: yüzgörümlülüğü. (Çev.)

yerek bu hizmetleri satın almalarını sağlayan satın alma gücü, anayerli evlilikten babayerli evliliğe geçişi getiren değişikliğin en önemli ve en genel nedeni olmuştur. Gelin bedelinden bazen duygusal bir yaklaşımla «bekaret bedeli» diye de söz edilir. İlkeller dünyasında, bu işin bir kadınla ilişkiye girmek, ya da hatta, onunla birlikte büyük bir aile kurmak, çocuk yetiştirmekle hiçbir ilişkisi yoktur; burada söz konusu olan, kadını ve çocukları, ana-baba evinden koca evine aktarmaktır. Bir yanda anayerli evlilik geleneğinin öte yandaysa ondan daha yeni olan ve Müslümanlar tarafından ortaya atılan satın alma evliliğinin bazı halklar tarafından uygulandığı Endonezya'da, bu ikinci uygulama kocaya karısıyla, çocuklarını alıp götürme hakkı vermektedir. Ancak koca, karısının evinde oturmayı kabul etmesi koşuluyla başlık parası ödemeden evlenme özgürlüğüne sahiptir. Bazı tutucu kişiler ezeli evlenme yönteminde ısrar ediyor ve başlık parası istemiyorlarsa da, ödemeyi hesabederek ataerkil evlenme yöntemine izin verenler de oluyor. Gene aynı şekilde Tonkin ve Kamboçya'da, koca, hiç para ödemeden karısının ailesiyle birlikte oturma ya da başlık parası vererek karısını alıp götürme seçeneklerine sahiptir; elbet, kızın anne-babası ne kadar para ödenirse ödensin kızlarından ayrılmayı kabul etmiyorlarsa, bu ikincisi gerçekleşemez. Anayerli evliliğin geleneksel yöntem olduğu Nyassaland'da, satın alma evliliği yavaş yavaş uygulanmaya başlanmakta; ama «satın alma yoluyla evlenmeyen koca, karısının dostlarının kölesi olarak kabul ediliyor.» Çoğu kez, talep edilen başlık parasının taksit taksit ödendiği durumlarda, kocanın «geliriyle» satın alınan kadın, taksitler tamamlanıncaya dek kendi evinde oturur; bu arada doğan çocuklar, kocasının ailesinin değil, kendi ailesinin çocukları sayılırlar. Örneğin Hindu-Kush'da, «bir erkek, ilgili tarafların kesin onayıyla evlenmiş de olsa, kadın ona çocuk doğurabilir, ama başlık parasının son kuruşu ödenmeden ne kadın, ne de çocukları baba evinden ayrılamaz. Erkeğin, kadını tarlada çalışmak üzere kendi evine götürme

hakkını elde etmesi için, başlık parasını tümüyle ödemiş olması gerekir.»

Ekonomik güç ilk kez, her zaman için avcının işi olarak kabul edilen hayvanların evcilleştirilmesi ve kırsal toplumların gelişmesiyle erkeklerin eline geçmiştir. Bu güç, genelde kadınlarla ailelerinin kocadan bağlılık ve hizmet taleplerini ortadan kaldırmada kullanılmaktaydı; kadınlar sığır karşılığı satın alınıyorlardı ve elbet babayerli evliliğin uygulandığı ataerkil toplum kırsal kesimde yaşayan halklar arasında kaçınılmaz olarak ortaya çıktı. Kırsal kesim toplumu, örneğin Kutsal Kitapta da anlatıldığı üzere ataerkil toplum tipini simgelemektedir. Eski kuramcılar, insanlığın kökenine değgin vargılarını, işte bu sürüler ve kadınlar açısından zengin, bir atanın yetkisiyle yönetilen kırsal kesim insanlarının yaşantılarına bakarak ve, nasılsa garip bir benzetmeyle bu dönem insanlarının sunduğu görüntüyü, hayvanın insanoğlu tarafından evcilleştirilmesinden binlerce yıl öncesinin daha yeni ortaya çıkmış olan insanlığına yakıştırarak çıkardılar. Hiçbir ayrım tanımaksızın, var olan bütün kırsal toplumlar, çok kesin bir şekilde ataerkildir, dahası büyük ölçüde çokeşlidir. Doğunun çokeşli ataerkil toplumları, geniş çaplı tarımı bilmeyen, ancak kırsal yaşantı süren göçebe halkın torunlarıdır.

Öte yanda, daha başlangıçta kadınlarının çalışma alanına giren tarımcılığın, gelişmesini kesmeyen bir kırsal yaşantı evresi geçirmeksizin çok önemli boyutlara ulaştığı durumlarda, toplumun anaerkil özelliği kültürün görece olarak ileri evrelerine dek geçerliliğini korumuştur. Bu, örneğin hayvanların evcilleştirilmesi olayının gerçekleşmediği Kuzey Amerika'da, ve gariptir, tarımın, kadınların elinde önemli bir gelişmeye ulaştığı İroqua ve Pueblo gibi kabilelerde böyle olmuştur. Gene aynı şekilde kırsal koşulların var olmadığı ve yaşamı sürdürmenin tek kaynağının pirinç ve aynı türden bir başka tahıl yetiştirmek olduğu Endonezya ve Mikronezya halklarında da anaerkil düzen uygulanmaktadır. Temelde tarım toplumu olarak kalan pek çok Afrika halkında, toplumun anaerkil niteliği korunmuştur.

Servetini ve kültürünü Nil'e ve onun verimli kıldığı topraklara borçlu olan, kırsal mülkiyetin hiçbir zaman önem kazanmadığı Mısır'da, bu durum özellikle göze çarpar. Diğer yerlerde, çok gelişmiş bir kültürel düzeye ulaşmak için çok uzun süren bir kırsal yaşam evresi yaşamak gerekli olmuştur; üzerinde yaşadıkları toprakları kuraklık nedeniyle terk etmek ve dünyanın tahıl ambarı olan alüvyonlu ovalara göçmek durumunda kalan Samilerle Hindistan'da yaşayan Arilerde, bu türden bir gelişmeye tanık oluyoruz. Batı Asya'da yaşayan Sami ırkından uluslarda, kadınlar, ilkel dönemlerin pek çok kalıntısını korumaktadırlar; bu kadınların konumu, özellikle daha eskiden sömürü ve baskı altında bulunmaktan çok uzaktı. Hamurabi yasaları, kadınların, özellikle de tapınaklarda dinsel törenleri yürüten kadınların konumunu koruyan sayısız önlem içermektedir; Babillerde kadınlar mülk, ev ve köle sahibi olabilirlerdi, iş ve ticaret kadını olabilirler, dava açabilirlerdi. Bununla birlikte, Babil toplumuyla Mısırlılar arasında bu konuda çok açık ve garip bir çelişki vardır; «erkek kadından, baba anadan, koca karısından daha önemlidir.» Mısır sanatıyla tam bir karşıtlık oluşturan Asur resim sanatı, kadına pek yer vermez; yalnızca bir kez, bir saray resminde, Asurbanipal'in eşi kraliçe, efendisinin yanında görülmektedir. Zaman içinde kadınların ikincil konumları daha çok kendini belli eder olmuştur. Başlangıçta kırsal yaşam süren, hayvancılıkla geçinen bu toplumlarda, tarımın en üretken evresindeki gelişmesi, toprağı işleyen kadınların ekonomik gücünü ve önemini artırmak yerine, kümes ve sürü hayvanı sahiplerinin zaten var olan üstünlüğünü artırmak yönünde ilerlemiş ve çok kesin çizgilerle belirlenmiş ataerkil toplum tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Avrupa'nın daha yoksul ve daha engebeli topraklarında, ne erkeğin servetin asıl sahibi olduğu tam anlamıyla gelişmiş bir kırsal toplum, ne de Asya ve Nil Nehri ovalarının olanaklı kıldığı geniş kapsamlı tarımsal üretim görülmemiştir. Erkekler, tarihöncesi çağlarda, büyük sürülerin sahibi olacak, ekonomik denetimi ellerinde bulunduracak

gücü elde edememişlerdir; geniş ve verimli toprakların sahibi konumuna, böylesine ayrıcalıklı bir konumdan geçmiş değillerdir; erkekler, kadınlara kıyasla, o Doğuya özgü haremleri satın alacak ölçüde varsıl olmamışlardır. Küçük küçük ekim alanlarına bölünmüş olan toprak, hayli gelişmiş bir döneme dek, toprağı oldum olası ekip biçen kadınların elinde kalmıştır. Anaerkil toplum, Doğu'nun zengin uygarlığıyla ilişki sonucu ortaya çıkan kültürel gelişmenin başlaması olgusuna dek yaşamını sürdürmüştür; ve erkek, toprak sahibi olmanın tek aracısı olan kadına talip olan kişi durumuna gelmiştir. Bir çobanlık evresi yaşamaksızın gelişen tarımsal uygarlıklar, kadınların konumunu, yalnızca ekilebilir toprakların sahipleri ve kalıtçıları olarak yükseltmekle kalmamıştır; eski toplumlarda, tarımsal ilerlemelere bağlı olarak kendiliğinden gelişme gösteren tarımsal büyü ya da din, geleneksel olarak kadınların etkinlik alanına girdiğinden, kadınlar giderek daha büyük önem kazanmış, uzun süre tapınaklarda dinsel törenleri yöneten kadınlar olma özelliğini korumuşlardır.

Ancak bütün bu olumlu koşullara karşın, özellikle de Akdeniz Bölgeleri Avrupa'sında olduğu gibi, tarımsal devrimin son derece gelişmiş kültürel ilişkiler ve maddi sanayiler ortasında gerçekleştiği yörelerde, bu büyük anaerkil etki, sabit değildi ve görece olarak kısa süreli oldu. Anaerkil etkileri destekleyen koşullar, var olan ekonomik durumlara değil, geleneklere dayanmaktaydı. Kadınlar toprağı işlemeyi çoktan bırakmışlardı. Mülkiyetin kadın soyundan el değiştirmesi nedeniyle geleneksel olarak toprağın sahibi olma durumları, tuzağa düşürülmüş ve yasal bir uydurmacaya indirgenmişti. Başka hiç ekonomik üstünlükleri yoktu. Tarımsal yiyeceklerin düzenli olarak ve kesinlikle hazır bulunması, erkekleri yükten kurtarmıştı; ekin tarlası, avcının ekonomik önemini ortadan kaldırdı. Erkeğin ilkel ekonomik işlevi sona erdi. Dilediği işi, sevdiği işi yapmakta özgürdü artık. Öküzünü sabana koştu; yavaş yavaş tarımsal işlerin büyük bir bölümünü kadından devraldı.

O ana dek yalnız ve yalnız kadınların elinde bulunan sanayiler, erkeklerin eline geçti. Ev işlerinde çalışan kişilerin ortaya çıkardığı, çömlekçilik, tahta oymacılığı, derme çatma ev yapımı, dokumacılık gibi ev zanaatları, erkek sanayileri haline geldi. Bu sanayiler, kervancıların ve denizcilerin tecimsel etkinlikleri sonucu büyük ölçüde gelişti. Toprağın bereketliliği erkekleri serbest bıraktı; kadınların işlerini onlardan devraldılar. Kadınlar, işçiyken, boştagezer konumuna geldiler.

Böylece, tarımın yarattığı büyük ekonomik devrim, dönüştürmüş olduğu eskiçağ toplumlarının anaerkil niteliğini bir süre için önemli kılar, öne çıkarırken, son çözümlemede bunun tersini gerçekleştirmiş oldu. Sonunda, erkek üstünlüğünü daha sarsılmaz hale getiren ekonomik değişiklik olmadı. İlkel toplumlarda, toplumsal gelişmenin temeli olan «cinse dayalı işbölümü» sona ermiş bulunuyordu. Kadın, baş üretici olmak yerine, ekonomik açıdan üretken olmayan, muhtaç, bağımlı hale geldi. İş yapan ilkel kadınla, uygarlığın işsiz güçsüz hanımefendisi arasında var olduğu söylenen ve bu birincinin köleliği, ikincisininse özgürlüğü olarak yanlış değerlendirilen bu çelişki, tam tersi bir ilişkiyi simgelemektedir. Bağımsız olan, o ilkel işçi, özgürlüğünü yitiren, muhtaç duruma gelense, işsiz kadındır.

Kadına tek bir ekonomik değer bırakılmıştır: cinselliği. Kültürel gelişmenin gerçekleşmediği toplumların içinde bulunduğu koşullarda, kadınlar arasında, cinsel açıdan pek az rekabet vardır; onlar için işsizlik tehlikesi yoktur; evde kalmış yaşlı bir kadın diye bir şey görülmemiştir. İlkel insanlıkta, bireysel tercihin ve cinsel kıskançlığın görece yokluğunun nedeni budur; cinsel ayıklanma tümüyle ekonomiktir. İlkel kadının, kendisinde bir çekicilik geliştirmesi ve erkeğin ilgisini toplayacak davranışlarda bulunması için fazla bir neden yoktur. Kadın, erkeğini büyüleme, onu kendisine âşık etme sanatıyla pek tanışmamıştır. «Kadınsı» değildir o. Bu sanatlar, kadının bir işçi olarak değerinin azalması ve toprak işleyiciliğinden uzaklaşmasına koşut olarak gelişmiştir. «Kadınsılık», kadınsı çekicilik denen şey, kadı-

nın, servetin üreticisi olarak değerini yitirmesiyle ortaya çıkan ekonomik koşullara yanıt olarak gelişmiştir. Ekonomik olarak kendi kendini artık geçindiremeyen kadın, kendisine kalan tek değer açısından, zevk ve sefa aracı olarak rekabetçi konumuna geldi. Araplar, güzellikleri bozulmasın diye kız evlatlarının çalışmasına asla izin vermezler. Kadın, çekiciliğini, bedenini, güzelliğini, hayranlık uyandırma özelliğini, bir bitki gibi yetiştirmiş, sonradan kazanmıştır. Bir dirimbilimci için, uygarlaşmış toplumdaki dişilerin durumu, benzersiz bir kuraldışılık simgesidir. Erkeğin görünümü iç açıcı olmaktan uzaktır, özensizdir, oysa kadının giysisi, sanatın ve servetin kaynaklarıyla bezenmiştir, bütün ulusların sanayi ve ticaretleri de bu iş için seferber olmuştur. Onu boyalarla ve ikincil cinsin cinsel özelliklerinin parıltısıyla süslemek için kuşlar ve memeliler yok edilmiştir. Dirimbilimsel kural tersine döndürülmüş, ilkel insanlık yasaları da değişme konusunda biyolojik yasalardan aşağı kalmamıştır. Bu ters-yüz olma durumu, cinsler arasındaki biyolojik ve ilkel ilişkilerde de aynı ölçüde dönüşüme denk düşmekte, bu da anaerkil toplumsal düzenin yerini ataerkil toplumsal düzene bırakması şeklinde kendini göstermektedir.

Kadının bir işçi olarak ekonomik değerinin yitirilmesi, ilkel toplumlarda görülen bireysel evlilik ilişkisini başlangıçta var eden nedeni ortadan kaldırdı. İlkellerde evliliğin cinsel yaşamla pek bir ilişkisi yoktur; genellikle olgunluk çağının ileri evrelerine dek uzatılan ön-evlilik izni, klankardeşler ve onların eşleriyle olan ortaklaşa ilişkiler, dönem dönem yapılan kabile eğlencelerinde ve festivallerde kişilerin diledikleri kişilerle cinsel ilişkide bulunması, sayısız geçici birliktelikler, aşağı kültürlerde, cinsler arasındaki ilişkilerin cinsel yönünü oluşturur ve bunlar, ekonomik evlilik ortaklığından çok daha ağır basar. İlkel insan, uygun bir kadın eşte, cinsel ilişki arkadaşlığından çok, iş yapma yetisi, işçilik özellikleri arar. Kadınların artık işçi olmadığı durumlarda, bireysel evliliğin o ilk başlangıçtaki itici gücü ve işlevi varlığını sürdürmemektedir. Daha önceki sayfalar-

da gördüğümüz üzere, bir evlilik süreci içinde bu işlevi ortadan kaldıran ani ekonomik değişiklikler, evlilikleri de geçersiz kılmıştır. Hayvancılığın yaygın olduğu bir kırsal ataerkil evreden geçtikten sonra görece olarak yüksek bir maddesel kültür aşamasına ulaşmış toplumlarda, erkeklerin çok büyük ölçüde artan satın alma güçleri, onların, çevrelerinde kadın eşlerden oluşan büyük haremlere ve dişi kölelere sahip olmasını olası kılmıştır; erkeklerin ekonomik güçlerindeki bu artışın sonucu olarak ortaya çıkan mülkiyet hakları aynı anda cinsel özgürlüğü sınırlandırmış ve böylece erkekler pek çok kadınla evlenebilecek duruma gelmişlerdir. Evlilik, o koşullarda, cinsel nesnelerle ilişkisi olmayan ekonomik bir kurum olmak yerine, tersine, tümüyle cinsel ilişki amaçlı bir birliktelik haline gelmiş ve başlıca cinsel ilişki biçimi olmuştur.

Bu koşullar, Avrupa'da olduğu gibi, tarımsal ve endüstriyel kültürün önemli bir kırsal evreden geçilmeksizin kazanıldığı yörelerde kendini göstermemiştir. Tarihöncesi evrelerde ve Avrupa toplumsal tarihinin hayli büyük bir bölümü boyunca evliliğin temel amacı, tıpkı ilkel toplumlarda olduğu gibi ekonomiktir, ancak bu şöyle ya da böyle değişik bir ekonomik etmendir. Tarihöncesi Avrupa toplumunda kadın eşten istenen bir işçi olması değil, bir kalıtçı olmasıdır. Evliliğin temel amacı, anaerkil toplum düzeninde aslında kadınların elinde bulunan ve onlar kanalıyla kalıt bırakılan özel mülkiyete, topraklara ulaşabilmek, ve bu mülkleri, erkeğin kendi kalıtçılarına bırakabilmektir. Dolayısıyla, tarihöncesi Avrupa'sında evlilik, tıpkı ilkel birey evliliği gibi, temelde ekonomik kaygıların güdümünde olmuş ve zengin Uzak Doğu toplumlarındakinin tersine, cinsler arasındaki ilişkinin cinsel yönü ile cinsel yaşam pek önemli rol oynamamıştır. Olası en fazla sayıda kadınla evlenmek Uzak Doğu toplumlarının ülküsüyken, tarihöncesi Avrupası'nın, temelde anaerkil kalıtçının haklarını ele geçirmek ve ele geçirilen mülkiyete yasal kalıtçılar yetiştirmek amacı güden yasal ve ekonomik evliliği, kaçınılmaz olarak temelde tekeşliydi.

Arada, bir kırsal evre yaşamaksızın ilkel toplumdan tarım toplumuna geçişin ürünü olan tekeşli evliliğin kökleri, Avrupa uygarlığına yolaçan özel koşullarda bulunmaktadır. Başka hiçbir kültür, tekeşli evlilik geleneğini yeşertmemiştir. Yunanistan'da, evliliğin amacının «kalıtı terk edilmiş bırakmamak ve adın (soyun) sürmesini sağlamak» olduğu belirtilmiştir. Atinalılar, eski çağlarda dişi kalıtçının sunduğu reis olma hakkı ve topraklar yerine, erkekleri kızlarıyla evlenmeye özendirmek için çeyiz verme geleneğini ortaya çıkarttılar, Yunan evliliğinin bütün işlemleri bu çeyizin çevresinde gelişiyordu. Medea, Euripides'de, «Kocalarımızı çok pahalıya alıyoruz», diye yakınır. Zengin kalıtçılar gözdeydi elbet ve erkekler, eğer evliyseler, bir kalıtçı ile evlenmek için eşlerini bırakıyorlardı.

İlk bakışta, barbarların evrensel geleneği olan, başlık parası ya da gelin-armağanı ile kadın eş satın alma denen şeyle, çeyizle pekâlâ koca «satın alma» denilen uygulama arasında köklü bir karşıtlık varmış gibi görünebilir. Yunanlılar ve Romalılar, bu konudaki kendi garip uygulamalarıyla barbarların ve de ilkel Yunanlıların gelenekleri arasındaki çelişkiyi dile getirmezlik etmediler. Bu iki evlilik biçimi, başlık parasıyla ve çeyizle evlenme, aslında gelişmeye bağlı bir farklılığı içeriyor değildir. Anaerkil toplum düzeni, mülkiyetin erkeklerin elinde toplanması sonucu doğrudan doğruya ataerkil düzene dönüşünce, erkekler, bu serveti doğal olarak kadın satın almada kullanmaya başladılar. Ama, anaerkil düzende mülkiyet gelişir ve kadınların ellerinde birikirse, evlilik, kaçınılmaz olarak o servetten yararlanma hakkının tekeşli evlilikle kadınlar tarafından erkeklere sunulması anlamına gelir. Yukardaki birinci durum, geçiş döneminde daha çok çoban toplumu olan ilkel ya da eskiçağ toplumlarında ortaya çıkar; burada en önemli mülk olan hayvanlar, erkeklerin mülküdür. İkinci durum, geçiş döneminde, en önemli mülkiyet biçiminin ekilebilir topraklar olduğu ve toplumun o ana dek anaerkil yapısını koruduğu durumlarda, kaçınılmaz olarak gelişir; burada mülkiyet kadın soy çizgisinde kalıt olarak aktarıl-

maktadır. Aynı şekilde, Araplar, Museviler, Hint-Avrupalılar, Tatarlar ve onların kültür kalıtçıları ile Çinlilerde olduğu gibi, daha önceki gelişmenin daha çok kırsal yaşam ya da çobanlık evresinden geçtiği durumlarda, evlilik sözleşmesi, temelde «satın alma evliliği» niteliğini korur. Öte yanda, belli başlı mülkiyet sahibi olma biçiminin, küçük toprak sahipliği ve genellikle buna uygun kabile yasalarını içerdiği durumlarda, mülk sahibi olma ayrıcalığını erkeğe veren taraf, kadındır, ve işte, eskiçağ evliliklerinin temel ekonomik yönü, kadının kocaya «çeyiz» getirmesi olgusunda devam ettirilmiştir.

Yunanistan'da, eskiçağ soylu kalıt ve ardıllık dizgesindeki dönüşüm, bu söylediklerimizin kusursuz bir örneğini oluşturmaktadır. Kalıt hakkı, erkeklerin değil de kadınların elindeydi, ve kadın soyunda elden ele geçiyordu; prenslerin erkek evlatları, prenslik haklarını elde etmek için prenseslerle evleniyor, böylece kendi evlerinden ayrılıyorlardı. Bu kalıt hakkı, daha baştan, «yasal» evliliğin belli başlı nedeniydi; bunun bir uzantısı olarak, «çeyiz», Yunanistan'ın toplumsal tarihinde yasal evlilik kurumunun ekseni ve bu kurumun yasallaşmasında ve kurallarının saptanmasında dikkate alınan en önemli öge olarak kaldı. Başlangıçta anayerli kadın eşin kocasına sunulan ekonomik ayrıcalığı temsil eden şey, «yasal eş» ile kapatma arasındaki ayrımı belirleyen *çeyiz* olduğundan, çeyizsiz evlenen kızlara onursuz, itibarsız, fahişeden bir gömlek üstün kişi gözüyle bakılıyordu. Bu yüzden devletin, kötü koşullarda yaşayan özgür doğmuş kızlara, çeyizle evlenmelerini olası kılmak için küçük bir gelir bağlaması yasası konuldu.

Afrika ve Asya'dakiler gibi, kırsal koşullarda yaşayan erkeklerin ekonomik güç elde etmesi sonucu gelişen ataerkil toplumlarda, serveti temelde büyük baş hayvanlardan oluşan ve bu serveti birkaç kalıtçıya bölme kaygısı taşıyan büyük çokeşli aile, geniş ölçüde bir klan niteliği göstermektedir. Sami ırkının tipik «ata»ları, aile reisleri değil, klanların başıdırlar ve bunların servetlerinin ve toplumsal güçlerinin büyüklüğü soylarının doğurganlığına bağlıdır. Yahu-

dilerde soyadı yoktur. Sayıca artmak, çoğalmak ve Batılı anlamda değil de birbirlerine yakın soydaşlık bağlarıyla bağlı bölünmemiş klanlardan oluşan ailelerin kurucuları olmak, her zaman için Samilerin toplumsal ülküsü olarak kalmıştır. Nitekim, bütün çoban toplumları gibi Samilerde de kabilesel örgütlenme, aile örgütünden çok daha önemli bir yer tutmuş ve aile değil de kabile örgütü toplumsal yapının temeli olma durumunu korumuştur. Toprak mülkünün, çok sayıda kalıtçıya bölünmesi kaygısı pek yoktur. Örneğin Fas'ta olduğu gibi ekili toprakların çokeşli ailenin varlığının önemli bir parçasını oluşturduğu durumlarda, kalıtçılara düşen paylar ekip biçmeye elvermeyecek ölçüde küçüktür; ve elbet bu nedenle, ülkede sık sık terk edilmiş verimli topraklar görülür. Bu koşullarda, yani, yerleşik tarım toplumlarında, asıl istenen çok sayıda torun, büyük bir soy değil, bir kalıtçıdır (mirasçıdır).

Kalıtçının, mülkiyet açısından çoban toplumlarında küçük olan önemi, tarım topluluklarında dev boyutlara ulaşır. Aşağı barbar kültürlerde, babadan geçen toplumsal kalıt ya da ardıllık hakkı, mülkten çok astlık üstlük derecesiyle ilgilidir. Anaerkil ardıllık ya da yerine geçme hakkı, anaerkil örgütlenme dizgesinin bütün izleri silindikten çok sonra bile, ataerkil aristokrasilerde ve krallıklarda varlığını korumuştur: bir erkeğin yerine geçecek, onun rütbesini alacak kişi onun oğlu değil, kız kardeşinin oğludur. Hatırı sayılır bir başlık parası ödeyebilecek konumda olsalar da, erkekler için anaerkil ardıllık dizgesinin ezelden beri işleyen kurallarını çiğnemek kolay olmamıştır. Afrika'nın birkaç yöresinde, bir yöntem geliştirmişler, köle kızları satın almış, sonra da mülklerini bu kapatmalardan olan çocuklarının üzerine geçirmişlerdir. Nitekim, örneğin Güney Afrika'da yaşayan Kimbunda yerlilerinde, erkeğin kendi çocukları üzerinde hiçbir yetkesi yoktur, yalnızca kız kardeşinin çocukları üzerinde hakkı vardır; bu nedenle şöyle bir kural geliştirilmiştir: «Bir erkeğin, yalnızca köle bir kadından olan çocukları gerçek çocukları sayılır, bunlar aynı zamanda onun kalıtçılarıdır.» Gene aynı şekilde, Wanyam-

wezi yerlilerinde, «kendi eşleri tarafından dünyaya getirilen çocukları hiçe sayarak, köle kadınlardan ve kapatmalardan olan yasadışı çocuklara mallarını mülklerini kalıt bırakmak gibi garip bir uygulama var»dır. Aynı uygulama Tuareg ve Berberi kabilelerinde yaygın olarak kendini göstermektedir. Yani bu örneklerde, «yasal» diyebileceğimiz çocuklar babalarının ardılı olmamakta, ondan kalıt almamakta, «yasa dışı» ya da «piç» diyebileceğimiz çocuklar, tek yasal kalıtçıları olmaktadır.

Ataerkil toplumlarda, «yasal» kadın eş, her şeyden önce yasal bir kalıtçının anası olabilecek kişi anlamına gelir. Kısır eş, yasal sayılmaz ve bütün kültürlerde boşanabilir. Bazen, örneğin Maorilerde olduğu üzere, bir kalıtçı doğurabilen kadın, bir erkeğin kaçıncı karısı olduğuna bakılmaksızın «baş kadın» konumuna ulaşır. Kabile örgütünün hâlâ güçlü olduğu durumlarda, yasal erkek evlat, anasının klanından değil de babasının klanından gelen oğuldur. İslam dini, «Cehalet Dönemi»nde yaygın olan ve bir kadınla erkek arasında serbest (ve bedelsiz) bir sözleşmeyi içeren «al-motah» evliliğini lanetlemişti; bunun nedeni, söz konusu evliliğin erkeğe yasal bir çocuk, yani ananın kabilesine değil de kendi kabilesine kabul edilebilecek bir yavru sağlamamasıydı. Bu şekilde, ataerkil ilkeyle bağdaşmayan ve babaya bir ardıl vermeyen bir evlilik, «fahişeliğin kardeşi» sayılıyordu. Ataerkil ilkelere göre, çocuğa kocasının değil de kendi soy adını veren kadın, bir fahişedir.

Böylece, yerleşik uygar toplumda, kadın tümüyle yeni bir işlev yüklenmiş oldu. İlkel halklar için, her şeyden önce iktisadi iş ortağı, yiyecek sağlayıcı, odun toplayıcı, kuyudan su çekici, ve bir işçidir; kadın, bir işçi, bir emekçi olarak, tarım toplumlarının ilk biçimlerinde temel üretici ve temel servet kaynağıdır. Kırsal yaşantının geliştiği toplumlarda ve tarım ekonomilerinde bu iktisadi gücünü yitirince, kendisine yalnızca cinsel değeri kaldı. Tümüyle kırsal yaşantı sürülen kültürlerde, bu cinsel değer, kadının çekiciliğini, zevk ve mutluluk aracı olarak işlevlerini içermektedir; boştagezen kadının güzelliği öne çıkarılmış, geliştiril-

miş ve kadınlar büyük haremlerde bir araya getirilmişlerdir. Yerleşik tarımsal kültür, kadınlara yeni bir işlev ve yeni bir cinsel değer yakıştırmış, onu, yasal eş, mülkiyetin yasal kalıtçılarının anası konumuna yerleştirmiştir.

Kırsal yaşantının egemen olduğu çoban toplumlarıyla tümüyle tarıma dayalı toplumlar arasında var olduğunu gördüğümüz çelişki, her iki kültür biçiminde de kadınların farklı rolleriyle daha da belirgin hale gelmiştir. Kırsal mülk (yani hayvanlar) kolayca bölünebilir ve üreme yoluyla çoğalır; tek kişiye ait mülkü bir ya da birkaç kalıtçıya bölmek sorun yaratmaz. Samiler ve Asyalı Arialar, tarımsal düzenin gerektirdiği kurallara asla uymamışlar, genelde nerdeyse fanatik bir tutuculukla kırsal yaşantı geleneklerini korumuşlardır. Bununla birlikte, diğer mülkiyet biçimlerine uyarlanmaları, bu insanlarda bile çokeşliliğin sınırlarını daraltmıştır kuşkusuz. Orta Çağın dinsel düşgücüne kapılarak çokeşlilik öğretisini bulan kişi olarak tanınan Muhammed, yasal eş sayısını dörde indirmekle, gerçeklikte, büyümekte olan ekonomik gelişmenin genel eğilimini onaylamış oluyordu.

Avrupa'nın güneyinde yaşayan halkların kültürel geleneğinde, tekeşli evlilik kurumlarının ortaya çıkmasına neden olan unsurlar, kırsal yaşantı kültüründen gelişmiş olan Doğu uygarlıklarında görüldüğünden çok daha ileri bir evreye kadar anaerkil toplum özelliklerini koruma eğiliminin oluşmasına da neden oldu ve böylece cinsler arasındaki ilişki, Doğu ve Batı kültüründe birbirlerinden farklı nitelikler kazandı. Kırsal yaşantı sürdüren, çokeşli evlilik dizgesi uygulayan Doğu ile, kendi topraklarını ekip biçen, tekeşli evlilik dizgesi uygulayan toprak sahibi Batı arasındaki bu fark, belki de iki kültür tipini birbirinden ayıran en önemli özelliklerin gelişme nedeni olmuştur. Doğuda, kadın genellikle lüksü ve şehveti çağrıştırıyordu, Batıdaysa, tek eş olan kadının, yasal kalıtçıları doğuran, yetiştiren kişinin erdemli olduğunu vurgulayan ve onaylayan bir ahlâklılık anlayışı gelişti; giderek büyük önem kazanan bu ahlâk anlayışı, Doğu insanına tümüyle yabancıydı. Ataerkil tekeşli

evlilik, mülkiyetin eldeğiştirmesini eksen alan yeğin yasal önlemlerle ve, kalıtçının yasallığını koruyan ahlâksal ilkelerle, çokeşli evlilik dizgesini sürdüren Doğunun ekonomik koşulları üzerinde pek etkisi olamayacak önlem ve ilkelerle kurulmuş bir dizgeydi.

Günümüzde, bu yasal ilkelerin ve ahlâksal önlemlerin güçlerini yitirip yozlaşması ile, toprak mülkiyetinin önemini yitirmesi ve sanayi uygarlığının kokuşması arasında bir bağ olmadığını söyleyemeyiz belki de.

ONUNCU BÖLÜM

ATAERKİL AHLÂK ANLAYIŞI

Hıristiyan anlayışına göre evlilik, Aziz Paul tarafından çok açık bir şekilde dile getirildiği üzere, toplumsal ya da ekonomik kaygılar sonucu kurulmuş bir kurum değil, cinsel ilişkileri, en aza indirerek düzenleyen bir kurum olarak kabul edilir. Evlilik, erken Hıristiyanlık dönemlerinde, ahlâka aykırı olduğu gerekçesiyle geniş ölçüde lanetlenmiş, Trent Konseyi'nin * bildirilerinde de dile getirildiği üzere, ömür boyu bekârlık, evlilikten daha yüksek bir ahlâksal davranış olarak kabul edilmiştir ve edilmektedir. Roma evlilik biçimlerini kendi yapısında uygulayan Hıristiyan evliliği, cinsel istek taşkınlıklarını bastırmak yönündeki Hıristiyan ülküsüne bir ödün olarak ve insan doğasına ve toplumsal gerekliliklere boyun eğmek zorunluluğu sonucu kurumlaşmıştır. Söz konusu Hıristiyan öğretileri, yaygın olarak sanıldığı üzere, doğrudan doğruya, ilkel insanlarda, cinsel etkinliklerin özel bir «günahkârlık» ya da tabu içerdiği fikrinin gelişmesi olarak değil, her ne biçimde olursa olsun, haz duymanın kötülükler getireceği yönündeki evrensel fikirlerin sonucu olarak ortaya çıkarılmıştır.

Hoşa giden haz duyma olgusu, kültürün bütün evrele-

(*) Trent Konseyi: 1545-1563 yılları arasında değişik zamanlarda İtalya'nın Trento kentinde toplanmış olan Roma Katolik Kilisesi Konseyi. Konsey, Katolik reformlarının getireceği yenilikleri kabul etmemiş, ve Katolik öğretisinin ilkelerini saptamıştır. (Çev.)

rinde, doğaüstü güçlerin, ruhların ya da tanrıların çekemediği bir durum olarak değerlendirilmiştir. Yabanıl kültürlerde, doğaüstü güçleri yatıştırmak ve denetlemek amacıyla geliştirilen gizemli kuttörensel önlemlerin bir parçası olan çilecilik ya da feragat etme kuramı, daha yüksek dinsel evrelerde, doğaüstü güçlerle özel ilişkilere giren kişilerden «saf» olmalarını talep etme şeklinde kendini gösteren bir kuttörensel gereklilik haline geldi. Bu kuramın, Hıristiyanlığın anası olan, kendilerini dine adamış Yahudi mezhepleri içindeki gelişmesi, dinsel gelişmenin o evresine özgü özellikler taşımaktadır. Bunların öğretisinin ya da «yaşam biçiminin» en önemli ilkesi her türden haz duymayı terk etmekti gerçi, ve, erken Hıristiyan mezhepleri, vejetaryanlığa da cinsel sakınma kadar büyük önem veriyorlardı, ama cinsel sakınma, ahlâksal feragat öğretisinde çok daha önemli bir yer tutuyordu; çünkü insanlığın kültürü boyunca, cinsel hazza, her türden diğer zevk alma biçiminden daha çok değer verilmişti.

Görülüyor ki, Hıristiyan ahlâkçılığındaki cinsel tabuların çıkış nedeni kuttörensel, dinsel ya da —başlangıçta bunlarla aynı anlama gelen— gizemseldi. Ancak, bu ahlâksal ve gizemsel amaçları cinsel hazzın bastırılması yönünde uygulama sürecinde ve sonuna dek bekar kalma ülküsünün zorunlu kıldığı fedakârlıkları uygulamada, tümüyle farklı amaçtan kaynaklanan, tümüyle farklı kökenden gelen cinsel yasaklamalar ve kısıtlamalar cinsel yasalara dahil edildi ve bu yasanın temelini oluşturdu. Hıristiyan cinsel ahlâkının asıl amacı cinsel baskı uygulamak ve «günah»la bir tutulan evlilik dışı cinsel ilişkiyi yok etmek olduğu halde, toplumsal amacı genelde ataerkil evlilik kurumunun koruyucusu olarak yorumlandı. İşte, toplumların başlangıçta ataerkil düzen sürdürdüğü kuramını ayakta tutmak ve desteklemek kaygısı güden insanbilimcilerin, cinsel yasakların ve kısıtlamaların, biyolojik ya da doğal «güdüler»e ya da davranışlara getirilen toplumsal ve gizemsel ilkelerden kaynaklandığını kanıtlama çabalarının altında yatan neden, budur. Ataerkil kurumların çekirdeklerini düşsel bir goril-

ler doğal tarihinde aramaya girişmekle de, aynı şekilde, insansılar dünyasında Hıristiyan ahlâkının ilk adımlarını aramaktalar.

Oysa kültürel gelişmeye ulaşmamış halklarla ilgili olarak elimizde bulunan bilgileri incelediğimizde, ataerkil ahlâkçılığın yavaş ve geç geliştiğini çok çarpıcı bir şekilde görmekteyiz. Ataerkil ahlâkın, aristokratik ayrıcalıklar ve krallık kurumları gibi gelişmiş özelliklerin boygösterdiği ataerkil evrelerde toplumbilimsel olarak geç ortaya çıkışı, bunların toplumsal kökenli oluşlarından daha çarpıcıdır. İncelemelerde bulunmamızı olanaklı kılacak kültürsüz toplumlardan hiçbiri, ilkel değildir ve çoğu, ataerkil düzene geçiş sürecinin izlerini göstermektedir ama gene de çoğu kültürün aşağı evrelerinde ataerkil ahlâkın izlerine hiç, ama hiç rastlanmamaktadır. Aşağı kültür evresi yaşayan halkların çoğunda, evli kadınlardan cinsel sadakat beklenmemektedir. Yabanılların kıskançlığı konusunda pek çok şey söylenmiştir ve bu duygunun dışavurumları, Avrupalıların sergilediğinden çok daha dikkat çekici, çok daha korkunçtur. Ancak kapsamı, tümüyle farklıdır. Bu duyguyu uyandıran korkular, cinsel ihanetle değil, kadın eşi kaybetmekle ilgilidir; budunbilimsel raporlarda ve tartışmalarda «zina» diye anılan şey, aslında kız kaçırmadır. Kültürsüz toplumda kocanın eşini yitirmesi nedeniyle kapıldığı kıskançlık dolu öfke, bir başkasıyla evlendiği an yatışmaktadır. Kaptan Tench, ilerde bugünkü Sydney olacak yeni kurulmakta olan bir yerleşim merkezini ziyaret etmeyi alışkanlık haline getiren neşeli bir Avustralya yerlisinden söz eder. Karısının erdemlerini anlatmaktan büyük zevk alırmış bu yerli ve bu yetenekli hanıma derinden bağlı olduğu izlenimini vermiş. Bir süre sonra Kaptan Tench, ona sevgili eşinin nasıl olduğunu sormuş. «Haa, o mu,» demiş Avustralyalı, «Cotbee'yle evlendi. Ama...» diye eklemiş utku kazanmış havalarında, «Onun yerine iri yarı iki karım var şimdi!» Anlaşılan kazançlı çıkmış yerli. Kuzey Yeni Gine'de, eğer bir kadın âşığıyla kaçarsa, kocası eşinin ailesine başvurur, ya başlık parasını geri vermeleri-

ni ya da kendisine bir başka kadın vermelerini talep eder. Yeni Britanya Adalarında, «korkunç kıskanç» oldukları söylenen erkekler, evlenmesi için yaptığı masrafları kendisine vermeye hazır olan herhangi birine eşlerini vermekten sakınmazlar. Yeni Hebrid Adalarında, koca, yalnız ve yalnız hizmetlerini aksatması halinde kadının zina yapmasına karşı çıkar. Samoa'da, evli bir kadının kaçırılması, bize söylendiğine göre sık sık kabile savaşlarının nedeni oluyor; ancak yalnızca zinaya pek önem verilmiyor ve ciddi bir hakaret olarak algılanmıyor. Kültürel gelişmeye ulaşmamış dünyanın her bir yöresinden alınmış, zinanın aşağı kültür evrelerinde, kadının yitirilmesi ya da hizmetlerinin aksaması söz konusu olmadığı sürece bir suç, ya da bir hakaret olarak algılanmadığını gösteren pek çok örnek verdim. İlkel insanlıkta kıskançlık, aslında hayvan kıskançlığıyla aynı anlama geliyor. Kişisel bağlılıkla değil, cinsel açlık ve ekonomik taleplerle ilgili bir olgu.

Dr. Westermarck, erkek kıskançlığının, «eski çağ toplumlarında rastgele cinsel ilişkinin bulunmadığı savını destekleyen en güçlü kanıt» olduğunu varsayıyordu. Oysa tersine, toplumsal dizgenin, var olan eşi bırakma ya da eş tarafından bırakılmaya karşı sağladığı güvenceler, aşağı evrelerdeki insan toplumlarında, hayvan ırklarından hiçbirinde görülmediği ölçüde rastgele cinsel ilişki ya da cinsel ortaklaşmacılık uygulanmasını olası kılıyor. Orta Avustralya'da yaşayan Urabunna kabilesinde örneğin, «bir erkeğin tek bir kadın üzerinde hak iddia etmesi diye bir şey yoktur» ve Dierilerde, erkek, «kadının, bizim anladığımız anlamda bireysel eşi olmayacağını tam anlamıyla bilerek» eşiyle ekonomik bir ortaklık oluşturur. Dünyanın her yöresinde yaşayan ve kocanın cinsel ilişki hakları, kabile ya da klan erkek kardeşlerinin haklarıyla sınırlanan, törensel eş değiştokuşu ve konukseverlik görevleriyle belirlenen çok sayıda halk için aynı ortaklık söz konusudur. Hatta, komünal cinsel ilişki hakları, ekonomik bireysel evliliğin varlığı dikkate alınmaksızın geçerliliğini korumaktadır. Klan erkek kardeşleri arasındaki kabul edilmiş ve örgütlenmiş cinsel iliş-

ki ortaklaşmacılığı bir yana bırakılırsa, zina, bütün aşağı kültürlerde, ataerkil ahlâk kavramları çerçevesinde şaşkınlık yaratacak bir umursamazlıkla karşılanır. Nitekim, kültürel gelişmeye uğramamış dünyanın her yanından gelen benzer raporlardan oluşan uzun listeden bir iki örnek vermek gerekirse, Cree Kızılderililerinde, «sadakatin, evlilik yaşamının mutluluğu için temel olmadığına inanılır.» Avustralya'da, çalılıklarda yaşayan Buşmenlere göre, «evlilik sözleşmesine bağlı olmamak suç sayılmamakta, aldatılan taraf genelde bunun farkına bile varmamaktadır.» Güney Bantularda, zina, genellikle verilmiş hak sayılıyor; öyle ki, «ev yaşantısı biraz daha ahlâkdışı olsa, toplumun yapısı paramparça olacak sanıyor insan.» Nijerya'da, Afrika'nın pek çok yöresinde olduğu gibi «zinaya pek önem verilmez ... bir kadın, bir süre için bir başka erkekle yaşamak üzere kocasını terk edebilir; bu hiçbir öfkeye, küskünlüğe neden olmaz.» Güney Amerika'da yaşayan yerli ırklarda, kocalar «kıskançlık diye bir şey bilmezler.» Aleutlar, «karılarını tümüyle serbest bırakırlar.» Orta Asya'da yaşayan Moğol halklarında, «zina, gizlenmez bile; öte yanda pek bir marifet de sayılmaz.» Malaya'nın orman kabilelerinde «zinaya, onu engelleyecek kadar büyük bir horgörüyle bakılmaz.» Filipin Adalarında yaşayan yerli halklar, karılarının davranışlarına karşı son derece umursamazdırlar. Yeni Gine'de, zina, ciddi bir hakaret olarak görülmez. Yeni Hebrid Adalarında, «koca açısından bir sakıncası yoktur.» Aşağı kültür evrelerinin hiçbirinde zina ciddi bir kusur sayılmazken, klan dışevlilik kuralını çiğnemek, aynı kültürlerde korkunç bir suç olarak görülmektedir ve bu, dikkate değer bir noktadır. Yalnızca bu olgu bile, toplumsal örgütlenmenin ataerkil aileden geliştiği varsayımını geçersiz kılmaya yeter görünmektedir; çünkü, eğer bu varsayımlar doğru olsaydı, aile örgütüne karşı saldırıların, klan örgütüne karşı yapılan saldırılardan çok daha ciddi olduğunu görecektik, oysa durum, bunun tam tersidir.

Zina, hiçbirinde tekeşlilik yaygın olmamakla birlikte ekonomik koşullarının kötü olması nedeniyle, az çok tekeşli

diye betimlenebilecek aşağı kültür evresindeki orman kabilelerinde ciddi bir şekilde gözden geçirilmiş değildir. Tersine, bu kabileler cinsel birliklerinin gevşekliğiyle öne çıkmaktadırlar. Zinanın ciddi bir suç olarak kabul edilmesi, ilk olarak soyluluk ayrıcalıklarının ortaya çıktığı kültürel evrelerde boygöstermiştir. Bir kadının zina yaptığı kuşkusunun kabul görmemesine ve bu işi yapanlara barbarca cezaların verilmesine, Afrika'da yaşayan çokeşli ailelerde, ya da daha hafif olmak üzere Polinezya reislerinde başlanmıştır. Kadının yasal sahibinin pek haberi olmadan işlenen bu tür zina suçlarına verilen cezalar, cinsel sahipliğe yapılan saldırıya değil, kocanın onurunun aldığı yarayı kapatmaya ve ihanete yöneliktir. Ve bu yaklaşım, kültürün gelişmiş evrelerinde zinanın büyük suç sayılmasının temel nedeni olma durumunu korumuştur.

Gerdek gecesi kız oğlan kız olma koşulunun aranmasına yol açan geriye dönük talep de, kültürel evrim sürecinde, sadakat talebi kadar geç gelişmiştir. Bu talebin kültürel evrimi ve gelişmesi, çok açık bir şekilde izlenebilir. Bu durum, kültürün aşağı evreleri boyunca hiç akla gelmemiştir. Kız oğlan kızlık, aşağı kültürlerde, tersine batıl kaygılardan ve duygusal tiksinmeden kaynaklanan nedenlerle hoş karşılanmamıştır; aşağı kültürlerin hepsinde, bakire kızla evlenmeyi önlemek amacıyla geliştirildiği apaçık ortada olan pek çok âdet bulunmaktadır. Kız oğlan kızlık koşulu, beşik kertmesi uygulamasının yaygınlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak bir kız bebeği, daha beşikteyken bir erkeğe verme âdetini uygulayan halkların büyük bir çoğunluğunda, kocaya teslim edilinceye dek kızın iffetinin korunacağı, beşik kertmesi sözleşmesinin bir parçası değildir. Ancak, soylu sınıfının var olduğu toplumlarda, soylu damadın onuru, tıpkı eşlerine olduğu gibi, gelecekteki eşine de tabu konmasını gerekli kıldığında, kızlık koşulu aranmaya başlamış ve bekareti koruyucu önlemler alınmıştır. Nitekim Samoa'da, bir reisin nişanlısının iffetini korumak için çok sıkı önlemler alınmış, öte yanda kabile halkı arasında evlilik öncesi iffet koruma girişimleri ve talepleri gelişme-

miştir. Tabulu gelinin kızlığı herkesin içinde parmakla bozulmaktadır. Bu birliktelikler kural olarak son derece geçicidir ve tabulu eş, soylu kocasının yanında birkaç hafta geçirdikten sonra, konukları eğlendirmek görevini yüklenmektedir. Ancak konuklardan herhangi birinin kadını kaçırma girişiminde bulunması halinde çok büyük bir suç işlenmiş olmaktadır. Daha bebekken soylulara nişanlanan kızlara tabu uygulamak gibi benzer bir gelenek, Polinezya'nın diğer yörelerinde de görülmüştür, ne var ki, evlilik öncesi ilişkilerde bu türden özel tabuların bulunmaması halinde ilişkiler tümüyle özgürdür. Batı Afrika'da yaşayan soylu toplumlarda da tıpatıp aynı kurallar geçerlidir; soylu aileden bir erkeğin evleneceği kız sıkı bir denetim altındadır, öte yanda nişanlanmamış kızların iffetinin hiçbir önemi yoktur.

Kadının evlenmeden önce kızlığını koruması koşulu, daha çok, satın alma yoluyla evlenme kuralının çok kaba bir ticari biçim aldığı ve bir köle satın almak düzeyine indirgendiği durumlarda gelişmiştir. Afrika'nın bazı yörelerinde ve genellikle kırsal yaşantı süren çoban halklarda durum böyledir. Bilinegelen evlilik öncesi iffetliliğin, başlık parasından vazgeçmeye razı edilmiş Hıristiyanlaşmış yerlilerde artık söz konusu edilmediğini, misyonerler kendi ağızlarıyla söylemiş ve kabul etmişlerdir. «Bunun sonucu olarak yerli kızların artık pazar değeri kalmamıştır; ana babalarının özellikle de annelerinin kızlar üzerindeki denetimi gevşemiştir.»

Bedensel iffetle ilgili tabuların kökeni, utanma ya da günah işleme korkusuyla hiçbir ilişkisi olmayan, tersine cinsel organların gizemsel etkilerle özellikle de nazar değmesi sonucu incinebileceği kaygısıyla gelişen batıl inançlarda yatmaktadır. Cinsel organları açıkta bırakan giysilerin, dövmelerin ve büyü takılarının kullanılması, bütün halklarda örtünmek amacıyla kullanılan giysilerden daha çoktur. Nasıl ki gelişmiş kültürlerde kuttörenler şeklinde kendini gösteren batıl uygulamalar, ataerkil ahlâkçılığın taleplerine uyarlandı ve bu taleplerin söz konusu batıl uy-

gulamalardan ayrılmasını olanaksız kılacak şekilde onlarla karıştırıldıysa, cinsel organların korunmasına yol açan batıl düşünceler de büyük ölçüde geliştirildi ve ataerkil düzenin dişi iffetliliğini şart koşan taleplerine dönüştürüldü. Pek çok halkta, evlenmeden önce tümüyle çıplak gezen ya da cinsel organlarını örtmeyen muska ya da tılsımlar takmakla yetinen kızlar, evlendikten sonra giyinik dolaşırlar; aşağı toplumlarda, kadının giysisinin evlendikten sonra uzatılması, çok genel bir kuraldır. Bagesularda, bir kadının kocası öldüğünde, bütün giysilerini çıkarır ve ya öyle çıplak dolaşır ya da bekar kızların giysisi olan küçük bir önlük takar. Afrika'nın pek çok yöresinde, evlilik töreninin en önemli bölümünü kadına bir parça kumaşın verilmesi oluşturur ve «ona bir kumaş parçası verdi» deyişi, «onunla evlendi» anlamına gelir. Ancak eğer koca ölürse, dul kadın etekliğini çıkartır ve evlenmeden önceki çıplak durumuna döner. Kuzey Nijerya'da yaşayan Kukurukularda, «eğer bir kadın evlilik bezini üstünden çıkarır ve onu kocasının yatağına bırakır da ortalıkta çıplak dolaşırsa ya da başkalarının önünde söz konusu kumaştan yapılma giysiyi çıkarır da kocasına poposunu dönerse, erkek, kadını boşamak zorundadır; ayrıca başlık parasını ya da çocuklarını isteme hakkına sahip değildir.»

Erkeğin, gardiyan kafalı büyükler, peçeler, perdeler ve inzivaya çekilmelerle korunan namusu, onur ve kadının erdemliliği kavramlarının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu kavramların yapısında bir hayli terslik vardır ve bunların değişik biçimleri, genelde, ilgili halkların evlilik gelenekleriyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Hindularda, oldum olası uygulanan geleneğe göre, kızlar, ahlâksal yükümlülükleri gereği, erginlik yaşına ulaşmadan evlenmek zorunda olduklarından, evlenmemiş kızları korumak diye bir durum ortaya çıkmamıştır. Dokuz yaşını geçtiği halde nişanlanmamış bir kız, evlenme şansını yitirmiştir; onun için tek seçenek ya kapatma, ya da tapınağa bağlı bir köle olmaktır. Gene aynı şekilde, eğer kocası ölen bir kadın, eşinin cenaze töreni sırasında, onun bedenini yakan ateşe kendini atarak

canına kıymazsa, Hindu yasalarına göre bir daha evlenemez; aslında kadından kocası yaşıyormuşcasına iffetli kalması beklenir, ama aşk serüvenlerine kapılması, bu işleri gizleme çabası gösterdiği sürece ülkenin ahlâk yasalarına göre uygunsuz sayılmaz, ağır yargılamalara neden olmaz. Dolayısıyla dişi iffetinin gerekleri, hayli ilkel topluluklarda olduğu üzere, evli konumdayken bağlılık göstermeye indirgenmiştir, ve bu durumun dışında, söz konusu erdem ya da iffeti korumak ya da ahlâksal ilkeleri hesaba katmak gibi bir önlem ya da hazırlık gerekli değildir. Dolayısıyla, kız oğlan kızlığın önemi ve erdemlerini eksen alan kavram ya da düşüncelerin gelişmediği bir yana, dişi iffeti ve dişi kız oğlan kızlığının ahlâksal değerine ilişkin ülkü ve ilkeler de oluşmamıştır. Gerçi, kadının zina yapması elbette hoşgörülmemiş ve tepkiyle karşılanmıştır ama abartılmış bir tiksinmeye hedef olmamış ya da ataerkil koca tarafından iddia edilen kesin egemenliğin gerektirdiği ağırlıkta cezalandırılmamıştır. Bedensel ve akılsal saflık, kadın eşin kurumlaşmış ülküsünün parçaları değildir. Kadın, kocasına karşı bağlılık borçludur; ancak ne özel bir nitelik ya da davranış, ne lekesiz bir cinsel cehalet ne de göreneksel soğukluk, sadakatin koşulu olarak değerlendirilmemektedir. Hindu fikirlerine göre aşk yaşamının iffet kaygısıyla böylece kesilip atılması, kadının erdemi olarak değil, kusuru olarak değerlendirilir.

Öte yanda evliliğin olgunluk çağına ulaşıncaya dek gerçekleşmediği ve dolayısıyla çok sıkı bir denetlenme ve kimseyle ilişki kurmaksızın kapalı kalma dönemini izlediği Çin'de, başka hiçbir ülkede eşi görülmeyen, hatta ilkel Hıristiyanlığın en yüksek ilkelerini bile aşan çok görkemli, mağrur bir dişi iffeti ölçütü yaratılmıştır. «Gösterişten başka bir şey olmayan bu tür iffetlilikte,» diyor Sir G. Staunton, «Çinliler diğer uluslardan hem önce gelmişler hem de onları aşmışlardır.» İlk Cizvit misyonerler, Çinlilerin büyük bir ustalıkla iffetlilik taslamaları karşısında utanmışlar, bu konuda Çinlilerin kendilerinden üstün olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. «Çinlilerin iffetliliğinin», diye

yazıyor misyonerlerden biri, «dünyada eşi benzeri yoktur; ve kadınlar, dünyanın hiçbir yerinde Çin kadınları kadar çekingen, vakur ve önlemli değildir.» Misyonerlere göre hiç de yeterli bir neden değilse de, Çinli kızların, bir erkekle bir arada bulundukları için onurlarının kırıldığı duygusuna kapıldıklarından ve de erkeği, kendisini bekleyen gizemli ölümden kurtarmak amacıyla canlarına kıydıkları bilinmektedir. Hastalık gibi elde olmayan nedenlerle Çinli hanımlar bazen ünlü bir doktora görünmek durumunda kalabiliyorlar; doktorun, nabız atışlarını sayabilmesi için, kadın bileğine ipek bir iplik bağlıyor, bu ipliğin ucu paravanada bulunan delikten doktorun bulunduğu yere uzatılıyor. Engin bilgisi sayesinde ipliğin titreşimleriyle hastayı incelemiş sayılan doktor, onun için gerekli ilacı veriyor. Cizvit papazlar, kendi dinlerini kabul etmiş bir Çinli kadını vaftiz etmeleri gerektiğinde, ya da daha da kötüsü, bedenine yağ sürerek kutsamaları söz konusu olduğunda ne yapacaklarını kara kara düşünmekteydiler. «Bu kaygıların nedeni, Çinli kadınların akılalmaz ölçüde iffetli oluşları, çekingenlikleri ve bir erkekle konuşmak bir yana, onları görmeyi bile engellemedeki ustalıklarıydı; özellikle bu konuda, din görevlileri olağanüstü önlemli davranmasalar, Çinlilere karşı çok büyük bir kabalık edilmiş olunacak ve oradaki Hıristiyanların varlığı büyük tehlikeye girecekti.» Kadın iffetinin en iyi örneklerini sıralayan ve soylu kadınlara övgüler içeren ezgilerden oluşan pek çok yazın ürünü vardır. İmparatorluk tarafından iffetlilik ve bağlılık açısından örnek davranışlarda bulunan kadınlara, örneğin ölen kocalarının ana-babasına adanmışlık ve bağlılık içinde hizmet sunan, iffetli bir yaşantı süren genç dullara, hiç görmedikleri nişanlılarının ölümü üzerine bekarlıklarını koruyan kız oğlan kız nişanlılara verilen özel bir nişan vardı. Sayısız anıt, yazıt ve «zafer takı» ya da eşsiz mimarlık örneği olan «P'Ai-fang» dişi iffetinin yüce örneklerinin anılarını yaşatmaktadır.

Öte yanda ahlâk kurallarını içeren o uçsuz bucaksız Çin yazınında, iffetliliğin ya da saflığın erkek cinsin er-

demleri olduğu yönünde tek bir söz edilmemiştir. Hiçbir cinsel düşkünlük, en gururlu, en onurlu mandarinin bile rütbesini zedeleyecek nitelikte görülmemekte, ve mandarin, erkek arkadaşlarını konuk ettiğinde, eğlenmeleri için fahişe sağlaması beklenmektedir. Erkeklerin cinsel alışkanlıkları, bilinen şehvetdüşkünlüğünü aşan ölçülere varmaktadır; Çinli erkekler bu türden muzır işlerde son derece ustadırlar; en yüksek resmi görevlilerin lojmanları, olağandışı muzırlıkları betimleyen heykellerle ve açık saçık resimlerle süslüdür. Dişi saflığı ve iffetliliği ülküsü, yalnız ve yalnız Büyük Hanım'ın nitelik ve işlevlerini kapsar; yüksek konumdaki ailelerin erkekleri genellikle, genelevlerde tanıştıkları kadınları Küçük Hanımlar olarak eşleri arasına katarlar. Erkeklerin dişi köleleri vardır; eşlerine başarıyla öğrettikleri saflığın kusursuzluğundan kurtulmak amacıyla da fahişelere sığınırlar.

Klasik çağda, ister eş olsun, ister fahişe, kadınlarının konumları Çin kadınlarının konumuna çok benzeyen Yunanistan'da, cinsel ahlâk kavramları, Yunan aklının Çinlilerin derinlere kök salmış tutuculukları ve biçimcilikleriyle tam bir karşıtlık oluşturan açık doğacılığıyla değiştirilmiş ve geliştirilmiştir. Kız oğlan kızlık ve bağlılık hem aranmış hem de eşlerde ve eş olacak kadınlarda temel erdemler olarak kabul edilmiştir. Bu gerekliliğin bir ülküyü simgelediği pek söylenemez. Yunan düşüncesinde, kadınlar sürekli olarak ikincil yaratıklar olarak görülmüşlerdir; hatta, onları bu konuma yerleştiren Yunan toplumsal dizgesidir. Bir kadında, eş ya da kız evlat olarak erdemlilik, bir ahlâksal nitelik olarak değil de, kocaya ya da akrabalara karşı bir yükümlülük olarak değerlendirilmiştir; yükümlülüğe uyulmaması durumunda ciddi bir suç işlendiği ya da büyük bir ihanette bulunulduğu yolunda bir görüşe rastlanmamaktadır. Kız oğlan kızlık da, ne kadınların ahlâksal ülküsü olarak süslenip püslenmiş, ne de Çin'de olduğu gibi kadınlar tarafından, gönülden bağlılık gerektiren bir inanç konumuna yükseltilmiştir. Zinanın, yaygın olduğu görülmektedir ve kadına bu fırsatı vermemek, kocaya ya da kı-

zın velisine düşmektedir. Euripides Yunan kadınlarının bitmez tükenmez entrikalarını ve zina suçlarını kapalı kapılar ardında yaşamalarına bağlamaktadır ama bunları ortadan kaldırmak için başvurabileceği tek çare daha da sıkı bir inzivadan başka bir şey değildir. Eşi, ev kadınlığı konumuna yerleştiren İsomachos'un bütün söylediklerini şükranla onaylayan Sokrates, bütün kültürlü Yunanlılar gibi, bir dişiyle hoşça vakit geçirmek için soylulara hizmet sunan fahişeler topluluğuna sığınmıştır. Yunanistan'ın, Euripides gibi bazı büyük zekâlarıysa, Sokrates'in tersine, Yunan toplumsal dizgesinin kadına verdiği biçimden hiç hoşnut değillerdi. Platon, erkek mülkiyetçiliği ahlâkının bu ürününü, ilkel Yunan toplumsal düzeninin Sparta'da hâlâ yaşayan bir ülküsü olarak kabul etmedi ve cinsel ortaklaşmacılığı savundu. Kinikler de öyle; Epikuros taraftarlarınınsa cinsel ortaklaşmacılığı uyguladıkları söyleniyordu. Az çok ileri yıllarda, Stoacılar, dinci eğilimlerine karşın, bağlılığı pek bir erdem olarak görmediler ve «gevşek cinsel ilişki düşkünlüğünü 'kendi içinde' ahlâkdışı saymadılar.» Bir ahlâksal erdem olarak görülen ve her iki cins için de geçerli olabilecek bağlılık diye bir erdem kavramı, Yunanlıların aklından bile geçmemiştir. Mr. W.H.S. Jones, «Çağdaş anlamda ahlâksal saflığa saygı gösterilmediği anlaşılıyor,» diyor. «Bağlılık erdemi, kadının kocasına, hizmetçinin kadın ya da erkek efendisine bağlılığı gibi dar sınırlar içinde düşünülüyordu. ... Erkekler, komşunun ailesine saygısızlık etmemek ya da onunla zina yapmamak dışında hiçbir yükümlülük taşımıyorlardı. Aslında bağlılık, kişisel değil ailesel bir sorundu. ... Hıristiyanlık-öncesi yazınında serbest cinsel ilişkiye tek başına bir suç olarak bakıldığını gösteren bölümler bulmak güçtür. Düşkünlük, töresel açıdan iyi karşılanmayabilir, ama tek başına günah oluşturmaz. Bu yaklaşım, hiçbir doğal itkiyi kötü kabul etmeyen Yunan ruhuna son derece uygundur. Cinsel ilişki düşkünlüğü, tam tamına yemek ve içmekle bir tutulmaktadır.»

Görülüyor ki, insanın toplumsal evriminin Batı uygarlığının temellerinin atılması evresinde, cinsel iffetlilik ve

saflık kavramı, aslında insan toplumunun en ilkel evrelerinde algılandığı anlamını korudu. Yiyecek ve içecek konusunda kendini engelleme ne denli erdem sayılıyorsa, cinsellik konusunda kendini tutma, ketvurma da o denli erdemlilik sayıldı. Yunanistan'da Batı kültürü, düşüncesi ve uygarlığının temelleri atıldığı sırada, kusursuz ahlâklılık fikri —yani cinsel ahlâk kurallarını hiçe saymanın kokuşmayı simgelemesi ve günah olarak algılanması, öte yanda aynı kurallara uymanın tüm diğer ahlâksal yükümlülüklerden daha önemli bir erdem olarak görülmesi fikri— henüz doğmuş değildi. Aslında bu fikirlerin tohumları, aşağı kültür evrelerinde ortaya çıkmış bulunuyordu ve Doğu kültürünün bazı yönlerinde gelişmişti; ama Avrupa uygarlığının beşiği olan o kültürde yoktu bu tohumlar. Avrupalı anlayışına göre kesin geçerlilik içeren, insan doğasının yapısında var olduğu kabul edilen ve ilkel toplumun yorumlanmasına ışık tutması beklenen şimdiki değerlerin Batı kültüründe gelişmesi daha sonraki bir evreye rastlamaktadır.

Tüm diğer konularda olduğu gibi, Romalıların cinsel ahlâklılıkla ilgili görüş ve uygulamaları, bizim toplumumuzdaki görüş ve alışkılara diğer toplumlarınkilerden çok daha yakın düştü. Roma ataerkilliğinde, son derece gelişmiş bir anaerkil etkiden kaynaklanan pek çok farklı özellikler bütünü gözlemledik. Ataerkil ahlâk ilkelerinin Romalı kadınlara kabul ettiriliş biçimiyle, Yunanistan'da getirilen ilkeler arasında temel farklılıklar vardı. Bu ilkeler, önceden alınan zorlamalı önlemlerle yürürlüğe konmamış, yönlendirilme yoluyla insanların kafalarına sokulmuştur; Romalı kadın, onurlu bir kişi olarak kabul edilmiştir. Doğulu kadın gibi evin uzak bir köşesinde dört duvar arasına hapsedilmemiş, hemen hemen eksiksiz bir özgürlüğün tadını çıkarmıştır. Onun iffeti, Romalı yurttaşın ahlâk ülküsü olan sanata, güzele, güzelliğe saygı ve sevgi olgusuyla bir bütün oluşturmuştur. Erkeğin onurunun yönlendirici kısıtlamalarla korunması yerine, kadın o onuru paylaşan kişi haline getirilmiştir; bir tür yasal kılıfla, erkeğin onuru kadının onuru olmuştur. Kadın iffeti ülküsü Roma'da somut-

laştırılmış ve eski Vesta tapımlarında (kültlerinde), kadınların gözleri önünde sergilenmişti. Eski tarım tanrıçaları, dik organlı erkek arkadaşı, erkek organını simgeleyen imleri, simgesel poposu, kuttörensel açık-saçıklığı ve bereket tanrısının olağan özellikleriyle garip bir şekilde ve de bilerek isteyerek kız oğlan kızlığın ve dişi iffetinin simgesi ve koruyucusu haline getirildi. Cicero'nun garip bir şekilde bize söylediği üzere «kadın türünün, her türden saflık ve iffetin yükünü taşımanın, doğal olarak kadınlara düştüğünü anlamaları için» bakire tanrıçayı ve onun bakire bakıcılarını sürekli olarak Romalı kadınların gözleri önünde tutuyorlardı. Ayrıca, özel bir tapım, tanrıça Pudicitia kültü de varlık kazandı; gariptir, bu tapım başlangıçta, yalnız ve yalnız soylulara özgüydü ve halktan hiçbir kadın, iffet tanrıçasının kuttörenlerine katılamazdı. Daha sonra Pudisitia Plebeia, yani halk tanrıçası da varlık kazandı.

Eski günlerin iffetli Romalı evli kadını geleneksel tipi, eski çağların soylu evli Yunan kadını gibi, büyük ölçüde geçmişi de kapsayan gelenekleri yaşatmaktaydı. Ne olursa olsun, ilkel anaerkil dönemlerin İtalyan kadınının cinsel ahlâkı, Roma ulusunun kurucuları oldukları anlatılan «soylu fahişeler» ve de özgürlükleriyle ün salmış Etrüsklü kadınlar tarafından temsil ediliyordu. İsa'dan Önce 285 yılında Romalı evli kadınlardan zina suçu işleme cezası olarak alınan paralarla bir Venüs tapınağının kurulmuş olduğu olgusu, kendi başına yeterince anlamlıdır. İlkel Romalının hoşgörüsüz olduğu geleneğini öne çıkarmaktan her zaman için hoşlanan Livy, bu türden olguları aktarmaktan utanç duyduğunu gizlemiyor; yazar, İsa'dan Önce 328 yılında olan bir olaydan, bir hastalık salgınından sonra, zehir saçtıkları savıyla soylular sınıfından yüz yetmiş evli kadının ölüm cezasına çarptırılması olayını üstü kapalı bir şekilde anlatırken de utanıyor. Bu ikinci olay belki de büyücüleri temizleme isteğinin patlak vermesiydi. Eski dönemlerin ideal Romalı kadınının özellikleri, İmparatorluk dönemindeki ideal «kokuşma» görünümünden yalnızca biraz daha az abartılmıştır. Romalıların yaşamıyla ilgili en eski kayıtla-

rımız, sözümona «kokuşma» dönemindeki kadar gevşeklik ve şehvet düşkünlüğü olduğunu göstermektedir. Bu tür konularda çok ılımlı görüşler sunma eğiliminde olan Profesör Dill, şöyle diyor: «Juvenalis'in, Domitian dönemi kadınlarına yüklediği iyi ya da kötü niteliklerin hemen hemen hepsi, bu gencin kendi yaşındaki kadınlara karşı suçlamalarda bulunmasından dokuz, on kuşak öncesinde var olan özelliklerdi. İmparatorluğun en varsıl günlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de, Roma toplumunda, tıpkı bizim toplumumuzda olduğu gibi aşağı yukarı aynı davranışlar görülmekteydi. Her iki çağda da, kadının onurunu, «familia» onuruyla bir tutan Romalı aile kavramına sıkı sıkıya bağlılık fikri geçerliydi.

Söz konusu ilkeler erkekler için geçerli değildi; Roma düşüncesinde cinsel ketvurmanın gerçek bir erdem olduğuna ilişkin hiçbir ahlâksal değerden söz edilmemektedir. Ama gene de, eski anaerkil yetkenin Roma ataerkilliği üzerindeki kendine özgü etkisinden kaynaklanan ve zorlayıcı önlem almak yerine ahlâksal yönlendirmeyle dişi bağlılığını yürürlükte tutmak şeklinde kendini gösteren yöntem sayesinde, dişi saflığı ülküsü, Roma'da, erkeklerin davranışları üzerinde de sınırlayıcı bir etki yaptı. Oysa Yunanistan'da, aynı süreç böyle bir sonuç doğurmadı, erkeklerin davranışları üzerinde kısıtlayıcı rol oynamadı. Çünkü erkeklerin kendilerinin beklentisi olan ülküden dolayı kadınların karşısında, bu ilkeyi uygulamaları nedeniyle tepki göstermemek, mantıklı bir davranıştı. Bu koşullarda kabalık etmek, kadının kocasına saygısızlık sayılacaktı. Bu durumda Romalılar, kadınlarla birlikteyken davranışlarında ve konuşmalarında ölçülü olmak zorundaydılar; Romalı kadının, toplumsal ilişkiye katılma özgürlüğüne sahip olması nedeniyle bu özdenetim, erkeklerin olağan davranışı haline geldi. Dolayısıyla, Romalılarda, mülkiyet konusunda saflık ve dürüstlük, tıpkı bir ahlâk ilkesi konusundaki saflık kadar erdemlilik sayılma yolunda hayli ilerledi, ancak bu asla gerçekleşmedi. Ünlü «Lex Julia»nın zina için ortaya attığı cezalar, her ne kadar kâğıt üzerinde kaldıysa

da, ağırlıkları açısından nerdeyse barbarcaydı; ancak söz konusu suçun yasal yaptırımları, evli kadınlara yönelikti ve erkekler için geçerli değildi. Aslında birkaç felsefe yazarı, eşitlik ilkesinin, kocanın da kadından beklenenlere uymasını gerektirdiği görüşünü dile getirdi; örneğin Ulpian, «Eğer kendisi ona örnek olmayacaksa, bir erkeğin karısından bağlılık beklemesi eşitliğe sığmaz,» diye yazdı. Ancak Ulpian'ın soyut ilkelerinden pek çoğu, bugün bile birer düş ve kusursuzluk önerisi olarak kalmışlardır. Dahası bu sözler, üçüncü yüzyılda yazılmıştır; Seneca, Plutarkhos ve Musonius, Roma ataerkilliğine ilişkin fikirlerden çok farklı fikirlerin, Avrupa başkentlerine ulaştığı geç bir dönemin düşünürleridir.

Görülüyor ki, Romalıların iyi «töreler» kavramı, cinsel ilişkilerde mülkiyet duygusu ve terbiyelilik anlayışları, bir bütün olarak bizimkilere benziyordu. Ancak Avrupa geleneklerini simgeleyen davranışlarla Romalı kavramları arasında çok önemli ve temel bir fark vardı. Roma cinsel saflık ülküsü, dinle ilgisi olmayan bir halk ülküsü olarak kaldı; kadından saflık istenmesinin dayandırıldığı tek temel, kocasına sadık kalmasıydı; erkekten kendini tutması istenmesiyse, karşılıklı eşitlik ilkesine dayandırılıyordu. Cinsel ahlâkı, sözcüğün tam anlamıyla «ahlâk» yapan dinsel, gizemsel ve de en önemli nitelik, «kirlilik» ve «günah» kavramları, ister ilkel olsun ister uygar, tüm öteki toplumlar gibi Roma'da da bilinmiyordu. Bu kavramlar, Hıristiyanlık dininin ürünleridir. Başlangıçta, doğaüstü güçlerde kıskançlık duyguları uyandırmamak, «Tanrıları öfkelendirmemek amacıyla ortaya çıkan dinsel feragat kavramını ahlâk yaşamının en birincil ilkesi haline getirmekle, Hıristiyanlık, cinsel hazdan kaçınmayı büyük bir erdem olarak sundu. Ve cinsel haz, tüm diğer coşkular arasında en çekici olma niteliği taşıdığından, en tehlikeli haz duyma biçimi olarak öne çıkarıldı. Hıristiyan seksofobi'si günahı cinsel ilişkiyle özdeşleştirdi ve erdemle ahlâkın, Batı kültürünün sadakat geleneği içinde erimesine yol açtı. Ancak cinsel ilişkinin (seksin) tümüyle ortadan kalkmasını hedef alan ve man-

tıklı bir sonuca ulaştırılması asla mümkün olmayan bu ahlâksal görüşler, temel toplumsal desteklerini, ataerkil ahlâkının ilkelerinden almaktaydılar ve bu ilkeleri güçlendirmeye hizmet ettiler. Böylece sadakatin en önemli erdem olarak görülmesi, her şeyden önce, ataerkil evliliğin kutsallığını korumak şeklinde dile getirilen bir toplumsal amaca hizmet etmeye başladı.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

UYGARLIKLARIN TARİHSEL EVRİMİNDE ANAERKİL EVRE

Ya kır toplumlarından ya da tarımsal ve kırsal kültürlerin karışımından gelişmiş olan uygarlıkların tarihsel evrimlerinin hepsi, az çok sağlam yapılara sahip ataerkil düzenleri önümüze sererler; ve söz konusu ataerkil özellikler, daha önce de belirtildiği üzere, başlangıç evresinde temelde kırsal yaşantı süren toplumlarda daha çok öne çıkmaktadırlar. Elbet bu toplumlarda ataerkil geleneklerin çok eski zamanlarda doğmuş olmaları nedeniyle, her tarihsel dönemde, toplumsal kökenlerle ilgili görüşlerin geliştirilmesinde, bu örgütlenme biçiminin ta başından beri insan toplumunun yapısal özelliğini yansıttığı varsayılmıştır. Bununla birlikte, ne gariptir ki, bu varsayımın doğruluğuyla ilgili kuşkular, her şeyden önce ataerkil düzenin henüz kurulmadığı uygarlaşmamış toplumların incelenmesi sırasında değil, en gelişmiş uygarlıkların, ataerkil kökenli oldukları varsayımıyla uyuşmadığı görülen tarihsel olgularının ele alınması sırasında ortaya çıkmışlardır. Toplumsal koşulların başlangıcından bugüne dek gösterdiği gelişmenin incelenmesi yerine, ataerkil uygarlıklarda, ataerkillik öncesi evrelerin halen yaşayan kalıntılarının yetersiz izlerinin ele alınması şeklinde kendini gösteren yanlış yöntem nedeniyle, anaerkil kuram daha başlangıçta, yanlış bir inceleme biçiminin kurbanı olmuştur. Ne var ki, tarihsel ataerkil toplumların yapısında hâlâ yaşamakta olan bu kalıntılar, ken-

di toplumsal yapılarının başlangıçta yaşanan ataerkil koşullardan doğmadığı varsayımını aşağı kültürlerin sunduğu çok daha geniş kapsamlı kanıtlar kadar kesin ve açık bir şekilde geçersiz kılmaktadır.

Toplumsal kökenlerin ataerkil olduğu kuramı, Hıristiyan ülkelerin geleneklerinde, Kutsal Kitapta sunulan ataerkil kır ya da çoban toplumları betimlemelerine dayandırılmıştır. Ama gene de, bu tipik ataerkil düzenin gelenekleri bile, kendi evriminin farklı koşullardan geçtiğini öylesine kesin bir şekilde ortaya koyacak kanıtlar sunmaktadır ki, büyük Sami bilgini William Robertson Smith, bu geleneklerden, anaerkil toplumsal kurumlardan ataerkil toplumsal kurumlara geçişi anlatan ilk açıklamalardan birini oluşturabilmiştir. Örneğin, eski çağlarda İbranilerde «bir erkeğin babasını ve anasını terk etmesi ve eşine yapışması (ona sadık kalması)» alışkısı vardı; yani Kutsal Kitapta aktarılan Yakup'un evlenmesi öyküsünde de ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere, İbranilerde evlilik anayerliydi. Aslında anayerli evlilik uygulaması, eski Samilerde evrenseldi ve yabanıl Arap kabilelerinin pek çoğunda da günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır. «Yabanıllar,» diyordu Burton, «kızlarını yabancıya vermeyi kabul edebilirler, ama damat, kendileriyle birlikte oturmak zorunda bırakılır.» Başlangıçta «dört kadın atanın» (erkli ananın) yani Sara, Rebeka, Rahel ve Leya'nın, anayerli evlilikte doğal olacağı üzere, İbrahim, İsak ve Yakup'tan yani «üç atadan» daha önemli konumda bulunduğunu bütün hahamlar bilir ve dile getirirdi. Aslına bakarsanız, Eski Ahitte, gerçekten çok eski çağlardan kalma, görece olarak daha ileri çağlara ait derlemelerden çok daha eski olan tek bölüm, yani Debora'nın Şarkısı, İbrani kabilelerinin dişi bir «yargıç»ın yönetiminde olduğunu dile getirir.

Ataerkil dönem öncesi toplumların toplumsal özellikleri, bazen gelişmiş uygarlıkların koşulları altında da varlıklarını korumuşlardır. Bu, çok belirgin bir şekilde Mısır' da görülmektedir. Batı dünyasının maddesel ve düşünsel kültürüne çok büyük katkılarda bulunan bu büyük Afrika

krallığının tutucu toplumu, bir Yunan hanedanının yabancı gelenekleri kendilerine kabul ettirme çabası gösterdiği döneme kadar anaerkil toplum düzeninin ayırt edici özelliklerini yitirmedi. Gerçekten de, tarihin başlangıcından sonra anaerkil kurumların yerlerini ataerkil kurum ve geleneklere bırakmaları yolundaki sürekli gelişme, Mısır'ın dört bin yıl süren uzun tarihinin çeşitli evrelerinde adım adım izlenebilir; ancak sonunda değişme hiçbir zaman tümüyle gerçekleşmemiştir ve Mısır, ilkel toplumların özelliklerini dikkat çekecek ölçüde koruyan büyük ve çok gelişmiş bir uygarlığın saygın örneği olarak kalmıştır.

Eski Mısır'da, krallık görevleri dişi soy çizgisinde el değiştirirdi. Saraydaki her Mısır prensesi bir kraliçe olarak doğar ve doğduğu günden başlayarak bu görevin içerdiği rütbe ve ayrıcalıkları taşırdı; oysa bir erkek, ancak taç giyme töreninde söz konusu payeleri alır ve yalnız ve yalnız hanedandan bir prensesin eşi olmakla taç giymeye hak kazanırdı. Krallık görevinin içerdiğine inanılan gizemsel ya da kutsal erdemlerin kralda değil, kraliçede bulunduğu kabul edilmişti; tahtın erkek sahiplerinin aldıkları payenin geçerliliğinin ve yasallığının kraliçeye ve ana kraliçeye bağlı olduğunu, en hırslı ve en güçlü krallar bile akıllarından çıkarmamışlardı. Mısır'daki krallık yapısının bu özellikleri yalnız onlara özgü değildir. Aynı kurallar, Afrika'nın tüm diğer krallıklarında geçerlidir. Çünkü, doğallıkla, krallık aileleri, sıradan insanların ailelerine kıyasla çok daha eski bir yapıyı koruma eğilimindedirler.

Mısır toplumunun ve aile yapısının en belirleyici özelliği, Dr. H.R. Hall'a göre «anaerkilliği çok açık bir biçimde korumuş olmaları, kadınların önemli konumda bulunmaları ve görece olarak rastgele cinsel ilişki geleneği sürdürmeleridir.» Profesör Mitteis ise, «Toplumsal düzenin ayırt edici özellikleri arasında en önemli olanı,» diyor, «kadınların konumuydu; Mısır, çok eski zamanlardan beri bir anaerkil düzen ülkesiydi.» Soy çizgisi baba tarafını değil de ana soyunu izliyordu. Nitekim, hangi dönemde dikilirse dikilsin bütün mezar taşlarında «ölenin ana soyunu yazmak gele-

neği vardır; bizim yaptığımız gibi baba soyu yazılmaz. 'Sat-Hathor'dan doğma Ned'emu-sneb,' 'Neb-onet'den doğma Anhor' ya da 'Sent'ten doğma Sebekedo' yazılarını görürüz mezar taşında ama baba adları belirtilmez, ya da bazı durumlarda rastlantı sonucu yazılmıştır.» Sir William Flinders Petrie, «Soyla ilgili konularda temelde ana soyu dikkate alınır,» diyor. «Ana adı mutlaka verilmelidir; baba adı verilmeyebilir; soy ağacında, her zaman için, erkek atalardan daha çok sayıda kadın ata izlenir. Baba yalnızca görevleri olan bir kişidir, anaysa aile bağıdır. Babadan evlada kalan görevler söz konusu olduğunda, bazen baba soyunu izleyen erkekler sıralanabilir, ancak bunun dışında, tümüyle erkeklerden oluşan bir soy çizgisiyle hiç karşılaşmayız.» Batlamyus dönemini anlatan ve Mısır ve Yunan dillerinde yazılan belgelerde, eski Mısır dilinde yalnızca annenin adı verilmektedir; Yunanca metindeyse yalnızca babanın ya da hem ananın hem de babanın adları belirtilmektedir. Hıristiyanlık döneminde soy çizgisinin ana yanını izlemesi uygulaması geçerliydi ve bu kural, yedinci yüzyılda, Arap fethi gecesinde hâlâ yürürlükteydi. «Dayı çoğu kez çok önemli bir kişi olarak nitelendirilir. Annenin babası, erkeğin kendi babasından çok daha önemlidir.» Bir gencin bakımı ve eğitimi, annesinin babasına bırakılmıştır. Soy çizgisinin ana yanını izlemesi kuralının sonucu olarak Mısır'da yasal çocuk yoktu; evlilik dışı ilişkiden doğmuş çocuklar, evli ana babadan doğmuş çocukların yasal haklarına sahipti. Çocuklar anaya aitti ve ayrılma söz konusu olduğunda anaya kalırlardı. «Nome» denilen eyaletler, ya da bir bütün olarak Mısır ulusunu oluşturan yerel ilkel totem klanları, anayanlı klanlar ya da «Ana Kümeleri»ydi; Nome'lerin başkanlığını kadınlar yürütürdü ve bu görev kadından kadına aktarılırdı.

«Mısır'da aile,» diyor Sir William Flinders Petrie, «anaerkil dizge temeline dayanıyordu, aileye damat giren toplumsal konum sahibi ya da çiftçi, ikincil durumdaydı; ev ve mülk, kadına ve kız evlâtlara aitti.» Sir Gaston Maspéro ise, şöyle diyor: «Aşağı ve orta sınıftan Mısırlı kadınlar, dün-

yadaki bütün kadınlardan daha saygın ve daha bağımsızdır. Bir eş olarak evinin gerçek patronudur, kocası, deyiş yerindeyse, ayrıcalıklı bir konuktan başka bir şey değildir.» Dr. Hall'a göre, «Ailede en önemli kişi baba değil, anadır.» Mısırlı eş, «nebtper» diye anılır, bunun sözcük anlamı «evin yöneticisi»dir; koca sözcüğünü karşılayacak bir terim yoktur. «Mısır yasasında, kocanın evin reisi olarak yetke sahibi olduğunu çağrıştıracak bir nokta bile yoktur.» Gene bir başka gözlemciye göre, «Koca sözcüğü, ilk kez Philopator döneminde, evlenen çiftler arasında yapılan sözleşmelerde kullanılmıştır. Evlilik sözleşmesinin bulunmadığı durumlarda sözü edilen kişinin koca olup olmadığını anlamak olanaksızdır, yalnız, dolaylı olarak, mülkün çocuklar arasında paylaştırılmasında, ya da çocuklarla ilgili, ana tarafından imzalanmış herhangi bir belgede baba olarak görünen bir kişi söz konusu olmaktadır.» Eski İmparatorluk anıtlarında, kadın eş, kocayla aynı yere oturmuş ve sahiplik işareti olarak elini erkeğin omuzuna koymuş konumda betimlenmektedir. Bir erkeğin gömütünde, eşinin ya da ölmüş eşlerinin resimleri mutlaka yer almakta, öte yanda ölmüş bir kadının gömütünde ölen eşinin tasviri bulunmamaktadır.

Evlilik anayerliydi. Bir erkeğin iki eşi varsa, her biri kendi evinde yaşar, koca onları sırayla ziyaret ederdi. Çoğu kez, özellikle de Thebai bölgesinde birlikte oturma diye bir şey yoktu; erkek de, kadın da kendi evlerinde kalırlardı. Bu olsa olsa, ilkel dönemde geçerli bir uygulamadır. «XIX. Hanedana gelindiğinde bile, erkeğin, kadın evinde yatılı konuk olduğu fikri geçerliliğini koruyordu.» Bütün topraklarla evin mülkiyeti kadınların elindeydi; bir erkek bir ev yapsa ya da edinse, daha sonra annenin yetkisi altında bulunan çocuklara aktarılmak üzere hemen karısının üzerine geçirilirdi. Kadınlar ister evli olsunlar ister bekar, kendi mülklerini diledikleri gibi kullanırlardı; kocaya danışılmazdı; koca, genellikle karısının mülkiyeti konusunda ne yapıp ne ettiğini bilmezdi; Eski İmparatorluk yönetiminde, kocanın kadının bu türden işlerine karışması yasalar önünde suçtu. Elbet, yaşlandıklarında ana-babalarına bakma yü-

kümlülüğü de erkek evlâtlara değil, kız evlatlara düşüyordu; erkeğin evlendiğinde ödemek zorunda olduğu başlık parası da bazen annesi tarafından verilir ya da garanti edilirdi.

Evlilik olayında herhangi bir dinsel törenin söz konusu olmadığı anlaşılıyor. Evlilik temelde bir ekonomik işlemdi ve çok eskiden başlayarak bir yasa yazıcı tarafından düzenlenmiş, ortaklığın ekonomik koşullarını belirleyen yazılı bir sözleşmeyle gerçekleşirdi. Elimizde, Batlamyus döneminden başlayan tarihleri içeren birkaç yüz, ve ondan önceki yüzyıllardan da en az iki sözleşme var. Daha sonra hazırlanan pek çok belgede olduğu gibi bu iki sözleşmede de kadın, sözleşmeyi talep eden taraf konumunda; erkekten istediği şeyleri, evliliğin koşullarını kadın belirliyor. Belli başlı koşullar şunlar: «Senden günün birinde nefret etmem ya da bir başka adamı sevmem nedeniyle seni koca olarak terk edersem, sana iki buçuk ölçü gümüş vereceğim ve şimdi bana başlık parası olarak vermiş olduğun iki buçuk ölçü gümüşü geri vereceğim.» Aralarında iki yüz yıllık bir zaman olmasına karşın, her iki sözleşme de, aynı sözlerle kaleme alınmış; demek ki, önceden saptanmış bir sözleşme metni söz konusu. Görüldüğü üzere, «kadın eşini canı istediği gibi boşayabilir, bir neden ya da gerekçe göstermek zorunda değildir.» Bazı durumlarda, koca daha baştan hiçbir hak talep etmeyeceğini kabulleniyor; örneğin, koca adına düzenlenmiş bir sözleşmede şu sözleri okuyoruz: «Sen, beni terk etmede özgür olacaksın.» Erkek, başlık parasına ek olarak, kadına düzenli yıllık ödemeler yapmak ve ayrıca katkılarda bulunmak zorundaydı; genellikle kadın erkeğin malları ve gelirlerinin üçte birini rehin tutardı ama çoğu kez bu oran bütünü içerecek ölçüde artırılırdı. Bu uygulamanın sonucu olarak, Beni-Ahmer halkında geliştiğinden söz ettiğimiz durumlar ortaya çıktı; yani kocalar bilerek isteyerek sömürülmeye, varlıkları tümüyle kadınların eline geçmeye başladı. «Thebai'de, kadınlar genellikle kendi konumlarını evlilik sözleşmeleriyle kocaların bütün mallarını ele geçirmede kullandılar. Bu ele geçirme çoğu kez azar azar

gerçekleşiyordu ama bazen tek kalemde, bir satış belgesiyle kocanın o anda var olan ve gelecekte edineceği bütün malları alınabiliyordu. Örneğin, Thebai'de olduğu gibi kadınla kocasının evlerinin bazı durumlarda ayrı olması nedeniyle erkek, aç kalma tehlikesiyle karşılaşabilirdi. Buna göre erkek, kadının kendisine yaşadığı sürece bakmasını, cenaze ve gömme harcamalarını karşılamasını şart koşarak önlem alıyordu». II. Ramses döneminde yazılmış bir şiirde, bir hanım sevgilisine sesleniyor ve yüreğindekileri şu sözlerle dile getiriyordu: «Ah, benim güzel dostum! Tek isteğim, karın olarak bütün mallarının efendisi konumuna ulaşmaktır!»

Mısırlı kocanın, malını mülkünü karısının üzerine yapmaya hazır, hatta istekli görünmesi, malların ancak bu yolla çocuklarına geçebilmesinden olsa gerektir; çünkü anaerkil geleneklere göre mülkü kendi üzerinde olsa, kendi çocuklarına değil, kız kardeşinin çocuklarına kalacaktır. Nitekim, kalıtın ataerkil dizgeye uygun olarak el değiştirmesi istekleri ve bu yolda harcanan çabalar, kadınların ekonomik gücünün artmasına katkıda bulunmuştur. Anaerkil aile düzeni ile, kalıtın erkek soyunda el değiştirmesi dizgesini bir araya getirmek yönündeki bu isteğin, ister kültürel gelişmeye ulaşmış ister uygarlaşmamış olsun, bildiğimiz tüm diğer halklar arasında en çok Mısırlılarda görülen kız kardeşle evlenme uygulamasının altında yatan nedeni oluşturduğuna kuşku yoktur. Bu uygulama öylesine yaygındı ki, İsa'dan sonra ikinci yüzyılda bile, bazı bölgelerde evliliklerin büyük bir çoğunluğu kardeş evliliğiydi. Sicilyalı Diodoros, kral ailesinin anaerkil özelliklerine değindikten sonra, «Halk arasında,» diyor, «evlilik sözleşmesinin koşulları uyarınca koca, kadına aittir ve erkeğin, kadına her konuda itaat edeceği konusunda aralarında anlaşmışlardır.» Birkaç kuşak Mısırbilimci tarafından büyük bir horgörüyle ele alınan bu tümcenin, şimdi artık son derece doğru bir olguyu dile getirdiği bilinmektedir. Diodoros'un sözünü ettiği itaat, dünyanın en eski kitabı olan, aşağı yukarı İ.Ö. 3200 yılında yazılmış «Ptah-Hotep'in Özdeyişleri»nde bir ahlâk kuralı olarak değerlendiriliyor. «Eğer akıllıysan,» diyor eski bilge,

«yuvanı koru. Karını sev ve onunla kavga etme. Onu besle, giydir, mesh et. Okşa onu ve yaşamın boyunca tüm isteklerini yerine getir, çünkü o, sana büyük yararı olan bir varlıktır (...büyük kâr getiren bir servettir). Onun dileklerine ve aklından geçenlere kulak ver; çünkü ancak böyle yaparsan onun seninle yaşamını sürdürmesini sağlarsın. Ona karşı koyarsan, kendin harap olursun.» Pek çok yüzyıl sonra, II. Ramses'in krallığı sırasında bir başka Mısırlı ahlâkçı da aynı öneriyi yineliyor; kocaya, karısına karşı tümüyle edilgin bir tutum içinde bulunmayı öneriyor. Elimizde bulunan evlilik sözleşmeleri, Diodoros tarafından verilen bilgilere tam tamına uymaktadır. Aslında Diodoros, bu olguyu gereğinden hafif bir alatımla dile getiriyor. Bu belgelere egemen olan ve nerdeyse aşağılık bir kölelik havasını yansıtan anlatım, inanılmaz boyutlara varıyor. Sözleşmelerden biri şöyle örneğin: «Senin zevcelik haklarını kabul ediyorum, bugünden başlayarak senin isteklerine hiçbir sözcükle karşı koymayacağım. Seni herkesin huzurunda karım olarak göreceğim, ama sana, 'Sen benim karımsın,' deme yetkim yoktur. Asıl ben, senin kocan olan erkeğim. Senin kocan olduğum günden başlayarak, senin gitmek isteyebileceğin hiçbir yer konusunda sana karşı çıkamam. Sana şu anda senin evinde bulunan şu varlıkları devrediyorum: ... (burada malların listesi var). Bugünden başlayarak senin yaptığın hiçbir işleme karışma yetkisine sahip değilim. Herhangi bir kişi tarafından benim adıma düzenlenen bütün belgeler, şu anda senin denetimin altındadır, ayrıca senin baban ya da senin adına hareket eden herhangi bir akraban onları dilediği gibi kullanabilir. Böyle bir durumu saygıyla karşılamamı istemek, senin hakkındır. Eğer herhangi bir kimse sana olan borcunu bana verirse, söz konusu parayı gecikmeden, karşı durmadan sana vereceğim ve ayrıca, sana yirmi ölçü gümüş, yüz sikke ve gene yirmi ölçek gümüş vereceğim.» Bir başka sözleşmede de, «Sen, beni bu işleri yapmaya zorlamak konusunda tam yetkilisin,» deniyor. Profesör Révillout, «Diodoros, eski zamanlarda kocanın bütün mülkünü olduğu gibi kadına devreden

sözleşmelerin herkes tarafından yapıldığını bilseydi ne derdi acaba!» diye soruyor. Tarihi II. Ramses dönemine dek uzanan bir papirus, bir Thebai'li kocanın, hayaletinden korktuğu ölmüş karısına yönelttiği kölece yakarıları içeriyor. «Bu küçük papirus,» diyor M. Chabas, «elimize geçen en garip papiruslardan biri.» Korkudan ödü patlamış olan dul erkek, «Kusursuz Ruh» diye adlandırdığı ölmüş kadının önünde diz çöküyor ve kendisinin ona ettiklerinden yakınmaya kalkıyor. Kendisinin ona yaşamı boyunca gösterdiği ilgiyi şimdi ondan beklediğini söylüyor. Firavunun sarayında seçkin bir işe atandığında kadını hiç ihmal etmediğini, bütün isteklerini karşıladığını, karısının izni ve onayı olmaksızın başkalarının önünde hiç kimseyle görüşmediğini belirtiyor. «Bana ne verdilerse, önüne serdim. Kendim için bir kenara hiçbir şey koymadım.» Mısır'da dünyanın tersine döndüğünü ve kocaların eşlerinden korktuğunu söyleyen ve Mısırlılarla alay eden Yunanlılara şaşmamak gerek. Bu arada, karısının âşığının kendileriyle aynı evde kalmasına uzun süre dayandıktan sonra kocanın evden atılması gibi, sonuçta herkesi memnun eden, ancak kadının kendi gücünden büyük ölçüde yararlandığını, hatta yetkilerini sömürdüğünü gösteren durumlarla da karşılaşıldığını belirtmek gerek. Başka türden bir ev yaşantısı bilmeyen Mısırlı kocalar, Ptah-Hotep'in de çok açık bir şekilde dile getirdiği üzere, herhangi bir aptalca ihmalin doğuracağı sonuçlardan korktuklarından, çok sadık ve sevecendirler. «Mısırlıların sevecen duyguları, evlerinde, karılarında ve çocuklarında yoğunlaşmıştır. Evli kadın ...evini içtenlikli, dürüst ama buyurgan bir yetkeyle yönetir.»

Dr. Hall, «Kadının ailedeki konumunun önemli olması» diyor, «genelde Mısır kadınının önemli bir konumda olmasına yol açtı.» W. Max Müller'se, «İster çağdaş olsun ister eski,» diyor, «hiçbir toplum kadına Nil vadisinde yaşayan halklar kadar yüksek bir yasal konum sunmamıştır.» Mısır'da, ister evli olsun ister bekar, bir kız ya da kadın daha küçük yaştan, dilediği şekilde hareket etme, dilediği işlemi yürütme gibi yasal haklara sahipti. Vasilik kurumu Mısırlı-

lara yabancıdır; kadının kendi adına yürüttüğü işlemlerde, koca söz sahibi olmadığı gibi, baba, ağabey ya da herhangi bir akraba da kadına karışma hakkına sahip değildir. Hatta, koca, karısı adına hareket edemez, ama kadın, kocasına kefil olabilir. III. Ramses döneminden kalma bir yazıtta «bir Mısır kadınının ayağını dilediği yere basabileceği ve hiç kimsenin kendisine karşı koyamayacağı» belirtilmektedir. «Mısır'da» diyor Herodotos, «kadınlar pazar yerine gider, işleri yürütür ve sorunları çözümler; kocalarsa evde oturur ve kumaş dokur.» Gerçekten de, eski imparatorluk döneminde, hemen hemen bütün mesleklerin kadınlara açık olduğu görülmektedir.

Öte yanda, söz konusu anaerkil ayrıcalıkların kısıtlanması yönünde sürekli bir eğilim, Mısır toplumsal tarihi boyunca açıkça kendini göstermiştir. İlk hanedanlıklar döneminde tapınaklarda dinsel törenleri yürütme yükümlülüğüne sahip kadınların sayısı oldukça yüksektir. XII. Hanedanlıktan sonra, kral ailesinden prenseslerin, salt prenses olmaları nedeniyle yürüttükleri rahiplik görevleriyle genelde kadınlar tarafından yerine getirilen ikincil dinsel görevleri saymazsak, tapınakta dinsel töreni yürüten tek bir kadın adına rastlanmamıştır. Eskiden boşanma isteme özgürlüğü kadına aitken, Batlamyus döneminde boşanma talebi koca tarafından yapılmış, eski kuralın ilkeleri, kişilerin yer değiştirmesiyle uygulanmaya başlamıştır. Ama Batlamyus Hanedanı döneminde Yunan yasaları kabul edildiğinde bile, büyük ölçüde kâğıt üzerinde kalmışlar, Mısır toplumu sonuna dek çok eski dönemlerden gelen anaerkil yapılarının silinmez damgasını taşımıştır. «Mısır'daki ulusal yasal uygulamalar», diyor Dr. Mitteis, «Hellenizmin etkisine direnmeyi başarmış, hatta Hellenizm dönemi boyunca, Müslümanların kuşatmasına dek geleneklerini korumuştur. Mısır evlilik yasalarının ayırt edici özellikleri, büyük bir inatla korunmuştur.»

Mısırlı kocaların karılarından korkmalarıyla alay eden gezginlerin ve Mısır'a ataerkil kuralları benimsetmeyi

amaçlayan yöneticilerin vatanı olan Yunan topraklarının kültürü de, öndegelen eski Yunan toplumu uzmanlarından bazılarının kabul etmek zorunda kaldıkları gibi, Herodotos ya da Diodoros dönemi Mısır toplumu kültüründen daha da açık bir şekilde anaerkildi. Daha önce de gördüğümüz üzere, Herodotos, Lykia'lıların baba soyunu değil de, ana soyunu temel aldıklarını ve çocukların babalarının değil, analarının soyundan sayıldığını belirtmiştir. Bu tümce, Heraklea Nymphis'i tarafından da onaylanmıştır. Hatta *İlyada*'da, Lykia'lıların önderi Sarpedon'un, anayanlı ardıllık kurallarına uygun olarak annesinin ölümünden sonra taç giydiği, ataerkil kurallar uygulanmış olsaydı tahta geçenin yeğeni Glaukos olacağı, Bellerophontes'in ise saraydan bir prensesle evlenerek ünvan sahibi olduğu anlatılır. Heraklides Ponticus, Lykialıların çok eskiden beri kadınların yönetimi altında olduğunu söyler. Şimdi yitmiş olan kitapları okumuş bir yazar olan Damascus'lu Nicholas, Lykialılarda kadınların erkeklerden daha saygın olduğunu anlatır bize; ayrıca yalnız akrabalığın değil, malın mülkün kalıt bırakılmasının da anaerkil yasalara uygun olduğunu, kız evlatların analarından kalıt aldığını belirtir. Her ne kadar günümüze dek gelen Lykia anıtlarının çoğu, Pers ve Roma dönemlerine aitse de, anıtlar ve yazıtlar da bu bilgileri doğrulamaktadır. Birkaçında babadan söz edilmemekte, yalnızca ananın adı belirtilmektedir. İ.S. ikinci yüzyıl gibi geç bir dönemde bile, Eutuches diye biri, «Claudia Velia Procta'nın oğlu» diye anılmakta, baba adı verilmemektedir. Tıpkı Mısır'da olduğu gibi, evlilik dışı doğmuş olmak yasadışı çocuk nitelemesini getirmemekte, ve bu kişiyi yasal haklarından yoksun kılmamaktadır. Kadınların boşanma hakları vardır ve bu hakkı rahatça kullandıkları anlaşılmaktadır. Günümüze kadar gelen bir yazıtta, bir baba, oğlunun evlenmek üzere olduğu kadından onu boşamayacağına söz vermesini istemektedir. Mülkün büyük ölçüde kadınların elinde olduğu, yapımcı olarak etkinlik göstermeleriyle kanıtlanmaktadır; ölmeden önce hem kocaları hem de kendi-

leri için anıt mezar yapmak Lykialılarda, gelenek uyarınca kadınlara düşmektedir.

Tell-el-Amarna'da bulunan ve XVIII. Hanedanın diplomatik yazışmalarını içeren Mısır metinlerinde «Lukki» diye anılan Lykialılar'ın, daha önce Batı Anadolu'nun büyük bir bölümüne yayılmış oldukları anlaşılmıştır. Yabancıların uğrak yeri olan yörelerde terk edilmiş olan alışkılar, Toros dağlarının bir duvar gibi çevirdiği asıl Lykia'da yaşayan kapalı toplumda, Herodotos dönemine kadar sürdürülmüştür. Ancak Herodotos'un açıklamaları ne olursa olsun, Lykialıların toplumsal düzeninin anaerkil özelliklerinde, yalnızca bu halka özgü hiçbir ögenin bulunmadığını düşünmek için pek çok neden vardır. Bize kesinlikle söylendiği üzere, Lydialılarda, «erkekler, kadın egemenliği altındaydı.» Lydialı kadınlar kocalarını kendileri seçer ve evlenmeden önce gönüllerinin dilediğince davranırlardı. Geleneğe göre saraylarının kurucusu, Omphale adında bir Amazon'du; bu Omphale'nin kocası onun kölesiydi ve her türden hakarete boyun eğerdi; taht, krala değil, kraliçeye aitti.

Herodotos, Lykialıların anaerkil yapısından söz ettiği bölümde, bu halkın bir Giritliler topluluğu olduğunu belirtmektedir. «Lykialılar aslında Girit'in yerlisiydiler. ... Europa'nın oğulları Sarpedon ile Minos arasında anlaşmazlık çıktığında, Minos Sarpedon'u yendi ve kovdu. Anayurtlarından kovulan Sarpedon ve adamları, Asya'ya, Milyas topraklarına geldiler, şimdi Lykialıların oturduğu topraklar, eskiden Milyas diye anılırdı. ... Zaman içinde eski adlarını değiştirdiler ve Lykialılar adını aldılar.» Kazıbilimsel kanıtlarla, dil ve yer adları, ayrıca, akrabaları olan «Minos'un tebası» Karialıların, Giritlilerle aynı halk olması da, geleneklerini doğrulmaktadır.

Ortaya çıkarılmaları Yunan ve Avrupa kültürünün kökenlerine bakış açımızı tümden değiştiren ve bu ikincisinin yaşını ikiye katlayan büyük Girit uygarlığının harikulade kalıntıları, Girit halkı ile onların sömürgelerinde toplumsal yapının anaerkil olduğu yolunda dilsiz tanık görevi görmekte, ancak belki de eski çağ yazarlarının sözlerinden çok

daha etkileyici, çok daha çarpıcı olmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yıllarında günışığına çıkarılmış olan bu uygarlığın sayısız harikulade kalıntısında hiçbir özellik, kadınların içinde bulunduğu son derece üstün konumdan daha dikkat çekici değildir; ve bu kalıntıların sunduğu Girit Minos görünümü, adanın gerçek bir «Kadınlar Adası» olduğunu göstermektedir. Dişi figürlerin, erkek figürlere korkunç ölçüde egemenliği, hiçbir dönemin ve de hiçbir ülkenin sanatında eşi görülmüş bir eğilim değildir. Sayısız adak figürlerinden başka, yalnızca bütün Girit tanrıçaları hemen hemen tümüyle dişidir, üstelik, dinsel törenlerde de kadınlar yönetici olarak betimlenmektedir. Bu özellikler, ikinci taş çağından Minos kültürünün doruklarına dek aynı şekilde ayırıcı niteliklerini korumaktadırlar. «Uygarlığın doğuşunda, kadın, dinden öylesine parlak bir ışık yayar ki, erkeklerin bedenleri yokumsanır ve gölgede kalır.» Ünlü Haghia Triada lahitinde, adak kurban etme işi tümüyle kadınlar tarafından gerçekleştirilmekte, erkekler müzikçi ve hamal olarak törene katılmaktadırlar. «Hiç sakınmadan söylemek gerekir ki,» diyor Dr. Mosso, «bu çağda, yani İ.Ö. 1500 yıllarında, Minos dini anaerkil özelliğini korudu. Dinde kadınların üstünlüğü, Mikene dönemine dek sürdürüldü.» Aynı yazarın bir başka yerde dile getirdiği üzere, «dinsel işlevlerde kadınların egemen oluşu, tapımların hemen hemen tümünün dişi olduğu olgusuyla da birleşince, Minos döneminde, kadınların hem dinsel alanda hem de ailede çok ağırlıklı olarak yönetici konumunda bulunduğu görüşüne varılıyor.» Aslında bu önemlilik, dinsel yaşantının dışında da aynı ölçüde kendini gösteriyor. Bir bütün olarak, eski Girit sanatında, «kadınların yüklendiği işlevlerin önemli oluşu ile, erkeklere yüklenen görevlerin görece olarak daha hafif nitelik göstermesi arasındaki karşıtlık» çok dikkat çekicidir. Minos sanatında sayısız erkek resmi de vardır, ama bu sanat yapıtları, erkekleri ikincil işlerle uğraşırken göstermektedir; içki dağıtan erkekler görülür, uşaklar, müzikçiler, boğa güreşçileri, ekin biçenler, askerler, denizciler görülür, ama bir kralı, prens ya da kah-

ramanı gösteren, bir erkeğin utkusunu betimleme çabasıyla yapılmış, ya da erkeği egemen bir konumda, yüce bir konumda gösteren tek bir resim yoktur. Öte yanda dişi figürlerin yüzlerinde ve davranışlarında, ilkel anaerkil toplumlarda kadınların konumlarının en kesin belirtilerinden biri olan o güvenli, vakur bağımsızlığın damgası görülür. «Cinsler arasında şiddetli bir cins ayrımının varlığı kuşku götürmez.» Klasik çağ Yunanlıları, kendi geleneklerinin tersine, «Girit'te, kadınların da gösterileri izlemesinin âdet olduğunun» bilincindeydiler. Erkeklerin omuzlarından sarkan düz renkli, sade kumaşlarla tam bir zıtlık oluşturan, son derece güzel, zengin işlemelerle süslü son modaya uygun —o günlerde renk renk farbalalarla, volanlarla süslü kat kat etekler (üç-etek) modaydı— giysiler kuşanmış Minoslu kadınlar, festivallerde, serbestçe erkeklerin arasında dolaşıyor, ya da balkonlardan, setlerden gösterileri izliyorlardı. Konutları çok debdebeli bir şekilde süslenmişti; banyoları ve «bütün modern konforları» eksik değildi. Bazen, kadın arabacıların sürdüğü faytonlarda gezerken görülürlerdi. «Kadınların bu toplumsal konumu, bildiğimiz bütün eski çağ halklarının gelenekleriyle büyük bir karşıtlık oluşturuyor,» diyor bir yazar. Dr. Hall, «Bu kadınların,» diyor, «erkeklerle, hiçbir eski uygarlıkta görülmedik ölçüde eşit bir konumda yaşadıklarına kuşku yok.» Knossos sarayında Kraliçenin geçit törenini betimleyen ve ne yazık ki yalnızca aşağı kısmı korunabilmiş olan resim çok ilginçtir. Bu resmin bir armağan ya da vergi sunma törenini betimlediği, sıra olmuş insanların, iki dişi figür tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır; kadınlardan önde olanı, Sir Arthur Evans'a göre «zengin işlemeli giysiler giydiğine göre kuşkusuz bir kraliçedir». Dr. Hall, «Belki de Minos Girit'inde,» diyor, «kadınlar Mısır'daki kadınlardan daha büyük bir rol oynamışlardır; ve öyle anlaşılıyor ki, dinsel konular, hatta belki de devlet yönetimi bile, büyük ölçüde kadınların denetimi altındaydı.» Nitekim Klidemos bize, Deukalion'un ölümünden sonra tahtın, Atina ile bir barış anlaşmasına varan Ariadne'ye geçtiğini söyler.

Strabon'un anlattıklarından ve İ.Ö. yedinci yüzyılda Gortyna tapınağının duvarlarına yazılan ünlü yasalardan anlaşıldığına göre Girit'te evlilik anayerliydi. Bu yasalar, kesinlikle ataerkil toplum yasalarıdır ama eski geleneklerin, son Yunan dönemi yasal kavramları ve kurumlarıyla karşıtlık oluşturan pek çok izini içermektedirler. Annenin erkek kardeşi önemli bir konumdadır ve babanın yokluğunda, kız kardeşinin çocuklarına bakmak ve onları yetiştirmek, bu dayıya düşmektedir. Mykenae'de, Euryştheus Heraklides'le savaşmaya gittiğinde, hükümetin yönetimini dayısı Atreus üstlenmişti; Atreids hanedanı da işte böyle kurulmuştu. Bir erkeğin mülkü çocuklarına kalıyordu; ama çocuğu yoksa, kız kardeşinin çocukları da varisleri arasında sayılıyordu. Kadınlar da erkekler de kalıt alabiliyordu, yasanın kadın kalıtçıların üzerinde durmasına bakılırsa, ev ve topraklar çoğu kez kadınların elindeydi. Kadın evlendiğinde, satın aldığı ya da kalıt olarak kendisine kalmış mülkün denetimini tümüyle elinde tutuyordu, kocanın bu mülke karışmaya hakkı yoktu; çocuklara hem babalarından hem de analarından kalıt düşüyordu. Kadın, tıpkı koca gibi canı istediğinde eşini boşama hakkına sahipti.

Girit, şimdi genellikle Mikene diye anılan ve «Kahramanlık Çağı» geleneklerinde az çok çarpık bir biçimde yansıtılan dönemle tarihöncesi dönemlerde, Yunanlıların Pelasglı ya da «Deniz Halkları» diye andığı bütün Ege halklarının ortak kültürünün en parlak odak noktası olmuştu. Aynı kültüre, bütün özellikleriyle Batı Anadolu topraklarında, Troya'ya dek, Kyklad takımadalarında ve Yunanistan yarımadasında Argos'ta, Tiryns'de, Akha'lı fatihlerin, sonunda benimsedikleri ve Hellen uygarlığının temelini oluşturan üstün yerli kültürünün etkisinde kaldıkları Mykene'de rastlamaktayız. Bu çeşitli Ege halkları, kültürel açıdan, dilbilimsel açıdan ve kuşkusuz budunbilimsel açıdan tek bir halktı. Aynı ırk, yalnızca Ege kıyılarında değil, büyük bir olasılıkla, tarihöncesi kültürel gelişmenin Girit'te gördüğümüz özellikleri yansıttığı Akdeniz kıyılarında da yayıldı; İspanya'nın kuzeyindeki mağaraları süsleyen tarih-

öncesi halklar da belki Knossos sanatçılarının akrabalarıydılar. Edindiğimiz her yeni bilgi, Akdeniz ırkının bir zamanlar verimli topraklarla kaplı Sahra'da kuraklığın başgöstermesi üzerine, iç denizde o zamanlar köprüler oluşturan kara parçalarını aşarak Afrika'dan geldiği görüşümüzü biraz daha onaylamaktadır. Bu durumda Berberiler ve Tuaregler, Avrupa kültürünü doğuran ırkın günümüze dek gelen Afrikalı akrabaları olsa gerektir; içeriği Tuaregli kadınlar tarafından günümüze dek korunan eski çağ yazıtlarının, Minos, Girit ve Ege yazıtlarına şaşılacak ölçüde benzediği olgusu da, bu görüşü desteklemektedir.

Ege'nin yerli halkının ya da Pelasgların toplumsal düzeninin anaerkil olduğu, topraklarını kuşatan fatihlerin ya da daha doğrusu Hellenlerin, «çok değerli bir şey olan ataerkil dizgeyi birlikte getirdikleri» öne sürülmektedir. Ege'de, ikinci taş çağından beri yaşayan halklarla Yunanlılar arasında temel etnik farklılıkların bulunup bulunmadığı son derece kuşku götürür. Eğer, bu ayrıma bağlı kalırsak, mantıksal olarak Atinalılar'ın Yunanlı olmadığını kabul etmemiz gerekir. Oysa bu halk, «yerli» oldukları konusunda ısrar etmekteydi; öte yanda, bunların Pelasglardan oldukları çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. (Yalnızca Herodotos'un «Hellen» diye adlandırdığı) Dorların, Peloponez'e kuzeyden geldikleri kesindir; ancak kuzeyde yurt edindikleri toprakların Epeiros'dan daha kuzeye, ya da en fazla, Girit kültürü ve Hallstatt ilk büyük Avrupa demir uygarlığıyla aynı özellikleri taşıyan Butmir ikinci taş çağı kültürünü bulduğumuz bir bölge olan Tuna'nın güney kıyılarına dek uzanıp uzanmadığı konusunda elimizde kesin bir kanıt yoktur. Yunanlılar, Almanlar ve Asya halkları gibi kısa kafalı değil, bütün Ege halkları gibi uzun kafalıydılar.

Öyle ya da böyle, Dorlar, özellikle değilse de, tipik olarak kuşatmacı halkları simgelemektedirler. Spartalılar, Pater'in olduğu gibi çoğu kişinin görüşüne göre, «Hellenizm'deki, özellikle Hellenik ögeleri bir arada toplayan somut örneği» oluşturmaktadırlar. Daha sonraki dönemde Atinalıların büyük ilgisini çeken ve söylence kahramanı Lykurgos'un «ya-

sasında» dile getirilen toplumsal düzenleri, ilerleyen bir gelişmenin ya da dışardan gelen etkilerin değil, Ottfried Müller'in sözleriyle, «eski Yunanlıların sıkı sıkıya bağlı kalınan geleneklerinin en aslına uygun simgesini oluşturan» ısrarlı bir tutuculuğun ürünüydü. Bununla birlikte, bu geleneklerin, ataerkil toplum ilkeleriyle hiçbir benzer yanı olmadığı gibi ilgisi de yoktu. Eski Girit geleneklerine o kadar benziyorlardı ki, yakınlarda bu ilkelerin Giritlilerden alındığı görüşü ortaya atıldı. Ortaya serdikleri görüntü, budunbilimcilere Kuzey Amerika Kızılderililerinin toplumsal düzenini anımsattığı kadar hiçbir şeyi anımsatmıyor. Sparta evlenme gelenekleri, en ilkel cinsel düzen biçimlerinden bazılarını içeriyor. Kadınlar ve kızlar, gerek toplumsal gerek cinsel ilişkilerinde hiçbir kısıtlama altında değiller, evlenmeden önce diledikleri gibi yaşamakta, dilediklerini yapmakta özgürler; elbet dolayısıyla bir gelinden kız oğlan kız olması beklenmiyor. Evlilik dışı doğan çocuklara, «Parthenioi» yani cinsel ilişki olmaksızın doğan çocuk, ya da «bakireden doğma» deniyor ve Justin'in dediği gibi, «babasız» olmalarına karşın evli çiftlerden doğan çocuklara her açıdan eşit sayılıyorlar. Evlilik dışı ilişkiler Arges zamanında öylesine olağandı ki, babasız Spartalılar, evlilikten doğma Spartalılardan sayıca daha fazlaydı. Birinci Messenia savaşı sırasında, herkese toprak vermek olanaksız görüldü, bu nedenle belli sayıda «bakireden doğma» Spartalı göç etti ve Tarentum kentini kurdu. Spartalılarda kardeş çokeşliliği vardı. Bunlar, ataerkil toplum düzeninde görülen gelenekler değil, anaerkil toplumun belirli evrelerinde rastladığımız, hatta, İroqua ve Huronlarla diğer savaşçı anaerkil Kuzey Amerika kabilelerinde uygulanan alışkılardı. Tutucu Sparta'da, kadınların konumu, tarihsel dönemlerde Yunanistan'ın diğer bölgelerinde yaşayan kadınlarınkinden tümüyle farklıydı. «Sparta kadınları,» diyor Plutarkhos, «Yunanistan'da, erkekleri üzerinde egemenlik kurmuş tek kadın toplumuydu.» Ottfried Müller'se, «Sparta anaları,» diyor, «yetişkinlik çağına ulaştıklarında da oğulları üzerinde söz sahibidirler; Yunanistan'ın diğer bölgelerinde böyle

bir yetkenin izine rastlamıyoruz.» Siyasal konularda analara danışmak âdetti; kalıt alma hakkı yalnızca onlarındı, kalıtçı olarak kocalarına mülk armağan edebilirlerdi, hatta, Sparta'da hemen hemen bütün mülk, kadınların elindeydi.

Anaerkil düzenin bu özelliklerinin uygulandığı Sparta'da, evliliğin anayerli olması da doğaldır. Gerçi. Odysseus mitinde Spartalı Penelope'nin kocasının peşinden onun evine gittiği anlatılır; ancak söylencenin Sparta uyarlamasında, bu davranışıyla uymak zorunda olduğu bir kuralı çiğnediği belirtilmektedir. Aslında, Spartalı eşin, en azından bir süre için ana evinde kalması, kocasının onu orada ziyaret etmesi âdetti. «Bu geleneğin, Sparta'nın son günlerine dek uygulandığı, Panteus Kleomenes'le Mısır'a gittiğinde, genç karısının hâlâ ana-babasının evinde olduğu ve kocası gittikten sonra da orada kaldığı olgusundan çıkarılabilir.» Gelin bir süre sonra evinden alınıp kocasının evine götürüldüğünde, kız anasının yanından ayrılmaması, ve kızıyla birlikte onun yeni evine gitmesi âdetti.

İtalya'nın güneyinde, en eski Yunan yurtlarından biri olan Lokria sömürgesi Zephyros Burnu da Sparta gibi eski gelenekleri, tüm diğer Hellen Devletlerinden daha çok koruyan bölge olarak bilinmektedir. Bunları ünlü kılan yasaları, ilk yazılı Yunan yasaları olarak bilinir. Gerçekten de, tarihsel dönemlerde yaşayan çoğu Yunan toplumlarının duygularına ters düşen kuttörensel cinsel ilişki izni gelenekleri, Epizephyrli Lokrialılarda çok ileri dönemlere dek varlığını korudu. Spartalıların yasaları gibi bunların yasalarının da, söylencesel bir yasa koyucu olan Zaleucos tarafından çıkarıldığı kabul edilirdi. Hatta, geleneğin onu çok daha eski bir tarihe yerleştirmesine karşın, Zaleucos, belki de bu yasaların özelliğinden dolayı, o feminist filozof Pythagoras'ın izleyicisi olarak düşünülürdü. Verilen bilgilere göre, Epizephyrli Lokrialılarda, «soyun bütün ünü ve onuru, erkeklerden değil, kadınlardan gelirdi. Yalnızca 'Yüz Evler' den olan aileler soylu sayılırdı. Bu 'Yüz Evler', daha Lokrialıların sömürgeye gönderilmelerinden önce sivrilmiş olan

'Yüz Evlerdi'» Ayrıca, bunlarda, «soyluluğun kadınlar tarafından aktarıldığını» anlatan bir etiyolojik (nedenbilimsel) mit de kanıt olarak gösterilmiştir.

Atina'da o dönemde geçerli olan evlilik gelenekleri ve ilkel dönemlerde kadınların konumu, tarihsel çağdakilerden tümüyle farklı olarak gösterilmiştir. İlkel Atina'da, tıpkı Sparta'nın «bakireden doğma» yurttaşlarının babasız oluşu gibi, insanların babalarının olmadığı söylenmiştir: «bir zamanlar, cinsel ilişkilerin rastgele olması nedeniyle, insanlar babalarını tanımıyorlardı.» Evliliğin —yani elbet ataerkil evliliğin— mitolojiye göre Deukalion'dan önce gelen kral Kekrops tarafından «kurulduğu» söylenmektedir; «kadınlarla erkekleri evlilik bağıyla birleştiren ilk o olmuştur.» Bu nedenle ona «diphues» yani «ikili» soyadı verilmişti, çünkü kendisi tahta geçmeden önce çocukların anaları vardı, babaları yoktu; tek yanlıydılar. Aiskhylos, *Eumenides* adlı yapıtında geleneğin var olduğunu yansıtmakta, «eski yasa»dan «yeni tanrıların» yasalarına geçişi, anaerkil ve ataerkil akrabalık ilişkilerini değişik açılardan ele alma sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak görmektedir. Aiskhylos' un oyununda sözü edilen «eski tanrılarla yeni tanrılar» arasındaki çekişme geleneği, kadınların yasal konumlarında meydana geldiği anlaşılan ve aynı anda gerçekleşen değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Varro'nun, Aziz Augustine tarafından aktarılan öyküsüne göre, kentin sahibini saptamak üzere Athene ile Poseidon yarışacaklardır; bunun için Atinalı yurttaşların oyuna başvurulur; ancak yasama meclisinde ya da o dönemin halk meclisinde yalnız erkekler değil, kadınlar da oy kullanıyordu. Kadınlar Athene'ye oy verdi, erkeklerse Poseidon'a; kadınların sayısı erkeklerden bir fazla olduğundan, Athene kazandı. Poseidon öfkesinden toprakları sellere boğdu; onu yatıştırmak için kadınlara şu ceza verildi: «Yurttaşlık haklarından, özellikle de oy verme haklarından yoksun kalacaklar, hiçbir çocuk annesinin adını almayacak, ve kadınlar artık Atina yurttaşı sayılmayacaklar.» Augustine, putperest tanrıların güçsüz olduğu görüşünü dile getirirken, «Athene, kendileri-

ni ona adayanlara hiç yardım etmedi; bundan dolayı oy verme hakkını yitirdiler, ve çocukları artık analarının adını sürdürmez oldular» der.

Sözkonusu Atina gelenekleri, elbet tarihsel kayıtlarda bulunmamaktadır ve Poseidon ile Athene arasındaki çekişme ne kadar mitolojikse, bu gelenekler de o kadar mitolojiktir. Ancak bugünlerde hiçbir mitoloji uzmanı, çekişmenin asılsız bir uydurma olmadığı, yerli ve yabancı tapımlar arasında gerçekleşmiş bir çatışkıyı simgelediği konusunda kuşku duymamaktadır. Ataerkil geleneklere sıkı sıkıya bağlı bir düzen içinde yaşayan, kadınlarının konumu bütün batılı uygar ülke kadınlarınınkinden daha aşağı olan bir halkın, pek çok çağdaş bilim adamının çok güçlü kanıtlara karşın kabul etmeye yanaşmadıkları ilkel anaerkillik kuramını ortaya çıkarmak isteyeceklerini düşünmek daha da güçtür. Tek başlarına ele alındıklarında kesin vargılara ulaşmaya yeterli neden sağlamayan bu gelenek raporları, elimizdeki çok sayıda kanıtla tam bir uyum içindedir.

Yunan soy tablolarında tanrı ve kahraman adları genellikle «Leto'nun oğlu Apollo», «Semele'nin oğlu Dionysos», «Alkmene'nin oğlu Herakles», «Thetis'in oğlu Achilles» şeklinde ana adlarıyla belirtilmektedir. Hepsinin de evrensel Baba Zeus'un oğlu olarak kabul edildiği doğrudur; ancak, Zeus, bazı bölgelerde Poseidon'un üstlendiği rolü, çeşitli yerel tanrı ve kahramanları, daha sonra ortaya çıkan Olympos'la birleştiren bağlayıcı bir ilke rolünü oynuyor ya da genelde bir dölleme ilkesini temsil ediyordu. Bu türden tanrılar ve kahramanlar aslında «bakireden doğma» kişilerdi, yani, Kekrops'un «evliliği kurmasından» önce Atinalıların içinde bulunduğu durumdaydılar; babalarını bilmiyorlardı. Bir Yunan kahramanının babasından da söz edildiği durumda, tarihsel dönemlerdeki alışkılara hayli yabancı olan bir yaklaşımla annesi daha öne çıkarılıyor, bu da kişinin çoğu durumlarda babanın adının daha sonraki dönemlerde sonradan eklendiği kuşkusunu duymasına yol açıyor. Örneğin İason'un «bakireden doğma» olduğu açıkça dile getirilmektedir. En eski Yunan öykülerinin kahramanları,

Argonautlar ya da daha yaygın adlarıyla Minyanlar, soylarını, ortak bir kadın ata ve «Minya'nın kızının kızı» olan İason'un annesi Minya ya da Klymenes'e dek uzanan bir kadınlar çizgisinde izlerler. Yunan yazarların sözünü ettikleri «Kadınlar Kataloğu» ne yazık ki, yitmiştir, ama aslında Yunan soy ağaçları «Kadınlar Kataloğu»ndan çok az farklıdır. Tarihöncesi Atina geleneklerinde büyük önem taşıyan Theseus ve Herakles arasındaki akrabalık, bunların anaları olan ve Hippodamia'nın kızları olarak kabul edilen Aithra ve Alkmene'nin soyları izlenerek ortaya çıkarılmıştır. Aslında, ilkel dönem Yunanistan'ında, kadınlar, adlarını Atina geleneklerinde dile getirildiği üzere yalnızca çocuklarına değil, ailelerine, klanlarına, kabilelerine de vermişlerdir. Buna göre Atinalıların Kranaos'un kızı Atthis'in, Spartalıların Eurotas'ın kızı Sparta'nın, Thebaililerle Aeginetanların, Thebe ve Aigina adındaki iki kız kardeşin torunları olduğu öne sürülür. Hatta, «her bir küçük vadi topluluğu, yerel bir kadın atanın soyundan geldiklerini biliyor ve atalarının adlarını sayabiliyorlardı.» Yunan aile ya da kabile adlarının «—ida» takısını alması, dilbilgisi kurallarına göre dişil ad olduklarını göstermektedir; ayrıca en azından güney batı ağızlarında bu adlar dişi adları sayılmakta, erkekleri değil kadınları belirtmektedir. Daha sonraki geleneklerde özgün kabile ya da soy adı yerine açıklıktan uzak erkek adları geçmiştir; ancak ilkel dönemlerde kullanılan adları değiştirmek ve daha sonraki anlayışa uygun adlara uyarlanmak yönünde harcanan bu çaba, önceden kullanılan adların ne denli önemli olduğunu göstermektedir. İonların adlarını «Helen'in torunu» olduğu söylenen «İon» adlı birinden aldığı varsayılırdı; ancak İonya Denizinin, adını, çevresinde yerleşen İonlu halklardan aldığı ve bu adın İo adından türediği açıkça bilinmekte ve bu olgu da İonyalıların gerçek soy adını ortaya çıkarmaktadır. Gene aynı şekilde, Dorların adının «Helen»in oğullarından «Dorieus»ya da «Doras» diye birinden geldiği karmaşık bir soy çizgisinde izlenmektedir; ancak bu adın aralarında Akhilleus'un anası Thetis'in de bulunduğu elli Nereus kızının anası olan ay tanrıçası «yok-

tan var eden» Doris adından türediği daha akla uygundur. İonyalılar da Dorlar da soylarının, Ay'ın kızı Helen'le başladığını kabul ederler; kanımca, Helen'in Hellenlerin gerçek kadın atası olduğu konusunda da pek kuşku olmasa gerektir.

Geleneklerini açıklayan kayıtların bize ulaştığı soylu ailelerde, ad ve san ile mülkiyet kadından kadına geçmektedir; yani kadınlar ana evinde kalmakta, erkek evlatlarsa düzenli olarak ayrılmakta, bir başka kasaba prensesiyle evlenerek onun sanını paylaşmaktadır. Odysseus da Alkinoos'a bu türden bir evlilik önerisinde bulunur: «Böylesine iyi bir adam olduğun ve benim görüşlerimi paylaştığına göre,» der ona, «dilerim benim kızımla evlenesin, oğlum olasın ve benim evimde oturasın; kabul eder ve evimde kalırsan, sana bir ev ve mal mülk veririm.» Çünkü, Penelope'nin yaptığı gibi bir prensesin kocasının peşinden onun evine gitmesi, âdetlerde olağandışı bir yenilik olarak görülürdü.

Profesör Gilbert Murray, Kahramanlık Çağı Yunanistan'ındaki toplumsal koşulları kısaca şöyle özetler: «Evin mülkiyeti kadına aittir ve anadan kız evlada geçer. Baba akrabalar tablosunda yer almaz — en azından önemli bir yer almaz. Onun hiçbir yeri yoktur; çünkü içevlilik kuralı değil dışevlilik kuralı geçerlidir. Erkek evlatlar, toprak sahibi kadınlara hizmet etmek ve onlarla evlenmek üzere yabancı köylere giderler. Elimizdeki inandırıcı verilere göre erkeklerin kız kardeşleri, onlara genellikle çeyiz (başlık parası) verir.»

Aslında, Atina'da, tarihsel dönemlerde, evliliğin başlangıcından beri anayerli olduğu konusunda kesin belirtiler var elimizde. Geleneğe göre, Atina'lı koca gelini kendi evine götürür, zifaf gecesini orada geçirirdi; çift, sonra da gelinin evine gelir, ikinci gece artık o evde yatarlardı. Yakın zamanlara kadar evlilik gelenekleri anayerli özellik gösteren Rodezyalı Baila halkı gibi, daha önce anayerli evlilik dizgesi uygulayan pek çok halkın uyduğu bu kuralın, ancak ve ancak eski Atinalılar arasında geçerli olan benzer kuraldan alınmış olduğu yorumu yapılabilir. Hatta, ona

bakarsanız, Atina'da evlilik, tarihsel dönemlerde bile tümüyle babayerli olmamıştır. Bu konudaki yasa son derece gariptir; ve toplumsal düzeni açıkça anaerkil olan kültürel gelişmeye ulaşmamış halklarda sayısız örneği bulunmakla birlikte, diğer uygarlaşmış ataerkil toplumlardaki evlilik yasalarıyla garip bir zıtlık göstermektedir. Atinalı eş, kocasının evine yerleşmiş olsa da, hiçbir zaman yasal olarak o evin ya da koca ailesinin bir üyesi olarak görülmemiş, bütün yasal işlemlerde kendi ana-babasının evinin ve kendi ailesinin bir üyesi olarak kabul edilmiştir. Babası, evlendikten sonra da kızının velisi olmayı sürdürmüş, onu dilediği zaman kocasından almak, kendi evine getirmek ya da bir başka erkekle evlendirmek hakkına sahip olmuştur. Kızın babası yoksa, erkek kardeşi ya da yasal olarak en yakın akrabası aynı haklara sahiptir; ve eğer, kızın yasal velisi vasiyetinde, ne denli uzak olursa olsun bir başka akrabayı onun yasal vasiliğine atamışsa, o da aynı şekilde hiçbir neden öne sürmeksizin kızı kocasından alabilir. Bir kadın, kocasının mülkü üzerinde hiçbir hak iddia edemez; bu mallar kocanın ölümü üzerine kadına tek kuruş düşmeden, erkeğin çok uzak bir yeğenine kalabilir; öte yanda kadın, kocasını terk ettiğinde ya da kocası öldüğünde, çeyizinin tümünü geri almak hakkına sahiptir. Koca öldüğünde, dul kadın erkeğin evinde oturmayı sürdürmez ve hemen kendi ailesinin yanına döner, ancak hamileyse, çocuk doğuncaya dek koca evinde kalmasına izin verilir. Geleneksel uygulamalar uyarınca kocanın kadını kendi evine götürdüğü ve kendisinin mutlak efendisi olacağı bir ataerkil ailenin kurucusu olduğu bir toplumda, bu garip yasaların geliştiğini düşünmek, bana göre son derece akıl almaz bir olgudur, olanaksızdır; açıkça anlaşıldığı üzere, Atina evlilik yasası, kadının, evlendikten sonra da kendi evinin ve ailesinin bir üyesi olmayı sürdürmesini gerektiren âdetlerden gelişmiştir. Tarihsel dönem Atina yasaları, kadını kesinlikle boyuneğen konumuna yerleştirmiştir, onu hemen hemen bütün haklarından yoksun bırakmıştır gerçi; ama, kadın, kocasının değil kendi ailesinin üyelerinin denetimi altındadır; hiç-

bir zaman koca ailesinin bir parçası olmamıştır. Yunanistan adalarında tarihsel süreçte görülen değişikliklerin genellikle o topraklarda yaşayanların gelenekleri ve yaşam biçimi üzerinde çok az etkisi olmuştur; ve gezginler, çoğu kez *İlyada* ve *Odysseia* destanlarındaki betimlerin bütün ayrıntılarına yanıt veren görünümlerle karşılaşmaktadırlar. Günümüzde, birkaç Yunan adasında, erkeğin evlendikten sonra kadının ailesiyle birlikte oturması değişmez gelenektir.

Anaerkil olarak örgütlenmiş bir toplumun yasalarını ataerkil fikir ve amaçlara uyarlaması, kalıt yasalarında da aynı açıklıkta görülmektedir. Atina kalıt yasaları, Gortyn' de uygulanan Girit yasasına çok benzemektedir. Girit yasalarına gelince, bunların tümüyle anaerkil toplum alışkılarından alındığı konusunda pek büyük bir kuşkumuz yoktur. Gortyn yasasında, yasal olarak toprak mülkiyetini elinde bulunduran kalıtçı konusuna büyük önem verilmiştir. Böyle bir kalıtçı, yedinci yüzyıl Girit yasalarına göre, yasak kişiler dışında kendisine en yakın erkek akrabasıyla evlenmek zorundaydı; varsa babasının erkek kardeşiyle, ya da onun oğullarından biriyle evlenmeliydi; ama ne olursa olsun ailenin bir üyesiyle evlenebilirdi ancak. Bu kuralın, mülkiyetin ailenin erkek üyelerinde kalmasını sağlamak olduğu açıktır; öte yanda Giritlilerin bu alışkılarında asıl amaç mülkiyetin el değiştirmesi olsaydı, kadınları ardıllık ve kalıt hakkının dışında tutmak ve bunların yalnızca erkek soy çizgisinde el değiştirmesi yasa ya da kuralını ortaya atmak çok daha kolay olurdu. Dolayısıyla, Gortyn yasası, toprak mülkiyetinin dişi soy çizgisinde kalıt kalmasını gerektiren eski geleneği, aşağı yukarı tıpkı Mısır'da kardaşla cinsel ilişki yasağı aracılığıyla aynı amacın gerçekleştirilmesi gibi, ardıllığın erkek soy çizgisini izlemesine olanak sağlayacak şekilde uyarlamak için çıkarılmıştır. Atina yasası da tıpatıp aynıydı, yalnız burada, erkek akrabaların çıkarları daha da sıkı korunuyordu. Bir kadın, olağan şekilde bir toprak mülkünü kalıt alabilirdi, ama o durumda, söz konusu toprağın kullanımı konusunda en kü-

çük bir söz hakkı bile olmadığı gibi, evliliği konusunda da karar verme yetkisi yoktu. Toprak, kadın evleninceye dek öyle bomboş dururdu; en yakın erkek akrabasıyla, ya da mülkü ona kalıt bırakan kiminle evlenmesini istemişse, onunla evlenmek zorundaydı. Toprak kendisine kalıt kaldığında kadın evliyse, erkek kalıtçı, evliliği artık geçersiz sayılan kadını kocasından almak ve onunla evlenmek hakkına sahipti. Yani kadın toprağa bağlanmıştı; toprağı ele geçirmek için onunla evlenmek gerekliydi, ama öte yanda kadın, ataerkil yasaya göre kalıtçı olan erkekten başka biriyle evlenme hakkına sahip değildi. Gene burada da görüldüğü üzere, Atina yasası, geleneksel anaerkil alışkıları ataerkil uygulamanın amaç ve ereklerine uyarlamak amacıyla çıkarılmış, zora dayanan ve bir anlamda kulağı öbür taraftan gösteren bir buluştu; ve eğer, bu ikinci amaç ve erekler daha baştan dikkate alınmış olsaydı, anlaşılması hayli güç olacaktı.«Ardıllığın erkekler soyunu izlediği klasik çağda bile, erkek kardeşi olmayan kadının üstünlüğünü koruduğu savı,» diyor Profesör Ridgeway, «bir zamanlar bütün mülkiyetin kadın soy çizgisinde el değiştirdiğinin kanıtıdır.» Profesör, bu kanıta dayanarak, «Atina'da, soy çizgisinin ve kalıt hakkının kadın akrabalar arasında el değiştirdiği bir dönemin yaşandığı kesindir,» derken de fazla ileri gitmiş olmuyor kanımca.

Görülüyor ki, ilkel dönem Yunanistan'ıyla tarihsel dönem Yunanistan'ının toplumsal yapıları arasındaki zıtlık, ırksal farklılıklardan değil, anaerkil tipi toplumsal kurumlardan ataerkil toplumsal kurumlara geçişten kaynaklanıyor. Homeros dünyasında kadınların durumu ve toplumsal düzeni ile tarihsel dönemler Yunanistan'ındaki toplumsal düzen arasındaki zıtlık çok büyük bir çelişki oluşturmaktadır. Tarihsel dönem Yunanistan'ında kadınların konumu, Batı dünyasındaki hiçbir uygar ülkede görülmediği ölçüde, hiçbir ülkeyle kıyaslanamayacak denli kötüydü ve bu aşağı, kölece konumun bir benzerini bulmak için Çin'e gitmemiz gerekirdi. Mykene ve Ege uygarlığındaki kalıntılarda olduğu gibi Homores şiirlerinde de, tam tersi bir durumla

karşılaşıyoruz. Bu zıtlık, eleştirmenlerin ve bilim adamlarının aklını karıştırmış, şaşkınlık kaynağı olmuştur. «Yunanistan'ın toplumsal tarihinde,» diyor bir yazar, «Kadınların *ilyada* ve *Odysseia*'da betimlenen durumlarıyla ve özellikleriyle, klasik dönem denilen çağın tragedya ve komedya yazarlarının sayfalarında bize gösterilen durumları arasındaki farktan daha şaşırtıcı hiçbir şey yoktur.» *Odysseia*' daki kadınların çokluğu öylesine dikkat çekicidir ki, Richard Bentley gibi bir bilim adamı bile, bu öykünün özellikle kadınlar için oluşturulduğunu açıkladı. Aynı kadın çokluğu, Samuel Butler'ın, öykülerin kadınlar tarafından yazıldığı gibi garip bir kuramı önermesine yol açtı. «*Odysseia*'da, erkekleri yöneten, onlara danışmanlık eden, onları koruyan, hep kadın...» Odysseus nereye gitse, «Denizin Ortasında», Aiaie Adasında, Laistrygon'ların ülkesinde, Phaiak'lar ülkesinde, kendi ülkesi İthaka'da, ülkeyi tek başına, ya da hayli yetkesiz bir eşle birlikte yöneten bir kraliçeyle ya da «kraliçe-tanrıça»yla karşılaşıyor. Hanedanların kurucusu kadın. Ülke yönetme görevi (kraliçelik), hanedanda kandaşla cinsel ilişki uygulaması ile el değiştiriyor. Aziz Persephone tarafından ölüler dünyasıyla konuşmaya gönderildiğinde, «kadınlar geldi, reislerin eşleri ve kız evlatları geldi,» diyor Odysseus ve, Minyan ve Aiolian hanedanlarının dişi soy ağacını aktarırken uzun bir kadınlar listesi veriyor. «Dünyada hiçbir kadının olmadığı kadar saygın olan Kraliçe Arete'yi halkı tanrıça olarak kabul ediyor.» Arete, konuğunu ağırlama işini kardeş-kocasına bırakmıyor ve konuğun ülkesine geri dönmesi hazırlıklarını üstleniyor. Kızları Nausikaa, Odysseus'a, babasından söz ederek şöyle diyor: «Görmeden geç onu, ellerini annemin dizleri önünde kavuştur, ki sevinç içinde yurduna dönebileceğin günü göresin.» Odysseus kendisini tanıttıktan sonra orda toplanmış olan halka seslenen gene kraliçedir: «Phaiaklar! Bu adam benim konuğumdur, ve bu onur hepinizindir; bu yüzden onu uğurlamakta acele davranmayın, dilediğini verme konusunda da işten kaçmayın, eli sıkı davranmayın; tanrıların cömertliği sayesinde ambarlarımızda pek çok hazine vardır çünkü.»

Sonra aklına bir şey gelmiş gibi Echenos şu sözleri söyler: «Dostlar, bilge kraliçemizin konuşması gerçekten de çok yanlış değil, bizim düşündüklerimizden uzak değil; kulak verin onun sözlerine. Burada iş de, söz de Alkinoos'a bağlıdır.» Ancak, eski öyküde dile getirilen alışılmadık toplumsal ilişkileri, daha sonraki fikir ve uygulamalarla uzlaştırmak yolunda yapılan zoraki ve beceriksiz girişimler, daha eski bir toplum tarafından o güne dek ulaştırılmış kahramanlık öykülerini gözden geçirmekten, değiştirmekten kaynaklanan sayısız uyumsuzluklardan biridir. Şiirlerin klasik döneme uyarlanan içeriklerinde var olan tutarsızlıklara değinen Mr. Thomson, «Bu çelişki,» diyor, «bu uyarlamanın, ataerkil kurumlara sahip bir halk için, eski bir anayanlı toplumun malzemesinden yoğrulduğunu kabul ettiğimiz zaman yok oluyor. *Odysseia*, kadınları ele alış biçimine bakılırsa, kadınların önemli konumda bulunduğu bir toplumu gözler önüne seriyor. Ancak, böyle bir toplumu bulabilmek için, kadınların İonya'da ve Atina'da çok değişik konumda olduklarını ve bir anlamda değişik duygular uyandırdıklarını gözler önüne seren yazılı Yunan tarihini bir kenara bırakmalıyız.» Söz konusu konumda, duygular da, gerçekten tarihöncesi Yunanistan'ındakilerden farklıdır; aynı şekilde, Klytemnestra, Alkestis, Kassandra, Medea, Polyxena, Hermione, Antigone kişilikleri de, bir tragedya ozanları kurulu tarafında değiştirilmiş, destandaki havalarından başka bir ruha büründürülmüşlerdir; Yunan eşi, yapay olarak durgun zekâlı gösterilmiş, sahnede kadın atasının temsil edilmesini izleme hakkından bile yoksun, «kadınlar evi»nin karanlığına gömülmüş bir varlık olarak çizilmiştir. Ottfried Müller, «Eski Yunan aile yapısının yozlaşarak kadını köle haline sokması ne kadar da çabuk oldu!» sözleriyle şaşkınlığını dile getiriyor.

Roma, ataerkil toplum düzeninin simgesi ve kalesi olarak bilinmektedir; bizim ataerkil toplumsal yapımızla duygu-davranış biçimlerimiz de büyük ölçüde oradan alınmıştır. Çağdaş insanbilimin ortaya çıkmasından önce yaygın

olan toplumsal evrim kuram ve fikirleri de, konu üzerinde çalışan öndegelen kişiler tarafından bu toplumun düzeni ile Kutsal Kitapta anlatılan «ataerkil çağ» öykülerine dayanılarak geliştirilmiştir. Bütün siyasal ve yasal sorunlara derin ilgi duyan Romalı yazarlar da, kendi kurumlarının yapısı ve gelişmesi konularını dikkatle incelemişler, ve elbet, bu kurumları içinde bulundukları dönemde kendiliğinden ortada olan ilkeler temelinde, yani ataerkil toplum kuralları çerçevesinde yorumlamışlardır. Ancak ne gariptir ki, Romalılar, kendi toplum yapılarının geniş ölçüde kendilerine özgü olduğunu kabul etmişlerdir; babanın ailenin başı olduğu mutlak ataerkillik kuralının, tam anlamıyla geliştiği tek halk olarak kendi halklarını görmüşlerdir. En öndegelen hukukçuları, «Oğulları üzerinde bizim kadar yetke sahibi olan bir başka ulus erkeği nerdeyse yok,» diyordu. Dion Chrysostom, Roma ailesindeki çocukların kölelik düzeyindeki konumlarını başka ulusların çocuklarının konumuyla karşılaştırıyor ve bir zıtlığı ortaya koyuyordu. Ataerkil Roma ailesi, toplumsal kökenlerin ataerkil olduğu kuramında bütün insan toplumlarında ilk çekirdeği oluşturduğu öne sürülen aile tipine örneklik etmesine karşın, Sir Henry Maine ve Fustel de Coulange gibi Roma toplumsal kurumlarını inceleyen önemli bilim adamları, bu kurumların, eldeki belgelerde yansıtıldığı şekliyle özgün ataerkil ailelerden nasıl geliştiğini anlayamadıklarını ve Roma toplumbiliminde bu örgütün gelişmesini izleme konusunda ne yapacaklarını bilmediklerini itiraf etmek zorunda kalmışlardır.

İlkel Romalıların kabileler halinde yaşadıklarını biliyoruz; bu kabileler «curia»lardan oluşuyordu; Halikarnassos'lu Dionysos'un bize anlattığına göre bu curia'lar, Yunan «fratri»lerine (yarım'larına) ya da kabaca klan diyebileceğimiz birimlere karşılık gelmektedir. İlkel Roma halkının temel kümelenme biçimini oluşturan bu klan ya da «curia» örgütleriyle ilgili olarak, Livy bize, Plutarkhos tarafından da doğrulanan bazı ilginç bilgileri vermektedir. Romalılarla Sabineler arasındaki savaşı izleyen sevinçli barış havası,

Sabine kadınlarını kocalarına ve Romulus'a sevdirdi; bunun üzerine Romulus, «halkı otuz curia'ya böldü, her birine bu Sabine kadınlarından birinin adını verdi. Kuşkusuz, bu kadınların sayısı, curia'ların sayısından fazlaydı, ancak destanlar, bu adların curia'lara yaşlarına göre mi, kocalarının toplumsal konumuna ya da rütbesine göre mi verildiğini, yoksa rastgele mi seçildiğini belirtmemektedir.» Elbet, curia'lara kadın adları verilmesinin kökenini anlatan bu kabataslak ve nedenbilimsel (etiological) açıklamayı pek dikkate almamak gerekir; ancak, curiaların, soy adlarını ana tarafından almaları uygulamasının, Roma geleneklerinin anımsanmayan dönemlerinde başladığını göstermesi ilginçtir. Burada açık olan önemli olgu, Roma klanlarına ya da curia'larına, kadınların, yani klanların babalarının değil de analarının adlarının verildiğidir. Dolayısıyla, Romalıların ilkel düzenleri, pek çok ilkel halkta gördüğümüz birimlere benzer «Ana Kümelerinden» (Analıklardan) oluşuyordu. Latin halkı da bir bütün olarak adlarını kabile atalarından değil, kabile kadın-atalarından almışlardı; çünkü Latinlerin eski ya da ilk kralları, söylenceye göre Saturnus'tu, karısının adıysa Latia'ydı, ve Latin halkı, adını uluslarının babasından değil, anasından almıştı.

Bu olgulardan çıkan sonuç, yani eski Romalılarda toplumsal yapının anaerkil olduğu ve kadınların klanlara adlarını vermekle kalmayıp toprağın da sahibi oldukları, başka kanıtlarla da doğrulanmaktadır. Söylenceye göre Roma'nın üzerinde kurulduğu topraklar, Roma halkına kadınlardan kalıt kalmıştır. Garip bir şekilde, «nobilissima meretrix»—«en soylu fahişe» olarak betimlenen, evi Velabrum'un üzerinde bulunan, zengin bir Etrüskle evlenip «onun evini yöneten» Acca Larentia'nın öldüğünde toprakları Roma halkına bıraktığı söylenmektedir. Aynı şey, Vestal Gaia Tarratia için de söylenir.

Gerçekten de, toprak mülkünün sahiplerinin erkek değil de kadın olduğu bütün durumlarda görüldüğü üzere, Roma krallarında taht, erkek soyunda el değiştirmezdi; kralların oğulları olmasına karşın, babalarının tacı, oğul-

lara kalmazdı. Bazen, anaerkil halklarda ilkel hanedanlık kurallarında ortak bir uygulama olan, kral ailesinden bir kadınla evlenerek san sahibi olan yabancılara bırakılırdı taht. Başka bir deyişle, ardıllık hakkı, dişi soy çizgisinde el değiştirebiliyordu, ve eğer kral ailesinden bir erkek tahta çıkma hakkını ister ya da alırsa, babasının ardılı olduğundan değil, anasının ardılı olduğundan bu hakkı kullanabilirdi; bir erkek, babasının değil, dayısının ardılıydı. İlkel Roma'da, ardıllık yasalarının böyle olduğu, Halikarnassos'lu Dionysos tarafından açıkça dile getirilmektedir. Yeğenine Tarquin'den söz eden Tatia şöyle der: «Sen, onun yeğenlerinin en büyüğü olduğundan, yalnız mülkü değil, krallığı da senin kalıtsal hakkındır.» Gerçekten de, Roma'nın erken dönemlerinde, tacın dişi soy çizgisinde el değiştirdiğini ve kendileriyle ilgili bilgilerimiz, daha önceki krallara ilişkin bilgilerimize kıyasla daha tarihsel olarak kabul edilebilecek daha sonraki krallar zamanında, dayılarla yeğenler arasında büyük bir rekabet ve düşmanlığın var olduğunu görüyoruz. Hatta, Şanlı Tarkhon, kendi oğluna tahtını bırakmak umuduyla yeğenlerinden birinin ölümüne neden olmuştur. Ancak diğer yeğen Lucius Junius Brutus, Hamlet gibi akıl hastası numarası yaparak kurtulmuştu. Anaerkil yasaya göre, yeğeni Lucretia'ya yapılan saldırıdan sonra öç almak görevi, yeğenin kocasına ya da babasına değil, ona düşüyordu; ve o, zalimi tahttan indirdi, gerçek kalıtçı olarak —değişik adla anılan bir görevle de olsa— onun iktidarının ardılı oldu. Görülüyor ki, ilkel dönem Roma'sında, dayı ile kız kardeş çocuğu arasındaki ilişki, ataerkil değil, anaerkil kurala uygundu. Bütün anaerkil toplumlarda olduğu gibi, Roma'da da, dayı ile amca arasındaki ayrım, açık bir şekilde belirlenmişti. Amcaya, «patruus», dayıyaysa «avunculus» deniyordu; bu sözcük, «ata» ya da «kendisinden kalıt alınan kişi» anlamına gelen «avus» sözcüğünden türemiş bir küçültme sıfatıdır. Batı dillerinde dayı anlamına gelen «uncle» sözcüğü «avunculus» sözcüğünün bozulmuş şeklidir ve dolayısıyla anaerkil toplumdaki asıl ardıllık düzeninin bir kalıntısıdır.

İtalyan halkları arasında en önemlisi olan ve Roma'nın kurucusu oldukları kesinlik kazanmış bulunan Etrüsklerin anaerkil oldukları bilinmektedir. «Lykialı'ların özelliği olan soyu anayanlı soy çizgisinden saptama geleneği,» diyor Dennis, «Etrüsklerde de uygulanıyordu». «Etrüsklerde lâkap diye bir şeye» yani babadan geçmiş bir ada rastlanmamıştır. Mezar taşlarında, ölmüş kişinin kimliğini belirten tek ad, genellikle anayanlıdır; iki dilde yazılan taşlarda, baba adı yalnızca Latince bölümünde yer almıştır ve Etrüskçe bölümde mutlaka verilen ana adı, bazı durumlarda Latince bölümde yazılmamıştır. «Bu terminoloji,» diyor Lord Crawford, «analara olan saygıyı göstermektedir ve genel olarak dişi cins, bu saygıyı üstüne alabilir; bu olgu, Etrüsklerin çok olumlu bir özelliğini simgelemektedir.» Ancak çoğu yazar, bu «olumlu özellikler»i takdir etmek bir yana, Etrüsklerin, genelde dişi cinse karşı tutumlarını bağışlatacak bahaneler arama yönünde büyük çaba harcamışlardır; çünkü bunların uyguladığı gelenekler, genelde anaerkil toplum düzeninde görülen özelliklerdir. Kızlar, evlenmeden önce hiçbir baskı altında tutulmamaktaydı; hatta, çeyizlerini fahişelikle kazandıkları söylenmekteydi. Evlenmeden önceki davranış özgürlükleri, evlenmeden sonra da kısıtlanmış değildi. «Etrüsklerde, yasayla kurulmuş geleneğe göre,» diyor Theopompos, «kadın eşler ortaktı.» Etrüsklerin o debdebeleriyle ünlü şölen ya da yemek davetlerinde, evli kadınlar, süslü püslü divanlarda erkeklerle birlikte uzun otururlardı; ancak, kocalarıyla değil, seçtikleri bir adamla birlikte olurlardı ve o kişiyle cinsel ilişkide bulunmak özgürlüğüne sahiplerdi. Babalık, bilinmiyordu. Canon Taylor, «Yazıtlarda 'baba' sözcüğünü karşılayacak bir sözcüğe henüz rastlanmamış olması, budunbilimsel açıdan çok önemlidir. 'Koca' ve 'kadın eş' (zevce) olarak yorumlanan sözcüklerin doğruluğu da bir anlamda kuşku götürür.» Dennis ise, «Etruriali Lahitlerinin ya da kül kaplarının üzerindeki resimlerde, mitolojide adı geçmeyen birkaç evlilik betimlemesi bulundu,» diyor. Kadınla kocasının gömülü olduğu bazı anıt mezarlarda, koca adı Etrüsk dilinde yazılan metinde

belirtilmemekte, yalnızca Latince bölümünde görülmektedir. «Genelde kadın anıt mezarlarının diğer cinsin mezarlarına göre daha süslü ve daha zengin olduğu gözlemlenmiştir.»

İlkel dönemde, Etrüskler ve yerel İtalyan kabileleri gibi çok sıkı bir şekilde birbirine karışmış iki halkın nasıl olup da biri anaerkil ve diğeri ataerkil olmak üzere birbirinden farklı ve tümüyle ayrı toplumsal yapı ve akrabalık terminolojisi uygaladıklarını düşünebilmek ve anlayabilmek son derece güçtür. Etruria'daki iki dilde yazılmış gömüt yazılarında, anaerkil Etrüsk akrabalık terminolojisini, daha sonraki Latin terminolojisine uyarlamak için özel formüller düzmek gerekir. Babadan alınan bir lâkap ya da soyadı uydurmak gerekir, Latincede «cognomen» (lâkap, soyadı), bir Romalının bağlı olduğu «gens» (soy; doğuştan birbirine bağlı), yani «generation» (dölleme; üretme; birbirine bağlı insanlar kümesi) sözcükleri, aslında, ana akrabalarından alınmış bir ad, «cognates» (ortak bir dişi ata aracılığıyla birbirine akraba olan kişiler) anlamına gelmektedir. Babayanlı ya da «agnetic» (baba tarafından akrabaya ait) akrabayı belirleyen baba ya da soy adının «agnomen» diye anılması gerekirdi; ancak bu terim hiçbir zaman kullanılmamış; daha dördüncü yüzyılda dilbilgisi uzmanları tarafından ortaya atılmıştır.

Theopompos'un Etrükslerden söz ederken kullandığı ve anasoylu bir örgütlenme düzeninden söz ederken kullanılagelen dil, Roma plep'lerinin (halkının) konuşma diliydi; bunların babalarını bilmedikleri söylenmektedir. İlkel Latin geleneklerini baştan sona iyi bilen Vergilius'un önümüze serdiği kanıtlardan öğrendiğimiz üzere, başlangıçta, soyluluk için de aynı şey geçerliydi. Latin soylularının en ünlüsü, Kral Latinus'un dostu ve danışmanı Drances, «anasından aldığı soyluluktan gurur duyardı; babasına gelince, belli değildi.» Latin soylularının baba soyları konusundaki belirsizlik, Roma kralları için de geçerliydi. Yalnız Romulus değil, Ancus Martius da, Servius Tullius da analarını biliyor, babalarını bilmiyorlardı.

Bir erkeğin mülkünü oğluna kalıt bırakması yasasını içeren ataerkil ilke, «patrician»ların (soyluların), yani patriarchal (ataerkil) düzenin savunucuları olan varsıl, mülk sahibi kişilerin ortaya çıkardığı bir ilke olsa gerektir. Bunlar, klandan «çıkarıp aldıklarıyla» (familiam ducere) ataerkil aileler oluşturarak ilkel ana klanını parçaladılar. Soylular (patricians), soyun baba yanını izlemesi kuralını çıkardılar ve anneyi değil de babayı akrabalığın temeli olarak («patres ciere possunt») aldılar. Mommsen'in belirttiğine göre, «Kendileri baba ise, ya da baba olabilirse, 'patres', babaları olan kişilerse, sözcüğün isim-sıfat şekli olan 'patricii' terimiyle anılıyorlardı.» Dünyanın başka yörelerinde de, serveti dişi soy çizgisinde değil de erkek çizgisinde elden ele geçirmek amacıyla aynı önlemi alan, ve böylece servet birikimini ellerinde bulunduran sınıflara rastlıyoruz. Örneğin Alaska'da yaşayan Tlinkitlerde, yoksul ya da aşağı sınıflar soylarını ana soyuna göre belirlerken, varsıl kişiler ataerkil yönteme uyuyorlar; bunlar, «patrician» (soylu) olmuştur. Gene aynı şekilde, Dahomey'de, reisler ve toprak sahibi soylular, soylarını baba soy çizgisine göre saptarlar, öte yanda sıradan halk, anayanlı akrabalarını tanımayı sürdürürler.

Plep'lerle soylular arasında yıllarca süren ve erken Roma tarihinde büyük yer tutan savaş, yalnızca Disraeli'nin «iki ulusu», zenginler ve yoksullar arasında ezelden beri var olan çelişkinin bir parçası değil, insan toplumunun iki örgütlenme biçimi, anaerkil düzenle, daha sonraki dönemde özel mülkiyetin gelişmesiyle ortaya çıkarılan ataerkil düzen arasındaki çatışkıdır. Öyleyse, birinden ötekine geçiş, Roma'da, hemen hemen tarihsel dönemlerde gerçekleşmiştir. Büyük Cato, erkek üstünlüğünün yasal olarak kurulması konusuna hayli açık bir şekilde değinmektedir. «Atalarımız,» diyor Lex Oppia'yı savunurken, «kadınların, babalarının yetkesi altında, ağabeylerinin, kocalarının yetkesi altında olmasını istedi. Atalarımızın, kadınların bağımsızlığını kısıtladığı bütün o yasaları, onları erkeklerin yetkesi önünde eğen yasaları anımsayın. Kadınlar bizim eşitimiz

oldukları an, bizden üstün kişiler haline geliyorlar.» Cato, ne söylediğini biliyordu, çünkü o, *Romalıların Kökenleri* konulu bir kitabın yazarıydı; ve yasalar üzerine yapılan bir tartışmada, kendi kitabından alınan savlarla yenilgiye uğratılmıştı «Tuas aduersus te 'Origines' reuoluam» («Sizi kendi kitabınızla alt edeceğim»), demişti ona Lucius Valerius.

Cato'nun kitabının yitmesine çok yazık olmuştur gerçi ama, kitabın, ileri bir dönemin «patriarchal» (ataerkil) ya da «patrician» (soylu) fikirleriyle pek çakışmayan bir toplum düzeninden söz ettiğini biliyoruz. Plutarkhos, Romalı senatörlerin, önemli toplantılarında bir kadının sesini yükseltmesi fikri karşısında paniğe kapıldıklarını belirtiyor, ama Romulus ve Tatius'un yönetiminde, ilkel çağda, Halikarnassos'lu Dionysos'a göre, kadınların Senatoda uzun söylevler vermeleri çok olağandı. Tacitus, Almanların çok çarpıcı ve ayırıcı bir özelliğinin garipliğinden söz ediyor, alacakları rehinelerin kadın olması konusunda ısrar etmelerine şaşırıyor, ama Porsenna da, tarihöncesi Romalılarıyla ilgili olarak aynı şaşkınlığı sergilemişti. Roma tapımlarında, anlaşılmaz hale gelen çok eski zamanlardan kalmış pek çok kalıntı vardır; Ceres tapınağında örneğin, erkek akrabaların adları ağza alınmazdı; Mater Matuta kuttörenlerinde, Romalı kadınların en önce kız kardeşlerinin çocukları, yani anayanlı klanlarının çocukları için dua etmeleri âdetti. *Romalıların Kökenleri* baştan sona kadınların sözlerinin geçtiğini, yetkelerinin uygulandığını anlatır. Bir tarihçi, «Romalılar,» diyor, «tarihlerindeki en önemli olayları kadınlara maletmede görülmedik bir taraflılık sergiliyorlar.» Bu, «taraflılık» falan değildir, tersine, anaerkil toplum geleneklerinin ataerkil görüşler ışığında elden geçirildiğini gösteren kesin belirtiler vardır; ama gene de, kadınlarının durumunun, tarihsel dönemlerdekinden tümüyle farklı olduğu bir toplumu yansıtmaktadırlar. Mommsen, Coriolanus'un öyküsüyle ilgili olarak şu görüşe yer veriyor: «Öyküde, baştan sona romantik, sevecen bir hava egemen, ama her şeyden önce, çok eski çağların geleneklerinde, hiçbir yerde görül-

medik ölçüde kadın saygınlığı egemen.» Vergilius, kuşatmacıya karşı direnme savaşı veren İtalyan kabilelerine, yaşayan bir erkek kardeşi olmakla birlikte, yetkisini kullanarak Volsci'yi yöneten, evlenmemiş bir kraliçe olan, Diana'nın tapınağından sorumlu Camilla'nın öncülük ettiğini anlatır. Gene Vergilius'un anlattığına göre, Latin Kraliçesi Amata, kızı için bir koca, yani tahta vâris seçme ayrıcalığının kendisine ait olduğunu öne sürmekte, yalnız Turnus'u değil, Latin kadınlarını da kocasının adayına karşı çıkmaya kışkırtmaktadır. Kadınlara yaptığı konuşmada, onları «anayanlı haklarına» sahip çıkmaya çağırmaktadır. Horace, bir zamanlar Romalı gençlerin «sert bir annenin buyruğu ile» odun kesip taşımak durumunda olduklarını anlatır.

Ataerkil Roma evliliği, soylular tarafından, kastlarının çıkarlarını korumak amacıyla, özellikle ortaya çıkarıldı. Pleplerin (halkın) evlenme düzenini tanımadılar; dolayısıyla, erken Roma'da, bize söylendiği üzere evliliğin mülk sahibi sınıflarla sınırlı olduğu Polinezya Adalarındakine çok benzeyen koşullar hüküm sürüyordu. Halk kesimi, «babalarını bilmiyorlardı,» cinsel birliktelikleri, rastgele cinsel ilişkide bulunan hayvanlarınkinden biraz daha iyi kabul ediliyordu. Ancak soylular, halkın evliliklerini suçlamakla kalmadılar, onların soylu evliliğini uygulamalarına da izin vermediler. Bu bir soylu ayrıcalığıydı. Ve bu ayrıcalık, anasından değil de babasından kalıt alma hakkına sahip yasal bir kalıtçıya sahip olmayı içeriyordu. Soylular, halkın bu yasal düzenlemeyi uygulamalarına, mülkiyetin eski yasa uyarınca klana değil de onların kalıtçılarına, yani aileye kalmasına izin vermediler. Ataerkil medeni hukuku (Roma hukuku), yasal ailenin temelini oluşturdu.

Roma ailesi, «patria potestas», yani babanın yetkesi kavramına dayandırılmıştır. «Aile» sözcüğü, Oskan dilinde uşak ya da köle anlamına gelen «famel» sözcüğünden gelmektedir. Baba anlamına kullanılan «father», «pater» (Sanskritçede «pathra») sözcüğü, sahip olan, efendi, elinde tutan, anlamlarına gelmektedir. Roma soylu (patrician) ai-

lesi, ya da «pater familia», sözcük olarak «kölelerin sahibi» anlamına gelmektedir. Roma evliliğinin yasal amacı, kadın eşi, babanın «patria potestas»ından, kocanınkine geçirmekti; böylece Roma yasasında, kadın eş, eskiden babası karşısında hangi konumdaysa, şimdi kocası karşısında aynı konumda bulunuyordu. Teknik olarak kocasının «kızı»ydı («filiae loco est»). Bir erkeğin, kendi evinde yaşayan herkesin mutlak efendisi olması için evlilik sözleşmesi gerekliydi; kadının babasının, kızı üzerindeki hakları, kocanın üzerine geçirilmeliydi.

Roma evliliğinin yasal işlemlerinde etkileyici rol oynayan kuram, buydu. Aslında, ilkel İtalya toplumunun özgün anaerkil özelliklerinden ve ataerkil kurumlara dönüştürmenin görece olarak ani ve yapay bir biçimde gerçekleştirilmesi zorunluluğundan dolayı, kadınlar Roma'da bu ilkelerle ve Yunanistan'daki konumlarıyla müthiş çelişen ayrıcalıklarını ve onurlarını korudular. Yunan kadınıyla kıyaslandığında, Romalı evli kadın, özgürdü. Kültürlü ve aydın Yunanistan'ın kadınlarının tersine, Romalı kızlar, erkek çocuklarla aynı eğitimi —ve de «karışık okullarda»— gördüler. Yunanlıların Doğulu komşularından öğrendiği türden bir soyutlanma (inzivaya çekilme) Roma'da yoktu. Romalı kadın, dilediği gibi yaşamakta özgürdü. Kocası dostlarını ağırlarken, kendisi bu topluluğun dışında kalmak bir yana, ev sahibesi görevini yerine getirmekle yükümlüydü. Romalılar, bu karşıtlığı görmekte gecikmediler. «Hangi Romalı,» diyor Cornelius Nepos, «karısını yemeğe getirmekten utanır, ve hangimiz annesinin evde ve kendi gözünde en önemli yeri koruduğunu yadsır? Yunanistan'da durum başka, bir kadın, eğer kendi öz akrabalarının yanında değilse, yemekte bulunmuyor, 'gynaiconitis' (harem) diye andıkları ve en yakın akrabalarından başka kimsenin giremeyeceği daireler dışında hiçbir yerde, hiçbir zaman oturmuyor.»

Roma'daki kadınların toplumsal ve yasal durumu, görülüyor ki, Roma uygarlığının uzantısı olan Batı Avrupa toplumu dışında hiçbir yerde görülmeyen bir şekilde, ataerkil kurumlarla anaerkil duyguların garip bir karışımından olu-

şan bir özellik gösteriyor. Avrupa toplumsal düzeninde kadının konumunu büyük ölçüde etkileyen ve belirleyen şey, işte bu garip karışımdır.

Roma evliliği, bizim kurumlarımızın ve geleneksel anlayışlarımızın ortaya çıkmasına yol açan evrimde son adımdır ama tek adım değildir. Bundan sonraki adım, Hıristiyan evliliğinin kurulması olmuştur. Mülkiyetin aktarılmasını düzenlemek için geliştirilen yöntemler, Hıristiyanlık tarafından, bir dinsel birliğe, kutsal yasaya, cinsler arasındaki ilişkinin kutsanmasına dönüştürüldü. Daha sonra, Batı kültürünün kalıtçıları olmaya yazgılı kuzeyli barbarlara benimsetildi. 786 Anglo-Saxon meclisi, şu kararnameyi çıkardı: «Yasadışı bir birliktelikten doğan erkek evlat, yasal olarak kalıt alma hakkından yoksun bırakılacaktır, çünkü biz, kutsal kitaptaki yasalar uyarınca, zina ilişkisinden doğmuş çocukları yasadışı çocuklar olarak kabul ediyoruz. ... Evlilikdışı cinsel ilişkide bulunmayı önlemek üzere, her erkeğin yasal bir eşinin olmasını, her kadının yasal bir kocasının olmasını ve böylece, Tanrı'nın yasasına uygun olarak yasal vârisler dünyaya getirmelerini buyuruyoruz.»

ON İKİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Ataerkil evlilik, ataerkil aile ve ataerkil ahlâk, gelişme süreci, insan toplumlarının kültürel tarihlerinde izlenebilecek olan toplumsal düzenimizin özellikleridir. Bu özellikler, gerçekten de, bu toplumsal evrimin görece olarak ileriki aşamalarında ortaya çıkmışlardır. Bu özelliklerin bütün insan toplumlarında, ta başlangıçtan beri temel ögeler olarak var olduğu görüşü, bu kurumların ve bu ilkelerin toplumsal düzenin kutsal temelleri olarak kabul edildiği toplumlarda kolaylıkla benimsendi. Ancak, hiçbir insan kurumunun değeri, kökenlerinin yabanıl insanların doğal davranışlarına dek uzanıp uzanmaması ölçütüne göre saptanamaz; toplumsal kalıtımızın en değerli öğeleri, kültürel gelişmenin ürünleridir. Ne var ki, bilimsel düşünce, her zaman için toplumsal geleneklerin ortaya koyduğu değerlerin etkisinden uzak kalmamıştır. Bu etki, özellikle söz konusu toplumsal geleneğin (varlığını sürdüren bir alışkının) kendisini inceleme konusu yapan tarihsel araştırmalarda, yargıyı saptırma eğilimi gösterir. Nitekim, bilgi ve becerileriyle ünlü pek çok toplumsal insanbilim yazarı, toplumsal düzenimizin bu özelliklerinin kökenini, kültür tarihinden, biyolojik «güdüler»in işleyişi alanına kaydırmakta hiçbir aykırılık görmediler. Organik evrim kuramı, kültürel gelişmenin açıklamadığı konuları, hayvanların tepkisel davranışlarında aramayı gerektirir. Nitekim toplumsal kökenlerin ataerkil olduğu kuramı, düşsel bir hayvanlar doğal tarihine ilişkin

varsayımlarla ve özellikle de, insansı maymun davranışlarına değgin hayli uydurma öykülerle desteklendi. Evrenin özellikleri konusunda, Ortaçağda İbranilerin Kutsal Kitabında sunulan verilere dayanılarak geliştirilen bilgilerle bilimsel gökbilim arasında ne kadar ilişki varsa, çağdaş insanın elinde bulunan bilgilerle, söz konusu bilimsel insanbilim ve doğal tarih arasında da o kadar ilişki vardır.

Olgular yalın ve açık. Günümüze dek gelmiş hiçbir aşağı evre toplumsal kültüründe ataerkil evlilik, ataerkil aile ya da ataerkil ahlâk anlayışı görülmemektedir. Hele hayvanlar arasında hiçbirinin izine rastlanmamaktadır. Kanımca bütün bu kanıtlardan, kesin ve yadsınmaz bir sonuç çıkmaktadır: Kadının, kocasının ailesine katıldığı ataerkil evlilik biçimi, her yerde, erkeğin eşlerinin evine katılmasını ve kadınların kendi ev ve ailelerinden asla ayrılmamalarını gerektiren uygulamalardan ve geleneklerden sonra gelişmiştir. Bu türden bir ilişki, hayvanların yaşam koşulları altında görülen ilişkinin aynıdır ve dolayısıyla, ilkel insanlığın ta başlangıçtaki davranış biçiminin de böyle olması doğaldır. Erkeklerin, bir ödeme ya da takas yapmak yoluyla kadınları kendi evlerine götürme hakkını elde edemedikleri hiçbir kültür evresinde ataerkil evlilik görülmemiştir. Uygarlaşmış toplumdaki ataerkil özelliklerin gelişmesi, toplumsal tarihte çok açık olarak izlenebilir. Dünyanın her yerinde, ataerkil kurumların ve geleneklerin gelişmesinden önce gelen toplumsal düzen biçimini hangi adla anmayı seçtiğimiz, pek önemli değildir. Bu, ataerkil-olmayan bir düzendir. Bu düzende, tarihsel dönem toplumlarında erkeğin üstünlüğünü içeren ve kadınları, uygarlaşmış insan kültürünün ortaya çıkardığı işlev ve etkinliklerin çoğunun dışında bırakan özelliklerin hiçbiri yoktur. Ataerkil-öncesi toplumda, aile-kümesi bir anne ve bir babadan değil, hayvanlarda olduğu gibi, anayla onun yavrusundan oluşur. Böyle bir grupta, babanın dişiyi hamile bırakmaktan başka bir işlevi yoktur. Erkeğin, anayanlı kümeyle, yani o koşullarda evliliğin karşılığı olan durumla ilişkisi, bu türden bir babalık ilişkisiyle belirlenir, tanımlanır ve yalnızca bu ilişkiyle

sınırlanmıştır. Bu ilişki sürekli bir arada yaşamayı, dostluğu, birlikteliği ya da anneye ya da yavruya karşı sürekli yükümlülüğü gerektirmez ve içermez. Çocuklardan sorumlu olan anne, doğarak oluşmuş kümesini sürdürür ve babasının kümesiyle hiçbir bağ oluşturmaz. Küme, babanın yetkesi ya da ekonomik üstünlüğü çevresinde oluşmuş bir aile değildir; erkek kardeşleri ve dayıları ile akraba olan birkaç kadınlar kuşağından oluşur; anayanlı klanın akrabalık ilişkileri anasoyludur. Ataerkil ailenin temelini oluşturan ekonomik ayrıcalık, burada yoktur. Ekonomik üretim, paraya çevrilebilen servet, ortak mülkiyet, kadınların elindedir ve kadınlar arasında el değiştirir.

Bizim bildiğimiz biçimlerin, görece olarak yakın geçmişteki gelişmelerinden önce her yerde var olan bu toplum yapısı, diğerinden tümüyle farklıdır. Bizim yaşadığımız dizgeler, uzun süreden beri «ataerkil» adıyla tanınmaktadır. Sir Henry Maine, *Ancient Law* (Eski Yasa) konulu kitabında, amacının, «insan ırkının ilkel koşullarına değgin görüşü, Ataerkil Kuram diye anılan görüşü incelemek,»olduğunu söylüyor ve şunları ekliyor: «Bu kuramın başlangıçta İbrani soylularının Kutsal Kitapta aktarılan tarihi temeline dayandırıldığına kuşku yoktur.» Toplumsal tarihin olgularına dayandırılarak geliştirilmiş olan ve çok yerinde olarak Anaerkil diye adlandırılan kuram, ortaçağda yayılan evren ve yerküreyle ilgili kuramlar kadar yanlış olduğu tarihsel olgularla kanıtlanmış olan bu kurama (ataerkil kurama) karşıdır. Anaerkil kurama göre, insan toplumu, başlangıçta baba çevresinde değil, ana çevresinde oluşmuş ve biçimlenmiştir.

Ataerkil evlilik, ataerkil aile ve ataerkil ahlâk anlayışını, insan toplumunun özgün biyolojik ögeleri olarak değil de, toplumsal evrimin ürünleri olarak gören toplumsal kökenlerin anaerkil olduğu kuramı, ilkel toplumda, kadınların gücü, etkililiği ya da etkinliği konularında varsayımlara yer vermemiştir. Bir yetke ya da etkililik, somut temellerinden bağımsız olarak ele alındığında, doğru olarak tanımlanamaz. Somut etmenlerse, yalnızca toplumbilimin ge-

reğince inceleyebileceği ögelerdir. Ataerkil toplumda kadınlar gördüğümüz kadarıyla, toplumsal ve kültürel etkinliklerin tümüyle dışında bırakılmışlardı. Bu dışlama, ekonominin tümüyle erkeklerin tekelinde olması temeline dayanıyordu. Anaerkil toplum düzeninde bu öğe yoktur. Ekonomi tekelinin kadınların elinde olması gibi buna karşılık gelecek bir örgütlenme biçimi de yoktur. Dolayısıyla, ataerkil toplumda kadınlara zorla kabul ettirilen yetersizlik ve yetkisizlik, anaerkil toplum kadınları için söz konusu değildir. Öte yanda işbirliği ve cinsler arasında işbölümü toplumsal gelişmenin aşağı evrelerinde, yukarı evrelerine göre daha çoktur.

Önceki evrelerdeki koşullar, kültürün daha gelişmiş evrelerinde var olan koşullardan tümüyle farklı olduğundan, toplumsal kökenlerin anaerkil olduğu kuramı, feminizm öğretileri üzerinde yalnızca dolaylı olarak etkilidir. Biyolojik özellikler olarak belirlenen ruhsal ve fiziksel ikincil cinsel özelliklerin büyük bir bölümünün, gerçeklikte, ataerkil düzende var olan toplumsal koşulların işleyişinin bir sonucu olduğuna kuşku yoktur. Aynı zamanda, cinsel farklılaşmanın biyolojik temelden yoksun olduğu da kabul edilemez. Ataerkil toplumlarda, ayırıcı özellikler olarak kabul edilen kadınlarla erkeklerin fiziksel ve ruhsal yetileri arasındaki karşıtlık, toplumların ilkel evrelerinde yoktur. Ama daha önce de işaret ettiğim üzere, anaerkil toplumda, ataerkil uygarlıklarda erkek yetilerinin işleyiş alanını oluşturan etkinlik ortamlarının da bulunmadığı unutulmamalıdır. Bütün etkinlikler, daha aşağı bir kültür düzeyine uygun etkinliklerdir. Bütün diğer insan özellikleri konusunda olduğu gibi, ikincil cinsel özellikler konusunda da, doğanın ve kültürün bütün parçaları tek tek yerine konmalıdır. Kadınlar, tıpkı erkekler gibi karmaşık bir sanayi kuruluşunu yönetme ya da bilimsel buluşlar yapma yetisine pekâlâ sahip olabilir; ancak ilkel kadının evini yönetme ya da çömlek yapma yetisine bakarak bu işleri de yapabileceği sonucu çıkarılamaz. Toplumsal kökenlerin anaerkil olduğu kuramı, kuşkusuz, kadınların toplumsal ve zihinsel etkinliklere, ata-

erkil toplum düzeninde kendilerine tanınmayan bir ortam içinde katıldıkları savına dayanmaktadır, ama bu, herhangi bir biyolojik yetinin kanıtı olarak öne sürülemez. Feminizmin savlarının ortaya çıkardığı sorular, tümüyle farklı nedenlere dayanmaktadır. Cinsler arasındaki ilişkinin gerçek tarihinden alınacak ders, şu olsa gerektir: Toplumsal düzenin pürüzsüz işlemesi için, cinsler arasındaki ortak işbirliği ve toplumsal eşitlik, her türden cinsel çatışkıdan daha etkindir.

ROBERT BRIFFAULT

Robert Briffault'nun, *Analar* adlı yapıtı 1927 yılında yayımlandığında, çok geniş kapsamlı araştırmaları ve köktenci yaklaşımıyla, çağdaş toplumsal evrim kuramlarının, özellikle de toplumu oluşturan ilk birimin tekeşli aile olduğu savının yanlışlarını ortaya koymuştu. Briffault, ilkel bir anaerkilliğin, evrensel olarak ataerkillikten önce var olduğunu öne süren bir başka kuram oluşturmaya çalışmış, anaerkilliği, genel kapsamıyla, kadınların toplumsal olarak üstün ve egemen olduğu bir dönem olarak tanımlamış, evliliğin, başlangıçta, cinsel davranışları biçimlendiren kümeler arasında yapılan sözleşmeler biçimini aldığı görüşünü savunmuştu. Briffault, bu iki ana noktayı temellendirmek için anaerkillikten ataerkilliğe geçişin, avcılıktan tarım ekonomisine geçişle ve mülkiyetin ortaya çıkışıyla ilgili olduğunu göstermişti.

İnsanbilimcilerin, toplumsal kökenlerin ataerkil olduğu, toplumların ta başlangıçtan beri erkek-egemen düzenler kurdukları kuramını iyice kabullenmeye eğilimli oldukları bir dönemde, çok küçük görünen ayrıntıları ele alarak, insanbilimin karanlıkta kalmış pek çok noktasına ışık tutan Briffault'nun savı, bugün artık nerdeyse tartışılmamakta, doğruluğu bütün bilim çevrelerinde kabul edilmiş bulunmaktadır. Yayımlandığı dönemde yürekli bir ses olarak nitelendirilen *Analar*, bugün daha da değerli bir inceleme olarak bütün dünyada tekrar tekrar yayımlanmakta, önemi insanbilim, kazıbilim ve budunbilim alanında gerçekleştirilen yeni bulgularla her geçen gün biraz daha büyümektedir.

ISBN 975-388-013-8

Kapak resmi: Winslow Homer